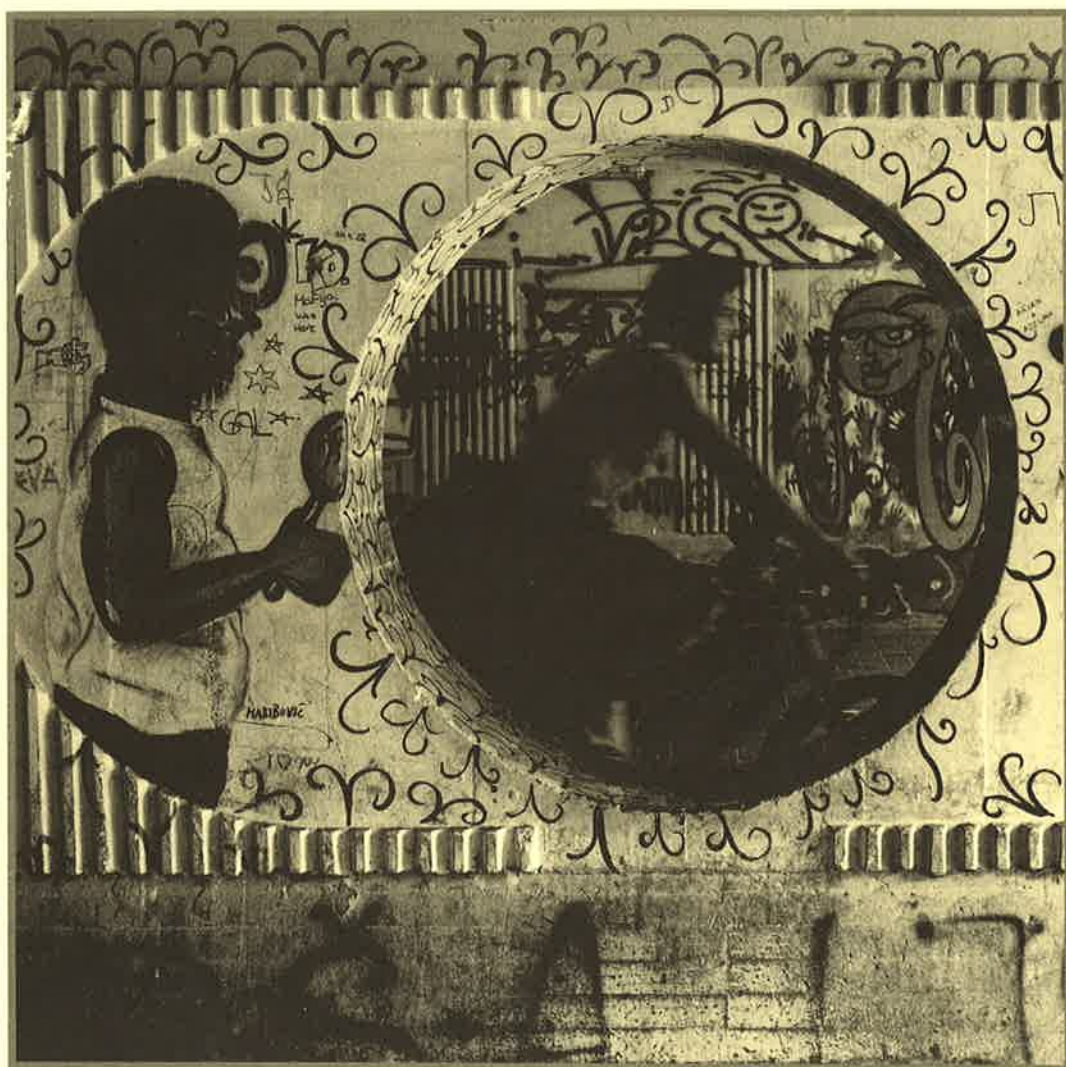

1
C

3000 254

socialno delo

letnik 45 • junij-oktober 2006 • št. 3-5

fakulteta za socialno delo
univerze v Ljubljani

Izdajatelj	Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani Vse pravice pridržane
Urednik	Bogdan Lešnik
Uredniški odbor	Srečo Dragoš, Mojca Urek, Darja Zaviršek
Svetovalka uredništva	Jo Campling
Uredniški svet	Vika Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec, Mara Ovsenik, Jože Ramovš, Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Rener, Bernard Stritih, Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina
Naslov	Topniška 31, 1000 Ljubljana, tel. (01) 2809260, faks 2809270 socialno.delo@fsd.uni-lj.si, www.fsd.si/sd
Finančna podpora	Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
Tisk	BOEX DTP, Ljubljana
Fotografija na naslovnici	Meta Krese, 2006

Časopis **Socialno delo** objavlja znanstvene in strokovne članke, eseje, poročila o delu, poročila o znanstvenih, strokovnih in študijskih srečanjih, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Izhaja v šestih številkah na leto. V objavo predloženi prispevki so (dvojno slepo) recenzirani. Navodila, kako mora biti prispevek pripravljen, so objavljena na zadnjih straneh časopisa.

Povzetki člankov so vključeni v **podatkovne baze** International Bibliography of the Social Sciences, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Mental Health Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Sociological Abstracts in Studies on Women Abstracts.

Avtorske pravice za prispevke, sprejete v objavo, pripadajo časopisu Socialno delo. Ponatis je dovoljen samo s soglasjem uredništva in popolno navedbo vira. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevajo jasnost, preglednost, natančnost ali pravopis, ne da bi o tem prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** pošljete na naslov: Dr. Mojca Urek, Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasl: za informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bi bil objavljen v naslednji številki, mora biti v uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke.

Naročnica, naročnik na Socialno delo postanete, če napišete pismo na naslov FSD, računovodstvo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, ali elektronsko pošto na naslov [marjana.kovacic@fsd.uni-lj.si]. Na enak način sporočite zamenjavo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Pričujoča (trojna) številka prinaša izbrane prispevke z drugega kongresa socialnega dela, ki se je zgodil lanskega septembra v Portorožu. Prispevki so dvakrat »izbrani«; prvo izbiro so opravili sami avtorji in avtorice, ko so se odločili, ali bodo predložili svoj prispevek za objavo ali ne, drugo so opravili recenzenti in recenzentke te revije. Nekateri prispevki pa bodo objavljeni še v prihodnjih številkah.

Tukajšnja razvrstitev prispevkov se ne ujema docela z njihovo razvrstitvijo na kongresu. Kongresne sekcije so oblikovane vnaprej, referati pa potem pogosto postavijo v ospredje drugačne podarke. Novo razvrstitev je zahteval tudi konkretni nabor besedil, ki je rezultat omenjenih »izbir«. Poleg tega nekateri za objavo predloženi prispevki niso bili oblikovani kot članki (čeprav so bili na kongresu predstavljeni ali najavljeni kot referati), temveč kot poročila. Če so zadostili kriterijem za objavo, smo jih razvrstili med prispevke, ki že od vsega začetka niso bili zastavljeni kot referati, temveč kot plakati, delavnice ipd. Tehnična razvrstitev teh prispevkov na kongresu je navedena v glavi nad njihovimi naslovi; kjer piše zgolj »poročilo«, je šlo za referat.

V prispevkih lahko opazimo dva terminološka problema, ki ju moramo omeniti, ker gre v obeh primerih za pomembni konceptualni in praktični inovaciji.

Ena izmed praktično-konceptualnih preferenc sodobnega socialnega dela je individualizacija. Toda raba pridevnika »individualen« ni vedno ustrezna. Lahko govorimo o individualni obravnavi, individualnem načrtovanju ali individualnem financiranju. »Individualni načrt« pa je dvoumen in neustrezen izraz; ne pomeni toliko tistega, kar

naj bi pomenil, načrta za posameznika, kolikor »posamezni načrt«. Veliko ustrežneje je govoriti o osebnem načrtu, kar sicer tudi ni povsem nedvoumno, a se v obeh pomenih sklada s konceptom; načrt je namreč oblikovan za konkretno osebo in hkrati ima pri njegovem oblikovanju zadnjo besedo ta oseba (je torej tudi njen osebni načrt). To velja tudi za izraze »individualni tim« (sestavljen za osebno pomoč uporabniku ali uporabnici glede na njegove ali njene osebne potrebe), »individualni paket storitev« (prim. osebna asistenca), »individualni program«, »individualna mreža« itn. V takih (neustreznih) zvezah nadomestimo pridevnik »individualen« z »oseben«; kadar je v ospredju priprava česa za uporabo v posameznem primeru, lahko tudi z »individualiziran«.

Na individualno (posebno, ločeno, konkretno) obravnavo se navezuje tudi metodični koncept »edinstvenega delovnega projekta pomoči«, ki ga je Gabi Čačinovič Vogrinčič oblikovala pri delu z družino, enako uporaben pa je tudi pri delu s pari, skupinami in seveda posameznimi osebami (in njihovimi osebnimi socialnimi mrežami) ter prehaja v širšo rabo. Izhodišče je, da pritegnemo ljudi, ki poiščejo pomoč, k skupnemu načrtovanju izhoda iz krize in ga skupaj z njimi tudi izpeljemo. Gre za vedno nov, od konkretnih želja, potencialov, priložnosti, virov itn. odvisen idiosinkratičen, unikaten, singularen projekt. Težava je le v tem, da beseda »edinstven« tega ne pove. Z njo dobro opišemo sam koncept (po SSKJ: ki zelo izstopa po pomembnosti, vrednosti in je bržčas tudi edino pravi, edino mogoč), ne pa projektov, na katere naj bi se nanašal. Med bolj opisnimi izrazi se zdi še najboljši izviren delovni projekt pomoči, kar pomeni (spet po SSKJ), da ni odvisen od kakšnega vzora ali bolje predloge. Vendar je terminologija živa struktura in se utegne izraz še spremeniti

Bogdan Lešnik

Gabi Čačinovič Vogrinčič

SOCIALNO DELO Z DRUŽINAMI

RAZVOJ DOKTRINE

UVOD

Socialno delo z družinami je bilo vedno pomembno področje socialnega dela. Z D. A. Luepnitz (1988) bi lahko rekli, da se je pomoč družinam začela kot socialno delo. Še več. Prav socialno delo z družinami je pomembno prispevalo k razvoju znanja o družini in znanja o pomoči, o tem, kako pomagati. V socialnem delu smo potrebovali posebna znanja, kako deluje družina, in znanja, kako pomagati tej skupnosti ali posamezniku v njej.

Tudi iz skrbno zbranih podatkov Nine Mešl (2005) o začetkih socialnega dela na celjskem območju od 1945 do 1962 lahko razberemo, da je bila glavna vsebina dela takrat pomoč družinam, ki so jo izvajali okrajni, občinski in krajevni ljudski odbori oziroma svet za splošno varstvo, svet za varstvo matere in otroka in svet za varstvo družine. Tudi zapisnik o ustanovitvi Društva socialnih delavcev Slovenije iz leta 1957 postavlja v središče pomoč družini. Zato je zanimivo vprašanje, kaj je bila značilnost socialnodelovne pomoči družinam. Zanimalo me je, s kakšnimi znanji o družini in o pomoči družinam je študij opremil socialne delavke in delavce in kaj je v teorijo socialnega dela z družinami prispevala praksa. Če se ozremo na O'Hanlonovo (1993) kratko razlago razvoja konceptov pomoči, se je pomoč nedvomno definirala v prvem in drugem »valu«. V kontekstu družbenih norm in vrednot se je zdelo jasno, kaj je patološko, kaj so problemi, kaj so rešitve.

Pokaže se, da se psihološka znanja o družini v programu izobraževanja pojavijo v osemdesetih, in to pred začetkom razvoja metodoloških znanj za delo z družinami. Zanimivo je tudi, da je moralo socialno delo prej razvijati družinskopsihološka znanja kot druge stroke, ker smo jih v praksi

potrebovali. Hkrati s tem sem v osemdesetih letih tudi postavila takrat droben izbirni predmet »socialno delo z družino«, kar je bil prvi poskus, da postavimo doktrino takega dela. Delo s posameznikom in delo s skupino, kot smo govorili v jeziku stroke, je potrebovalo nujno dopolnilo znanja za sodelovanje z družinami.

V začetku devetdesetih let se v Sloveniji prvič začne izobraževanje družinskih terapevtov. Mnogi socialni delavci in delavke so pridobili dodatna znanja za delo z družinami v socialnem delu, in tako se je tudi tu znova postavilo vprašanje metod dela in posebnosti pomoči in podpore družinam v socialnem delu.

Katja Vodopivec (1959) bi rekla: delali smo, a nismo zapisovali, kako. Nismo reflektirali stroke. Razumljivo, saj ni bilo dovolj znanja o družini in ni bilo dovolj znanja o konceptih in procesih pomoči v socialnem delu. A naša osrednja tema je sedanjost. Imamo danes znanje za posebno, socialnodelovno ravnanje v procesih pomoči in sodelovanja z družinami? Imamo metode, tehnike in veščine, ki zagotovijo prispevek, kakršnega socialno delo potrebuje? Smo razvili jezik socialnega dela, ki razloči, opiše, kako delamo, jezik, ki sporoča drugim strokam posebnosti socialnega dela z družinami, jezik, na katerega se lahko opremo, doktrino?

ELEMENTI RAZVIJAJOČE SE DOKTRINE SOCIALNEGA DELA Z DRUŽINAMI

Odgovor je pritrdilen. Razvili smo dva socialnodelovna koncepta, ki zagotavljata strokovno kompetentno delo. Koncept delovnega odnosa in koncept izvirnega delovnega načrta pomoči zagotavljata znanje za ravnanje, kot pravimo v socialnem delu. V razvijanju doktrine socialnega

dela z družinami moramo nadaljevati delo na pomembnih doktrinarnih nalogah: 1. v razvoju doktrine potrebujemo redefinicijo družine in spoštovanje samodefinitivne uporabnikov oziroma družin, 2. proces pomoči moramo vedno znova definirati tako, da zajame »dve ravni« (Čačinovič Vogrinčič 2005), »dva tira« (Matter 1999), »zunanjo in notranjo pomoč« (Constable, Lee 2004), 3. na socialnodelovni način moramo prenesti, prevesti, uporabiti nekatere elemente družinskih terapij, ki lahko resnično prispevajo k učinkovitemu socialnem delu z družinami, in 4. povezati moramo družine v socialne mreže v skupnosti.

Predmet socialnega dela z družinami je pomoč družini pri reševanju kompleksnih psihosocialnih problemov. Vzpostavljen delovni odnos zagotavlja instrumentalno definicijo problema in tako soustvarjanje rešitev, da se v procesu sodelovanja mobilizira moč same družine. Socialno delo z družino opišemo kot izvirni delovni projekt sodelovanja, ki ga soustvarimo na podlagi sporazumevanja, dogovarjanja in skupnega oblikovanja rešitev, da bi udeleženi v problemu postali udeleženi v rešitvi.

Socialno delo z družinami je pomembno področje socialnega dela. Reševanje mnogih problemov, s katerimi se srečujemo v službah socialnega dela, potrebuje udeležnost družin uporabnikov. Včasih potrebujemo sodelovanje družine kot vira podpore in krepitve moči, včasih moramo intervenirati, da bi obvarovali člana, ki ga družina ogroža, ali družino, ker jo ogroža član, in včasih so družine same v vlogi uporabnika, ker potrebujejo spremembe, ki jih člani sami brez pomoči ne morejo oblikovati. V procesu pomoči pri socialnem delu z družinami gre prav za raziskovanje dobrih izidov za vse udeležene v problemu. Delamo z družino in posameznikom. Cilj nikoli ni varovanje družine za vsako ceno, temveč odkrivanje boljših pogojev za življenje posameznika v družini ali zunaj nje oziroma za podporo družini, da se kot skupnost ohrani, preoblikuje ali razide. Mandat socialnega dela z družinami je več kot le posredovanje, da uporabniki dobijo, kar jim po zakonu in zapisanih konceptih pomoči pripada. Mandat je priskrbeti družini in oskrbeti družino (Lüssi 1991) in posameznike v njej, a ob tem vedno tudi raziskovati in soustvarjati potrebne spremembe, ki bi okrepile družino. Predmet socialnega dela ni zgolj dajanje pomoči, temveč pomoč pri reševanju kompleksnih socialnih problemov skupaj z njo.

V središču našega prizadevanja je vedno sodelovanje za krepitev moči družine. Družino moramo oskrbeti; naša naloga je posredovati, da dobi iz pravic, kar ji pripada. A naloga socialnega dela je veliko kompleksnejša; delovni odnos vzpostavlja pogoje za spreminjanje, ki ga družina potrebuje in v procesu sodelovanja odkriva.

Zato je vzpostavljanje delovnega odnosa tako pomembna in kompleksna naloga ter zahteva čas, da si lahko tako uporabniki kot socialni delavci naberejo dobre izkušnje sodelovanja. Vzpostavljanje delovnega odnosa je vedno filigransko, potrpežljivo delo. Ritualni dogovor o sodelovanju, ki vpelje delovni odnos, je zato tako pomemben, ker ubesedi strokovni koncept, ga podeli z družino. Koncept delovnega odnosa temelji na tem, da ga z družino sooblikujemo.

DVE RAVNI, DVA TIRA, ZUNANJE IN NOTRANJE NALOGE SOCIALNEGA DELA

Helen Matter (1999: 22) pravi, da so koncepti pomoči najprej le v glavah pomočnikov in ne učinkoviti, če ne pridejo do uporabnikov. Zato je znanje za ravnanje tako pomemben koncept v delovnem odnosu; spodbuja socialno delavko, da podeli način ravnanja, tako da skupaj z družino soustvari uspešno delo. V ritualu dogovora o sodelovanju pojasnimo tudi koncept sodelovanja, tako da je v »obeh glavah«. Le tako lahko delovni odnos postane skupen projekt.

Instrumentalna definicija problema, soustvarjanje rešitev in dogovarjanje o deležu posameznega družinskega člana so nove izkušnje za družino, izkušnje, ki lahko spreminjajo pravila skupnega življenja, posamezne vloge ali dosedanja strukturo moči. Soustvarjene rešitve zahtevajo spremembe v družini in pomembno je, da so te spremembe razvidne. Zato mora socialna delavka poznati zakonitosti družinske dinamike in imeti dovolj družinskopsiholoških znanj, da jih lahko uporabi v pogovoru z družino in v procesu sodelovanje prispeva k več razvidnosti.

Zato v delovnem odnosu z družino vzporedno vodimo dva procesa. Prvi proces je stabilizacija za instrumentalno definicijo problema in soustvarjanje dobrih izidov, tako da vzpostavimo izvirni delovni projekt pomoči. Drugi proces je proces raziskovanja, samoraziskovanja, soraziskovanja družine skupaj z družino. V procesu raziskovanja za dobre izide mora družina postati bolj razvidna.

Govor o pravilih, ciljih, načinu odločanja ali vlogah prinaša nove izkušnje, nove poglede. Udeležnost v rešitvi vedno pomeni določene spremembe v vlogah. Raziskujemo povezanost, odvisnost, ubesedimo potrebe in pričakovanja. Socialna delavka mora v delovnih pogovorih znati ubesediti družinsko dinamiko in varovati razvidnost posameznega člana v sistemu. Pomembno je, da se v delovnem odnosu sliši posameznik, da hkrati raziskujemo sistem in posameznega člana ali podsistem.

Pogosto uporabljam formulacijo, da družino nagovarjamo na dveh ravneh. Prva je raven mobilizacije, raven dela. Na tej ravni vzpostavimo delovni odnos in soustvarimo izvirni delovni projekt pomoči. Na drugi ravni raziskujemo in definiramo spremembe v družinski skupini (v tem, kako družinski člani ravna drug z drugim), ki jih družina potrebuje, da bi lahko uspešno načrtovala rešitve, ki jih želi. Druga raven je raven družinske dinamike. Socialni delavec se odzove na to, kako člani družine ravna drug z drugim. Socialno delo je soustvarjanje sprememb, ki so v družini potrebne; to sodi v proces sodelovanja. Uspešno reševanje problemov zahteva v družini spremembe, ki omogočijo rešitev. Treba jih je raziskati, vzpostaviti, stabilizirati z dobrimi izkušnjami v procesu pomoči. To ne more biti ločeno delo terapevta, specialista; to je proces soustvarjanja rešitev.

Socialno delo z družino zahteva več razvidnosti (Čačinovič Vogrinčič 1998). »Instrumentalna definicija problema« pomeni raziskovanje potrebnih in možnih sprememb v družini in zato pogosto pomeni tudi redefinicijo družine in odnosov v njej glede na problem in rešitev. To je redefinicija, ki jo družina potrebuje v procesu reševanja problema in v povezavi z možnimi rešitvami. Virginia Satir (1995) bi rekla, da je to odkrivanje nove desetine družinske resničnosti, in to ni lahko. »Več istega«, spremembe prvega reda so lažje in se sprva zdijo dobre bližnjice. Vzpostavljamo dialoga, še posebej tam, kjer družina teh izkušenj nima, je trdo delo.

Zato je tako pomembno, da ima socialna delavka znanje o družini, ki ga vnaša v dialog in sodelovanje. Sem sodi vednost o različnih družinskih oblikah oziroma o značilnostih sodobnih družin, poznavanje zakonodaje in institucij in poznavanje psihologije družine.

Podporo pri svojem konceptu socialnega dela z družinami najdem pri Helen Matter, ki v

knjigi *Sozialarbeit mit Familien* (1999) govori o pomagajočem odnosu (*helfende Beziehung*), ki ga mora socialna delavka vzpostaviti, da bi lahko razvila delovno zavezanost (*Arbeitsbündnis*) z družino in s tem učinkovito pomoč. Zanimiva je njena polemika s Hansom Goldbrunnerjem, ki v knjigi *Arbeit mit Problemfamilien* (1989) predlaga princip dvotirnosti pri delu z družinami. Goldbrunner prepoznava, da ne zadostuje, da družina od socialnega dela dobi konkretno pomoč, za katero je zaprosila. Dajanje pomoči bi bilo, tako Goldbrunner, »prvi tir« oziroma zunanja pomoč, kot pravi. A družina potrebuje pomoč tudi po »drugem tiru«, pomoč pri razreševanju notranjih konfliktnih struktur. To, čemur H. Matter nasprotuje (in se ji pridružujem), je njegova ideja, da na tem »drugem tiru« ne more delati socialni delavec, temveč terapevt. Po njem princip dvotirnosti pomeni, da z družino delata hkrati dva strokovnjaka.

Koncept socialnega dela z družino, ki ga predstavljam, v celoti nasprotuje Goldbrunnerjevemu konceptu. Socialna delavka mora delati na obeh ravneh. Popolnoma nesmiselno in nepotrebno je, da omejimo enega strokovnjaka na urejanje materialnih problemov (je to socialno delo?), naloge pomembnih sprememb pa izločimo v terapevtsko obravnavo drugemu strokovnjaku. Mogoče »nesmiselno in nepotrebno« ni zadostna formulacija. Treba bi bilo jasno povedati, da je to z vidika stroke socialnega dela nestrokovno ravnanje.

Enako stališče ima Helen Matter (1999: 23), ko pravi: »nasprotno, meni se zdi zelo smiselno, da je, če je le mogoče, ena oseba (socialna delavka ali socialni delavec) odgovorna za obe ravni dela. Ravno deprivilegirane družine s številnimi problemi doživijo materialno pomoč kot solidarnost z njihovo življenjsko situacijo in iz tega lahko zraste naklonjenost, ki je osnova za zaupanje, zaupanje pa dolgoročno pogoj za postopne spremembe vedenja za izboljšanje obvladovanja problemov.«

Koncept socialnega dela z družinami, ki ga predstavljam, je metodični koncept, ki v konceptu delovnega odnosa in izvirnega delovnega projekta pomoči jasno poveže eno »raven« ali »tir« soustvarjanja rešitev z drugo, s pomočjo družini, da bi odkrila in zmogla potrebne spremembe. Socialnemu delu mora ostati celosten mandat, sicer se stroka neuporabno zoži na administrativno urejanje socialnih problemov.

Pomen druge ravni jasno zastavita Constable in Lee (2004: Uvod), ki definirata socialno delo z družino kot angažiranje članov družine, da prestrukturirajo odnose skozi procese komunikacije in interakcije. Okvir ostaja socialnodelovni, gre za sodelovanje v procesu pomoči družini, a poudarek je na odnosnem delu. Takole pravita: »Pred nami so člani družine z različnimi viri moči, omejitvami, kulturami verovanja in ravnanja, potrebami in nameni. Člani družine, ne socialni delavec, potrebujejo začetek dela in soustvarjanje bolj varnih odnosnih temeljev.«

Obe ravni prepoznamo v formulaciji: »Socialni delavci asistirajo družinam pri reševanju odnosov, povezanosti in pripadnosti in pri reševanju zunanjih in notranjih problemov« (op. cit.: 2). »Zunanji« problemi zahtevajo soustvarjanje rešitev, mobilizacijo za reševanje, »notranji« problemi pa morajo biti rešeni toliko, da lahko družina sodeluje v procesu pomoči. In naprej:

Socialni delavci delajo tako znotraj kot zunaj družine. Njihovo delo presega družinsko terapijo, če jo razumemo kot intervencijo, ki ima za cilj restrukturiranje družine in torej osebne vzorce ravnanja od znotraj. Delajo z družinskimi člani, ko se spopadajo s svojo pripadnostjo in vezanostjo, ko premagujejo posebne razvojne naloge, potrebe ali strese in potrebe, strese in naloge družine same. Zunaj delajo na odnosih med družinami in socialnimi ustanovami. To so šole, zdravstveni sistem, pravosodje, sistem socialnega varstva ali delovno mesto. Delo z institucijami in družinskimi člani in na odnosu med njimi, kombinacija intervencije v družino in institucijo hkrati, vse to je koncept intervencije, ki nosi v sebi veliko moč vplivanja na življenje in razvoj ljudi. (Op. cit.: 5.)

Tako smo mojemu konceptu dveh ravni in konceptu Helen Matter o dveh tirih dodali še koncept Constable in Lee (2004), ki govorita o delu z družinami kot o delu »zunaj« in »znotraj«.

Pomembno je razumeti, da je socialno delo z družino kompleksno delo, delo, ki zajame tako proces raziskovanja rešitev kot odnose v družini in spremembe v procesu soustvarjanja rešitev. Poglejmo primer. Učenec petega razreda je močno zaostal pri delu v šoli zaradi bolezni in sam ne bo mogel dohiteti vrstnikov. Potrebuje pomoč, najprej, če je to mogoče, pomoč obeh staršev, saj mama sama ni kos novi nalogi. A oče še nikoli ni pomagal otroku, z mamo sta zapletena v

konflikte. Pomoč otroku ne more biti le navodilo, naj delata z otrokom. Projekt pomoči zahteva socialno delo z družino – drugi tir, delo znotraj, delo na drugi ravni, delo, ki bo raziskalo in podprlo spremembe, ki jih starša zmoreta, da bi stala otroku ob strani. Ena od nalog je nedvomno pridobiti nove veščine za življenje z otrokom.

Praviloma proces soustvarjanja rešitve seže iz družine ven, v skupnost, v socialne mreže družin. Učenec, o katerem govorimo, ima morda skupino prijateljev, ki mu lahko pomagajo, če jih vključimo v projekt. Umestno je vprašanje, kateri odrasli v socialni skupini staršev bi lahko podprli njihova prizadevanja. Socialna delavka mora dobro poznati institucije, ki so v skupnosti na voljo. Soustvarjanje rešitev skupaj z družino postavlja različne naloge – delo s vsemi člani, sodelovanje v sistemu, povezovanje v skupnost. Na ravni socialne mreže družine v skupnosti, v kateri živi, v socialnem delu iščemo predvsem podporo za družino, a družina potrebuje priložnost, da sodeluje v raziskovanju in sodefiniranju te podpore in nove izkušnje, nova znanja pri ravnanju z institucijami.

V socialnem delu z družinami naletimo na zelo različne problemske situacije – od revščine, brezposelnosti in socialne izključenosti do težko rešljivih problemov ob ločitvi in razvezi, od enoditeljskih družin ali reorganiziranih družin do družin, ki potrebujejo podporo zaradi kronične bolezni člana, in do homoseksualnih skupnosti.

M. Berry (1999: 203) na kratko pravi: »Dva elementa sta ključna za družine v revščini, ki nimajo ne denarnih ne socialnih ne emocionalnih virov ne informacij: podpora okolja in socialne veščine.«

V zakonu o socialnem varstvu imamo dve formulaciji, ki se neposredno vežeta s konceptom socialnega dela z družinami, čeprav ga zajemajo tudi preostale tri storitve: delo z družino na domu in delo z družino za dom.

V ameriški literaturi imajo za socialno delo v podporo in krepitev moči družine poseben izraz, ki podrobneje opredeli *home based services*. Govorijo o *family preservation practice*. »Ohranjanje družine« je ukrep, ki ima tudi časovno omejitev, je »kratek«, traja dva ali tri tedne. Takrat je treba narediti vse, dobesedno vse, kar je v tako kratkem času mogoče narediti, da družina prebrodi krizo, dobi več moči in podporo v okolju in da zmora sama naprej. Razlog za ukrep je najpogostejše ogroženost otroka; družina je v nevarnosti, da

ji ga odvezamejo. Delo poteka v družini, je intenzivno in zanj je treba postaviti jasne, uresničljive, kratkoročne cilje.

SOCIALNO DELO Z DRUŽINAMI: PRISPEVEK DRUŽINSKIH TERAPIJ

Mobilizacija družine, njene moči in virov je skupen element socialnega dela in družinske terapije, vendar je družinska terapija usmerjena zlasti v reševanje notranjih konfliktov družine in njenih članov oziroma v raziskovanje sprememb in podpore, ki jo lahko ponudi družina članu. Izhodišče je pomoč za spremembe v družinskem sistemu, medtem ko je izhodišče za socialno delo praviloma kompleksen socialni problem in v tem kontekstu raziskujemo in omogočamo spremembe v družini. Socialno delo z družino vzpostavi delovni odnos z družino v skupnosti. Izvirni delovni projekt praviloma poveže družino s podpornimi socialnimi mrežami ali institucijami pomoči, zaželeni izidi pa segajo v socialno mrežo ljudi.

Socialno delo zajame družino na njenem stičišču z okoljem, v interakciji z njim, tako da reševanje kompleksnih socialnih problemov družine praviloma pomeni spreminjanje v tej interakciji. Gre za soustvarjanje procesa reševanja z družino, a praviloma gre tudi za povezovanje družine s tistimi institucijami v družbi, ki so lahko udeležene v rešitvi.

Načini ravnanja, ki jih izberemo pri socialnem delu z družino, lahko vključujejo tudi družinsko terapijo ali druge oblike terapij, ki prispevajo k želenim izidom v procesu pomoči, vendar izvirni načrt pomoči vsebuje več: po eni strani ustvarjanje in vzdrževanje pogojev, da bo družina dobila terapevtsko pomoč, če jo potrebuje, in po drugi strani nadaljevanje dela na reševanju težav, ki jih mora ali želi rešiti. Tako lahko na primer v procesu pomoči matični družini ugotovimo željo in potrebo po družinski terapiji, ob tem pa se mora socialno delo z družino nadaljevati – rejniški sistem se mora vzdrževati, dogovorjena podpora rejnikom ali rejencu mora biti vedno znova raziskana in omogočena.

Projekt socialnega dela z družino lahko prinese odločitve, da družina potrebuje družinsko terapijo, saj bo terapija prispevala k reševanju kompleksnih družinskih problemov. A pomembno je razumeti, da socialno delo z družinami

potrebuje in uspešno uporablja elemente družinskih terapij.

Franklin in Jordan (1999) v izredno zanimivem delu *Family Practice* s podnaslovom *Brief Systems Methods for Social Work* predstavljata argumentirano izbiro kratkih družinskih terapij v socialnem delu z družinami. Kratke družinske terapije namreč ustrezajo nalogam socialnega dela z družino, usmerjenega v hitro in učinkovito reševanje problemov družin. Sama pravita, da mora socialni delavec pri delu z družinami »imeti nabor veščin iz družinske terapije, ki ustrezajo zahtevam dela« (op. cit.: 14). To lahko dopolnimo in zapišemo »socialnega dela«.

Franklin in Jordan v kontekst socialnega dela prinašata metode in tehnike kratkih družinskih terapij, da bi povečala učinkovitost pomoči. Kratke družinske terapije so izdelale odlična orodja za več razvidnosti in mobilizacijo družine, še zlasti, ker so tudi nastale za reševanje socialnih problemov oziroma za prakso socialnega dela; zgled je kratka, v rešitev usmerjena terapija Steva de Shazer in Insoo Kim Berg.

Argumenti, ki jih pri izbiri terapij navajata avtorja, so prav argumenti delovnega odnosa v socialnem delu in argumenti za vzpostavljanje izvirnega projekta pomoči za družino.

Povzemam njune argumente, da bi podkrečila svoje, in tudi zato, da bi ubesedila razlike v ravnanju z »naborom veščin«, ki ga prinaša moj koncept delovnega odnosa. Moj komentar bo zapisan v ležeči pisavi. Opozarjam na razliko v jeziku in v definiciji odnosa med socialnim delavcem in uporabnikom, ki je ključnega pomena. Res gre za koristen »nabor veščin«, a je pomembno, *kako* jih bomo uporabili. V kontekstu navedenega učbenika je klient *uporabnik* oziroma, točneje, *sogovornik*, proces pomoči pa se *soustvarja* v odnosu, ki uporabniku omogoča izkušnjo soustvarjanja in raziskovanja lastne kompetentnosti.

Katere so tiste veščine, ki jih potrebuje socialni delavec? Franklin in Jordan naštevata (op. cit.: 14):

- Sposobnost, da vzpostavi stik in odnos.
- Sposobnost, da jasno sporoči specifični namen srečanja z družino. *V jeziku delovnega odnosa bi to dopolnili s formulacijo: da jasno sporoči svojo definicijo namena srečanja.*
- Sposobnost, da usmeri in pouči klienta, kako lahko koristno uporabi terapijo v srečanjih, ki jih imata na voljo. *V delovnem odnosu, kjer se definicija problema in rešitve soustvarjajo, je*

»poučiti« premalo. Oba potrebujeta povratno informacijo o tem, kako je uporabnik sporočilo razumel, in uporabnikovo definicijo tega, kaj je zanj »koristna uporaba terapije«.

- Veščine, ki jih uporablja, omogočajo strokovnjaku, da so-ustvari odprto okolje, v katerem lahko klient izrazi svoja čustva, misli, vednost in soustvarja instrumentalno definicijo problema in rešitve.
- Veščine, da hitro oceni klientove probleme, moč, motivacije in pričakovanja in svoje razumevanje vedno znova raziše skupaj z uporabnikom, da bi jih skupaj lahko uporabila v procesu pomoči in sodelovanja.
- Sposobnost, da skupaj s klientom postavi določene (specifične, izmerljive) cilje pomoči, ki jih je mogoče doseči v kratkem času.
- Veščina, da intervenira hitro, oceni posledice svojih intervencij in jim prilagodi svoje ravnanje, ko je treba. *Intervencijo razumem v Lüssijevem (1991) pomeni besede: za socialnodelovno ravnanje v primerih, ko ni mogoče vzpostaviti delovnega odnosa sodelovanja, na primer pri nasilju v družini oziroma vedno, kadar gre za ogroženost.*
- Sposobnost, da konstruira ustrezne naloge in domače naloge in jih takoj naloži klientu. *Po svojem konceptu pomoči bi zapisala: Sposobnost, da skupaj z uporabnikom konstruira naloge in domače naloge in sooblikuje dogovor o tem, kako in do kdaj jih je mogoče uspešno opraviti in kako bosta preverjala uspešno delo.*
- Poslovne in marketinške sposobnosti, ki omogočajo strokovnjaku, da uspešno posluje pri dogovoru o naslednjih srečanjih in ceni dela. *(Nedvomno naloga prihodnosti za večino socialnih delavcev v Sloveniji.)*

»Nabor veščin« je umeščen v »nabor« konceptov oziroma družinskih terapij. Kriterij izbora je, da jih lahko uporabimo kot »kratke« družinske terapije in da temeljijo na sistemskem modelu dela z družinami ali jih je mogoče umestiti vanj. Vsi predstavljeni modeli prakse so usmerjeni v sedanjost, ne temeljijo na patologiji, temveč izhajajo iz perspektive moči in so neposredno usmerjeni v akcijo. Torej ponujajo vse, kar potrebujemo v socialnem delu z družino.

POVEZOVANJE DRUŽIN V SKUPNOSTNE SOCIALNE MREŽE

Učinkoviti projekti pomoči družini v socialnem delu sežejo iz družine ven v skupnost. To pomeni, da načrtovanje pomoči družini praviloma ni dovolj dobro, če ne prispeva k vključenosti v socialno okolje in večji socialni moči družine. Načrtovanje pomoči za akutne stiske in težave pa zahteva socialne mreže, skupine za samopomoč in institucije, ki prispevajo svoj delež.

Povezanost družine in skupnosti po sodobnih, postmodernih konceptih socialnega dela raziskujemo že v procesu instrumentalne definicije problema in rešitev. Mobilizacija virov v posamezniku, družini, okolju mora biti usmerjena v izboljšano kvaliteto življenja. Nova kvaliteta življenja je preventiva in varovalni dejavnik. Procesi raziskovanja in soustvarjanja niso omejeni na identificiran in definiran problem in rešitve v socialnem delu z družino praviloma zahtevajo udeležnost skupnosti. Varovalni dejavniki so raziskane in dogovorjene spremembe v skupnosti.

Učinkovita pomoč družini potrebuje v skupnosti sogovornike in sodelavce pri oblikovanju izvirnega projekta pomoči. To so najprej obstoječe ustanove – šole, centri za socialno delo, društva, skupine za samopomoč, materinski domovi, varne hiše. Izredno pomembno je, da lahko v procesu pomoči v socialnem delu računamo na pomoč iz življenjskega okolja ljudi. Še več, pomembna je naravnost v soustvarjanje novih možnosti, kjer jih še ni – oblikovanje skupine staršev in otrok, ki imajo probleme v šoli, počitniške dejavnosti za otroke, ki ostajajo sami, popoldanska pomoč pri učenju dijakom, ki potrebujejo prostor in vođeno spodbudo za delo, itn.

Pomembno je troje: da so v skupnosti jedra, s katerimi se lahko povežemo v procesu pomoči družini, da je socialno delo z družino v temelju naravnano v skupnost in da imamo strokovno znanje in naravnost k soustvarjanju novih možnosti v skupnosti, če jih (še) ni.

Razmišljanje o elementih preventive v socialnem delu z družinami odkriva še drugačno pojmovanje povezovanja procesov pomoči družini s skupnostjo. Pomemben del procesa pomoči je lahko spodbuda in podpora družini oziroma posameznemu članu, da se vključi, postane del skupnosti in v dobrem uporabi vire svoje življenjske mreže. Povzemam definicijo skupnosti iz članka s pomenljivim naslovom Promoviranje skupnosti

skozi družinsko terapijo: Pomagati klientom, da razvijejo socialno mrežo pomembnih odnosov (Blow, Timm 2002). Namen članka je pokazati, kako v procesu pomoči podpremo človeka in družino, da gradi zase pomembne odnose v skupnosti. Proces bo predstavljen drugje v tem tekstu, zato navajam le definicijo skupnosti, ki je pomembna za razumevanje temeljnih postavk tega dela raziskovanja:

Skupnost je konceptualizirana kot socialna mreža pomembnih odnosov, ki jih označuje razumevanje, neponovljivost, povezanost, skupni pomeni, pripadnost, zaveza. Je socialna mreža, v kateri teče pomembna, kontinuirana interakcija. Z ljudmi, s katerimi posameznik doživi občutek skupnosti, z ljudmi, s katerimi je posameznik sam svoj. To je skupina, v kateri se čutimo pripadniki, ljubljeni, varovani. Skupnost daje kontekst za podporo in opogumljanje [...] in vključuje stvari, kot so udeležnost v skupini, sodelovanje, navezanost in povezanost. (*Op. cit.*: 67–68.)

Tezo, da učinkoviti projekti pomoči družinam v socialnem delu sežejo iz družine ven v skupnost, potrjujejo raziskovalni projekti, ki so evalvirali preventivne programe dela z mladino. Značilen je preventivni projekt CSD Ljutomer »Skupaj zmoremo« (Mesec 1998). Projekt je bil namenjen učencem z hudimi učnimi težavami v šoli, ki jim starši niso mogli učinkovito pomagati. Program »Skupaj zmoremo« je nastal kot učinkovita oblika socialne pomoči družinam. V načrt so zapisali:

Temeljna ideja programa je pojmovanje sistemske teorije o družini, da so učne in vedenjske težave otrok predvsem simptom disfunkcij družine kot sistema. Zato za trajno izboljšanje teh problemov ni dovolj zgolj ukvarjanje z otrokom, ampak je potrebno delovati znotraj družine. Projekt torej skozi učno pomoč na domu omogoča celovito reševanje družinske problematike.

Cilji programa so: vključenim otrokom izboljšati razvojne možnosti v družini in šoli; v družini sprožiti procese odpiranja, zmanjšati konflikte zaradi šolske neuspešnosti (znotraj in na relaciji s šolo), izboljšati razumevanje potreb otrok ter začeti premike v komunikaciji.

Predvideni dodatni učinki programa so: olajšanje eksistence izvajalcem – udeležencem javnih del v času brezposelnosti – ter jim omogočiti osebnostno rast prek pridobivanja novih informacij, znanj,

izkušenj, dela na sebi; omogočanje večje samopodreditve in zadovoljstva pri delu strokovnim delavcem na CSD ter s tem njihovo strokovno in osebno rast; okrepitev razvojne tendence v CSD v smeri odprte [v skupnost] in fleksibilne organizacije, destigmatiziranje CSD, povečanje njegovega ugleda v okolju, širjenje ponudbe storitev ter vnašanje nove kvalitete v določene storitve. (*Op. cit.*: 110.)

Že v kratkem opisu projekta najdemo vse, kar potrebujemo za potrditev soustvarjanja in redefiniranja preventive v socialnem delu z družino. Za vsakega posameznega učenca se je izvirni delovni projekt pomoči pri učnih težavah hkrati oblikoval kot projekt pomoči družini in torej kot projekt, ki je lahko učinkovit le, če se opre na vire v skupnosti, ki jih je bilo treba nekatere šele ustvariti.

Poglejmo posamezne elemente modela. Institut javnih del omogoči vsakemu učencu individualno učno pomoč na domu, ki jo izvajajo nezaposleni strokovnjaki. Socialni delavec, socialna delavka vzpostavi delovni odnos s vsako družino posebej in se dogovori o projektu pomoči. Dogovorijo se o ideji, času, kraju, konkretnih nalogah, etapnih ciljih. Pri tem je zanimivo, da se v izhodišču problem in rešitve definirajo okrog učnega neuspeha, vendar kontinuirani razgovor sčasoma seže v pogovore o družinski strukturi, družinskih problemih, možnih spremembah. Projekt omogoči tudi vključevanje drugih strokovnjakov in supervizijo za strokovne izvajalce pomoči. Izvirni delovni projekt za otroka združuje učenca, družino, šolo, posamezne učitelje, socialne delavce, strokovnjake na javnih delih v proces soustvarjanja, reflektiranja in spreminjanja. CSD povezuje projekt in koordinira sodelovanje v skupnosti.

V procesu socialnega dela z družino je bilo mogoče z družino soustvariti realno možnost pomoči in spremembe; skupaj so ustvarjali rešitve, lahko so ustvarjalno povezali pomočnike, družine, učence, šolo, učitelje, CSD. Kontinuirani pogovori, usmerjeni k ubesedenim možnim dobrim izidom, so staršem in učencem omogočili izkušnjo kompetentnosti in resnično izkušnjo uspeha, učinkovitosti. Model je priskrbel varen prostor za odkrivanje novih oblik vedenja. Projekt je podprl starše v razvidni komunikaciji, njihova odprtost k centru pa je povečala učinkovitost dela centra.

V predstavljenem modelu socialnega dela z družino so zajeti vsi elementi prakse, ki temelji

na perspektivi moči: izviren delovni projekt pomoči v delovnem odnosu z družino, pogoji za soustvarjanje v sodelovanju, socialna mreža podpore in komplementarni servisi, ki so zagotovili spremembe.

Pomoč učno neuspešnemu otroku so od prvega trenutka definirali kot svojevrstno preventivo. Otroku, ki se nauči, kako se bo učinkovito učil, je manj ranljiv. Izkušnje pomoči in sodelovanja v lastni družini in sodelovanje s pomembnimi odraslimi so izredno pomemben varovalni vložek. In končno, tu so viri iz skupnosti in v njej: projekt pomoči, CSD, javna dela, povezovanje ustanov in posameznikov v izvirne delovne projekte, možnost supervizije itn.

Soustvarjanje pomoči družini v skupnosti je v skladu z Lüssijevimi (1991) načeli sistemskega socialnega dela, zlasti s tako imenovanim socialno-ekološkim načelom. Načelo govori o tem, da socialna delavka, socialni delavec najprej aktivira, mobilizira naravne socialne mreže uporabnika. To so družina, prijateljske skupine, delovni tovariši, sosede, skupine, ki jim pripada. Uporabniku, ki nima nosilne mreže za svoje življenje, jo pomaga oblikovati v naravnem socialnem kontekstu. Kot smo zapisali, moramo v procesu pomoči pomagati družini, da uporabi, okrepi, vzdržuje socialne mreže, ki lahko podprejo prizadevanja pri reševanju težav.

SKLEP

Socialno delo z družinami je posebno področje socialnega dela, za katero smo v Sloveniji razvili posebne, socialnodelovne oblike pomoči, način dela, ki vzpostavlja pomoč družini na poseben socialnodelovni način. V izhodišču je sprejemanje pluralnosti družinskih oblik; v socialnem delu odstopamo od vprašanja, katera je »dobra«, »zdrava« oblika družine. Z družino raziskujemo, kako živijo, kaj potrebujejo, kakšne so posameznikove in družinske definicije družine. Znanje za ravnanje, ki ga potrebujemo, je znanje o tem, kaj potrebuje človek in kaj družina, da bi bilo dobro in smiselno živeti v njej. V socialnem delu smo tudi redefinirali pomoč; dosledno govorimo o soustvarjanju rešitev. V socialnem delu z družinami zdaj potrebujemo skrbno strokovno delo, reflektiranje in raziskovanje, da bi se razvoj nadaljeval.

VIRI

- BLOW, A. J., TIMM, T. M. (2002), Promoting Community Through Family Therapy: Helping Clients Develop a Network of Significant Social Relationships. *Journal of Systemic Therapies*, 21, 2: 67-90.
- CONSTABLE, R., LEE D. B. (2004), *Social Work with Families: Content and Process*. Chicago: Lyceum.
- BERRY, M. (1999), Family Preservation Practice. V: FRANKLIN, C., JORDAN, C. (1999), *Family Practice: Brief Systems Methods for Social Work*. Pacific Grove: Brooks/Cole (200-224).
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (1998), *Psihologija družine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- (2005), Teaching Concepts of Help in Social Work: The Working Relationship. *European Journal of Social Work*, 8, 3: 335-343.
- FRANKLIN, C., JORDAN, C. (1999), *Family Practice: Brief Systems Methods for Social Work*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- GOLDBRUNNER, H. (1989), *Arbeit mit Problemfamilien*. Mainz: Mathias – Grunewald.
- LÜSSI, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern: Paul Haupt.
- MATTER, H. (1999), *Sozialarbeit mit Familien*. Bern: Paul Haupt.
- MESEC, B., et al. (1998), *Evalvacija preventivnih programov centrov za socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- MEŠL, N. (2005), Zgodovina socialnega dela: Službe za pomoč družinam od leta 1945 do 1962 (primer Celja z okolico). V: V. LESKOŠEK (ur.), *Zbornik povzetkov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (simpozij o zgodovini socialnega dela).
- O'HANLON, W. H. (1993), Possibility Therapy: From iatrogenic Injury to estrogenic Healing. V: S. GILLIGAN, R. PRICE (ur.), *Therapeutic Conversations*. New York: Norton.
- SATIR, V. (1995), *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VODOPIVEC, K. (1959), *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

Vida Miloševič Arnold

CELOSTNA OBRAVNAVA OSEB Z DEMENCO V DOMU ZA STARE

UVOD

Demenca pomeni hud upad razumskih funkcij. Simptomi so izrazito poslabšanje spomina, miselna neučinkovitost, zmeden govor, izguba orientacije v prostoru in času, nerazumevanje socialnih odnosov in nesposobnost opravljati poklic, pridružijo se nekatere osebnostne spremembe. Razlogi so različni patološki procesi v možganih, veliko pa je še neznanega (Pečjak 1998).

Staranje prebivalstva je sodobni fenomen razvitega sveta in Slovenija pri tem ni izjema. Demenca se najpogosteje pojavi v starosti, število obolelih pa s starostjo narašča. Značilno je, da se z višanjem starosti število ljudi z demenco vsakih pet let skoraj podvoji. Tako jih je v starosti nad 85 let 21,6 %, v skupini do 94 let pa že 32,2 % (Hoffman 1991, v Nolan 2001: 123). Danes naj bi bilo na svetu okoli 18 milijonov ljudi z demenco, za bližnjo prihodnost pa strokovnjaki ocenjujejo, da se bo njihovo število podvojilo. Tudi glede tega se Slovenija ne bo razlikovala od drugih delov razvitega sveta. Po ocenah je pri nas trenutno 18.000 ljudi z demenco. Danes tudi vemo, da je mogoče med 10 do 20 % osebam z demenco uspešno pomagati, če znake pravočasno odkrijemo in človeka ustrezno zdravimo. Nekateri ljudje z demenco so nastanjeni v domovih za stare ljudi, večina pa jih živi v skupnosti, bodisi s svojci bodisi samostojno.

V zadnjih letih so strokovnjaki spoznali, da se lahko z razumevanjem in ustreznim odnosom okolja, ki je podprt s primernimi programi obravnave, bolezenski proces demence bistveno upočasni. Začetnik novega pogleda na demenco je Tom Kitwood, ki je leta 1997 kritično opozoril na pomanjkljivosti biomedicinskega modela

obrnave demence. Sam razume demenco zlasti kot zmanjšano sposobnost, ki pa ne pomeni, da človek zaradi nje izgubi vse svoje zmožnosti, še zlasti če ima v okolju dovolj podpore. Na tej podlagi danes govorimo o rehabilitaciji oseb z demenco, kar se je še pred slabim desetletjem zdelo nemogoče. Nedvomno pa je pomemben tudi napredek farmakologije, ki je razvila nova zdravila, s katerimi se lahko proces bistveno upočasni (Cahil, Dooley v Marshall 2005: 34–35).

V svetu se je razvila cela vrsta tehnik, s katerimi lahko oseba z demenco ohranja svoje najbolj bistvene osebnostne značilnosti (k temu je veliko prispevala tudi socialna delavka Naomi Fiel). Nastajajo različni programi, ki osebam tako v institucijah kakor v njihovem življenjskem okolju dajejo podporo, da kljub bolezni in postopnemu izgubljanju samostojnosti dostojno preživijo do konca.

Na fakulteti za socialno delo smo v letih 2003/04 opravili raziskovalni projekt, pri katerem je sodelovalo 22 domov (Flaker *et al.* 2004). Ugotavljali smo, kako imajo organizirano delo z osebami z demenco, kje so pglavitni problemi in kako bi jih bilo mogoče rešiti. Intervjuvali smo vse delavce, ki delajo z osebami z demenco, in opazovali, kaj se dogaja s konkretnimi osebami z demenco čez ves dan. Na tej podlagi smo ocenili, kako so pri obravnavi oseb z demenco upoštevana načela normalizacije.

Zanimalo nas je, v kolikšni meri domovi upoštevajo drugačna merila za stanovalce z demenco. Gre za merila po načelih celostne obravnave oseb z demenco, za katera delavci domov potrebujejo posebna znanja. Ta znanja za delo z osebami z demenco lahko delavci že nekaj let pridobijo v programih usposabljanja v organizaciji Firis.

MODELI DELA Z OSEBAMI Z DEMENCO

Medicinski model obravnava demenco kot bolezensko stanje, za katero je značilna poškodovanost možganov. S tega vidika dejansko ne moremo veliko storiti in je pomembno, da ljudi čimbolj humano oskrbimo. Iz tega modela izhajajo družbeni stereotipi in odpiranje ljudi z demenco na družbeni rob. Seveda sodi sem tudi stališče, da so le zdravniki strokovnjaki za vprašanje demence.

Socialni model upošteva, da je to, kako se oseba z demenco vede, odvisno od njene preteklosti, splošnega zdravstvenega stanja in od številnih dejavnikov v primarnem življenjskem okolju, zlasti pa je pomemben odnos svojcev in oskrbovalcev. Poleg osebe z demenco vključuje tudi njeno socialno okolje in odnose v njem. Po tem modelu poskušamo aktivirati vse vire, ki podpirajo osebo z demenco in ji pomagajo, da čim dlje ohrani samostojnost.

Državlanski model opozarja na enakopravnost ljudi z demenco in nujnost, da upoštevamo vse njihove pravice. Poudarja tudi, da ljudje z demenco prispevajo k družbi enako kot drugi. Ta prispevek je odvisen od tega, kako zanje poskrbimo. Številni ljudje z demenco doživljajo fazo velike ustvarjalnosti, če imajo le priložnost, da jo izrazijo. Pomagati jim je treba, da premagajo hudo travmo, ki jo doživljajo ob soočanju z boleznijo. Pri tem je pomembna čustvena odzivnost okolja, uporaba humorja ipd. Ta model zagovarja stališče, da so ljudje z demenco sami najboljši eksperti za to področje. Seveda pa moramo tisti, ki živimo ali delamo z osebami z demenco, razviti sposobnosti za komuniciranje z njimi.

Celostni (holistični ali integrativni ali tudi psihosocialni) model razumevanja demence je razvil socialni psiholog Tom Kitwood (1997), ki je ugotovil, da človek z demenco nima samo kognitivnih in psihičnih težav zaradi primarne nevrološke prizadetosti, temveč je kognitivno in psihološko oviran zlasti zaradi neustreznih psihosocialnih dejavnikov v okolju. Okolje pogosto naredi psihološko in socialno ozračje, ki osebi z demenco jemlje človeškost, ker neprestano opozarja le na njegove primanjkljaje. Poudarja, da ljudje z demenco ostajajo socialna bitja, ki še vedno živijo v svojih socialnih svetovih (Cahil, Dooley v Marshall 2005: 34).

Upoštevati je treba, da je pri demenci ohranjanje splošna kontinuiteta osebnostnih značilnosti

ves čas trajanja bolezni, s tem da se nekatere značilnosti, ki so bile ves čas navzoče, nekoliko potencirajo. Ljudje, ki imajo ustrezno podporo, le izjemoma razvijejo nove osebnostne značilnosti oz. izgubijo prejšnje. Videti je, da najdejo načine za ohranjanje odnosov in komunikacije in se znajo soočiti z občutkom izgube ter sprejeti svoje stanje (Kitwood 2005: 31).

Iz opisov modelov obravnave demence smo videli, da se medsebojno prepletajo in drug drugega dopolnjujejo. Vsak na novo razvit model je k spoznanju prejšnjih dodal nekaj novega in spremenil pogled na osebe z demenco in jim odprl več možnosti za ohranjanje dostojnega življenja v skupnosti z drugimi ljudmi in med njimi. Trenutno daje osebam z demenco najboljše perspektive celostni model, saj so se v njegovem okviru razvile metode dela, ki pomagajo pri ohranjanju njihovih zmožnosti. V skladu s tem modelom morajo biti pri delu na prvem mestu oseba z demenco in njene potrebe. Ta paradigma je nadomestila medicinski model in omogoča veliko humanejši pristop pri obravnavi oseb z demenco. Danes že lahko govorimo o novi kulturi skrbi za osebe z demenco (*op. cit.*: 2).

Tradicionalni socialnovarstveni koncepti, ki ustvarjajo odvisnost uporabnikov, so nedvomno preživeti; danes poskušamo ljudi zlasti podpirati, da bi ohranili (ali zgradili) lastno identiteto (Phillipson, Biggs v Nolan *et al.*: 6)

METODE DELA PRI CELOSTNI OBRAVNAVI

NORMALIZACIJA

Načela normalizacije, kakor jih je razvil David Brandon (1992), pri nas že dolgo uporabljamo zlasti na področju duševnega zdravja. Pri tem gre za načela ali prvine, ki tako stanovalce kakor delavce socialnih institucij usmerjajo k urejanju medsebojnih odnosov in upoštevanju posameznika. Po drugi strani pa ta načela pomagajo strokovnjakom, da za vsakega posameznika posebej pretehtajo, katero njegovo izbiro bi bilo smiselno podpreti in katere ne.

K tem načelom sodijo večanje izbire, razvijanje udeležbe, individualizacija razvoja, stopnjevanje druženja (*op. cit.*: 13–16). Če jih upoštevamo, lahko uresničimo vse tisto, kar je zajeto v sodobnih konceptih socialnega dela v smislu uporabniške perspektive. Sinteza sočasne

uporabe vseh navedenih prvin prinese uporabniku bistveno izboljšanje kakovosti življenja.

TIMSKO DELO

Pojem »tim« (v slovenščini se je izraz *team* že udomačil, zato ga pišemo kar fonetično) se uporablja v različnih pomenih. Tukaj ga bomo opredelili takole: »Tim je manjša skupina izkušenih ljudi, ki se medsebojno dopolnjujejo, opravljajo iste naloge na enak način in so usmerjeni k skupnemu cilju. Za delo se vsi člani čutijo kompetentne« (Katzenbach, Smith 1999: 45).

Pri timskem delu je pomembno, da vsak član dobro obvlada svoje področje, hkrati pa se tudi zaveda, kje so meje njegove stroke, in se je pripravljen povezovati z drugimi, ki imajo drugačna znanja. Celostna obravnava oseb z demenco je mogoča le s timskim delom, v katerem skrbno pretehtamo preostale zmožnosti konkretnega človeka in skupaj razmislimo, kaj bi mu bilo smiselno še ponuditi, da bi ublažili potek demence.

Na področju institucionalnega varstva starih ljudi je pri nas tim predpisan s pravilnikom o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev, vendar v vseh domovih ta oblika dela še ni zaživela. Ob upoštevanju bistva in smisla timskega dela je popolnoma jasno, da na tako občutljivem področju, kot je delo z osebami z demenco, ni mogoč noben drug način odgovornega in resnega strokovnega dela. Gre za nujno tesno povezovanje in prepletanje znanj in strokovnjakov z zdravstvenega in socialnega področja, ki lahko nastane le tako, da skupina kontinuirano dalj časa opravlja svoje delovne naloge in razvije kulturo medsebojnega dialoga, ob spoštovanju in upoštevanju vseh tistih strokovnih spoznanj vseh sodelujočih, ki so lahko v korist konkretnemu uporabniku.

Za večino domov, ki so sodelovali v raziskavi, velja, da imajo organizirano timsko delo, vendar je namenjeno vsem stanovalcem. Večina nima posebnega strokovnega tima, ki bi se ukvarjal s stanovalci z demenco. V domovih, kjer so že uvedli posebne programe za delo z osebami z demenco, so se nekateri delavci povezali v strokovni tim, ki se redno sestaja, spremlja stanovalce, zastavi cilje za vsakega posebej in koordinira delo v skupinah. Timski način dela tudi po njihovih izkušnjah omogoča delitev odgovornosti, medsebojno podporo in visoko stopnjo kooperativnosti.

Za ljudi z demenco v domovih potrebujemo pravzaprav dva tima, splošnega in osebnega. V prvem, ki na splošno usmerja delo s to skupino stanovalcev in obravnava vsakega posameznika ob sprejemu, bi morali sodelovati vsi strokovni delavci in sodelavci, ki imajo neposredne izkušnje pri delu z osebami z demenco. Osebni tim je namenjen sistematičnemu spremljanju posameznega stanovalca z demenco od sprejema naprej, koordinira pa ga ključni delavec, ki ga izbere stanovalec sam.

INDIVIDUALIZACIJA

V instituciji je pomembno, da se vsak stanovalec počuti kot del domske skupnosti, hkrati pa se v njej ne sme utopiti njegova individualnost. Treba je optimalno upoštevati osebne potrebe vsakega stanovalca. To dosežemo z metodo individualiziranega načrtovanja, s katero pri načrtovanju aktivnosti posameznega stanovalca optimalno upoštevamo njegove potrebe in ne potreb zaposlenih strokovnjakov ali organizacije. S to metodo stanovalec dobi potrebno podporo, da razmišlja o svojih ciljih, željah, da o njih govori, jih ob spodbudi tudi jasno izrazi in jih začne postopoma uresničevati.

Pri tem je pomembna vloga ključnega delavca, ki je stanovalcu osebno blizu (zato je prav, da si ga izbere stanovalec sam) in je poleg samega stanovalca odgovoren za doseganje teh ciljev. Hkrati pa ključni delavec koordinira delo osebnega tima, ki spremlja življenje in uspehe stanovalca in jih preverja praviloma vsake tri mesece (Brandon 1992: 33).

Sistem ključnih delavcev je treba vpeljati za vse stanovalce doma (prav temu rabi postopek individualnega načrtovanja), brez njega pa sploh ne gre pri osebah z demenco. Ti ljudje še posebej potrebujejo zaupno osebo, na katero se bodo lahko obračali v različnih situacijah, ki jim sami ne bodo kos.

ANALIZA TVEGANJA

Po tradicionalnih konceptih je bila dolžnost strokovnjakov, da zavarujejo uporabnike pred vsakršnim tveganjem. Strokovnjaki so odločali, kaj je zanje varno in kaj ne, kaj zmorejo in česa ne. Do uporabnikov so bili pretirano pokroviteljski

in so jih prikrajšali za številne življenjske priložnosti, pa tudi za svobodo odločanja in izbire. Strokovnjaki nimamo nobene pravice prikrajšati uporabnike za take priložnosti, dolžni pa smo jih seznaniti z mogočimi posledicami tveganj in preveriti, ali jih zares razumejo.

Na tveganja smo šele proti koncu prejšnjega stoletja začeli gledati kot na nove življenjske priložnosti. Zato se je v socialnem delu razvila analiza tveganja, katere namen je, da bi tudi uporabnikom socialnega dela omogočili tveganje. S tem krepimo njihovo enakopravnost in svobodo.

Včasih lahko zaradi tveganega ravnanja posameznika utrpijo posledice drugi ljudje. Te moramo zavarovati, hkrati pa uporabnikov ne omejujemo bolj, kot zahteva konkretna tvegana situacija. Vprašanje je torej, kako zmanjšati tveganje (ali zmanjšati ali popraviti posledice tveganega vedenja) in hkrati ne omejevati ljudi pri njihovih željah in odločitvah, saj je tveganje ena temeljnih značilnosti sodobnega življenja.

Analiza tveganja se uporablja pri omejevanju ljudi in širjenju njihovih možnosti. Gre za to, da bi bile omejitve kar najmanjše in da bi zagotovili varovanje, hkrati pa dali ljudem več svobode, jim omogočili tisto, česar prej niso smeli ali so bili pri tem omejeni. Pri analizi tveganja je bistveno, da razlikujemo grožnjo in nevarnost.

Analizo tveganja lahko opravimo za posameznika in njegovo ravnanje (možnost dezorientacije), za skupino ljudi (skupina oseb z demenco na izletu), pa tudi za možne dogodke (zastrupitev s hrano, ker se oseba z demenco ne spomni, da je že stara). Vsekakor je pri skrbi za osebe z demenco analiza tveganja nujna. Najprej takrat, ko se demenca ugotovi in se pokažejo prvi znaki slabšega funkcioniranja. Pomembno je natančno raziskati, kakšne so grožnje, če bo oseba še naprej živel sama. Oblike pomoči je smiselno iskati postopoma in toliko, da ni nepotrebnih tveganj, obenem pa ne preveč omejevanj svobode in samostojnosti, saj preveliko in prehitro omejevanje prikrajša človeka za številne spodbudne možnosti, ki ga lahko ohranjajo socialno aktivnega. V domu pa je analiza tveganja potrebna takrat, ko se odločamo, ali naj stanovalca namestimo v varovani oddelek ali pa mu omogočimo integrirano bivanje skupaj z drugimi.

CELOSTNA OBRAVNAVA OSEB Z DEMENCO

Socialnemu delu medicinski model obravnave oseb z demenco ni blizu, saj na demenco gledamo kot na zmanjšano sposobnost, ki se stopnjuje zlasti zaradi negativnega odnosa družbe, spremenjenega socialnega vedenja oseb in neustreznega fizičnega okolja, v katerem živijo. To je izhodišče za prakso in kulturo socialnega dela na področju demence; po tem se razlikuje stroka socialnega dela od medicine, zdravstvene nege in delovne terapije (Parsons 2005: 138). Zdravstveni profili so usmerjeni na posameznika, socialno delo pa na odnose med posameznikom, skupino in skupnostjo, na socialne, kulturne in ekonomske procese in na njihov vpliv na širšo družbo.

Skupna značilnost paradigmatskih sprememb v socialnem delu, ki jo zaznavamo že od 70-tih let prejšnjega stoletja dalje, je uveljavljanje uporabnika kot partnerja v procesu pomoči in dosledno upoštevanje njegove pravice do izbire vrste pomoči (tudi do tega, da pomoči ne sprejme). To je lahko ustrezna osnova tudi za delo z osebami z demenco.

Na kratko bomo navedli tiste koncepte oz. prijeme, ki jih uporabljamo v praksi socialnega dela in ki lahko prispevajo k celostnemu modelu pri obravnavi demence.

- a) *Partnerstvo* je odnos med uporabnikom in strokovnjakom, ki enakopravno sodelujeta pri definiranju in reševanju problema. Izhodišče je, da je uporabnik sposoben rešiti svojo težavo in da je kompetenten prevzeti odgovornost in nadzor nad svojim življenjem, igrati različne socialne vloge in spreminjati svoje vedenjske vzorce. Strokovnjak in uporabnik sodelujeta kot partnerja v postopku. Osebe z demenco sprejememo kot partnerje in spoštujemo njihove pravice, njihovo izbiro in njihove odločitve, pa tudi njihov nadzor nad svojim življenjem.
- b) *Perspektiva moči* pomeni, da socialno delo išče nove možnosti in priložnosti za uporabnika. V težavah najde upanje in zametke možnih sprememb. Odkriva in spodbuja razpoložljive uporabnikove moči, da bi ta dosegel svoje cilje in vizije in boljše življenje po svojih merilih. »Krepitev moči« pomeni, da strokovnjak pomaga uporabniku zagotoviti različne vire in odpirati nove življenjske možnosti. Gre za vire, ki pomagajo uporabnikom (in drugim ljudem) pridobiti večji vpliv nad

svojim življenjem in izboljšati možnosti za socialno funkcioniranje. Iskanje virov je vodilo pri delu z osebami z demenco in s svojci, ki jih oskrbujejo. Oseba zaradi bolezni postopoma izgublja kontrolo nad svojim življenjem in socialno vse slabše funkcionira.

- c) *Zagovorništvo* poskuša povečati moč posameznika ali skupine in njihovo samozaupanje s pravnimi sredstvi in z nastopi v javnosti. Konkretni rezultati so vidni v izboljšanju življenjskih okoliščin uporabnikov. Pri socialnem delu s starimi ljudmi in še zlasti pri obravnavi oseb z demenco je zagovorništvo nepogrešljiv delovni koncept, saj v poznejši fazi niso več sposobni izraziti svojih želja in interesov in lahko postanejo žrtve zlorab.
- č) *Antidiskriminacijska usmeritev* je praksa premagovanja predsodkov, negativnega odnosa in neustrezne obravnave ljudi glede na značilnosti, kot so rasa, spol, religija, etnična pripadnost, starost ali kakšna druga. Demenca je lahko hitro razlog za diskriminacijo.
- d) *Skupine za samopomoč* so se pri nas že dobro uveljavile, še zlasti za stare ljudi. Nimamo pa še veliko izkušenj s samopomočnimi skupinami oseb z demenco; nekaj jih v okviru slovenskega združenja za pomoč osebam z demenco in njihovim svojcem »Spominčica«. Tuje izkušnje s takimi skupinami so spodbudne (Marshall 2005: 82). Več izkušenj ima »Spominčica« s samopomočnimi skupinami svojcev.
- e) *Socialna mreža* poimenujemo povezave posameznika z drugimi ljudmi v njegovem življenjskem okolju. Socialno delo se opira na obstoječe formalne in neformalne socialne mreže in jih vključuje v pomoč ljudem v različnih stiskah. Prav spodbudna primarna socialna mreža pomaga oseb z demenco ohranjati sposobnosti za socialno funkcioniranje.
- f) *Socialnodelovni odnos* je način delovanja, v katerem so strnjeni bistveni koncepti in značilnosti stroke (perspektiva moči, etika udeleženosti, ravnanje s sedanjostjo, znanje za ravnanje) in tudi temeljna filozofija socialnega dela. Koncept je razvila Gabi Čačinovič Vogrinčič (2002). Delovni odnos vključuje vabilo k sodelovanju in dogovor o delu, ki ga je treba skupaj opraviti. Definira nas kot sodelavce v skupnem projektu in nam nalaga, da določimo delež vsakega udeleženca v rešitvi. Delovni odnos predpostavlja, da je iskanje rešitev za kompleksne probleme ljudi delovni projekt, ki

omogoči ali olajša mobilizacijo moči. Delovni odnos je uporaben instrument tudi pri delu z osebo z demenco, če ga oblikujejo vsi, ki se z njo srečujejo. Priprava osebnega načrta in delo v osebnem timu, ki ne more in ne sme odločati brez sodelovanja osebe same, je specifičen delovni odnos. V delovni odnos morajo vstopiti tudi svojci osebe z demenco; na ta način se vključijo v aktivno sodelovanje, ki ugodno vpliva na počutje stanovalca in na ohranjanje njegovih zmožnosti, saj čuti, da je še vedno del družine, hkrati pa je sprejet v novo skupnost (delavcev in stanovalcev), kjer je spoštovana oseba, ki jo drugi sprejemajo tako, kakršna je.

V okviru poslanstva socialnega dela pri demenci so najpomembnejše naloge socialnega delavca ali delavke tele:

- prepoznavanje problemske situacije
- zagotavljanje individualiziranih storitev
- prepoznavanje potreb oskrbovalcev
- mobilizacija virov, ki lahko podprejo optimalno funkcioniranje osebe z demenco (Parsons 2005: 138).

Poleg tega sodijo v delokrog socialnega dela na tem področju še psihosocialna podpora in svetovanje, usposabljanje uporabnikov in svojcev za ohranjanje optimalnega zdravja in dobrega počutja v partnerskem odnosu z drugimi strokovnjaki in oskrbovalci oseb z demenco, podpora osebam za življenje v njihovem dotedanjem okolju kot alternativa institucionalni oskrbi in oskrbovanje (*care management*) v sodelovanju z zdravstveno službo (*op. cit.*: 139).

POTEK DELA Z OSEBAMI Z DEMENCO V DOMU

Za osebe z demenco enako kot za druge stare ljudi velja, da jim je treba zagotoviti programe, ki jim bodo omogočali kakovostno življenje. Prav tako ne moremo kar povprek oceniti, ali so zanje primernejše skupnostne ali institucionalne oblike varstva. Razvijati moramo oboje in oseba z demenco oz. njeni svojci morajo imeti pravico in možnost, da izberejo obliko, ki je zanje v dani situaciji najustreznejša.

Če uporabnik z demenco izbere institucionalno varstvo, je treba pogledati, kaj se dogaja v domu pred njegovim prihodom in po njem. Le če bodo storjeni vsi potrebni koraki na ustrezen način, lahko pričakujemo, da bo prehod za starostnika z demenco manj težaven.

Postopek pred sprejemom vključuje:

- pozitivno odločitev komisije za sprejem, pre-mestitev oz. odpust iz prejšnjega doma,
- sodelovanje z različnimi institucijami in službami (CSD, psihiatrična služba, zdravstveni dom, patronažna služba),
- pogovor socialne delavke s svojci in (po možnosti) obisk pri osebi z demenco v domačem okolju,
- podroben pregled dokumentacije in priprava predloga tima o vključitvi osebe z demenco v ustrezen program.

Postopek po sprejemu v dom vključuje:

- predstavitev novega življenjskega okolja stanovalcu in svojcem,
- pogovor socialne delavke s svojci in osebo o njenih življenjskih navadah, osebnih značilnostih, željah, interesih,
- predstavitev novega stanovalca članom tima in drugemu osebju,
- srečanje članov tima z novim stanovalcem,
- sestanek tima: določitev delavcev, izmed katerih si bo lahko stanovalec izbral ključnega delavca (ta bo tudi nosilec osebnega načrta) in ki bodo podpirali in spremljali proces njegovega vživljanja v novo življenjsko okolje in imenovanje osebnega tima,
- ponudba možnosti stanovalcu, da se vključi v različne programe, ki so na voljo v domu,
- socialna delavka skrbi za ohranitev stikov stanovalca z njegovo primarno socialno mrežo (svojci, prijatelji, sosedge, člani društev ipd.) in se dogovarja s svojci o obiskih, odhajanju domov ipd.,
- po 3 do 6 mesecih timski sestanek s stanovalcem in svojci, dogovor o izbiri ključnega delavca in dogovor o začetku priprave osebnega načrta,
- delo z osebo v skladu z osebnim načrtom,
- na 3 mesece timski sestanek in evalvacija doseženih rezultatov v skladu z osebnim načrtom. Pri tem sodelujejo tudi stanovalec in njegovi svojci.

Tak osebni tim se oblikuje kot projektna skupina za posameznega stanovalca. V njej sodelujejo vsi delavci, ki se neposredno ukvarjajo s konkretnim stanovalcem z demenco in spremljajo njegovo življenje v domu oz. se zanj zanimajo (lahko tudi delavci drugih institucij, prostovoljci, zagovornik). Nepogrešljivi člani osebnega tima so izbrani ključni delavec ali delavka, socialni delavec ali delavka, delovni terapevt ali terapevtka, zdravnik

ali zdravnica, psihiater ali psihiatrinja, medicinska sestra, negovalka-bolničarka, gospodinja.

Osebni strokovni tim tudi poskrbi, da stanovalec namesto paketov storitev, namenjenih vsem, dobi čimbolj individualizirane storitve, ki izhajajo iz sprejetega programa. Tako bi stanovalec uporabljal (in seveda tudi plačal) le tisto, kar je izbral oz. o čemer so se skupaj dogovorili v osebni timu, kar dejansko potrebuje in mu koristi (denimo, če v življenju nikoli ni zajtrkoval, verjetno tudi v domu ne potrebuje zajtrka, če ponoči ne spi, je nesmiselno, da hodi zgodaj v posteljo, ipd.). Individualizirane storitve omogočajo izbiro, tim pa poskrbi, da se ta izbira tudi upošteva, saj sam stanovalec za to nima dovolj moči. Ta načela bo mogoče uresničiti, ko bo v celoti uveljavljeno neposredno financiranje storitev uporabnikov.

Naj še enkrat poudarimo, da sta v domovih za področje demence potrebna dva strokovna tima, splošni, ki vodi vse postopke, ki se nanašajo na vse stanovalce z demenco in razvoj njim prilagojene dejavnosti v konkretnem domu, in osebni za konkretno osebo z demenco, ki natančno spremlja njeno stanje in skrbi za njene potrebe.

Pravilnik o postopkih pri uveljavljanju pravice do institucionalnega varstva sicer zahteva, naj bo osebni program izdelan in sprejet v roku enega meseca po namestitvi v institucijo. Ta rok je prekratek za vse stanovalce, za osebe z demenco pa še prav posebej, saj za vsako odločitev potrebujejo bistveno več časa. Zato je smiselno, da se v prvem mesecu pripravi le začasen osebni program, za izdelavo pravega pa si morajo vsi vpleteni vzeti več časa. Po uvajalnih prvih treh (do šestih) mesecih in po sprejemu osebnega programa se oseba z demenco vključi v program oz. v dejavnosti, za katere so se skupaj dogovorili v osebni timu oz. projektni skupini.

Dom mora za stanovalce z demenco glede na stopnjo njihove bolezni zagotoviti različne programe. Stanovalci s prvo stopnjo demence potrebujejo:

- čimbolj spodbudno domsko okolje in možnosti za vključevanje v dejavnosti po svoji izbiri,
- zagotovljeno redno osebno spremljanje ključnega delavca,
- redno spremljanje psihiatra in drugih članov osebnega tima (vsake tri mesece pregled doseženega in prilagajanje ciljev iz osebnega načrta),
- vzdrževanje stikov s svojci in drugimi pomembnimi ljudmi iz domačega okolja,

- kratke (do pol ure) skupinsko organizirane dnevne programe vaj za krepitev spomina in druge podobne dejavnosti, v katere se stanovalec vključuje po želji.

Stanovaleci s srednjo stopnjo demence potrebujejo:

- zagotovljeno osebno spremljanje ključnega delavca,
- redno spremljanje psihiatra in drugih članov osebne tima (vsake tri mesece pregled doseženega in prilagajanje ciljev v osebni načrtu),
- vzdrževanje stikov s svojci in drugimi pomembnimi ljudmi iz domačega okolja,
- poseben celodnevni program, ki poteka v smislu pol-segregiranega modela v skupinah do 12 stanovalcev. Delo mora biti organizirano čimbolj fleksibilno in stanovalcem omogočiti izbiro med različnimi dejavnostmi, poudarek pa bi moral biti tudi na osebni delu s posameznikom.

Poleg dejavnosti, kot so vaje spomina in druge vrste učenja, bi moral dnevni red stanovalcev z demenco vsebovati tudi organizirane skupinske dejavnosti v prostem času in samostojne oblike zaposlitve (pa tudi nekaj nestrukturiranega časa, ki ga lahko posameznik preživi po svoji volji).

Za osebe z demenco na začetni in srednji stopnji je treba razviti še dejavnosti, ki sodijo k specifični psihosocialni obravnavi teh oseb (denimo, osebna skrb, spodbujanje za ohranjanje samostojnosti, trening spomina in reminiscence, validacija, orientacija, delo z življenjsko zgodbo ipd.). Za uporabo teh tehnik so najprimernejši strokovnjaki socialni delavec, psiholog in delovni terapevt, seveda pa se je lahko naučijo tudi delavci z zdravstveno izobrazbo.

Stanovaleci z zadnjim stadijem demence potrebujejo:

- zagotovljeno osebno spremljanje ključnega delavca,
- redno spremljanje psihiatra in drugih članov osebne tima (vsake 3 mesece pregled doseženega in prilagajanje ciljev v osebni načrtu),
- vzdrževanje stikov s svojci in drugimi pomembnimi ljudmi iz domačega okolja,
- za nepomične namestitve na negovalnem oddelku, za pomične in begave pa namestitve in ustrezna obravnavo v urejenem, strokovno vodeni segregiranem oddelku ob zagotovljeni

pravni zaščiti interesov in koristi stanovalcev (Flaker *et al.*: 2004: 92).

Metode dela z osebami z demenco v domovih za stare ljudi, ki so se razvile pri nas, imajo vse značilnosti psihosocialnega modela. To poimenovanje ne pomeni, da ima pri tem pomembno vlogo le socialna stroka, temveč da vsi delavci, ki delajo s temi osebami, nastopajo najprej kot ljudje in dajejo na prvo mesto psihološke in socialne (nematerialne) potrebe ljudi, čeprav pri tem ne smejo zanemarjati tudi drugih. Osrednji pomen pri tem imajo torej odnosi, ki vladajo v instituciji, kar je pomembno ne le za stanovalce, temveč tudi za delavce.

PRISPEVEK SOCIALNEGA DELA

Kompetence in koncepti socialnega dela, kot so človekovo dostojanstvo in integriteta posameznika, se v celoti ujemajo z oskrbo, ki je usmerjena na posameznika. Socialni delavci se od medicinsko usmerjenih strokovnjakov razlikujejo po tem, da se zavedajo nujnosti spoštovanja socialne pravičnosti, uveljavljanja človekovih pravic, participacije, enakosti, antidiskriminacijske prakse in perspektive moči (Parsons 2005: 138).

Med nalogami socialnega delavca, zaposlenega na oddelku za delo z osebami z demenco, poudarjamo te:

- vodenje postopka sprejema stanovalca z demenco,
- skrb za izdelavo osebne programa, koordiniranje osebnih programov stanovalcev,
- pomoč stanovalcem pri izbiri ključne osebe,
- individualno delo s stanovalci,
- delo s skupinami stanovalcev (različne metode in tehnike),
- individualno delo s svojci,
- organizacija različnih skupinskih oblik dela s svojci (odgovornost, koordinacija programov, evalvacija zadovoljstva svojcev z oblikami ipd.),
- koordinacija in supervizija delavk in delavcev na oddelku,
- skrb za evalvacijo uspešnosti programov dela z osebami z demenco (vsako leto),
- pridobivanje, usposabljanje, usmerjanje in supervizija prostovoljcev za delo s stanovalci z demenco.

SKLEP

S celostno obravnavo, pri kateri upoštevamo hkrati osebne značilnosti posameznika z demenco in dejavnike okolja, lahko človeku z demenco omogočimo, da čim dlje ohrani svojo identiteto. To je še posebej pomembno v domovih za stare, kjer se tudi zdrav človek kaj hitro utopi v množici, če delavci ne upoštevajo dovolj njegovih posebnosti in osebnih potreb.

Ta obravnava, kot smo videli, se opira na strokovna spoznanja in že preskušene koncepte socialnega dela. Socialni delavec si vedno prizadeva razumeti posameznika v njegovem socialnem kontekstu. Upošteva tudi, da zmanjšana posameznikova sposobnost v veliki meri izhaja iz neustreznega odnosa okolja, ki praviloma upošteva le tiste ljudi, ki so »brez napak« in samostojno funkcionirajo. Socialno delo pri delu z osebami z demenco in njihovimi svojci prispeva socialno perspektivo h kompleksnim problemom, ki se kažejo na področju pravic, odgovornosti, virov in smiselnosti, kar so ključne teme ob vprašanju rehabilitacije starih ljudi z demenco (Parsons 2005: 142).

Rehabilitacija oseb z demenco je mogoča le ob uveljavitvi celostne obravnave in ustreznega dela s primarnimi socialnimi mrežami. Seveda predhodki do starih ljudi nasploh in še zlasti do oseb z demenco resno ovirajo rehabilitacijo. Pri tem je pomembno tudi širše poslanstvo socialnega dela v smislu odpravljanja diskriminacije posameznikov in skupin ljudi z demenco.

VIRI

- BRANDON, D., BRANDON, A. (1992), *Praktični priročnik za osebje v službah za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: VŠSD, Pedagoška fakulteta.
- ČAČINOVIC VOGRINČIČ, G. (2004), Star človek z demenco in njegova družina. V: 1. strokovno srečanje »Socialno delo z osebami z demenco v domovih za stare«. Zbornik. Skupnost socialnih zavodov Slovenije: Terme Zreče.
- BYRDEN, C. (2005), *Dancing with Dementia: My Story of Living Positively with Dementia*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley.
- CAHILL, S., DOOLEY, A. (2005), The Historical Context of Rehabilitation and its Application to Dementia Care. V: MARSHALL, M. (ur.), (2005), *Perspectives on Rehabilitation and Dementia*. London: Jessica Kingsley.
- ENGEDAL, K. (1993), Management of Demented People in Norway. *Kakovostna starost: Časopis za socialno gerontologijo in gerontagogiko*, 2: 23-32.
- FLAKER, V., KRESAL, B., MALI, J., MILOŠEVIČ ARNOLD, V., RIHTER, L., VELIKONJA, I. (2004), *Delo z demenčnimi osebami: Priprava modela obravnave oseb z demenco*. Ljubljana: FSD.
- KATZENBACH, J. R., SMITH, D. K. (1999), *The Wisdom of Teams*. New York: HarperCollins.
- KITWOOD, T. (2006), *Dementia Reconsidered*. Berkshire, New York: Open University Press, McGraw-Hill.
- MARSHALL, M. (ur.), (2005), *Perspectives on Rehabilitation and Dementia*. London: Jessica Kingsley Pub.
- MILOŠEVIČ ARNOLD, V. (2005), *Demenca - izziv za socialno delo*. www.fsd.si/gradivo (Diferencialni program, Gradivo za projekte) (15. 6. 2006).
- MILOŠEVIČ ARNOLD, V., POŠTRAK, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- NOLAN, M., DAVIES, S., GRANT, G. (2003), *Working with older people and their families*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- PARSONS, M. (2005), The Contribution to Social Work to the Rehabilitation of older People with Dementia. V: MARSHALL, M., et al., *Perspectives on Rehabilitation and Dementia*. London: Jessica Kingsley.
- PEČJAK, V. (1998), *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*. Bled, Ljubljana: Samozaložba, Znanstveni inštitut FF.
- Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (z dopolnitvami). *Ur. l. RS*, 52/95.
- Pravilnik o postopkih pri uveljavljanju pravice do institucionalnega varstva. *Ur. l. RS*, 38/2004.

Marie-Anne Zahl

VKLJUČEVANJE DUHOVNOSTI V PRAKSO SOCIALNEGA DELA

UVOD

V praksi socialnega dela je vprašanje religije in duhovnosti pomembno tako s filozofskega, teoretskega in empiričnega vidika kot tudi pri integraciji vseh treh pogledov. Spodbuda za članek je bila mednarodna raziskava o religiji in duhovnosti v praksi socialnega dela, ki je vključevala Združene države Amerike, Veliko Britanijo in Norveško. Članek vsebuje le empirične podatke, ki veljajo za Norveško.

Kontekst, katerega del je religija, ima pri socialnem delu pomembno vlogo. Prav zato bom pred predstavitvijo rezultatov raziskave v grobem predstavila nekaj osnovnih elementov norveške družbe, ki so relevantni za našo razpravo, in dodala opombe o uporabi raziskovalnih tehnik v primerjalnih raziskavah. Pred tem pa bi se posvetila nekaterim relevantnim teorijam in tudi nekaterim osrednjim elementom socialnega dela, kot so teorija sekularizacije, mreže, viri in kontekst.

TEORIJA SEKULARIZACIJE

Usposabljanje socialnih delavcev poudarja koncept posameznika v okolju. Če splošne družbene usmeritve vodijo k sekularizaciji, bo to imelo močan vpliv tako na potencialne uporabnike socialnih storitev in socialne delavce kot na njihovo delo in izobraževanje. Socialni delavci bodo pri vprašanjih religije in duhovnosti delovali skladno s svojo kulturo, ne da bi proučili stališča vsakega posameznega uporabnika in odnosa njegove socialne mreže do teh vprašanj. Povezava med družbenim vplivom, socialnim delom in religijo ali duhovnostjo je zapletena. Healy (2001: 19) je načela vprašanje, ali lahko uporabimo izraz »socialno delo« ž za aktivnosti, ko je oblika

pomoči postala posvetna in ne več pod izrecno domeno cerkvenega osebja. To namreč kaže na rahljanje zgodovinskih vezi med socialnim delom in religijo.

Teorije sekularizacije so v zahodnem svetu prisotne zadnjih 40 let. Taylor (2003: 129) trdi, da se sekularizacija začne kot stanje duha in vpliva tako na verne kot neverne ljudi. Teorija predpostavlja povezanost med ekonomsko in socialno modernizacijo in upadom vpliva religije v javnem, ne pa nujno tudi privatnem življenju. Proces sekularizacije vodi k zmanjševanju pomena delovanja socialnega sistema (Wilson 1996: 16). To pomeni, da je predmet obravnave sistemska in ne nujno individualna raven; socialno delo obravnava obe ravni.

Američan Peter Berger (1967) in Anglež Bryan Wilson (1982) sta osrednja glasnika teorije sekularizacije v svojih državah. Berger, ki je sodeloval pri razvoju te teorije, je pozneje podvomil vanjo. Sporna se mu je zazdela uporaba pojma »sekularizacija« za razvoj v več evropskih državah, med drugim v Skandinaviji in Veliki Britaniji. »Podatki kažejo na močan obstoj religije, predvsem krščanske, kljub splošno razširjeni odtujitvi od organizirane cerkve,« pravi (Berger 1999: 10). Glede na to nam podatek o rednih obiskih cerkve ne pove dosti o religioznosti. Berger se sprašuje, ali nismo predvsem priča institucionalnemu premiku religije in ne sekularizaciji Evrope. Casanovi (1994: 211) se zdi pojem sekularizacija preširok in nenatančen, zato predlaga tri postavke: 1. sekularizacija kot ločevanje sekularnih sfer od verskih institucij in norm, 2. sekularizacija kot zaton verovanja in religioznega udejstvovanja in 3. sekularizacija kot pomik religije v zasebno sfero. Sam pojem sekularizacije je tako vse bolj pod drobnogledom.

Davie predstavi razvoj v različnih delih sveta in opiše protestantske kulture severne Evrope kot

strpne in dobro konsolidirane; državne cerkve obstajajo skupaj z nizko stopnjo aktivnega religioznega udejstvovanja in le zmerno stopnjo religioznega verovanja, zlasti na Švedskem. Glede zahodne Evrope predlaga zamenjavo izraza sekularna populacija z natančnejšim »necerkvena« populacija (op. cit.: 68). Hunt (2003) je preučevala vlogo duhovnosti v človekovem vsakdanu, da bi razumela duhovnost ljudi v Veliki Britaniji, ki ne obiskujejo cerkve. Iz njenih podatkov je razvidno, da je govor o religiji in duhovnosti tabu. Pregled literature o sekularizaciji poda vrsto idej za razlago razvoja sekularizacije in napovedi za prihodnost.

Osrednja ideja teorije sekularizacije je bila, da modernizacija nujno pelje k upadu religije tako v družbi kot pri posameznikih (Berger 1999: 2). Berger sedaj izjavlja, da je teorija sekularizacije zmotna, saj se je religija še okrepila, in opozarja na potrebo po bolj natančnem pristopu. Že sam pogled na razvoj v Evropi in ZDA pokaže na težavo, kako pojasniti dogajanje v ZDA. Poleg tega bi bilo zmotno obravnavati Evropo kot enotno kategorijo. Bolj smiselno je razlikovati med državami, kjer prevladuje protestantizem, in tistimi, ki so predvsem katoliške. V nekaterih je bila religija prepovedana, čeprav je vlivala upanje v času okupacije (npr. na Poljskem in v baltskih državah). V Skandinaviji, po drugi strani, je državna religija dolgoletna tradicija, čeprav je januarja 2000 Švedska razpustila svojo državno cerkev.

Hkrati pa lahko raznolikost religij v Evropi in ZDA delno pripišemo mobilnosti, vojnem in nemiro. Z mobilnostjo – še zlasti to velja za islam v ZDA in Evropi – so svetovne religije postale vidnejše, pri čemer islam in krščanstvo povezuje to, da oba dopuščata spreobrnjenje.

Prav zato Peter Berger (1999: 18) zdaj trdi: »Tisti, ki v svojih analizah sodobnih dogodkov zanemarjajo religijo, lahko s tem delajo veliko škodo.« Kakšno stališče do tega vprašanja zavzema socialno delo?

SOCIALNO DELOVANJE, VIRI IN MREŽE

Socialno delo se ukvarja s socialnim delovanjem in iz tega zornega kota sta religija in duhovnost zanimiva. Na kakšen način religija in duhovnost delujeta kot vir moči in povezanosti ter tako postaneta komponenti socialnega delovanja?

Socialno delo išče vire moči v posamezniku in njegovem okolju. Za nekatere uporabnike imata

religija in duhovnost posebno težo. Pripadati določeni cerkveni organizaciji ali biti član kongregacije je lahko vir moči in kraj, kamor se lahko zatečeš, ko potrebuješ čustveno podporo in pomoč pri praktičnih težavah. Po drugi strani pa lahko te institucije prinesejo negativne izkušnje, občutek utesnjenosti in željo, da bi se jih osvobodili. Brez raziskovanja, ki izhaja iz uporabnika samega, ne bomo vedeli, kakšno težo imata religija in duhovnost. To sta močni sili in njunega delovanja ne moremo predpostavljati kot nekaj samoumevnega. Ravno tako nejasen je vpliv na posameznike in sisteme, saj družine ponavadi razvijejo svojo notranjo kulturo. Da bi lahko uporabili vidik religioznosti in duhovnosti, ko je relevanten, ga ne smemo prezreti, ko se ukvarjamo z elementi, ki so lahko pomembni za uporabnike socialnih storitev.

Način, kako ovrednotiti razsežnost religioznosti in duhovnosti, ni predmet obravnave tega članka. Primerno ocenjevanje je odvisno od situacije in vpletenih oseb. Vodila in ideje so podana v knjigi Davida Hodgeja *Spiritual Assessment: Handbook for Helping Professionals* (2003). Avtor se zavzema, da bi pri ocenjevanju duhovne in religiozne razsežnosti upoštevali štiri dejavnike: potrebo po razumevanju svetovnega nazora uporabnikov storitev za uspešno delo, spoštovanje avtonomije uporabnikov socialnih storitev, nastop perspektive moči in pomen osnovnega znanja iz profesionalne etike.

Hodge ilustrira uporabo pripovedi in tehnik, kot so življenjski zemljevid, okoljski zemljevid in genogram, ki so osredotočene na religijo in duhovnost. S pomočjo teh tehnik se lahko uporabnik socialnih storitev loti konkretnih nalog in hkrati posreduje informacije sebi in socialnemu delavcu. Tako je omogočena samorefleksija, razmišljanje o družini in mrežah, pri čemer so podobnosti in drobne in večje razlike osvetljene na drugačen način – s perspektive človeka v okolju in z »zemljevidom«, ki smo ga ustvarili sami in nas vodi skozi proces. Če se osredotočimo na socialne odnose, socialno delovanje in način, kako na te vidike vpliva religija, potem lahko religija oz. duhovnost postane relevantna za socialno delo, še zlasti ko gre za zaščito otrok in iskanje rejniških družin, saj imamo opravka z življenjskim obdobjem, v katerem se oblikuje religija.

Socialno delo izhaja iz dveh osrednjih načel: začni delo tam, kjer je uporabnik, in spoznaj samega sebe. Obe sta relevantni v povezavi z religijo in duhovnostjo. Če sta religija in duhovnost za

uporabnika socialnih storitev občutljivo področje, mora biti socialni delavec previden, hkrati pa mora premagati tudi lastne tabuje. Ne vemo, ali sta religija in duhovnost za socialne delavce na splošno tabu ali pa sta le odrinjeni v ozadje in jima ne pripisujejo zadostne teže za resnejšo obravnavo. Svojo vlogo ima tudi kulturna razsežnost, saj v nekaterih kulturah in subkulturah z lahkoto govorijo o religiji in duhovnosti, medtem ko se ponekod zdi, da sta del zasebnosti, kamor imajo socialni delavci le redko vpogled.

NORVEŠKA RAZISKAVA

SPLOŠNA SITUACIJA

Norveška ima 4,6 milijona prebivalcev in sodi med bogate države, delno zaradi črpanja nafte v Severnem morju. Nordijski model države blaginje predpostavlja prevzemanje odgovornosti za svoje državljane in težnjo k enakomerni porazdelitvi bogastva. Osrednji mehanizem te ideje je obdavčitev. Nordijski model državne blaginje v nasprotju z anglo-ameriško različico manj temelji na pobudah, ki so vezane na vero.

Prebivalstvo Norveške je tradicionalno homogena skupnost Norvežanov in Laponcev. V zadnjih desetletjih je prišlo do sprememb, tako da je danes 7,6 % prebivalstva priseljencev ali njihovih potomcev. Med njimi so Švedi in Danci druga in tretja največja skupino. V preteklosti so se na Norveško priseljevali pretežno iz skandinavskih držav in Evrope, sodobnejši val pa zajema ljudi z drugih koncev sveta.

Tabela 1: Člani štirih največjih verskih in posvetnih družb poleg državne cerkve na Norveškem v letih 1990, 2000, 2002, 2003 in 2004 (skupno število)

	1990	2000	2002	2003	2004
islam	19.189	49.633	68.099	73.391	77.857
RKC	26.580	41.485	43.264	44.153	46.308
BC	43.471	45.006	44.441	45.624	45.857
HED	49.428	67.950	69.807	69.652	69.610
reg. čl.	185.735	254.854	277.366	285.026	301.457

Vir: www.ssb.no

Kratice: RKC – rimskokatoliška cerkev

BC – binkoštna cerkev

HED – humanistično-etična družba

reg. čl. – registrirani člani

Članstvo norveške državne cerkve, ki temelji na evgaličanski (luteranski) veri, se pridobi s krstom. Od 1. januarja 2004 približno 86 % prebivalstva pripada državni cerkvi. Leta 2004 so drugo največjo versko skupino poleg pripadnikov državne cerkve sestavljali muslimani, ki so že leta 2003 številčno presegli člane posvetne humanistično-etične družbe (*Human-Etisk Forbund*). Religijo poučujejo v javnih šolah, versko svobodo zagotavlja ustava. Delitev med državo in cerkvijo je bila večkrat predmet diskusij in kritične presoje; pred kratkim je ta tematika zopet stopila v ospredje, vendar rezultati raziskave še niso znani. Zagovorniki delitve svoje stališče med drugim utemeljujejo tudi s spreminjanjem strukture prebivalstva.

Prav gotovo Norvežani niso brezbožni. 70 % državljanov veruje v boga ali »višjo silo« (Botvar 1996: 122), 41 % se jih »čuti blizu boga« in 35 % Norvežanov se opredeljuje za verne (Botvar 1996: 124).

Zadnji splošni učni načrt (1999) za triletno izobraževanje zdravstvenih in socialnih delavcev začrtal okvir v državnem okviru in predpostavlja, da je za dobro delo z uporabniki socialnih storitev in za poglobljeno razumevanje ljudi potreben celostni pogled z upoštevanjem fizičnega, psihološkega, kulturnega in duhovnega vidika človekovega obstoja. Pri realizaciji tega načrta ni bilo v okviru socialnega dela nobene razprave o duhovnem vidiku, ne o primernosti njegove vključitve v načrt ne o tem, kako naj bi ga obravnavali. Zdi se, da je bil ta del prezrt, pri meni pa je zbudil zanimanje in željo po raziskavi duhovne dimenzije v praksi socialnega dela, saj sta izobraževanje in praksa medsebojno tesno povezana.

VPRAŠALNIK

Raziskava, ki se je osredotočila na religijo in duhovnost v praksi socialnega dela na Norveškem, se je opirala na vprašalnik, ki so ga leta 2000 uporabili v Veliki Britaniji. Pri angleški različici so delno priredili ameriški vprašalnik, uporabljen leta 1997 (za podrobnosti o vprašalniku gl. Canda, Furman 1999). Prevodi in prilagoditve, tehtanje mnenj članov združenja socialnega dela in ustanavljanje skladov za izvedbo raziskave so potekali leta 2001. Na Norveškem so bili podatki zbrani spomladi leta 2002 (Zahl, Furman 2005, Zahl 2005), pet let po ameriškem zbiranju podatkov.

Leola Furman, zaslužna (upokojena) profesorica z univerze v Severni Dakoti, je bila glavna raziskovalka v ZDA in Veliki Britaniji, moja naloga pa je bila opraviti temeljno delo za norveško raziskavo in nadzorovati potek projekta.

Norveška raziskava je del mednarodne primerjalne raziskave, ki je bila, kot smo že omenili, izvedena v ZDA, Veliki Britaniji in na Norveškem. Različice so morale biti primerljive glede večine spremenljivk, hkrati pa je bilo treba upoštevati kulturne razlike. Drug problem je bila terminologija. Prevajanje ključnega koncepta »duhovnost« z izrazom, ki je blizu definiciji, uporabljeni v vprašalniku, in se izogniti izrazom z negativnimi konotacijami je bil velik izziv. Tudi ko sta bila prevod in izbira terminologije izvrstna, je ostal problem relevantnosti. Eno izmed takih vprašanj je bilo, ali se anketirancem v različnih državah zdijo izjave in vprašanja relevantni za predmet raziskave. O vprašalniku so razpravljali študenti na doktorskem študiju socialnega dela, člani fakultete na oddelku za socialno delo in zdravje na Norveški univerzi znanosti in tehnologije (NTNU), posebej učitelji na oddelku za religijo, in socialni delavci na različnih področjih.

Primer prilagajanja raziskave je vprašanje o načinu ločitve med državo in cerkvijo, ki je bilo vključeno v ameriško raziskavo, na pa v angleško in norveško, kjer obstajajo državne cerkve. Druge spremembe so bile povezane z delovnim mestom in izobrazbo. Ena izmed sprememb, ki bi bila vpeljana, če s tem ne bi izgubili primerljivosti, je bila kategorija »nevtralnost«.

Norveški socialni delavci niso odobravali pojma »nevtralnosti« do predmeta raziskave in osrednjih vprašanj. Vseeno pa je bila v vprašalniku uporabljena ta kategorija in ne predlagana »neodločenost«. Možnosti na petstopenjski Likertovi lestvici so bile: sploh se ne strinjam, ne strinjam se, sem nevtralen, strinjam se, zelo se strinjam. Ker je bila kategorija vključena v ameriško in angleško različico, je ostala tudi v norveški, čeprav ostaja vprašanje, ali ni uporaba kategorije »nevtralen« popačila rezultate in bi bili ti ob uporabi kategorije »neodločen« drugačni. Prav tako se lahko vprašamo, ali imata pojma »nevtralen« in »neodločen« različne konotacije in ali bi morebitna razlika vplivala na izbiro odgovora po Likertovi lestvici.

Izloženo je bilo vprašanje v zvezi z raso, ohranilo pa se je vprašanje etničnosti. Na Norveškem je rasa redko podlaga za ločevanje ljudi na

skupine, čeprav je tudi v ZDA (glede na pestrost družbe) sporna uporaba kategorij rase in etničnosti. Glede razvrščanja ljudi v verske skupine je angleški vprašalnik precej bolj podroben. Zaradi značilnosti norveške družbe in velikosti vzorca je bilo smiselno poenostaviti vprašalnik. Nekatere skupine bi namreč postale tako majhne, da nadaljnja analiza ne bi bila mogoča. Tako je na primer norveški vprašalnik vseboval le eno kategorijo za Jude, medtem ko so bile v angleškem in ameriškem vprašalniku štiri.

Ker je definicija ključnih pojmov pomembna, še zlasti v mednarodni raziskavi, je vprašalnik vseboval definiciji religije in duhovnosti. Tako so različni anketiranci ključne pojme razumeli enako, kar je bistveno pri vrednotenju rezultatov. *Religija* je definirana kot organiziran in strukturiran skupek prepričanj in običajev, ki jih ima neka določena skupnost in ki so povezane z duhovnostjo. Pojem *duhovnosti* pa vključuje iskanje pomena, smisla in moralno izpolnjujočih povezav s seboj, drugimi ljudmi, vesoljem in zadnjo resnico, kakor koli jo že posameznik razume; izraža se lahko prek verskih oblik, a ni omejena nanje.

Glede na definiciji lahko vidimo, da se religija odpre za skupnost z drugimi in temelji na pripadnosti skupini, ki jo v praksi povezuje sistem prepričanj in pojem skupnosti. Ko je skupina organizirana in strukturirana, postane vidna tudi za tiste, ki niso vključeni vanjo. Člani skupine so lahko označeni pozitivno ali negativno, odvisno od tega, kako ljudje izven skupine vrednotijo njihovo vero in aktivnosti. Pri duhovnosti pa so lahko ti pojmi irelevantni, saj gre za nekaj individualnega; ljudje, ki duhovnosti ne priznavajo, je ne morejo opazovati in spoznati njenih komponent. Povezanost z drugimi ni nujno del duhovnosti. Ljudje, ki ne pripadajo skupini, ne morejo posploševati in predpostavljati, kaj za člane pomeni pripadnost skupini in kakšne posledice ima glede moči, prijateljstva, zadovoljevanja potreb, izzivov, podrejanja in prilagajanja. Vsak posameznik pripoveduje svojo zgodbo. To je občutljivo področje, ki se ga je treba lotiti s spoštovanjem.

VZOREC

Vzorec je sestavljalo 2.000 socialnih delavcev, članov norveškega združenja za socialno delo. Študentski del članstva ni bil vključen. Raziskavo je vrnilo 30,1 % (N = 601), kar je malo, a je

anonimna narava raziskave onemogočila, da bi pridobili naslove in opozorili anketirance, naj vrnejo izpolnjene vprašalnike.

Vrnjeni vprašalniki so odražali razporeditev spolov (81 % žensk, 19 % moških) in razpršenost po različnih delih države, kakršni sta med člani tudi sicer. Glede na to, kako so anketiranci opisali same sebe, vračanje vprašalnikov ni bilo odvisno od tega, ali so anketiranci zelo verni ali nasprotniki vere. Zdi se, da je bil vzorec glede religiozne oz. duhovne komponente močno heterogen. Delež »nevturalnih« odgovorov kaže, da se anketiranci niso opredelili glede številnih vprašanj.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Rezultati, predstavljeni v tem članku, se dotikajo temeljnih vprašanj in so relevantni za izobraževanje na področju socialnega dela.

Podatki kažejo, da 67 % anketirancev pripada državni cerkvi, kar je za 19 % manj od deleža, ki velja za celotno populacijo. Članstvo v državni cerkvi ne pomeni, da je posameznik religiozen. Lahko pa pokaže večji notranji konflikt glede vprašanj, povezanih z religijo in duhovnostjo, in potrebo po zavzemanju stališča. Vključuje lahko tudi odpor proti tesnim vezem med državo in cerkvijo ali proti naukom državne cerkve in njenemu opredeljevanju do socialnih vprašanj. Morda je umestno vprašanje, ali socialni delavci sestavljajo bolj posvetno skupino glede na celotno populacijo in so tako del subkulture, kjer je manj prostora za religijo in duhovnost pri profesionalnem delu.

Približno tretjina anketirancev se je pri izbiri odločila za »nevturalno« kategorijo. Lahko sklepamo, da odgovorov niso vrnil le tisti, ki imajo bodisi zelo pozitiven ali zelo negativen odnos do religije in duhovnosti. Pohvalno je, da si jih je toliko vzelo čas in se potrudilo izpolniti vprašalnik, čeprav so bili glede številnih postavk neodločeni. To morda kaže na odprtost do vprašanj, ki so bila doslej prezrta.

Čeprav je v uvodu rečeno, da bodo predstavljeni le podatki, pridobljeni na Norveškem, so v oklepajih za primerjavo podani tudi nekateri ameriški izsledki.

- 79 % respondentov se duhovnost zdi bistven del človeškega obstoja (ZDA: 87%).
- 54 % jih v času izobraževanja za socialno delo ni obravnavalo vsebin, povezanih z religijo in duhovnostjo (ZDA: 73 %).

- 72 % jih je čutilo potrebo, da bi pridobili več znanja s področja duhovnosti (ZDA: 90%).
- 42 % jih je menilo, da vključitev religije in duhovnosti v prakso socialnega dela ne nasprotuje poslanstvu socialnega dela (ZDA: 74 %).
- 39 % jih je menilo, da vključitev religije in duhovnosti v prakso socialnega dela ne nasprotuje etičnim principom socialnega dela (ZDA: 68 %).

Področje, kjer se je večini vprašanih (70,2 %) zdelo primerno vključiti temo duhovnosti, je bilo pri delu z uporabniki socialnih storitev, ki želijo postati skrbniki. Skoraj četrtna respondentov je menila, da vključevanje religije in duhovnosti nasprotuje poslanstvu in etičnim principom socialnega dela. Ne vemo zagotovo, kako so anketiranci razumeli pojem »vključevanje«. Ta vprašanja so bila postavljena za drugimi vprašanji in trditvami, ki so domnevno vplivala na interpretacijo vprašanj o vključevanju.

39,5 % vprašanih se je strinjalo s trditvijo: »Socialni delavci naj vključijo duhovnost po svoji profesionalni presoji«, 34,1 % pa jih je bilo nevturalnih.

S trditvijo: »Socialni delavci naj obravnavajo teme religije in duhovnosti le, če uporabnik socialnih storitev prvi izrazi zanimanje za to« se jih je strinjalo 70 %, 14 % jih je bilo nevturalnih. Nedvomno je pomembno, da socialni delavci prislusneje uporabnikom socialnih storitev in jim pokažejo, da je varno spregovoriti o tem. Ker je profesionalna presoja bistvena za socialno delo, ti rezultati nakazujejo, da je duhovnost obravnavana ločeno.

Na podlagi rezultatov se v izobraževanju za socialno delo zastavljajo tale vprašanja: Kaj pomeni vključevanje religije in duhovnosti v prakso socialnega dela? Kaj pomeni za socialno delo in uporabnike socialnih storitev, če socialni delavci zavračajo verska ali duhovna vprašanja v praksi? Kako izhajati iz »začni tam, kjer je uporabnik«, če so nekatere teme tabu? Kako naj socialni delavci obravnavajo socialne mreže in sisteme pomoči skupaj z njihovimi pozitivnimi in negativnimi vplivi na uporabnika socialnih storitev, če nekatera področja ostanejo neraziskana? Če kar 25 % respondentov ni pripravljenih razpravljati o religiji in duhovnosti, kako naj uporabniki socialnih storitev vedo, kdaj lahko socialnemu delavcu zaupajo glede vprašanj, povezanih z duhovnostjo? Nepripravljenost, da bi se ukvarjali s temami, povezanimi z religijo in

duhovnostjo, ne pomeni nujno neobčutljivosti za ta vprašanja ali njihovega prepuščanja verskim oz. duhovnim vodjem. Koliko zaupanja in spoštovanja so si pridobili verski in duhovni vodje? Sodijo socialni delavci glede na celotno populacijo v bolj posvetni del? Če socialni delavci vidijo pozitivne ali negativne učinke verskih ali duhovnih nauk in nazorov na socialno funkcioniranje, zakaj so potem skeptični do raziskovanja teh tem?

Ker je to prva raziskava te vrste med socialnimi delavci na Norveškem, so rezultati le osnova in izhodišče za nadaljnje razprave med izobraževalnim kadrom in ljudmi, ki delajo v praksi. Kljub slabemu odzivu so rezultati neke vrste smernice. Religija kot indikator za razumevanje socialnih mrež in njen vpliv se navezuje na Durkheima in njegove študije o samomoru. Njegova predpostavka je bila, da je na področjih s pretežno protestantsko populacijo več samomorov zato, ker so socialne mreže med katoliki močnejše kot med protestanti.

Za konec bi rada pritegnila pozornost k temu, da je 79 % respondentov izrazilo prepričanje, da je duhovnost bistveni del človekovega obstoja (v ZDA 87 %). Kako se torej socialni delavci odzivajo na duhovnost pri uporabnikih socialnih storitev in njeno vključenost v vsakdanje življenje? Perspektiva posameznika v okolju je temeljna za socialno delo. Ker teorija sekularizacije odraža spremenjeno, diferencirano razumevanje okolja, bi bilo smiselno ponovno opredeliti osnovne pojme. Teorija lahko pripomore k razumevanju in uravnoteži naš pogled na pojave, a po drugi strani lahko slepi, če prezremo odstopanja. Z neobremenjeno analizo teh odstopanj jo lahko kritično preoblikujemo. Casanova (1994: 211) opozarja na različne pomenes specifičnega izraza »sekularizacija«; to je lahko ločevanje sekularne sfere od verskih institucij in norm, lahko je zaton verovanja in religioznega udejstvovanja, lahko pa tudi odmik religije v zasebno sfero.

Če se vrnemo k zapletenemu problemu, ki je nakazan v naslovu tega članka, se moramo vprašati, ali so socialni delavci odprti do vprašanj religije in duhovnosti v življenju uporabnikov socialnih storitev ali pa jim sporočajo, da se v to ne bodo poglobljali. Vsak izmed nas bi se moral soočiti s tem vprašanjem v skladu z načelom »spoznaj samega

sebe«. Dvomi v teorijo sekularizacije so bili doslej bolj odstopanja od vodilnega toka, a v zadnjih letih so sociologi, ki proučujejo religijo, poskusili podati subtilnejšo in kompleksnejšo podobo o sodobni vlogi religije v družbi in pri posamezniku. Ali socialni delavci sledijo temu trendu?

Ljudje, ki izobražujejo socialne delavce, bi si morali zastaviti ista vprašanja, ki jih zastavljajo svojim študentom in uporabnikom socialnih storitev. Med njimi so vprašanja, povezana s prakso socialnega dela: Je v praksi socialnega dela prostor za religijo in duhovnost? Je vključevanje religije in duhovnosti v prakso socialnega dela v nasprotju s poslanstvom in etičnimi načeli socialnega dela? Naj socialni delavci vključujejo duhovnost v skladu s strokovno presojo? Naj socialni delavci vključujejo duhovnost oz. religijo pri nameščanju otrok v rejništvo, pri obiskih domov za otroke in mladostnike in drugih zavetišč? Kako bi opisali svoje poznavanje religije in duhovnosti? Obstaja sodobni nadomestek za »tradicionalno religijo«? Vprašanja, ki se nanašajo na socialne delavce, so: Sta religija in duhovnost temi, s katerimi bi se želel ukvarjati pri svojem delu? Kako naj vključim religijo in duhovnost v pouk? Kako pomembno vlogo imata religija in duhovnost v vsakdanjem življenju? Katere pozitivne izkušnje lahko pripišem religiji in duhovnosti? Katere negativne izkušnje lahko pripišem religiji in duhovnosti? Se moja povezanost z religijo in duhovnostjo spreminja, kadar smo srečni ali nesrečni? Kakšno socialno mrežo sem razvil prek religije in duhovnosti? Kakšno vlogo sta imeli religija in duhovnost v mojem otroštvu? Kakšen je moj odnos do religije in duhovnosti v primerjavi z odnosom do religije in duhovnosti v moji razširjeni družini? Sta religija in duhovnost osrednji in odprti temi v moji družini?

Odgovori na ta vprašanja bodo vsekakor vplivali na naše delo in na pomoč uporabnikom socialnih storitev. Z njihovim proučevanjem religija in duhovnost ohranjata pomembnost v okolju in nista odrinjeni v zasebno sfero. Hkrati raziskava nagovarja socialne delavce k upoštevanju teh življenjskih dimenzij, kadar je to primerno za uporabnike socialnih storitev, s katerimi se ukvarjajo. Le tako lahko splošno teoretsko znanje postane koristno za posamezne uporabnike.

Prevedli Nina Stropnik in Lidija Kunič

VIRI

- BERGER, P. L. (1967), *The Sacred Canopy: Elements of a sociological Theory of Religion*. New York: Doubleday.
- (ur.) (1999), *The Desecularization of the World*. Grand Rapids: William B. Eerdmans.
- BOTVAR, P. K. (1996), Belonging without Believing? The Norwegian religious Profile Compared with the British one. V: REPSTAD, P. (ur.), *Religion and Modernity*. Oslo: Scandinavian University Press (119–134).
- CANDA, E. R., L. D. FURMAN (1999), *Spiritual Diversity in social Work Practice*. New York: The Free Press.
- CASANOVA, J. (1994), *Public Religion in the modern World*. Chicago University Press.
- DAVIE, G. (1999), Europe: The Exception that Proves the Rule? V: BERGER, P. L. (ur.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids: William B. Eerdmans (65–83).
- HEALY, L. M. (2001), *International social Work: Professional Action in an interdependent World*. New York: Oxford University Press.
- HODGE, D. R. (2003), *Spiritual Assessment: Handbook for Helping Professionals*. Botsford: North American Association of Christians in Social Work.
- HUNT, K. (2003), Understanding the Spirituality of People who Do not Go to Church. V: DAVIE, G., HEELAS, P., WOODHEAD, L. (ur.), *Predicting Religion: Christian, secular and alternative Futures*. Aldershot: Ashgate (159–169).
- TAYLOR, J. (2003), After Secularism: British Government and inner Cities. V: DAVIE, G., HEELAS, P., WOODHEAD, L. (ur.), *Predicting Religion: Christian, secular and alternative Futures*. Aldershot: Ashgate (120–135).
- WILSON, B. (1982), *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- (1996), Religious Toleration, Pluralism, and Privatization. V: REPSTAD, P. (ur.), *Religion and Modernity*. Oslo: Scandinavian University Press (11–34).
- ZAHL, M.-A. (2005), Religion, livssyn og sosialt arbeid: En tilsynelatende komplisert kombinasjon. *Tidsskrift for Kirke, Religion, Samfunn*, 1: 17–30.
- ZAHL, M.-A., FURMAN, L. D. (2005), Koblingen sosialt arbeid og religion/livssyn: Et tilbaketrukket stadium eller del av et helhetssyn? *Nordisk Sosialt Arbeid*, 2: 98–110.

Nina Mešl, Nataša Omladič Ograjenešek

IZVIREN DELOVNI PROJEKT POMOČI V KRIZNEM CENTRU ZA MLADE

MODEL IN UPORABA

Otroci in mladostniki, ki zaradi osebne stiske vidijo rešitev v hitrem začasnem umiku iz okolja, v katerem živijo, lahko v zadnjih desetih letih poiščejo pomoč v kriznih centrih za mlade. Ta oblika pomoči se je začela v Sloveniji razvijati z ustanovitvijo Kriznega centra za mlade Ljubljana; danes krizni centri delujejo že v šestih mestih po državi.

V krizni center za mlade po navadi pridejo otroci in mladostniki, ki so utrpeli različne travme. Družinsko nasilje, katerega pogoste žrtve so ti otroci in mladostniki, ima dodatno težo, saj je tu travmatski udarec večji, ker je storilec otroku ali mladostniku blizu in se situacija pogosto ponavlja, zato je družinsko nasilje v psihološkem smislu najhujše (Mikuš Kos, Slodnjak 2000: 13).

Za okrevanje osebe, ki je doživela travmatski dogodek, je zelo pomembna strokovna pomoč (Arambašič 2000, Mikuš Kos, Slodnjak 2000, Miller 2000), za učinkovito pomoč pa so potrebna poglobljena, dodatna znanja (Mikuš Kos, Slodnjak 2000: 7). Zagotovo dodatna znanja potrebujejo tudi zaposleni v kriznih centrih za mlade, ki se dnevno srečujejo z otroki in mladostniki v krizi.

Otroci in mladostniki lahko bivajo v kriznem centru enaindvajset dni. Vizek Vidović in Arambašič (2000: 59–60) definirata cilje krizne intervencije kot splošne in posebne. Splošni cilji so:

- zmanjšanje intenzivnosti stresa,
- zaščita pred dodatnimi stresorji,
- pomoč pri organiziranju in mobiliziranju moči (pri sebi, v družini, v skupnosti),
- strokovna psihosocialna podpora, da bi čim hitreje in čim lažje vzpostavili nivo funkcioniranja iz obdobja pred krizo,
- ublažitev oz. preprečitev neprilagojenega vedenja in emocionalnih zlomov v prihodnje.

Posebni cilji pa so odvisni od kriznega dogodka, osebnosti človeka itn.:

- neposredno in čim hitrejšo delo na problemu,
- obnovitev prejšnje stopnje psihosocialne prilagoditve okolici, kjer živi,
- razumevanje vloge zunanjih dejavnikov, ki so privedli do krize,
- razumevanje vsebine osebnostnih značilnosti, ki vplivajo na razvoj krize,
- »opremljanje« osebe z novimi postopki, ki ji bodo v pomoč v prihodnjih soočanjih s težavami.

Krizne intervencije imajo v primerjavi z ostalimi vrstami pomoči določene posebnosti (*ibid.*): *časovni vidik* (so kratke in časovno omejene, saj kriza traja omejeno obdobje), *omejeni cilji* (gre za preventivni postopek, v katerem nismo usmerjeni k reševanju težav, ki jih ima oseba mimo konkretne krize), *hitrost* (intervencijo je treba izpeljati čim prej po dogodku), *velika aktivnost in prilagodljivost oseb, ki pomagajo* (uporaba različnih postopkov: emocionalna podpora, čustveno razbremenjevanje, kazanje interesa, empatija, aktivna vključenost v reševanje krize, aktivno poslušanje, definiranje problema, postavljanje konkretnih zahtev, pridobivanje pomoči in sodelovanja drugih ljudi itn.).

V času mladostnikovega bivanja v kriznem centru strokovni delavci skupaj z njim zastavijo projekt reševanja težave, h kateremu povabijo vso družino in poskušajo ustvariti pogoje za nadaljnje skupno življenje, pogoje za to, da bi bila družina bolj »varna« (Rener 2000: 106). Pri tem delu je zelo pomembno znanje o družini kot mali skupini s posebnostmi (družina je skupina z zgodovino, povezujejo jo krvne vezi, je trajna skupina itn.), ki se razlikuje od vseh drugih malih skupin (Čačinovič Vogrinčič 1992, 1998). Pogovor o pravilih, vlogah, komunikacijskih vzorcih itn. prispeva k razvidnosti družinske resničnosti in tudi omogoča dogovor o sodelovanju (Čačinovič Vogrinčič 1999/2000: 22–23).

Družinska skupina ima posebno razvojno pot, ki postavlja njene člane pred vedno nove naloge in novo vzpostavljajanje ravnotežja (Čačinovič Vogrinčič 1992: 105); včasih pri tem družina potrebuje pomoč. Otrokov ali mladostnikov odhod od doma opozori, da se v družini nekaj dogaja in da je treba o tem spregovoriti, da postane družinsko dogajanje bolj razvidno in ga je mogoče na novo dogovoriti. Včasih takojšnja vrnitev v matično družino ni mogoča; takrat imajo še zlasti pomembno vlogo zunajdružinske socialne mreže otroka. Delo pa z odhodom otroka v drugo okolje nikakor ni končano, treba ga je zastaviti tako, da bo matična družina dobila pomoč in podporo in bo zmogla otroka pridobiti nazaj (Čačinovič Vogrinčič 2001/2002).

Smernice dela v kriznih centrih se še razvijajo. V prispevku prikazujeva model pomoči, ki smo ga oblikovali v Kriznem centru za mlade Celje; nastal je na podlagi splošnih konceptov pomoči (npr. koncept delovnega odnosa, Čačinovič Vogrinčič 2002; sistemski nauk o socialnem delu, Lüssi 1990, teorija o krizi in kriznih intervencijah, Arambašić 2000 itn.), po šestih letih praktičnih izkušenj pri delu z otroki in mladostniki, ki so pri nas poiskali pomoč, in na podlagi raziskave o procesu dela v Kriznem centru za mlade Celje (Mešl 2003). V nadaljevanju bova prikazali teoretski model po posameznih fazah procesa dela in ga sproti povezovali s praktičnim primerom. Predstavili bova zgodbo mladostnice Sare (po spisni dokumentaciji KCM Celje, dopolnjeni z avtoričinimi opažanji; osebni podatki so spremenjeni).

Sara je šestnajstletno dekle, dijakinja 2. letnika ene celjskih srednjih šol, ki se je oglasila v krizni center za mlade po nasvetu šolske svetovalne delavke. Sara živi z mamo in očetom, ima tudi starejšo sestro, ki študira v Ljubljani. Oče pogosto pije in je takrat običajno verbalno nasilen do ostalih družinskih članov. Vsem v družini grozi, jih zaničuje, zmerja ipd. Sprva je prišla le na pogovor in se še ni odločila, da bi ostala. Potrebovala je nekaj časa, da premisli o ponujeni pomoči. Zlasti jo je obremenjevala odgovornost do mame. Naslednji dan je prišla v krizni center za mlade, s sabo je imela vsa potrebna oblačila in šolske potrebščine.

Zavedava se, da model krizne intervencije, ki ga predstavlja, ne more odgovoriti na vse kritične situacije pri delu, ko mora strokovni delavec na podlagi konkretne situacije, strokovnega

znanja in izkušenj kar najhitreje sprejeti pomembno odločitev in se odzvati »osebno, konkretno, tukaj in zdaj« (Čačinovič Vogrinčič 1999/2000: 9). Lahko pa je model v pomoč, lahko je vodilo, lahko je nekaj, na kar se lahko obrneš, ko ne veš, kako naprej, lahko tudi vidiš, kje si ipd. Hkrati pa je lahko model tudi podlaga za evalvacijo dela, ki je nujna za nadaljnji razvoj stroke.

MODEL KRIZNE INTERVENCIJE¹

Predstavlja svojo idejo pomoči otroku in njegovi družini v kriznem centru za mlade (v nadaljevanju KCM). Najin prispevek je prispevek dveh strok, socialnega dela in socialne pedagogike. Vendar projekt pomoči vedno znova zajame vse, ki so skupaj z otrokom vpleteni v krizno intervencijo, tudi predstavnike drugih strok, zato pri modelu, ko opisujemo delo zaposlenih v KCM, uporabljamo izraz »strokovni delavec«, ki vključuje vse stroke na področju socialnega varstva. Le skupaj lahko vedno znova vzpostavimo proces in ustvarimo predlagani model ter ga nato vzdržujemo ves čas krizne intervencije. Z modelom in prikazanim primerom sva želeli operacionalizirati ustvarjanje pogojev za sodelovanje, varovanje časa za delo, ustvarjanje varnega prostora za pogovor, soustvarjanje rešitev, načrtovanje skupnega projekta pomoči za vsakega otroka in njegovo družino v krizni situaciji posebej.

ZAČETEK DELA

Delo v kriznem centru za mlade se začne, ko otrok ali mladostnik, še pogosteje pa mladostnica (v šestih letih delovanja KCM Celje je pomoč iskalo 232 deklet in 113 fantov) na podlagi sprožilnega kriznega dogodka poišče pomoč. Kadar so odnosi v družini močno zaostreni in mladostnik doživlja stisko, je dobro, da se začasno umakne iz družinskega okolja in poišče ter dobi takojšnjo in učinkovito pomoč v kriznem centru za mlade.

¹ Model je v okviru magistrskega dela z naslovom *Analiza procesa dela v Kriznem centru za mlade Celje in oblikovanje modela krizne intervencije: Smernice za delo z vidika konceptov pomoči v socialnem delu* oblikovala Nina Mešl pod mentorstvom Gabi Čačinovič Vogrinčič in Tanje Renar.

Sara doma doživlja psihično nasilje očeta. Včeraj je bilo še posebej hudo. Oče je zmerjal vso družino, grozil, da jih bo ubil. Sara pravi, da tega ne zdrži več. Strah jo je iti domov, hkrati pa jo je tudi strah ostati v KCM, da ne bi oče mami kaj naredil.

V začetni fazi gre za akutno krizo, mladostnik je ranljiv, prizadet ipd.; že odhod otroka ali mladostnika iz družine je stresen zanj in tudi za ostale člane družine (občutki krivde, strah ipd.). Pomembno je, da ima mladostnik zagotovljeno varno, mirno okolje, da dobi oporo in priznanje, ker je poiskal pomoč; zavarovati ga je treba pred dodatnimi stresorji (v tej fazi navadno še ni pripravljen na pogovor s starši). Ves čas dela moramo slediti opredeljenim smernicam krizne intervencije (o tem npr. v Adjukovoić 2000, Arambašić 2000, Grad Tekavčič 1994, Mikuš Kos, Slodnjak 2000).

Krizna intervencija vsebuje pet osnovnih elementov:

- *takojšnost*: pomoč mora biti na voljo kmalu po nastanku neobvladljive krize, saj je takrat posameznik najbolj sprejemljiv za spremembe,
- *bližina problematične situacije*: reševanje problema znotraj okolja, v katerem je kriza nastala,
- *predajanje človeka v krizi*: skrajno zaupanje in predajanje osebe v krizi tistemu, ki mu ponudi pomoč in ki mora biti v začetku reševanja stiske aktivnejši partner, kar pa ne pomeni, da je oseba v krizi pasivna,
- *povezanost z okoljem*: potrebno se je povezati s posamezniki in družino, ki so pomembni za osebo, ki je v krizi,
- *pozitivna naravnost*: spodbujanje osebe v krizi, da je rešitev krizne situacije mogoča (Grad Tekavčič 1994: 2).

Že na sprejemnem pogovoru, ki ga strokovni delavec prilagodi mladostnikovemu počutju, moramo zagotoviti pomoč, ki temelji na pravicah mladih. Strokovni delavec vzpostavi in vzdržuje z mladostnikom odnos, kjer je ta viden, slišan in upoštevan.

Sari dam vedeti, da ni odgovorna za dogajanje nasilja v družini, da ga ne more sama rešiti, da je pomembno, da poskrbi zase, in da je prav, da je prišla. Odslikam ji, da to, kar se dogaja, ni prav, da bi se morala vračati v mirno okolje in ne doma živeti v nenehnem strahu; da so starši odrasli ljudje in bi morali za to poskrbeti.

V začetni fazi procesa dela je pozornost usmerjena v sodelovanje; treba je odkriti, kaj mladostniku sploh pomeni sodelovanje, ga prevesti v njegov jezik. Cilj sprejemnega pogovora je sklenitev dogovora o sodelovanju, ki pomeni prvi korak pri vzpostavljanju delovnega odnosa (več v Čačinovič Vogrinčič 2002).

Odložena je ostati v KCM, dokler od očeta ne dobi potrdila, da se je šel zdraviti. Od nas pričakuje, da ji omogočimo umik iz družine ter da se bo lahko v miru učila. Pričakuje še, da bomo s pogovorom dosegli, da se gre oče zdraviti.

Mladostnik, ki se odloči, da bo začasno živel v KCM, ob sprejemu podpiše pristopno izjavo, da prostovoljno vstopa v KCM, da je seznanjen s pravili KCM in jih sprejema ter da je pripravljen aktivno sodelovati pri reševanju svoje težave. S tem se začne vzpostavljati delovni odnos. Mladostnik dobi izkušnjo, da je povabljen v delovni projekt, ki je usmerjen v soustvarjanje ugodnih razpletov, izkušnjo, da je soodgovoren. S tem dobi tudi izkušnjo, da je kompetenten za svoje življenje, izkušnjo o spoštovanju in dostojanstvu – vse to je vir moči (Saleebey 1997).

V začetni fazi je pomembno posvetiti pozornost tudi otrokovi družini, ki potrebuje sodelovanje. Po sprejemu mladostnika v KCM strokovni delavci v roku štiriindvajsetih ur obvestijo starše o sprejemu njihovega otroka (najpogosteje po telefonu). Starši morajo vedeti, kje je njihov otrok, in dobiti zagotovilo, da je KCM varna izbira. Povedati jim je treba, naj počakajo, da bodo povabljeni v skupen delovni projekt pomoči, ki pomeni priložnost za začetek nečesa novega. Starši so lahko v krizni situaciji bolj odprti za pomoč; krizna situacija jih pripelje k sodelovanju.

Ko obvestim mamo o Sarinem prihodu v KCM, mi pove, da se lahko Sara vrne domov, saj je druga hči že odpeljala očeta k zdravniku. Povem ji, da Sara ostane v KCM in da bomo imeli z možem in njo pogovor v KCM. Mama govori jokavo in pove, da bo jutri druga hči pripeljala Sari ostale stvari.

Zelo pomemben je nato prvi pogovor s staršema, ki je temelj za nadaljnje sodelovanje. Tudi starši potrebujejo izkušnjo o spoštovanju in dostojanstvu, izkušnjo, da so povabljeni (v nasprotnem primeru doživijo razočaranje, kar posledično pomeni tudi nezmožnost nadaljnjega sodelovanja).

V prvem delu pogovora naštejemo svoja pozitivna opažanja v zvezi s hčerko in družino. Očeta poskušam razbremeniti občutka krivde in sramote zaradi prejetja strokovne pomoči, češ da jih razumem in da zaradi tega niso drugačni. Predstavim jim, da je to dobra priložnost, da se zadeve izboljšajo in da postane vzdušje v družini bolj sproščeno.

Strokovni delavci ponudijo prostor, kjer lahko povedo starši svojo zgodbo, kjer se lahko razvije dialog in kjer lahko dobijo potrebne informacije. Strokovni delavec ubesedi namen skupnega srečanja, eksplicitno izrazi, kam želi pogovor pripeljati, pojasni koncept delovnega odnosa, ga prevede iz jezika stroke v jezik uporabnika, saj že s tem povabi starše k sodelovanju. Cilj je sodelovanje in sklenitev dogovora o nadaljnjem skupnem delu.

V krizno intervencijo so vključeni vsi vpleteni, tudi predstavniki drugih institucij, in vsi sodelujejo v delovnem projektu. Na začetku krizne intervencije se sestane tim, v katerem sodelujejo mladostnik, strokovni delavec KCM in drugi predstavniki mladostnikove socialne mreže (npr. center za socialno delo). Na tem sestanku udeleženci načrtajo nadaljnje delo, se dogovorijo o nalogah in nato ves čas delovnega procesa evalvirajo dogovore in usklajujejo delo. Če se tim ne oblikuje, lahko pride do podvajanja dela in izgubljanja informacij.

FAZA AKTIVNEGA REŠEVANJA PROBLEMA

Po začetni fazi procesa dela, ko smo z vsemi udeleženi sprejeli dogovor o sodelovanju in z njimi vzpostavili delovni odnos, nadaljujemo delo v smeri snovanja izvirnega delovnega projekta pomoči (Čačinovič Vogrinčič 2002), ki vodi k skupnemu iskanju in soustvarjanju ugodnih razpletov za vso družino. Pomembno je, da je projekt zastavljen tako, da vedno znova povabi in mobilizira vse udeležene.

Starši naj bi se do naslednjč odločili, ali so pripravljeni sodelovati v družinskem svetovanju. Mama je izrazila, da ne želi hoditi na pogovore, saj z otroki veliko pričakujejo od očetovega zdravljenja. Vseeno ostane v svetovalnem procesu, saj hči po prvem pogovoru ni prišla domov in to jo je motiviralo, da vztraja.

Če je treba otroka ali mladostnika začasno zavarovati pred družino ali če nam v procesu dela ni uspelo pridobiti staršev k sodelovanju ali ustvariti pogojev za takojšnjo mladostnikovo vrnitev v družino, je treba zanj vzpostaviti izvirni delovni projekt, v katerem je zelo pomembna krepitev mladostnika in ustvarjanje varne socialne mreže. Mladostniku ponudimo čim več informacij o možnostih življenja v zunajdružinskih socialnih mrežah in skupaj z njim raziskujemo in ustvarjamo zanj najbolj ugoden razplet. Tu je še zlasti pomembno sodelovanje s centrom za socialno delo, ki je pristojen za upravni postopek, s katerim v skladu z zakonodajo uredi mladostnikovo bivanje izven družine. V šestih letih je od 345 mladostnikov šlo živet izven družine 184 mladostnikov.

Če se nam posreči ustvariti pogoje za socialno delo z družino v KCM, je treba mladostnika v začetnih pogovorih po navadi opogumiti in spodbuditi k sodelovanju s starši. Mladostnik potrebuje zagotovilo, da je v varni situaciji, v kateri bo lahko spregovoril, in da ima zaščito strokovnih delavcev, če bo treba.

Pripravljala sva se na jutrišnji pogovor s starši. Potem sem klical starše in govoril z obema. Poskusil sem pomiriti očeta, ki je Sari že grozil, da si bo nekaj naredil. Ob tem pogovoru je bila Sara prisotna in zadovoljna. S Saro se pri načrtovanju dneva še pogovarjava in se z določanjem konkretnih tem pripravljava na današnji pogovor s starši.

Z mladostnikom opravimo več pogovorov, v katerih prevzema vlogo aktivnega udeleženca v soustvarjanju ugodnih razpletov. Pogovori so namenjeni tudi pripravi na skupne pogovore s starši.

Strah jo je, če bi šla v četrtek domov in se čez nekaj časa spet vrnila v KCM. Sporočil sem ji, da to ni nič slabega in da so ji naša vrata vedno odprta. Potem sem jo vprašal, če je realno pričakovati, da bi se vse njene stiske po enem pogovoru s starši toliko ublažile, da bi bilo zanj varno oditi domov. Misli, da ne. Vprašal sem jo tudi, kaj se mora zgoditi oz. kako bo vedela, da so se stvari doma tako spremenile, kot pravi sestra. Pravi, da bo to začutila, in se zaveda, da bo treba veliko volje vse družine. Sara pove, da se počuti zelo ohromljena, da nosi težko breme zaradi četrtkovega pogovora in pričakovanja staršev, da pride domov. Počuti se kot pred dnevi,

ko je govorila, da želi umreti. Ugotovimo, da bi šla domov le, da bi ugodila mami, in da jo je močno strah. V pogovoru ji ponuja različne možnosti, kot varovalke, ki bi ji pomagale pri odločitvi. Ponudiva ji možnost, da gre domov za štiri dni in se potem z vso družino vrne v KCM. Takrat lahko ostane v KCM. Dogovorimo se tudi o področjih sprememb, na katera bo doma pozorna. Vsak dan bo pisala refleksijo.

V svetovalnih pogovorih z mladostnikom poskuša strokovni delavec ustvariti pogoje za dialog, v katerem bo mogoče raziskovati mladostnikovo sliko družinskega življenja pred prihodom v KCM, iskati nove poti, povzeti dogajanje s preteklih skupnih pogovorov, analizirati konkretne dogodke. V takih pogovorih se soustvarjajo nova razumevanja, novi dogovori, nova zgodba. Strokovni delavec je v dialogu usmerjen bolj k virom moči, k možnostim in priložnostim kakor v problem.

Zelo pomemben je prvi pogovor z družino. Strokovni delavec ga vodi v smeri instrumentalne definicije problema (Lüssi 1991).

Starša ne zmoreta formulirati cilja današnjega pogovora; mama niti pričakovanja, da bo šla Sara domov, ne izrazi brez moje pomoči. Ko dobi od Sare negativen odgovor, ji postane zelo hudo in joče. Oče kar zadovoljno molči.

Strokovni delavec predstavi udeležnim namen tega pogovora in z njimi podeli, ubesedi pomemben korak – instrumentalno definicijo problema. Vsi udeleženi še enkrat skupaj potrdijo dogovor o sodelovanju; za to je potreben čas. Ko sklenejo dogovor o vzpostavljanju delovnega odnosa, nadaljujejo instrumentalno definicijo problema. Delavec zagotovi čas, vzpostavi pogoje za pogovor, omogoči prostor vsem udeležnim, da vstopijo s svojo definicijo problema in zelenega razpleta. Ob koncu skupaj oblikujejo instrumentalno definicijo problema, ki že vsebuje mogoč prispevek vsakega k rešitvi, in začrtajo delovni projekt pomoči.

Po prvem pogovoru z družino se zvrsti še nekaj skupnih pogovorov, katerih cilj je uresničevanje skupno zastavljenih ciljev in soustvarjanje ugodnih razpletov za vse udeležene v problemu. Dobri razpleti se lahko soustvarijo, ko vsi udeleženi sodelujejo v delovnem odnosu. Strokovni delavec je vodja delovnega projekta; vabi ljudi,

omogoča sodelovanje in vodi k ciljem. Tu gre za osebno vodenje; strokovni delavec je režiser in udeleženi opazovalec (Bouwkamp, Vries 1995).

Hči je prizadeta, ker ji oče očita, da nič ne dela, čeprav marsikaj naredi. Oče se obveže, da ne bo uporabljal besede »nič« in da bo povedal, kaj želi, da naredijo, ne bo jih zmerjal. Oče se zaradi užaljenosti zapira v sobo. V teh obdobjih mama pošilja k očetu Saro, da ga pokliče na kosilo. Sari je to zelo mučno, ker je deležna očetovega nerganja. Dogovorimo se, da žena sama pokliče moža na kosilo. Vse tri spomnim na prijetne trenutke, ki so jih preživeli skupaj, in predlagam, da tega ne opustijo.

V fazi razreševanja krize lahko v procesu dela KCM pričakujemo različne zaplete. Dobro je, da je KCM dovolj varen prostor, kjer so zapleti mogoči in dovoljeni, drugače lahko zaplet pretrga sodelovanje.

Sara po prihodu iz šole pove, da je v šoli napisala na mizo: »Hočem umreti.« Ne ve, zakaj. Ko o tem govoriva, pove, da je že večkrat razmišljala, da bi se kam vrgla. Govorila je tudi o četrtkovem pogovoru s starši. Pričakuje, da bo rešila vse, kar bi rada rešila, in šla domov.

Strokovni delavci morajo v zapletu videti priložnost za nadaljnje delo, priložnost za pristnejši stik z mladostnikom, novo temo za pogovor.

S sodelavcem ji odslikava očeta oz. to, kako se nam zdi, da gleda oče na situacijo. Veliko govorimo o tem, kako pomembno je za očeta delo, zato težko sprejema, da vsi ne delajo toliko. Na koncu se dogovorimo, da bo zapisala teme, o katerih želi spregovoriti v četrtek.

Mladostniku sporočimo, da je sprejet tudi s spodrseljaji, ne naložimo mu dodatnih občutkov krivde in spodbudimo ga k nadaljnjemu sodelovanju.

Po vrnitvi iz obiska v domačem kraju Sara pove, da se je znašla v veliki stiski. V tem pogovoru je omenila tudi dogodek, ko je bila spolno zlorabljena. Pove, da se je to zgodilo samo enkrat. Govorili sva zlasti o tem, kako predeluje ta dogodek, in ali ocenjuje, da potrebuje pomoč. Predstavim je namen in pomen pogovarjanja o tem in ji ponudim pomoč. Dogovoriva se, da premisli do ponedeljka in mi sporoči, ali bi še rada govorila o tej temi.

ŽIVLJENJE OTROK IN MLADOSTNIKOV V KCM

Izvirni delovni projekt za mladostnika ni pomemben le za reševanje težave v obliki svetovnih pogovorov, ampak je mladostnik, ki začasno živi v KCM, vključen v celotno dogajanje v centru, v tamkajšnji način življenja. Če je vpisan v kakšno šolo, jo obiskuje naprej, kar je lahko še dodaten »projekt«.

Mladostnik v KCM živi v skupini z ostalimi mladostniki in zaposlenimi. Življenje v skupini pomeni prilagajanje, delo na odnosih z drugimi, nova poznanstva, nove izkušnje. Mladostnik se »tukaj in zdaj« v skupini uči veščin za življenje, dobi lahko pozitivne izkušnje o sebi. Strokovni delavci skrbijo za prijetno vzdušje, kjer se lahko mladostnik sprosti, dobro počuti; mladostnika usmerjajo v aktivnosti, kjer je močan, kjer lahko dobi potrditev, in tako mobilizirajo njegove vire moči (Saleeby 1997). Mladostnik na tej podlagi gradi svojo samopodobo.

Sara je pri pogajanju za ugoditev njenim željam precej okorna in boječa. Spodbujam jo k pogajanju z argumenti. Pove mi, da doma takega pogovora ni bila vajena in da so običajno to določili starši.

Mladostnikov dan v KCM je strukturiran, njegove aktivnosti so vnaprej določene, saj mu to zbuja občutek varnosti, kar v času krize nujno potrebuje.

Sara je vstala ob osmih, pravi, da je dobro spala. Pojedla je zajtrk, potem se je odločila, da se bo učila, šla na sprehod in v trgovino ter si skuhala kosilo, ker ji jedilnik ni ustrezal.

Določena so hišna pravila in aktivnosti se dnevno načrtujejo; mladostniki se ob jasno določenih pravilih in dogovorjenem preživljanju dneva počutijo varne in znotraj teh meja tudi svobodne.

Pomemben del dneva v KCM je večerni pogovor, refleksija, kjer vsak mladostnik opiše, kaj se mu je dogajalo v minulem dnevu, govori o svojih občutkih, o svojih skrbih, težavah.

Sara začne govoriti o stiskah, ki jih doživlja doma. Kako močno si želi, da bi jo mama kdaj objela, jo slišala, da je oče ne bi poniževal. Kako včasih obupa. Kako močne občutke krivde ima.

Tako strukturiran prostor in čas pomenita priložnost za razreševanje konfliktov v skupini, za pogovor o izbrani temi pa tudi za načrtovanje aktivnosti prihodnjega dne. S tem sklenemo dogajanje preživetega dne in se počasi pripravimo na večerni počitek.

Mladostniki ob sodelovanju strokovnih delavcev sami opravljajo hišna opravila (skrbijo za čistočo hiše, obroke, nakupe itn.). S tem se nekateri naučijo novih del in prvič prevzamejo tovrstne odgovornosti. Mladostniki ponavadi čutijo zadovoljstvo, ko lahko samostojno skrbijo za dnevna hišna opravila, ko dobro opravijo delo in ko je delo celo nekaj prijetnega.

Mladim v KCM omogočimo aktivno preživljanje prostega časa, saj imajo tako priložnost, da pridobijo številna nova pozitivna doživetja, na podlagi katerih lahko gradijo svojo samopodobo. Skupno preživljanje prostega časa s strokovnimi delavci je tudi priložnost za vzpostavljanje pristnejšega stika z mladostnikom. O doživetem se strokovni delavci z mladostniki pogovarjajo, mladostniki doživetja tudi zapišejo – tudi na ta način se soustvarja nova zgodba.

Pogosto imajo mladostniki, ki pridejo v KCM, težave tudi v šoli. Reševanju težave, ki je bila vzrok za umik iz družinskega okolja, se pridruži tudi reševanje težav v šoli. Tu gre zlasti za skrb, da mladostnik ostane vključen v šolanje, saj je izključenost nevarna; pridobitev izobrazbe pomeni določeno varnost, garancijo za prihodnost. Strokovni delavci v sodelovanju s šolo in skupaj z mladostnikom zastavijo izviren delovni projekt za šolsko uspešnost, v katerega so vključeni vsi, ki jih potrebujemo. V tem projektu morajo biti deleži posameznika eksplicitno dogovorjeni in sproti jih je treba evalvirati (včasih tudi dnevno). Mladostnik ima v KCM tudi spodbudno okolje, kjer se lahko posveti šolskemu delu; ob sprotnem dogovarjanju in preverjanju šolskega dela pridobi nove izkušnje o načrtovanju in načinu učenja.

SKLEPNI DEL PROCESA

V procesu dela lahko ob določenem zapletu pride do predčasnega zaključnega pogovora. Strokovni delavci mladostnika ob zapletu spodbudijo k redefiniranju namena njegovega bivanja v KCM in sklenejo dogovor o nadaljnjem sodelovanju. Če se jim ne posreči ustvariti pogojev za to, ob koncu definirajo nadaljnje korake dela, tako da

so vsi vpleteni opremljeni z eksplicitnimi dogovori o nadaljnjem življenju in delu. Strokovni delavec vodi pogovor tako, da se lahko kljub nastalemu zapletu vedno nadaljuje. Sklepni pogovori, ki se ne nadaljujejo, niso primerni za konfrontacije (Bouwkamp, Vries 1995). (Tudi sicer se mora strokovni delavec zelo previdno odločati za konfrontacijo. Presoditi mora, ali so za to ustrezne okoliščine, in konfrontacijo zaokrožiti, drugače lahko povzroči blokado za nadaljnje sodelovanje, tako da ima konfrontacija nasproten učinek od želenega.)

Predčasno se lahko proces dela sklene tudi z begom mladostnika iz KCM (v šestih letih je od 345 mladostnikov, ki so bivali v KCM, 21 šlo neznano kam). Takrat o tem obvestijo policijo in starše in se z ostalimi vpletenimi dogovorijo nadaljnje korake.

Dober izid je, kadar je konec procesa dela dogovorjen. Če se mladostnik vrača v družino, se delo sklene s skupnim (sklepnim) pogovorom. S tem se delovni projekt v KCM konča. Strokovni delavec vodi sklepni pogovor v smeri uresničevanja skupno zastavljenih ciljev, k uresnitvi delovnega projekta. Zaželeno je, da se pogovor sklene z dogovorom o nadaljnjem skupnem življenju, ki ga zapišemo v pisni obliki.

Staršema smo predstavili zamisel, da bi šla Sara danes domov, v torek pa bi se vsa družina vrnila na pogovor o skupaj preživetih dneh. Starša to sprejmeta, Druga hči pove, da ne bo mogla priti zaradi šolskih obveznosti. Dogovorili smo se za nadaljnjo svetovalno obravnavo v KCM.

Pisni dogovor je uporaben pripomoček za nadaljevanje skupnega življenja, kjer so konkretno zapisani soustvarjeni ugodni razpleti za družino. Pomembno je, da ob končevanju še enkrat povzamemo ves proces dela v KCM.

Če se nam je med procesom dela posrečilo postaviti temelje za skupno življenje družinskih članov, se na koncu mladostnik vrne domov. Lahko pa se proces dela konča tudi z mladostnikovim začasnim odhodom iz družine. Dobro je, če se nam posreči o tem skleniti dogovor s starši.

Tudi ko končujemo delovni projekt, v katerem starši niso sodelovali, je pomembno, ga sklenemo z eksplicitnimi dogovori o nadaljnjem življenju in delu vseh udeleženih v problemu. Razplet naj bi bil soustvarjen in dogovorjen z mladostnikom

in ostalimi udeleženi v delovnem projektu. Mladostnik za nadaljnje življenje potrebuje varno socialno mrežo.

Veliko družin po mladostnikovem bivanju v KCM potrebuje dobro načrtovano nadaljnjo pomoč, saj se s procesom dela v KCM postavijo le temelji za nadaljnje skupno življenje. Ko akutna kriza mine, je težko nadaljevati kontinuirano delo v KCM, saj ljudje ne zmorejo dolgo redno prihajati na pogovore oziroma menijo, da potrebujejo pomoč le, ko doživljajo stisko. Družinski člani in strokovni delavec morajo ubesediti, kaj pričakujejo od nadaljnjega dela, družina mora biti vedno znova povabljen k sodelovanju, ki ga je treba redefinirati, če ni mogoče uresničevati prejšnjega dogovora.

Nadaljnje delo z družino (po mladostnikovem bivanju v KCM) je dodaten program kriznega centra za mlade. Družina naj bi se pozneje obrnila po pomoč na druge, za to ustrezne institucije (centri za socialno delo, svetovalni centri ipd.). O tem je treba ob koncu procesa dela v KCM sprejeti dogovor.

SKLEP

S predstavljenim modelom sva želeli opisati proces pomoči, ki smo ga v letih delovanja soustvarjali strokovni delavci v KCM. Razumeva ga kot mogoč okvir za delo, kot pomoč strokovnemu delavcu pri večji razvidnosti posameznih faz dela, procesov, ki se odvijajo pri mladostniku in družini v času krize, in pri razvidnosti njegove strokovne vloge. Ne želiva, da bi model vodil k togi praksi, ki ne bi upoštevala pomembnega načela pomagajočih poklicev, da »vedno začnemo tam, kjer je uporabnik« (Franklin, Jordan 1999: 121). Še enkrat poudarjava, da je treba znotraj predstavljenega modela vedno znova, za vsakega mladostnika posebej in skupaj z njim soustvariti izviren delovni projekt pomoči.

Pomemben korak k dobri praksi v kriznih centrih za mlade vidiva v tem, da se strokovni delavec odloči in vedno znova zavestno vzpostavlja pogoje, s katerimi je mogoče ta model prevajati v prakso. Pri tem je pomembno, da ostane v dialogu s sabo in s sodelavci v timu ter reflektira svoje delo, ga vedno znova povezuje s teorijo in nadgrajuje znanje.

VIRI

- ARAMBAŠIČ, L. (2000), Stresni i traumatski događaji i njihove posljedice. V: ARAMBAŠIČ, L. (ur.), *Psihološke krizne intervencije: Psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja*. Zagreb: Društvo za psihološko pomoć (11–33).
- ČAČINOVIĆ VOGRINČIĆ, G. (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.
- (1998), *Psihologija družine: Prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- (1999/2000), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: VŠSD (študijsko gradivo).
- (2001/2002), Sodelovanje z matično družino. *Predavanja v šolskem letu 2001/2002*. Ljubljana: VŠSD.
- (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41, 2: 91–96.
- LÜSSI, P. (1990), Sistemski nauk v socialnem delu. *Socialno delo*, 29, 1–3: 81–94.
- MEŠL, N. (2003), *Analiza procesa dela v Kriznem centru za mlade Celje in oblikovanje modela krizne intervencije*. Univerza v Ljubljani: FDV (magistrsko delo).
- MIKUŠ KOS, A., SLODNJAK, V. (2000), *Nesreče, tvmatski dogodki in šola; Pomoč v stiski*. Ljubljana: Pedagoška obzorja.
- RENER, T. (2000), Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V: ULE, M., et al., *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad republike Slovenije za mladino in Aristej (91–119).
- SALEEBEY, D. (ur.) (1997), *The Strenght Perspective in Social Work Practice*. New York: Longman.
- TEKAVČIČ GRAD, O. (1994), Kriza in intervencija v krizi. V: TEKAVČIČ GRAD, O. (ur.), *Pomoč človeku v stiski*. Ljubljana: Litterapicta (1–4).
- VIZEK VIDOVIČ, V., ARAMBAŠIČ, L. (2000), Psihološke krizne intervencije. V: ARAMBAŠIČ, L. (ur.), *Psihološke krizne intervencije: Psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja*. Zagreb: Društvo za psihološko pomoć (57–92).
- VRIES, S. De, BOUWKAMP, R. (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec, Firis.

Sabina Jelenc Krašovec, Sonja Kump

ŠIRJENJE SOCIALNIH MREŽ STAREJŠIH LJUDI S POMOČJO IZOBRAŽEVANJA

UVOD

V okviru raziskovalnega projekta »Socialna integracija starostnikov v Sloveniji«¹ proučujemo stopnjo socialne integracije starejših odraslih s pomočjo analize socialnih mrež; ti so vir socialne opore starejših odraslih na ravni lokalne skupnosti in na individualni ravni. V metodološko kompleksno zasnovanem raziskovalnem projektu bomo identificirali potrebe po zagotavljanju socialne opore in vzpostavljanju socialnih mrež tudi skozi alternativne možnosti izobraževanja starejših odraslih. Da bi lahko v nadaljevanju raziskave pripravili model širjenja socialnih mrež s pomočjo izobraževanja, moramo dobro poznati izobraževalno ponudbo in dejansko vključevanje starejših odraslih v izobraževanje.

V novejših razpravah lahko zasledimo razločevanje socialnih mrež na dva tipa: mreže socialne opore in skupnostne mreže (Mandič, Hlebec 2005: 265). Mreže socialne opore ali osebne mreže dajejo posamezniku različne vrste neformalne pomoči in opore. Skupnostne mreže pa so usmerjene na kolektivno oz. skupnostno raven, k artikuliranju skupnih kolektivnih problemov in rešitev. Pomembno vlogo pri vzpostavljanju in krepitvi socialnih mrež ima kolektivno učenje, zlasti učenje drug od drugega, ko lahko udeleženci tega učenja izrazijo, izmenjajo in razširijo svoje izkušnje in znanje. V istem interaktivnem procesu, t. i. »procesu socialnega učenja«, se oblikujejo individualne in kolektivne identitete. Teorija kolektivnega učenja (in razvoja kolektiva,

skupnosti) torej vključuje individualne in skupinske komponente (Kilgore 1999). Individualne komponente so identiteta, občutek povezanosti in zavest. Komponente kolektivnega razvoja pa vključujejo kolektivno identiteto, skupinsko zavest, solidarnost in organiziranost. Po Kilgorinem mnenju moramo individualno in kolektivno videti kot dialektično totalnost. Na podoben način v kontekstu skupnostnega izobraževanja (*community education*) obravnavamo izobraževanje starejših prebivalcev, ki naj bo usmerjeno v krepitev moči posameznika in lokalne skupnosti (Crowther, Galloway, Martin 2005).

Zadnje raziskave kažejo, da so za starejše v Sloveniji še vedno najpomembnejše neformalne socialne mreže, še zlasti tiste, ki jih sestavljajo sorodniki in partner (Hlebec, Kogovšek 2003, Hlebec 2004); raziskave tudi kažejo, da izginjajo skupnostne vezi (Dragoš, Leskošek 2003, Mandič, Hlebec 2005), ki jih bo treba v prihodnosti spet okrepiti. Prav zato bodo verjetno programi skupnostnega izobraževanja in drugih oblik izobraževanja za starejše v prihodnosti pridobivali pomen, saj lahko pomembno zmanjšajo družbeno izključenost starejših odraslih.

Namen prispevka je osvetliti vlogo in pomen izobraževanja za starejše kot izredno pomembne podporne in spremljevalne dejavnosti za vzpostavljanje mrež socialne opore starejših in pomembnega dejavnika vključevanja starejših v družbo. Najprej bomo predstavili razvoj ponudbe izobraževalnih programov za starejše v Sloveniji. Na podlagi sekundarne analize podatkov treh raziskav (1987, 1998 in 2004) o udeležbi odraslih prebivalcev Slovenije v izobraževanju bomo predstavili udeležbo starejših prebivalcev, kar je izhodišče za nadaljnje kvalitativno raziskovanje.

¹ Temeljni raziskovalni projekt »Socialna integracija starostnikov v Sloveniji« poteka od leta 2004 v okviru centra za proučevanje družbene blaginje pri fakulteti za družbene vede. Končan bo v letu 2007. Vodja projekta je Valentina Hlebec.

ZA VEČJO SOCIALNO VKLJUČENOST

Izobraževalna gerontologija poudarja pomen izobraževanja pri zmanjševanju marginalizacije starejših odraslih, ki nastaja pod vplivom ekonomskih, socialnih, političnih in kulturnih dejavnikov v družbi. Povezuje področje izobraževanja odraslih in socialne gerontologije ter pojasnjuje, da je izobraževanje v starosti odvisno od posameznikovega izobraževanja skozi celoten življenjski cikel (Erikson 1994, Sugarman, Woolfe 1997, Glendenning 2000).

Socialne in ekonomske institucije postavljajo skupine prebivalstva, ki se niso uspele prilagoditi novim zahtevam, v neenak položaj in odvisnost, tako da izgubljajo moč in vpliv. S staranjem se obstoječe pomanjkljivosti, povezane z družbenim razredom, spolom ali raso, še zaostrojujejo (Elmore 1999: 10). Stališča do starejših ljudi največkrat niso razumsko utemeljena, temveč vsebujejo kulturno in socialno prenosljive stereotipe, ki so splošno sprejeti in generalizirani ter vplivajo na to, da niso več upoštevane značilnosti posameznika, temveč značilnosti starejših odraslih kot skupine. Izobraževalna gerontologija teh problemov sicer ne more rešiti, daje pa priložnost starejšim odraslim, da si ponovno pridobijo pravice, ki so jih izgubili.

Elmore (*ibid.*) ugotavlja, da ima izobraževanje starejših odraslih podoben moralni status kot zdravstveno varstvo starejših in je javna dobrina. Izobraževanje starejših odraslih pomaga razumeti spreminjanje medgeneracijskega vrednostnega sistema in spodbuja medgeneracijsko tolerantnost, zmanjšuje socialno diskriminacijo in izključevanje ter krepi večšine starejših odraslih za politično, socialno in skupnostno delovanje. Izboljšanje izobraževalnih in kulturnih pogojev za starejše je potrebno predvsem zato, ker izobraževanje predpostavlja izboljšanje kakovosti posameznikovega življenja in ohranjanje njegove dejavne vloge v družbi.

Izobraževanje starejših odraslih je ta čas v političnem smislu obrobna dejavnost, kar se kaže tako glede financiranja kot sistemske ureditve tega vprašanja. Zato bi bilo nujno zagotoviti večstransko strokovno in politično podporo izobraževanju starejših odraslih. V zadnjem času je vse pomembnejša kritična izobraževalna gerontologija, ki zagovarja stališče, da starejši odrasli sami nadzirajo svoje mišljenje in učenje, poleg tega pa imajo pravico do nadaljnjega razvoja, spraševanja

in razmisleka o tistem, kar že vedo, ali pa o novih vsebinah. Formosa (2002) poudarja pomen uresničevanja načel kritične gerontologije, ki poudarja izvajanje ustrezne politike, in zavrača stališče, da lahko starejše osebe pridobivajo moč s katero koli vrsto izobraževanja. Formosa opozarja, da je treba z izobraževanjem doseči različne segmente starejših ljudi; poudarek naj bi bil na spodbujevalcih izobraževanja, ki so sami starejše osebe, poleg tega bi bilo treba vključiti tudi kulturo samopomoči. Končno je v prakticiranju kritične gerontologije treba zavzeti vlogo »progresivnega« gibanja, vključno s antihegemonskimi dejavnostmi.

Raziskave, ki se ukvarjajo s staranjem in vlogo različnih dejavnosti v tem procesu, kažejo, da dobiva učenje in izobraževanje vse pomembnejše mesto v celostni ponudbi za starejše. Poleg antropoloških, andragoških in socioloških raziskav tudi medicinske raziskave potrjujejo pozitivni vpliv izobraževanja v starosti na zdravje, socialno dejavnost starejše osebe in njene možnosti pridobivanja in ohranjanja moči in vpliva (Glendenning 2000, Cusack, Thompson 1998, Cusack 1999). V družbi, ki se vedno bolj stara, je pomembno tudi z izobraževanjem spreminjati odnos do starosti, staranja in starih ljudi. S pomočjo izobraževanja naj bi prišlo do premika v razumevanju starosti kot »preostanka« neaktivnega, družbeno marginalnega življenja k iskanju pozitivnih potez in pogojev, k »uspešnemu staranju« kot priložnosti za razvoj potencialov starejših odraslih in za njihovo sodelovanje v ekonomskem, kulturnem, političnem in družbenem življenju v skupnosti.

V SLOVENIJI

Kako so se v Sloveniji razvijali izobraževalni programi za starejše in med katerimi možnostmi izobraževanja lahko danes starejši odrasli izbirajo?

V Sloveniji se je izobraževanje, namenjeno izključno starejšim odraslim, začelo leta 1984. V letu 1986 so prostovoljci v okviru andragoškega društva in na pobudo Ane Krajnc postavili temelje današnji univerzi za tretje življenjsko obdobje, ki sedaj deluje v sklopu samostojnega društva (Findeisen 1999, Krajnc 1992, 1999). Danes v Sloveniji deluje 31 krajevnih univerz, v katerih se uči več kot 17.000 starejših odraslih. Število učnih skupin in število udeležencev iz leta v leto narašča, kar kaže na velik interes starejših odraslih za izobraževanje in hkrati na pomanjkanje tovrstne

ponudbe. V okviru univerz za tretje življenjsko obdobje se lahko udeleženci učijo različne vsebine, med drugim umetnostno zgodovino in arheologijo, spoznavajo glasbeno umetnost, zgodovino, književnost, psihologijo, astronomijo, kaligrafijo, se učijo računalništva, tujih jezikov in drugih zanimivih vsebin (www2.arnes.si/~ljditzo/zgodovina.htm). Med študijske dejavnosti univerze za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani so uvrščene med drugim tudi take vsebine: izobraževanje starejših odraslih za samozaposlitev, izobraževanje za prostovoljno delo v nevladnih organizacijah, izobraževanje starejših odraslih in javnosti za spreminjanje položaja starejših odraslih v družbi in za dejavno sožitje z drugimi generacijami, svetovanje starejšim odraslim za življenje in reševanje življenjskih vprašanj, izobraževanje mentorjev starejših odraslih itn.

Za izobraževanje starejših odraslih so pomembne tudi nekatere druge organizacije in programi, ki niso namenjeni izključno izobraževalni dejavnosti. Sem sodi izobraževanje v društvih, klubih in drugih prostovoljskih organizacijah (npr. v društvih upokojencev). Različna društva imajo v svoje temeljne dejavnosti vključenih veliko izobraževalnih vsebin in na različne načine spodbujajo svoje člane k vseživljenjskemu učenju. Zlasti v društvih, ki združujejo ljudi s kroničnimi boleznimi, je sekundarna vseživljenjska rehabilitacija ključnega pomena za ohranjanje zdravja in kvalitetno življenje, hkrati pa je za člane pomemben vir socialnih dejavnosti. V številnih društvih so starejši odrasli večji del članstva.

Dodatne nove možnosti izobraževanja za starejše odrasle so se v Sloveniji pojavile zlasti po letu 1990. Taka možnost so študijski krožki, ki so zaradi načina dela in vsebinske prožnosti zelo primerni tudi za starejše. Teme so pogosto vezane na ljudsko izročilo, navade in običaje, ki jih mladi ne poznajo več; tako lahko s prenašanjem znanja in izkušenj s starejše na mlajšo generacijo spodbudimo medgeneracijsko sodelovanje in pomoč. V Sloveniji se je oblikovalo omrežje študijskih krožkov, ki jih izvajajo zlasti ljudske univerze, univerze za tretje življenjsko obdobje in javne knjižnice, pa tudi številne druge organizacije. Zaradi narave njihovega delovanja (krožki so ena najbolj demokratičnih oblik učenja) jih lahko vpeljemo v najrazličnejše organizacije, kjer bodisi bivajo bodisi delujejo starejši.

Skoraj vse izobraževalne organizacije izvajajo izobraževalne programe, v katere se lahko vključijo tudi starejši odrasli, večinoma pa nimajo

posebnih programov za starejše odrasle. Tako je tudi z ljudskimi univerzami (javne organizacije za izobraževanje odraslih), med katerimi pa nekatere izvajajo programe univerze za tretje življenjsko obdobje in študijske krožke.

Pri prizadevanjih za širjenje mrež socialne opore imajo pomembno vlogo različni programi izobraževanja, ki potekajo v skupnosti. V svetu se uveljavljajo različne alternativne oblike izobraževanja v lokalni skupnosti, ki jih tradicionalna izobraževalna ponudba ni poznala; to so npr. medgeneracijski programi, ki dopolnjujejo različne oblike skupnostnega izobraževanja in prostovoljnega dela ter zmanjšujejo socialno izključenost starejših odraslih. V zadnjem času se tudi v Sloveniji pojavljajo medgeneracijski programi, ki povečujejo sodelovanje med generacijami, hkrati pa krepijo socialne mreže starejših odraslih. S pomočjo medgeneracijskih skupin starejši odrasli zadovoljujejo nematerialne socialne potrebe, srednja generacija se pripravlja na lastno kakovostno starost, mladi pa odkrivajo modrost življenja pri starejših odraslih. V medgeneracijskih programih lahko starejši odrasli postanejo pomembna podpora ostalim, spodbujajo druge pri učenju, osebnostnem razvoju in aktivnem družbenem življenju (Midwinter 1997). Kljub temu, da v Sloveniji glede ponudbe medgeneracijskih programov izobraževanja zaostajamo, imamo nekaj organizacij, ki razvijajo tovrstne programe. Zveza medgeneracijskih društev za kakovostno starost, Združenje za socialno gerontologijo in gerontogogiko Slovenije, gerontološko društvo, še zlasti pa Inštitut Antona Trstenjaka z različnimi programi, zlasti pa z izobraževanjem prostovoljcev, razvijajo sodobno socialno mrežo medgeneracijskih programov za kakovostno starost.

Glede na ponudbo izobraževalnih priložnosti za starejše odrasle se nam zastavlja vprašanje, ali so te priložnosti ustrezne in zadostne in kolikšen delež starejših odraslih se v ponujene programe vključuje.

Na ta vprašanja smo iskali odgovor s pomočjo podatkov treh raziskav o udeležbi odraslih prebivalcev Slovenije v izobraževanju, ki so bile izvedene v treh časovnih točkah. V ponovni analizi smo v podatkih vseh treh raziskav ločili starejše kot posebno skupino. Želeli smo ugotoviti, ali in koliko se starejši odrasli v Sloveniji sploh vključujejo v izobraževanje, kaj jih pri tem spodbuja in kaj jih odvrca od udeležbe. Ti podatki so nam bili izhodišče za nadaljnje kvalitativne raziskave o

dejanski vlogi in pomenu izobraževanja starejših odraslih, o vsebinah, namenu in poteku tega izobraževanja; podatki so že v obdelavi.

Prvo raziskavo »Izobraževanje odraslih kot strateški dejavnik pospeševanja našega družbenega in tehnološkega razvoja« je v okviru širšega projekta »Slovensko javno mnenje leta 1987« izvedel pedagoški inštitut (Jelenc 1989). Drugo in tretjo raziskavo, ki sta bili izvedeni leta 1998 in leta 2004 – obe sta imeli naslov »Udeležba prebivalcev Slovenije v izobraževanju odraslih«² in sta bili del mednarodnega projekta *International Adult Literacy Survey* –, pa je izvedel Andragoški center Republike Slovenije (Mohorčič Špolar *et al.* 2001). Med raziskavami je kar nekaj razlik v vsebini in izboru indikatorjev in uporabljeni metodologiji³, kar zmanjšuje možnost primerjave zbranih podatkov. Raziskave niso bile zasnovane z namenom longitudinalne analize, vendar dajejo vsaj nekaj delno primerljivih podatkov o izobraževanju starejših odraslih v Sloveniji.

V raziskavo leta 1987 je bilo vključenih 1.934 odraslih, starih več kot 18 in manj kot 70 let, medtem ko so bili v drugo in tretjo raziskavo vključeni odrasli, stari več kot 16 in manj kot 65 let (leta 1998 je bilo v raziskavo zajetih 2.558 odraslih, leta 2004 pa 2.457 odraslih). V vseh treh raziskavah gre za reprezentativen vzorec slovenske populacije; vključeni so bili odrasli prebivalci Slovenije, ki v tistem času niso bili učenci, dijaki ali študentje začetnega izobraževanja. Za potrebe naše analize smo v primerjave vključili vse osebe,

starejše od 60 let (ne glede na zgornjo starostno mejo anketiranih v raziskavah).

Če primerjamo delež starejših od 60 let med vsemi respondenti v treh raziskavah, vidimo, da je njihov delež v vzorcu prve raziskave (leta 1987) 12 %, v vzorcu druge raziskave (leta 1998) 7,4 %, v vzorcu tretje raziskave (leta 2004) pa je starejših od 60 let 8,7 % vseh anketirancev.

Za interpretacijo podatkov je pomembno tudi to, da je veliko upokojencev mlajših od 60 let. Leta 1998 je tako obsegal delež upokojencev 15,3 % celotnega vzorca; 39,4 % vseh upokojencev je starih 61 let in več, 35,5 % je starih med 56 in 60 let, kar 24,8 % upokojencev pa je starih 55 let in manj. V letu 2004 je delež upokojencev v celotnem vzorcu narasel na 18,4 %; 45,8 % upokojencev je starejših od 60 let, kar 24,8 % anketirancev pa je bilo tudi v tem letu starih 55 let ali manj. Leta 2004 je v skupini starejših od 60 let 95,2 % upokojencev. Ti podatki kažejo na počasno dvigovanje starosti upokojencev, po drugi strani pa na povečevanje deleža upokojencev v slovenski družbi. V preteklem obdobju je bilo za Slovenijo značilno zgodnje ali predčasno upokojevanje nekaterih skupin prebivalstva, ki so v procesu prestrukturiranja gospodarstva v času tranzicije postali odvečna ali težko zaposljiva delovna sila. Struktura upokojencev v Sloveniji zahteva ponovni razmislek o osnovi in organizaciji izobraževalnih dejavnosti za starejše in upokojence; ti so še zelo dejavna ciljna skupina, ki potrebuje možnosti za kvalitetno preživljanje prostega časa.

DELEŽ STAREJŠIH ODRASLIH

Delež odraslih v Sloveniji pa tudi delež starejših odraslih, ki se vključujejo v izobraževanje⁴, sta se od leta 1987 do leta 2004 precej spreminjala. Podatki raziskave iz leta 1987 kažejo, da je med

² Dostop do baze podatkov obeh raziskav nam je omogočil Andragoški center Slovenije. Podatki raziskave iz leta 2004 še niso objavljeni, saj njihova obdelava po posameznih indikatorjih še poteka. V prispevku smo uporabili le podatke, ki se nanašajo na izobraževanje starejših odraslih v starosti nad 60 let in nam jih je Andragoški center Slovenije odstopil za potrebe primerjave s predhodnima raziskavama o udeležbi odraslih prebivalcev Slovenije v izobraževanju.

³ V raziskavi leta 1987 so bili zbrani podatki o formalnem in neformalnem izobraževanju, samostojnem učenju in samozobraževanju odraslih. V raziskavah leta 1998 in 2004 pa so bili zbrani le podatki o formalnem in neformalnem izobraževanju odraslih (oziroma izbor indikatorjev), vprašanje o ovirah pa je bilo zastavljeno le v izobraževanju dejavnim in potencialno dejavnim odraslim. Kaj je oviralo tiste, ki se ne izobražujejo in se tudi niso izobraževali v zadnjih dvanajstih mesecih, ne vemo. Ta podatek bi bil gotovo pomemben za premislek o taki osnovi izobraževanja, da bi bilo privlačnejše za skupine, ki se ga zdaj ne udeležujejo.

⁴ Za dejavne udeležence v izobraževanju so šteli vse, ki so odgovorili, da so se izobraževali v času anketiranja ali v zadnjih dvanajstih mesecih (v različnih programih izobraževanja, bodisi v izobraževalnih bodisi drugih organizacijah, vključno z izobraževalnimi programi na radiu in televiziji). Za potencialno dejavne udeležence so šteli vse, ki so odgovorili, da se zdaj ne izobražujejo in se tudi v zadnjem letu niso izobraževali, da pa bi se želeli izobraževati v prihodnosti. Nedejavni so tisti, ki se niso udeleževali programov izobraževanja in tudi za naprej ne navajajo, da se želijo izobraževati (Jelenc 1989: 17–18).

vsemi odraslimi, dejavnimi v izobraževanju (26,8 % celotnega vzorca), delež starejših od 60 let le 5,3 %. Še pomembnejše za nas pa je, da je med starejšimi od 60 let v letu 1987 dejavnih udeležencev izobraževanja 15,6 %, potencialnih udeležencev 2,6 %, nedejavnih pa kar 81 % vseh starejših odraslih. V letu 1998 je bilo med vsemi dejavnimi (31,1 % celotnega vzorca) starejših od 60 let le 1 %. Po drugi strani vidimo, da se je tistega leta med starejšimi od 60 let izobraževalo le 3,6 % anketirancev, potencialno dejavnih je bilo 21,7 % in izobraževalno nedejavnih 74,7 %. Leta 2004 je bilo med starejšimi od 60 let dejavnih 12,1 % respondentov, 21,4 % je bilo potencialno dejavnih, še vedno pa je bilo med vsemi starejšimi od 60 let kar 66,5 % takih, ki se niso izobraževali.

Tabela 1: Starejši od 60 let glede na dejavnost v izobraževanju odraslih

	Dejavni	Potencialno dejavni	Nedejavni	Skupaj
1987	15,6 %	2,6 %	81,8 %	100 %
1998	3,6 %	21,7 %	74,7 %	100 %
2004	12,1 %	21,4 %	66,5 %	100 %

Vira: Jelenc 1989, Mohorčič Špolar 2001. Podatki za leto 2004 še niso bili objavljeni.

Videti je, da se odrasli s starostjo vse manj izobražujejo, kajti za druge starostne skupine odraslih (mlajše od 60 let) je značilno, da je delež dejavnih v izobraževanju le malo manjši kot delež nedejavnih. Na podlagi rezultatov vseh treh raziskav torej vidimo, da se je delež dejavnih starejših odraslih v izobraževanju od leta 1987 do leta 1998 precej zmanjšal, nato pa spet nekoliko povečal. Po podatkih raziskave leta 1987 je bil delež dejavnih starejših, starih 60 let in več, 15,6 %, leta 1998 pa le še 3,6 %; leta 2004 se delež dejavnih med starejšimi zopet dvigne na 12,1 %. V istem obdobju se je povečalo število potencialno dejavnih (s 3,6 % na 21,7 % oz. 21,4 % v letu 2004); delež nedejavnih starejših odraslih v izobraževanju se je z 81 % leta 1987 zmanjšal na 75 % v letu 1998 in se nato v letu 2004 ustavil pri 66,5 %.

Iz tega lahko sklepamo, da na odločitev starejših odraslih, da se izobražujejo, poleg drugih dejavnikov gotovo vpliva tudi obstoječa ponudba izobraževanja za starejše, ki še vedno ni ustrezna – bodisi da s svojimi vsebinami pa tudi

organiziranostjo ne pritegne zadostnega števila starejših odraslih bodisi da se ne odziva dovolj na izražene in predvidene potrebe starejših odraslih. S pregledom možnosti izobraževanja za starejše v Sloveniji smo ugotovili, da se je med leti 1987 in 2004 ponudba izobraževanja za starejše sicer nekoliko izboljšala, očitno pa bo treba razmišljati tudi o drugih dejavnikih, ki vplivajo na vključevanje starejših odraslih v izobraževanje; tu mislimo zlasti na upoštevanje izkušenj in znanja starejših odraslih, starejšim primeren način dela, ustrezno postavljene cilje izobraževanja, dostopnost izobraževanja in upoštevanje razlik med starejšimi tako glede stopnje izobrazbe kot tudi motiviranosti.

Stopnja izobrazbe je pomemben dejavnik udeležbe v izobraževanju odraslih. Podatki o izobrazbeni strukturi starejših odraslih v programih izobraževanja v Sloveniji v letu 1998 kažejo, da ima več kot polovica anketirancev, starejših od 60 let, končano le osnovno šolo ali manj. Skoraj tretjina starejših od 60 let (29,8 %) ima le 5–8 razredov osnovne šole; to je skupina z največjim deležem glede na ostale starostne skupine. Približno četrtnina starejših ima 2- ali 3-letno srednjo šolo (24,3 %), 15,6 % ima končano 4-letno srednjo šolo, 7,3 % starejših pa ima višjo šolo ali več. Podatki za leto 1998 kažejo, da je delež starejših odraslih, ki imajo končano zgolj osnovno šolo ali manj, bistveno višji od deleža odraslih s tako stopnjo izobrazbe v drugih starostnih skupinah.

Do leta 2004 je delež starejših odraslih s končano osnovno šolo ali manj upadel na 35,2 %; delež starejših odraslih, ki so končali poklicno šolo, ostaja skoraj enak (27,2 % starejših), narasel pa je delež starejših odraslih s štiriletno srednjo šolo (22,1 %) in višjo oz. visoko šolo ali več (15,5 %). Vidimo, da se je izobrazbena struktura starejših odraslih v zadnjih letih izboljšala, kar bi lahko razumeli kot boljšo pripravljenost starejših odraslih za izobraževanje. Delno se je to sicer pokazalo s ponovnim porastom udeležbe od leta 1998 do 2004, vendar pa delež izobraževalno dejavnih starejših odraslih še vedno ni dosegel ravni izpred sedemnajstih let.

Podatki iz vseh treh raziskav kažejo, da se starejši odrasli najpogosteje odločajo za izobraževanje, ki je bodisi povezano z njihovimi hobiji bodisi zvišuje kakovost njihovega življenja. Med vsemi, ki so se leta 1987 izobraževali za pridobitev izobrazbe, je bilo le 0,7 % starejših od 60 let. Formalno izobraževanje in izobraževanje za delo bolj privlačita mlajše, starejši pa se bolj

vključujejo v programe neformalnega izobraževanja in v splošne programe (Jelenc 1989: 57); med tistimi, ki so se izobraževali prek radia in televizije ali se odločali za izobraževanje v društvih in klubih, je bil velik delež starejših od 60 let.

To lahko pojasnimo tudi tako, da je bilo pred tranzicijo malo izobraževalnih programov (zlasti neformalnega izobraževanja), ki bi bili namenjeni starejšim odraslim oz. ki bi zadovoljevali potrebe starejših odraslih. Prvenstveno je bilo poskrbljeno za socialno oskrbo starejših odraslih, če so jo potrebovali, pri tem pa izobraževanje ni imelo pomembne vloge. Izobraževanje je lahko pomemben dejavnik vzpostavljanja socialne opore starejšim, če je seveda ustrezno zasnovano in organizirano. Prav v tej fazi je pomembno sodelovanje različnih strok, saj lahko le s timskim pristopom upoštevamo vse izražene in zaznane potrebe starejših odraslih po izobraževanju, ki se povezujejo tudi z drugimi potrebami starejših odraslih.

Med starejšimi od 60 let, ki so se izobraževali v času anketiranja, se jih je v letu 1998 izpopolnjevalo in usposabljal kar 61,3 %⁵; pri vprašanju, kaj je bil glavni namen tega izobraževanja ali usposabljanja, pa je 91,4 % starejših od 60 let navedlo, da so se izobraževali zaradi osebnega interesa in ne poklicne kariere oz. dela (mislili so verjetno predvsem izpopolnjevanje za delo, ki ga opravljajo prostovoljno ali v okviru društev, klubov in drugih organizacij, povezanih z njihovimi hobiji). Nihče v izbrani starostni skupini niti v letu 1998 niti v letu 2004 ni navedel izobraževanja za pridobitev kakršne koli formalne izobrazbe oz. spričevala, kar seveda ne preseneča. Anketiranci, starejši od 60 let, se v anketi niso mogli odločati med programi in organizacijami, ki se ukvarjajo z izobraževanjem starejših odraslih, ker vprašalnik ni vključeval te ponudbe.

Podatki raziskave iz leta 1998 kažejo, da je približno 60 % upokojencev mlajših od 60 let (v letu 2004 je mlajših od 60 let še vedno skoraj 55 %), teh pa v podrobnejšo analizo nismo vključili. Med vsemi upokojenci jih je kar 79 % navedlo, da se izobražujejo za osebne potrebe. Iz tega bi lahko sklepali, da se sčasoma, še zlasti pa po 60. letu starosti dejavnost starejših odraslih pomembno

spremeni; večina njihovih interesov se preseli iz delovne v zasebno sfero. To zahteva pripravo ustreznih izobraževalnih dejavnosti za starejše, ki morajo biti drugačne od tradicionalne ponudbe programov za izobraževanje odraslih.

KAJ SPODBUJA IN KAJ ODVRAČA

Med pomembne dejavnike udeležbe v izobraževanju odraslih lahko štejemo stopnjo predhodne izobrazbe, izkušnje iz začetnega in nadaljevalnega izobraževanja, pomemben je vpliv poklica oz. zaposlitve, zelo pomembno vlogo pa imajo tudi različni psihološki dejavniki, npr. motivacija za izobraževanje, ovire, na katere naletijo pri izobraževanju, pa tudi osebnostne lastnosti in drugi dejavniki. Raziskave kažejo, da se starejši odrasli v izobraževanje vključujejo zlasti zaradi notranje motivacije, saj se ne vključujejo v te dejavnosti le zaradi samouresničevanja, zadostitve intelektualne radovednosti in obvladovanja lastnega življenja, temveč tudi zaradi priložnosti, da vzpostavijo nove prijateljske vezi, in zaradi medsebojne pomoči. Zadovoljujejo jim potrebe po varnosti in stabilnosti (Fisher, Woolf 1998, Gaskell 1999, Findeisen 1999). Motivacija za učenje in izobraževanje je v starosti pogosto šibka in odvisna od ustreznih spodbud v okolju, še zlasti če izobraževalna ponudba ni osmišljena in poleg novega znanja ne vzpostavlja drugih razsežnosti socialne opore in pomoči starejšim odraslim. Prav zaradi tega je treba vlogo izobraževanja za to ciljno skupino osmisлити z vidika povezovanja in aktiviranja starejših odraslih in čim bolj dejavnega vključevanja vseh udeležencev v učne dejavnosti. To daje učenju smisel in učečim se zadovoljstvo; s tega vidika moramo tudi presoјati obstoječo ponudbo izobraževanja za starejše.

Večina starejših od 60 let je kot temeljne motive za izobraževanje tako v raziskavi leta 1987 kot leta 1998 navedla tiste, ki oblikujejo skupni motiv »povečati uspešnost svojega delovanja«. Sem so vključeni odgovori kot »pridobiti znanje, omogočiti si svoj razvoj«, »izboljšanje svojega položaja«, »uspešnost pri delu, poklicu, stroki«, »obvladovanje odnosov v družbi, uveljavitev« ipd. Za motiv »povečati uspešnost svojega delovanja« se je leta 1987 opredelilo 57 % starejših od 60 let, leta 1998 pa 61 % vseh v tej starostni skupini. Pri obeh raziskavah so bili pomembni tudi drugi motivi, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v nobeno skupno kategorijo,

⁵ Tu je bilo mišljeno zlasti neformalno izobraževanje, in sicer pretežno za potrebe dela. Da pri skupini starejših odraslih v resnici ne gre za običajno, z delom in zaposlitvijo povezano razumevanje izpopolnjevanja oz. usposabljanja, dokazujejo tudi njihovi ostali odgovori.

npr. »doseči cilj«, »imeti urejeno okolje«, »veselje do narave«, »veselje do določenega znanja« ipd. Pomemben razlog za vključitev starejših od 60 let v izobraževanje je »veselje do učenja«, ki je pri obeh raziskavah pri starejših od 60 let glede na ostale starostne skupine tudi najmočnejše zastopan motiv. Leta 1998 je izbralo ta motiv kot pomemben kar 17 % starejših odraslih. To ne preseneča, saj s starostjo motive, povezane z delom in zaposlitvijo – še zlasti pri bolj izobraženih – nadomeščajo motivi, povezani z željo po samouresničevanju in večjo kakovostjo bivanja.

Raziskava iz leta 2004 je bila metodološko nekoliko drugačna kot prejšnji dve raziskavi, ko so anketiranci med vsemi navedenimi motivi izbirali najpomembnejše; zdaj so respondenti vsakemu od navedenih motivov določili ustrezno vrednost (nepomemben, pomemben, zelo pomemben). Starejši od 60 let so v letu 2004 kot zelo pomembne izbrali te razloge: »družabni stiki« (64 % starejših anketirancev), »veselje do učenja in izobraževanja« (61 %), »uspešnost pri delu, v stroki« (32 % respondentov); ostali navedeni motivi se starejšim od 60 let niso zdeli pomembni, kar ni presenetljivo, saj so bili povezani z delom in zaposlitvijo.

Rezultati raziskave iz leta 1987 kažejo, da se s starostjo večajo ovire za izobraževanje. Pri vseh enajstih ovirah za izobraževanje, ki so jih udeleženci navajali v preteklosti, se je izkazalo, da jih so starejši odrasli že od 40. leta starosti naprej zaznali v večjem obsegu kot mlajši (Jelenc 1989: 164).

Pri skupini odraslih, starejših od 60 let, sta se v letu 1987 kot najbolj izraziti oviri v preteklem izobraževanju⁶ izkazali pre zaposlenost (36,4 % starejših) in družinske obveznosti (36,4 %). Starejši odrasli nato kot oviro v preteklosti navajajo prevelike stroške (31,2 %) in oddaljen kraj izobraževanja (25,1 %), sledijo pa težave, ki so jih imeli zaradi neustrezne prejšnje izobrazbe (19 %). Ista skupina pa pri svojem izobraževanju v prihodnosti kot največjo oviro vidi starost (to oviro navaja 61,9 % anketirancev), skrbi pa jih tudi, da jim bo izobraževanje oteževala prejšnja izobrazba

(19,5 %). Kot pomembno oviro pri izobraževanju v prihodnosti navajajo tudi zahteven program izobraževanja (16,9 %) in prevelike stroške (13 %), poudarjajo pa tudi strah pred izpiti (12,1 %).

V raziskavah leta 1998 in 2004 so po razlogih, ki so anketirance odvrčali od izobraževanja, spraševali le dejavne in potencialno dejavne odrasle (v letu 1987 pa tudi nedejavne odrasle), in sicer glede izobraževanja, usposabljanja ali izpopolnjevanja, ki se ga v preteklosti niso udeležili, a bi se ga želeli (Mohorčič Špolar *et al.* 2001: 135). Pri tem starejši od 60 let kot najpomembnejšo oviro, ki jih je odvrnila od izobraževanja, navajajo pre zaposlenost (35 %). Precej manjši delež starejših od 60 let navaja kot pomembno oviro neustrezne programe izobraževanja (16 %) in družinske obveznosti (14 %). Od izobraževanja so starejše odvrčali tudi preveliki stroški (11 % anketirancev), medtem ko prejšnja izobrazba ni bila več ovira.

Podobno kot pri ugotavljanju razlogov za udeležbo je bila v letu 2004 tudi pri ugotavljanju ovir za izobraževanje metodologija zbiranja drugačna kot v prejšnjih dveh raziskavah, kar otežuje neposredno primerjavo. Anketiranci so navedenim oviram določali pomembnost (zame nepomembna, pomembna ali zelo pomembna ovira). V letu 2004 so starejši od 60 let kot zelo pomembne navedli te ovire: »pomanjkanje časa« (45,5 % respondentov), »družinske obveznosti« (28,9 %), »zdravstveni razlogi« (26,7 %) in »izobraževanje je bilo predrago« (20,5 % starejših od 60 let).

Če primerjamo podatke vseh treh raziskav, vidimo, da so pomanjkanje časa kot največjo oviro ocenili starejši odrasli tako leta 1987 kot tudi v letih 1998 in 2004. Družinske obveznosti, stroški izobraževanja in prejšnja izobrazba starejših odraslih v letu 1998 ne ovirajo več tako kot desetletje prej. Ta premik lahko pojasnimo s tem, da je leta 1998 večino izobraževanja, v katerega so se vključevali starejši odrasli, financirala bodisi država bodisi organizacija, v kateri je potekalo izobraževanje. Morda lahko odgovore starejših odraslih leta 1998, da stroški izobraževanja niso pomembna ovira za vključitev, pojasnimo tudi s tem, da se izobražujejo zlasti tisti starejši odrasli, ki imajo dovolj visoke prihodke, to pa so večinoma bolj izobraženi.

⁶ Anketiranci so lahko tu izbirali med več ovirami, zato je seštevek deležev odraslih, ki so navedli posamezne ovire, več kot 100 %. Pri tej raziskavi imamo odstotke natančne do ene decimalke, kar smo uporabili tudi pri prikazu; pri raziskavi leta 1998 smo lahko uporabili le odstotne podatke, zaokrožene na celo število.

SKLEPNE MISLI

Poleg skrbstvenih dejavnosti so za vzpostavljane mreže socialne opore pomembne tudi druge dejavnosti za starejše, ki jim doslej ni bilo namenjeno dovolj pozornosti. Z uveljavljanjem strategije vseživljenjskega učenja in izobraževanja postaja vse bolj pomembno izobraževanje za odrasle v t. i. tretjem življenjskem obdobju, ki zmanjšuje družbeno izključenost starejših. Možnosti izobraževanja starejših odraslih v Sloveniji so še vedno razmeroma skromne, saj je izobraževalna ponudba za odrasle v vseh starostnih obdobjih zvečinoma namenjena bolj motiviranim in tudi bolj izobraženim odraslim, vsebinsko pa prevladuje izobraževanje za potrebe dela in zaposlitve. Ker gre pri izobraževanju starejših za povsem drugačne cilje izobraževanja – bolj socialne in manj kognitivne in poklicne –, bi bila za razvoj različnih vrst izobraževalnih dejavnosti za starejšo populacijo nujno potrebna jasnejša strategija razvoja izobraževalnih možnosti, ki bi vključevala tudi mehanizme spodbujanja udeležbe in večjo finančno podporo države.

Podatki treh raziskav o udeležbi v izobraževanju kažejo, da se starejši odrasli pri nas vključujejo zlasti v programe neformalnega izobraževanja, ki jih organizirajo različne, tudi neizobraževalne institucije. Nove možnosti za izobraževanje starejših odraslih se ponujajo zlasti z razširitvijo programov univerz za tretje življenjsko obdobje po Sloveniji in z razvejanim omrežjem študijskih krožkov, dopolnitev pa ponujajo tudi medgeneracijski programi in skupine starejših za samopomoč, ki jih izvajajo nekatere organizacije (npr. Inštitut Antona Trstenjaka, Združenje za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije, gerontološko društvo, zveza medgeneracijskih društev za kakovostno starost).

Na podlagi rezultatov predstavljenih raziskav lahko sklepamo, da bo treba v Sloveniji okrepiti obstoječe možnosti izobraževanja za starejše (univerza za tretje življenjsko obdobje kljub stalnemu povečevanju števila programov ne more zadostiti vsem potrebam starejših), potreben pa bo tudi razmislek o vzpostavljanju drugačnih strategij pridobivanja stalnih neudeležencev izobraževanja, ki trenutno sestavljajo največji delež starejših odraslih. Tudi podatki slovenskih raziskav o udeležbi odraslih v izobraževanju, kjer so poudarjeni dejavniki, ki odvrčajo starejše odrasle od izobraževanja (prezaposlenost, družinske

obveznosti, oddaljenost od kraja izobraževanja in neustrezni programi), kažejo, da bo treba v prihodnosti pri zagotavljanju izobraževanja za starejše odrasle bolj upoštevati dejanske interese, potrebe in možnosti starejših.

Čeprav so starejši odrasli skupina, ki se glede na druge starostne skupine v večjem deležu vključuje v izobraževanje zaradi »veselja do učenja«, preseneča njihova nizka udeležba. Očitno so priložnosti za izobraževanje, ki bi pritegnilo starejše, še vedno nezadostne, saj se starejši odrasli kljub intrinzični motivaciji vanje ne vključijo. V nadaljevanju raziskave bomo s kvalitativno metodo podrobneje preučili značilnosti izobraževanja starejših odraslih in globlje vzroke za njihovo nizko udeležbo v izobraževanju. V luči kritične izobraževalne gerontologije bi bilo treba premisliti tudi o priložnostih, ki jih daje izobraževanje za vzpostavljane socialnih mrež starejših, in priložnostih za dejavnejšo integracijo starejših odraslih v njihovo okolje. Z izobraževanjem bi naraslo število virov socialne opore, hkrati pa bi izobraževanje spodbudilo vse štiri razsežnosti socialne opore, druženje in emocionalno, instrumentalno in informacijsko oporo.

V svetu socialne mreže starejših odraslih dopolnjujejo različni medgeneracijski ali mešani programi izobraževanja, s katerimi se zvečata sodelovanje in interakcija med generacijami; obstajajo programi »*co-learning*« za delo s šolskimi otroki, »*helping*« za medsebojno pomoč mlajših in starejših, »*mentoring*«, pri katerih so starejši v vlogi svetovalca, medgeneracijski »*child-care*« za sodelovanje predšolskih otrok in starejših itn. (Manheimer *et al.* 1995, Midwinter 1997, Granville, Ellis 1999). Taki programi so v svetu pogosti, dopolnjujejo pa jih različne oblike skupnostnega izobraževanja in prostovoljnega dela, ki jih za uspešno vzpostavljane socialne opore starostnikov v skupnosti in zmanjševanje njihove socialne izključenosti poudarjajo raziskave v Veliki Britaniji (Bowman, Burden 2002). Tudi v Sloveniji naj bi v prihodnosti namenili več pozornosti programom, ki spodbujajo dejavno udejstvovanje starejših odraslih na različnih ravneh družbenega življenja. Z različnimi izobraževalnimi projekti bi bilo treba razviti modele, ki bi bili najustrenejši za starajočo se družbo. Taki modeli naj bi vključevali dinamične možnosti vloge starejših odraslih, zlasti pa naj bi vključevali izobraževalno dimenzijo. S pomočjo izobraževanja se spreminja odnos vseh do starih ljudi v družbi in odnos starih

ljudi do samih sebe, aktivirajo se zaloge znanja in izkušnje starejših, starejši si pridobijo nova znanja in sposobnosti ter se prilagodijo novim okoliščinam, spodbujena sta njihov individualni razvoj in osebna rast. Pri tem je izredno pomembno, da so starejši sami gonilo in izvir vsebinskega in izvedbenega načrta izobraževalnih dejavnosti. V ponudbi programov za izobraževanje starejših so pomembni tudi programi in organizacije za zaposlitev in delo. Njihova vloga je lahko nadaljevanje zaposlitvene dejavnosti starejšega, ki lahko poteka z delnim delovnim časom, lahko pa ti programi podpirajo prostovoljsko delo v organizacijah v skupnosti, ljubiteljsko delovanje, povezano s hobiji ali pa domača in gospodinjska dela, ki jih starejši opravljajo zase ali za druge (otroke, sosede, ipd.).

VIRI

- BOWMAN, H., BURDEN, T. (2002), Ageing, Community Adult Education, and Training. *Education and Ageing*, 2-3: 147-167.
- CROWTHER, J., GALLOWAY, V., MARTIN, I. (ur.) (2005), *Popular Education: Engaging the Academy. International Perspective*. Leicester: National Institute of Adult Continuing Education.
- CUSACK, S. A. (1999), Critical Educational Gerontology and the Imperative to Empower. *Education and Ageing*, 1: 21-37.
- CUSACK, S. A., THOMPSON, W. J. A. (1998), Mental Fitness: Developing a vital Aging Society: Mens sana in corpore sano. *International Journal of Lifelong Education*, 5: 307-317.
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- ELMORE, R. (1999), Education for older People: The moral Dimension, *Education and Ageing*, 1: 9-20.
- ERIKSON, E. H. (1994), *Vital Involvement in old Age*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- FINDEISEN, D. (1999), *Izobraževanje odraslih v njihovih poznejših letih*. Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in andragogiko (doktorska disertacija).
- FISHER, J. C., WOLF, M. A. (ur.) (1998), *Using Learning to Meet the Challenges of older Adulthood*. San Francisco: Jossey-Bass.
- FORMOSA, M. (2002), Critical Gerogogy: Developing practical Possibilities for critical educational Gerontology. *Education and Ageing*, 1: 73-85.
- GASKELL, T. (1999), Motivation, Process and Participation: The Effect of Context. *Education and Ageing*, 3: 261-276.
- GLENDENNING, F. (2000), *Teaching and Learning in later Life: Theoretical Implications*. Aldershot: Ashgate.
- GRANVILLE, G., ELLIS, S. W. (1999), Developing Theory into Practice: Researching intergenerational Exchange. *Education and Ageing*, 3: 231-248.
- HLEBEC, V. (2004), Socialna omrežja starostnikov. V: NOVAK, M., et al., *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (111-120).
- HLEBEC, V., KOGOVŠEK, T. (2003), Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave*, 21, 43, 103-126.
- JELENC, Z. (1989), *Odrasli prebivalci Slovenije v izobraževanju*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Skupnost izobraževalnih centrov.
- KILGORE, D. W. (1999), Understanding Learning in social Movements: A Theory of collective Learning. *International Journal of Lifelong Education*, 3: 191-202.
- KRAJNC, A. (1992), *Kako smo snovali slovensko univerzo za tretje življenjsko obdobje*. Ljubljana: Univerza za tretje življenjsko obdobje.
- (1999), Paradoks tretjega življenjskega obdobja: Starejši odrasli imajo več osebne svobode, možnosti za uresničevanje ciljev pa manj. *Andragoška spoznanja*, 3: 5-18.
- MANDIČ, S., HLEBEC, V. (2005), Socialno omrežje kot okvir upravljanja s kakovostjo življenja in spremembe v Sloveniji med letoma 1987 in 2002. *Družboslovne razprave*, 21, 49-50: 263-285.
- MANHEIMER, R. J., SNODGRASS, D. D., MOSKOW-McKENZIE, D. (1995), *Older Adult Education: A Guide to Research, Programs, and Policies*. Asheville: North Carolina Center for Creative Retirement, University of North Carolina.
- MIDWINTER, E. (ur.) (1997), *Releasing the Resource: Older Adults as Helpers in Learning Processes*. Barcelona: European Association for the Education of Adults.
- MOHORČIČ ŠPOLAR, V., et al. (2001), *Udeležba prebivalcev Slovenije v izobraževanju odraslih*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
- SUGARMAN, L., WOOLFE, R. (1997), Piloting the Stream: The Life Cycle and Counselling. V: PALMER, S., McMAHON, G. (ur.), *Handbook of Counselling*. London, New York: Routledge (druga izdaja) (22-36).

INTERNETNI VIRI

- Gerontološko društvo: www.geronto-drustvo-slo.si/ (23. april 2005).
- Univerza za tretje življenjsko obdobje: www.univerzazatretjeobd-drustvo.si (23. april 2005).
- Združenje za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije: www.zdruzenje-zsggs.si/predstavitev/ (23. april 2005).
- Zveza ljudskih univerz Slovenije: www.zveza-lu.si/ (23. april 2005).
- Zveza medgeneracijskih društev za kakovostno starost: www.zveza-medgendrustev.org/ (23. april 2005).

Marina Ajduković

ŽENSKE IN ZGODOVINA SOCIALNEGA DELA NA HRVAŠKEM

UVOD

Zgodovino socialnega dela v določenem družbenem prostoru lahko proučujemo iz različnih perspektiv. To je lahko perspektiva uporabnika, perspektiva državnih organov, ki vzdržujejo določen sistem moči in nadzora, perspektiva socialnih delavcev in njihovih predhodnikov, perspektiva drugih poklicev, perspektiva znanosti itn. Iz vsake od teh perspektiv lahko dobimo odgovore na vrsto pomembnih vprašanj:

- Kdaj se je v določenem družbenem kontekstu začel uporabljati pojem socialno delo? Kdo in v kakšnem kontekstu ga je definiral?
- Kateri sinonimi so se uporabljali za aktivnosti, ki so se v tistem času v svetu že imenovala socialno delo?
- V kakšnem odnosu je bilo socialno delo s sorodnimi poklici?
- Kdo so bili uporabniki socialnega dela in kakšen odnos so imele socialne službe do njih?

V tem članku bo zgodovina socialnega dela na Hrvaškem obravnavana iz ženske perspektive oziroma perspektive spola. Zakaj? Na Hrvaškem se je sistematično proučevanje zgodovine socialnega dela začelo šele leta 2002. Povod je bila 50. obletnica šolanja socialnih delavk in delavcev. Ključna vprašanja, ki smo si jih takrat zastavili, so bila: Zakaj se je šolanje socialnih delavk in delavcev na Hrvaškem začelo šele leta 1952? Katere okoliščine so ovirale izobraževanje socialnih delavk in delavcev na Hrvaškem v prvi polovici dvajsetega stoletja? Zakaj se je prvi izobraževalni program socialnega dela začel prav na Hrvaškem?

Na področju bivše Jugoslavije se je prvi izobraževalni program za socialno delo začel leta 1952. Višja šola za socialne delavce v Zagrebu je bila model za razvoj izobraževalnih programov socialnega dela za vso nekdanjo Jugoslavijo.

Akademik Eugen Pusić (2004: 146), eden od ustanoviteljev Višje šole za socialne delavce, je o vprašanju, zakaj je prvi izobraževalni program za socialno delo nastal prav na Hrvaškem, podal zanimiva opažanja:

Hrvaška je imela močno pravno, pedagoško in medicinsko tradicijo, kot tudi dobro tradicijo prostovoljnih dobrodelnih organizacij. Tu sta bila znanje in volja za nadaljevanje te poti. Verjetno je bilo odločilno, da smo na Hrvaškem imeli tisto, česar drugi niso imeli, in to je skupina socialnih aktivistk, ki so sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju in narodnoosvobodilni borbi. Tu mislim na ženske, kot so Tatjana Marinić, Jana Koch in Valerija Singer [...] Takratni vladajoči koncept je bil, da je usoda ljudi odvisna od velikih družbenih sprememb [...] Vsak pristop na individualnem nivoju je bil nezaželen, pravzaprav pokazatelj meščanskega individualizma. Če zrušimo kapitalizem in vpeljemo socializem, se znebimo tudi socialnih problemov. Verjetno ni bil nihče razen nas na Hrvaškem zmožen razrešiti nasprotovanja izobraževanju socialnih delavcev, in to predvsem zaradi partizank, ki so bile aktivne na tem področju.

Začetki formalnega izobraževanja socialnih delavk in delavcev so povezani z ženskami oziroma z njihovimi pobudami. To ne preseneča, kajti zgodovinski razvoj socialnega dela v Severni Ameriki in Zahodni Evropi je prav tako povezan z ženskami, ki so imele pomembne vloge pri razvoju stroke in poklica. Že več let pred ustanovitvijo šole za socialne delavce v Zagrebu, od začetka 20. stoletja (vendar s prekinitevjo v času svetovnih vojn), sta bila živa ideja in delovanje socialnega dela kot način dela ljudi za ljudi v stiski. O tem obdobju ne vemo veliko. Izkušnje iz drugih evropskih držav nas napotijo k vprašanju, ali se je

na Hrvaškem socialno delo razvijalo kot »ženski poklic« in kako je to vplivalo na njegov status.

Vprašanje nas sooča s tako imenovano »skrito zgodovino socialnega dela«, ki se nanaša na vpliv in specifičen pomen danes malo znanih žensk in ženskih skupin. Raziskovanje »skrite zgodovine socialnega dela« ni enostavna naloga, glede na to, da so razpoložljiva arhivska gradiva in dokumenti oziroma materialna zgodovina razpršeni na različnih lokacijah.

Sedaj ko vzpostavljamo temelje preučevanja zgodovine socialnega dela na Hrvaškem, imamo odlično priložnost, da od vsega začetka zasledujemo žensko perspektivo oziroma perspektivo spola.

Vlogo žensk v razvoju socialnega dela na Hrvaškem lahko analiziramo v treh časovnih obdobjih: 1. obdobje od 1900 do 1941 (vpliv ženskih organizacij, ženskega gibanja in emancipacije žensk na razvoj socialnega dela), 2. obdobje od 1941 do 1952 (vloga žensk v skrbi za žrtve vojne, še zlasti za otroke in vpliv žensk na profesionalizacijo socialnega dela), 3. obdobje od 1952 do 1960 – vloga žensk pri ustanavljanju šole za socialne delavce in razvijanju socialnega dela kot poklica.

Posebno pozornost bomo posvetili delu konkretnih žensk, katerih delovanje je zaznamovalo vsako od navedenih obdobji. To so Milica Bogdanović, predsednica društva *Zaščitnice djevojaka* (Zaščitnice deklic) v obdobju od leta 1927 do 1936, Diana Budisavljević, ki je v obdobju od leta 1941 do 1945 organizirala reševanje in skrb za več tisoč otrok žrtev vojne, in Tatjana Marinić, ki je bila od prve svetovne vojne dalje na različne načine vključena v delo z otroki in brezpravnimi; v tem kontekstu bo poudarjena njena vloga kot ene od ustanoviteljic šole za socialne delavce v Zagrebu.

OBDODBJE OD 1900 DO 1941

Za to 40-letno obdobje je značilno sodelovanje žensk na praktičnem področju socialne zaščite od prostovoljnega dobrodelnega dela pripadnic višjega meščanskega sloja do prvih, slabo plačanih socialnih delavk z nerešenimi problemi delovnih pogojev.

S. Prelenda (2005) je opisala in zgodovinsko utemeljila prispevek žensk v prvih organiziranih oblikah socialnega dela na Hrvaškem. V svojem

prikazu zgodovine dobrodelnega in socialnega dela na Hrvaškem opisuje dve pomembni liniji razvoja – prve strokovne socialne delavke v Zagrebu, ki so bile učiteljice in nune v mestnih otroških zavetiščih, in skupine meščank, ki so pogosto delovale po feminističnih načelih. Razvoj in delo ženskih organizacij v tem obdobju zaznamuje intelektualna angažiranost žensk pri razvijanju praktičnih metod dela, civilni aktivizem med obema svetovnima vojnoma in prizadevanje za izboljšanje delovnih pogojev.

Transformacijo in dosežke v tem obdobju dobro opisuje Milica Bogdanović (1882–1973), predsednica društva Zaščitnice deklic od njegove ustanovitve leta 1927 do leta 1936. Prelenda (2005: 326) opiše njeno delo civilne aktivistke takole:

Predavala je o problematiki trgovine z ženskami in prostituciji ter popularizirala delo Josephine Butler, angleške pionirke, borke zoper prostitucijo in ustanoviteljice abolicionistične zveze. Sodelovala je na mednarodnih konferencah, od srede 30-ih let pa se je še posebej angažirala pri reformi prostovoljnega in socialnega dela. Poleg dela v društvu Zaščitnice deklic je ustanovila Društvo za pomoč revnim in preprečevanje beračenja [Društvo za pomaganje sirotinje i suzbijanje prosjačenja] (pozneje Socialna zaščita). Sodelovala je pri poskusih organiziranja delovnih skupin, ki naj bi združevale društva s podobnimi cilji z namenom koordiniranja njihovega dela, kar naj bi pripomoglo k večji učinkovitosti.

Kaj pa je tisto, zaradi česar je Milica Bogdanović zares izjemna oseba? Prav prva predsednica društva Zaščitnic deklic je prva ženska, ki je doktorirala na Univerzi v Zagrebu (iz zgodovine na filozofski fakulteti leta 1907). Redni vpis na Univerzo v Zagrebu je bil namreč ženskam prvič dovoljen šele leta 1901/1902. Kot je pisalo v Narodnim novinama 67/1901 (po Franz-Štern 2002): »Dvajseto stoletje se je lepo začelo; pridobili smo nekaj pomembnega, ženske so dosegle tisto, za kar so si prizadevale – svobodo, da po lastni volji in sposobnostih izberejo poklic.«

Med 835 rednimi študenti so bile leta 1901 tudi tri študentke. Milica Bogdanović se je vpisala na zgodovino in geografijo. Štiri leta pozneje je opravila »stroge izpite iz psihologije, zgodovine, filozofije, svetovne zgodovine in latinščine kot pogoj za pridobitev doktorata« (*ibid.*). Stara komaj 25 let je bila leta 1907 promovirana v doktorico

znanosti in je postala prva ženska z doktoratom v zgodovini zagrebške univerze. Bila je profesorica na Prvi ženski gimnaziji in Višji pedagoški šoli v Zagrebu, zgodovinarica, pisateljica. Zlasti pa je bila intelektualka in civilna aktivistka, povezana z ženskami po Evropi, ki so imele podobne interese. Zagovarjala je pravice žensk, zlasti tistih, ki so bile družbeno marginalizirane. Na zelo sodoben način je vodila žensko skupino, katere cilj je bil prepričati, da bi mlade, nezaposlene, revne ženske, ki so prihajale iz podeželja, postale žrtve trgovine z ženskami in prostitucije. Povezanost njene visoke izobrazbe z njeno vlogo v razvoju civilne družbe in spolno specifičnimi vlogami v socialnem delu je treba še naprej raziskovati.

Kot vidimo, so bili začetki socialnega dela povezani z visoko izobraženimi ženskami, feministkami, ki so na Hrvaško pripeljale »ideje boja zoper prostitucijo, posebej na področju spreminjanja zakonov, in dajale podporo ženskam, ki bi lahko postale žrtve trgovine z ženskami in zvodništva. Sodelovale so z mednarodnimi feminističnimi in abolicionističnimi organizacijami, ob tem pa so bile odprte do modernih metod socialnega dela, ki so se uporabljale v podobnih evropskih združenjih (Prleđa 2005: 324).

OBDODJE OD 1941 DO 1945

V obdobju vojne so mnoge ženske aktivno delovale na področju skrbi za žrtve vojne, še zlasti otrok. O tem obstaja vrsta dokumentov, monografij in knjig, najpogostejše v povezavi z narodnoosvobodilnim bojem (Šoljan 1955 in drugi). Delovanje žensk v skrbi za vojne žrtve in njihov vpliv na profesionalizacijo socialnega dela bo v tem prispevku prikazano skozi delo Diane Budisavljević (1891–1978) v prvi vrsti zaradi njene izjemnega prispevka, po drugi strani pa tudi zaradi tega, ker je bilo njeno delo dolgo prezrto in ni bilo del »javne«, temveč »skrite« zgodovine delovanja žensk v tem obdobju.

Šele leta 2003 je izšel *Dnevnik Diane Budisavljević* (Kolanović 2003). Tako je bilo iztrgano pozabi delovanje te izjemne osebe, ki je v obdobju med 1941 in 1945 spodbudila in vodila reševanje otrok iz taborišč in njihovo nameščanje v otroške ustanove ali rejniške družine na podeželju. Pri tem je vodila evidenco o okoli 12.000 zvečine pravoslavnihi otrok. Ravno zaradi enotne in sistematično vodene kartoteke, v katero je integrirala

več načinov evidentiranja, je bilo mogoče najti matere, ki so bile poslana na prisilno delo, in jih ponovno združiti z njihovimi otroki.

Diana Budisavljević je ne glede na težke čase in skrb za golo preživetje naredila vse, da bi ohranila identiteto otrok in tako omogočila njihovo vrnitev družinam. To delo upošteva vse pomembne vidike *Konvencije o pravicah otrok*, ki je bila sprejeta šele mnogo pozneje. Delo se v Dnevniku začne s 23. septembrom 1941 in konča s 1. oktobrom 1945; prikaže osebno transformacijo ženske, ki je organizirala izjemno socialno akcijo.

23. oktobra 1941

Žena mojega brata gospa Miora Kušević je zvedela, da obstaja veliko taborišče, v katerem se poleg Judinj nahajajo tudi pravoslavne ženske z otroki [...] odločile smo se, da se bomo o tej zadevi bolje informirale v Judovski občini [...] V tem času name ravamo zbirati le mesečne denarne prispevke.

27. februarja 1942

Dobila sem pisno dovoljenje za vodenje akcije. Takoj sem jo nesla k fotografu in dala narediti nekaj kopij. Zaradi tega dovoljenja, za katerega sem sicer vedela, da mi v določenih primerih ne bo nič koristilo, sem se odločila, da bom akcijo nadaljevala – navkljub nasprotovanju mojega moža.

14. junija 1942

[...] To je najlepše darilo, ki sem ga v življenju dobila – možnost, da lahko rešim ljudi gotove smrti [...]

10. julija 1942

Potem se je zgodilo nekaj strašnega. Sobe brez pohoštva. Notri so bile samo nočne posode, na tleh so sedeli ali ležali povsem shirani majhni otroci. Iz njihovih otroških oči je gledala smrt. Kaj narediti z njimi? (Otroška bolnišnica v Stari Gradiški)

1. aprila 1943

V ministrstvu za združenja sem zvedela, da so prof. Breslerja izključili iz Rdečega križa. Med ostalim so mu očitali, da sva v navezi in da mi posreduje informacije o dogajanjih na terenu. To ni res. V skoraj vseh primerih postopke z otroki že poznam in k njemu sem odhajala samo na posvetovanja o možnostih pomoči.

19. oktobra 1943

Odločila sem se, da naredim nov popis otrok, za katere ne vemo, kje se nahajajo, in sicer po abecednem redu imen mater. Upamo, da bomo na ta način identificirali še kakšnega otroka brez imena. V kartoteki imamo mnogo otrok, o katerih piše le, da so prevzeti iz taborišča, pa veliko otrok, ki so bili kolonizirani, o katerih se ne ve, odkod so.

9. april 1944

Po kosilu so k meni spet prišle ženske, ki so bile pri meni 7. Dala sem jim pisna priporočila za duhovnike v občinah, kjer so kolonizirani njihovi otroci. Pozneje so me otroci obvestili (ženske so bile nepismene), da sta oba rejnika sprejela tudi matere. Tako nam je uspelo ponovno povezati matere z otroki.

28. maja 1945

Predala sem kartoteko [po nalogu, ki ga je podpisala Tatjana Marinić], beležnico za prepoznavanje neznanih otrok, register fotografij in beležnice s podpisi posebnih značilnosti otrok. Poleg abecedne evidence smo imeli še en poseben razpored, s pomočjo katerega smo hoteli identificirati čim večje število nepoznanih otrok. V obdobju po vojni je bil to naš glavni cilj. Pri vračanju večjih, natančno popisanih otrok smo bili uspešni. Želeli pa smo vrniti staršem tudi čimveč majhnih otrok. Mene in gospo Đakuli je močno prizadelo, da so nama odvzeli delo na kartoteki in da tega nisva mogli do konca izpeljati. Vedeli sva, da bodo zdaj mnoge matere zastonj iskale svoje otroke.

Čeprav svojega delovanja ni začela z idejo, da bi »delala socialno delo«, je bila Diana Budisavljević predhodnica sodobnega socialnega dela, ki promovira človekove pravice in temelji na dobro dokumentirani praksi. Kot pravi J. Kolanović, »ne vemo, ali je sploh kdo javno izrazil priznanje delu Diane Budisavljević« (Kolanović 2003: 9). Vemo pa, da bi njen izjemni angažma ostal del skrite zgodovine žensk pri razvoju socialnega dela, če njena vnukinja Silvija Szabo (upokojena profesorica oddelka za psihologijo filozofske fakultete Univerze v Zagrebu) ne bi prevedla in aktivno sodelovala pri pripravi dnevnika za objavo pri Hrvškem državnem arhivu leta 2003. Brez njene osebne zavzetosti dnevnik ne bi izšel, zato smo jo vprašali, kaj jo je motiviralo, da se je odločila za prevod in sodelovanje pri objavi. Silvijo Szabo sem intervjuvala 5. novembra 2005 v Zagrebu.

Zelo malo sem vedela o aktivnostih moje babice, dokler je bila še živa. Vem, da je bila v stikih s prof. Breslerjem do njegove smrti. Takrat me to ni preveč zanimalo, niti sama o tem ni govorila.

Takrat, ko naj bi se rodil moj starejši sin (leta 1966), mi je povedala, da hrani stvari iz mojega otroštva (oblekice in podobno) v neki leseni skrinji. V tej skrinji sem pod oblekami našla mape, na katerih je pisalo »Akción DB«.

K tem mapam sem se vrnila šele leta 1983. Takrat je v časopisu Vjesnik izhajal dolg feljton o otrocih iz taborišča v Novi Gradiški. V tem feljtonu sem prebrala, da naj bi bila moja babica zaposlena v Rdečem križu in da naj bi po naročilu partije dobila dovoljenje za reševanje otrok iz taborišč. Vedela sem, da moja babica ni delala v Rdečem križu niti ni delala po partijskih navodilih. Takrat sem se vrnila k tisti skrinji in tam sem našla 11 fasciklov.

Babica je od leta 1972 živala v Avstriji. Nekoč me je prosila, da ji prinesem obleke, in takrat sem v predalu v rjavem papirju našla Poročilo o delu Akcion DB, ki je sedaj objavljen kot dnevnik. To sta bili dve mapi s platnenimi platnicami. Šele takrat (leta 1983) sem to prebrala. Babica je umrla in tako ni bilo več priložnosti, da bi se z njo o tem pogovarjala. V mapah so bile tudi kopije transportnih listov, korespondenca z upravo taborišča v Loborgradu, vsi računi.

Brala sem knjigo Slave Ogrizović [Zagreb gori, 1972], v kateri omenja mojo babico. Ugotovila sem, da ljudem ni bilo prav jasno, kako je babica »padla« v vse to.

Dnevnik Diane Budisavljević ni samo izjemen dokument poguma, vztrajnosti, humanosti, nesebičnosti, odprtosti in vizionarstva neke ženske, temveč je tudi izjemen dokument za spoznavanje ustanoviteljev šole za socialne delavce – Jane Koch, Tatjane Marinić, in še posebej profesorja Kamila Breslerja. O profesionalnem odnosu Diane Budisavljević in Kamila Breslerja priča tudi njegovo posvetilo (Bresler 1947): »Gospo Diani Budisavljević, rešiteljici kozarskih otrok, s toplimi spomini na težke dni leta 1942, z iskrenim in globokim spoštovanjem.«

Ob pregledu dela Diane Budisavljević se odpre cela vrsta vprašanj. Kako to, da je bilo njeno delovanje prezrto? Zakaj je ni nihče nikoli kontaktiral? Ali je bil razlog v tem, da ni bila partijska aktivistka, ampak gospa iz visokega meščanskega razreda? Koliko pomembnih dokumentov je še pozabljenih in/ali uničenih v obdobju po drugi svetovni vojni, zato ker akterke niso bile aktivistke vladajoče politične opcije?

OBDOBJE OD 1945 DO 1952

Čeprav je v uvodu navedeno, da so pri ustanovitvi Šole za socialne delavce v Zagrebu, poleg dveh moških, imele pomembno vlogo tri ženske

(Tatjana Marinić, Melita Singer in Jana Koch), sem za prikaz vloge žensk v zgodovini socialnega dela izbrala samo Tatjano Marinić (1897–1966). Kot navaja M. Richter (2005):

Življenje Tatjane Marinić je v polnem pomenu besede sledilo in odslikavalo teme razvoja dvajsetega stoletja, njegove težave in ranljivosti ter iskanje novega družbenega reda, ki bi ob upoštevanju humanih in pravnih načel enakosti, solidarnosti in svobode, reševal nakopičena družbena nasprotja [...] njena življenjska pot povezuje tri pomembna družbena obdobja – predvojno Hrvaško v času kraljevine SHS in pozneje kraljevine Jugoslavije, Hrvaško in širši družbeni prostor v času druge svetovne vojne in povojno Jugoslavijo, v kateri prihaja do radikalnih sprememb, ki se odražajo v pristopu k socialnim problemom, kot tudi v splošni formulaciji socialne politike.

Čeprav je bila Tatjana Marinić pomembna politična aktivistka in levičarka pred drugo svetovno vojno, partizanka in socialna aktivistka, ki je med vojno skrbela za otroke, se bomo v tem prikazu osredotočili le na njeno delovanje po drugi svetovni vojni. Imela je več pomembnih državnih funkcij v hrvaškem ministrstvu za socialno politiko in zveznem ministrstvu za izobraževanje. Njeno delo v tem obdobju ilustrirata citata (Mihelčić, 1975: 22):

Izreja politiko hitrega širjenja predšolskih ustanov – mnoge reorganizira, da bi v polnem smislu služile delovni družini. Odpira domove za otroke in se bori za namestitvev 80.000 otrok žrtev fašističnega nasilja.

Preureja sistem šolanja prvih kadrov, in sicer s pomočjo dopolnilnega pouka in drugih oblik dopolnilnega šolanja. Organizira svetovanja, seminarje [...] Ponoči prevaja iz ruščine psihologijo in pedagogiko – pomaga vsakomur – usmerja in poučuje.

Zelo aktivna je bila tudi kot predsednica Sveta za socialno zaščito Vlade NR Hrvaške. Kot navaja S. Mihelčić (1975: 22):

Bila je pobudnica mnogih akcij in aktivnosti na področju socialne zaščite. Še posebej na področju usposabljanja aktivistov – prostovoljnih socialnih delavcev; vodila je predavanja in seminarje za aktiviste, spodbudila uvedbo novih, sodobnih oblik socialne zaščite [...] Srčno je skrbela za otroške

domove, pri tem pa ni pozabljala na potrebe starejših prebivalcev; na njeno pobudo je bil ustanovljen prvi Klub za starejše ljudi v Gornjem Gradu.

Istočasno je bila vključena v delovno skupino za pripravo študija socialnega dela. V tej vlogi je bila del strokovnega tima, katerega člani so šli na študijsko potovanje v tujino, da bi v različnih državah Evrope in ZDA spoznali načine izobraževanja socialnih delavcev in potem izdelali profil socialnega delavca za hrvaške potrebe (Ajduković 2002). Tatjana Marinić je svoje trimesečno študijsko bivanje preživela na Nizozemskem. Tam je spoznala dr. Erno Seiler, avstrijsko socialistko, ki je pridobila izobrazbo socialnega dela v ZDA, rojena pa je bila v Banja Luki. Dr. Erna Seiler je kot strokovnjakinja Združenih narodov aktivno sodelovala pri ustanavljanju šole za socialne delavce v Zagrebu leta 1952. Njen poseben prispevek je bil v tem, da je v prakso študentov vpeljala koncept *casework*.

Tatjana Marinić je bila profesorica metodike socialnega dela na višji strokovni šoli za socialne delavce v Zagrebu od ustanovitve šole do upokojitve leta 1957.

Melita Richter (2005) poudarja tri temeljne značilnosti življenja Tatjane Marinić:

1. Njena ideološka opredelitev, osnovana na idejah marksizma, in vera v možnost obstoja boljšega sveta, v katerem bodo vladale ideje pravičnosti, enakosti in bratstva med ljudmi. Hkrati sta ji politični aktivizem (članica Komunistične partije Jugoslavije od leta 1919) in aktivno sodelovanje v narodnoosvobodilnem boju omogočila, da s svojo avtoriteto in izkušnjami partizanke in politične aktivistke uveljavi individualni pristop pri proučevanju globoko zakoreninjenih socialnih problemov v državi, čeprav je vladajoča politika takrat zastopala kolektivistični pristop.
2. Njena bivanja v tujini v različnih obdobjih (v Avstriji v 20-ih letih, v Sovjetski zvezi v 30-ih letih, na Nizozemskem v 50-ih letih) so ji omogočila spoznavanje socialne zaščite in socialne politike v drugih evropskih okoljih, kot tudi možnost poglobljenega znanja v sorodnih disciplinah, še zlasti psihologije in pedagogike (obiskovala je predavanja Sigmunda Freuda in Charlotte in Karla Büchlerja). Ta znanja je uporabila pri načrtovanju izobraževalnih programov po drugi svetovni vojni.
3. Njeno delo na visokih državnih položajih, tako na republiškem kot na zveznem nivoju, ji je omogočilo,

da je resnične potrebe družbe, soočene s kompleksnimi socialnimi problemi, spoznavala v vsej širini. Po drugi strani pa so ji te pozicije omogočale udeležbo pri odločitvah, kot je na primer ustanovitev višje šole za socialne delavce v Zagrebu.

Gledano iz današnje perspektive, je delo in delovanje T. Marinić nekoliko kontroverzno. Kot smo lahko videli, se *Dnevnik Diane Budisavljević* konča, ko navede, da je po nalogu Tatjane Marinić oddala kartoteko otrok, ki na žalost ni bila več v redu (Kolanović 2003: 171). Osebnega dela in prizadevanja Diane Budisavljević torej Tatjana Marinić ni prepoznala kot vrednih in ni ji omogočila, da bi nadaljevala svoje pomembno delo.

O določeni kontroverzi pričajo tudi spomini prve generacije študentov in študentk višje šole za socialne delavce. Pogovore sta opravili asistentki Vanja Branica in Linda Rajhvan 29. septembra 2005 v obdobju praznovanja 50. obletnice diplomiranja prvih študentov in študentk.

Name je največji vtis naredila prof. Marinić. V bistvu je bila dvojna osebnost – neverjetno dobra in pozorna do nas, hkrati pa tudi zelo zoprna oseba. Zaradi tega je veliko študentov ni maralo. (M. A., študentka prve generacije višje šole za socialne delavce v Zagrebu.)

Tatjana Marinić je zahtevala, da jo spoštujemo kot osebo, ničesar drugega ni hotela od nas. V sociali je bila znana kot Samaritanka. Nisva se prenašali. (I. K., študentka prve generacije Višje šole za socialne delavce v Zagrebu.)

Pogovori s študenti prve generacije višje šole za socialne delavce so pomembni, ker omogočajo, da sliko T. Marinić, ki je včasih idealizirana, postavimo v bolj realen okvir. To seveda ne zmanjšuje pomena te velike ženske, ampak nas uči, da izjav akterjev zgodovinskih dogodkov ne smemo selekcionirati v skladu s prevladujočim mišljenjem, če jih želimo korektno uporabiti kot vire. To je spodbuda za nadaljnje raziskovanje vloge Tatjane Marinić v razvoju socialnega dela.

SKLEPNA RAZMIŠLJANJA

Kaj lahko po teh kratkih vrsticah sklenemo o vlogi močnih žensk v razvoju socialnega dela kot poklica? To so bile vsekakor izjemno močne, izobražene ženske, ki so bile nadarjene

za socialno akcijo in so imele stike z evropskim okoljem. Kratek prikaz njihovega delovanja je šele začetek globljega vpogleda v njihovo delo in analizo njihovega vpliva na razvoj sodobnega socialnega dela.

Ta članek, ki o vlogi žensk v razvoju socialnega dela na Hrvaškem govori skozi življenje in delo treh žensk, ponovno odpira vrsto vprašanj, ki niso specifična le za Hrvaško, kot denimo:

- Je socialno delo ženskega ali moškega spola?
- Kako je njihov marginalizirani družbeni status kot žensk spodbudil delovanje na področju pomoči najranljivejšim skupinam in njihovega prevzemanja aktivne vloge v razvoju socialnega dela kot poklica?
- Je vključenost žensk na področju skrbi za marginalizirane in socialno ranljive skupine prispevala k strokovni in akademski uveljavitvi žensk ali le k marginalizaciji socialnega dela kot poklica?

Na ta vprašanja še nimamo odgovorov, ki bi bili specifični za hrvaški kontekst. Zgodovina socialnega dela je za nas novo raziskovalno področje in trenutno se nahajamo v obdobju, ko začenjamo sestavljati zlagati sestavljanko, o kateri vemo, da je velika, ne vemo pa, koliko delov vsebuje niti kje so skriti. Vendar smo ga začeli zlagati.

Na koncu lahko parafraziramo Walterja Lorenza (2001), ki je zapisal, da je pri raziskovanju zgodovine socialnega dela mogoče razlikovati dva temeljna prijema:

- Zgodovina socialnega dela kot zgodovina profesionalne emancipacije in postopnega vzpostavljanja znanstvene razlage in sprejemanja. Gre za zgodovino, ki je polna težav, boja za akademski status in priznanje statusa poklica kot enakovrednega pravu, psihologiji, sociologiji itn. Tako branje zgodovine daje pogosto občutek nepravčnosti, ki so ga doživljali socialne delavke in delavci kot poklicna skupina.
- Zgodovina socialnega dela kot poklica, ki je pomembno prispeval v boju za človekove pravice, pravice žensk in zoper diskriminacije, kot ključne stopnje razvoja sodobne civilne družbe, kot področja uveljavljanja žensk v akademski skupnosti, kot discipline, ki je artikulirala naravo in načine vodenja socialnih akcij, in podobno. Tako branje zgodovine socialnega dela ustvarja občutek uspeha in profesionalnega ponosa.

Prav je, da smo v teh prostorih prišli v obdobje, ko lahko zgodovino socialnega dela raziskujemo in beremo na ta drugi način. Spoznavanje življenja in dela žensk, kot so Milica Bogdanović, Diana Budisavljević in Tatjana Marinić, so dober način za začetek takega raziskovanja zgodovine socialnega dela pri nas.

Prevedli Dražena Perić in Jelka Zorn

VIRI

- AJDUKOVIĆ, M. (ur.) (2002), *50 godina Studija za socijalni rad (1952-2002)*. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
- BRESLER, K. (1947), *Spašavanje kozaračke djece godine 1942* (neobjavljeno).
- FRANZ-ŠTERN, R. (2002), Žene na Sveučilištu u Zagrebu – od prvih studentica i nastavnica do danas. *Sveučilišni vjesnik*, 48, 1-4: 31-36.
- KOLANOVIĆ, J. (ur.) (2003), *Dnevnik Diane Budisavljević 1941-1945*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv; Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje.
- LORENZ, W. (2001), *Facing up to History: Social Work between timeless Universalism and contingent Particularism*. Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- MIHELČIĆ, S. (1975), Sjećanje na život i rad Tatjane Marinić povodom osnivanja Nagrade Tatjane Marinić. *Socijalni rad*, 3-4: 20-25.
- PRELEND, S. (2005), Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 12, 3-4: 319-332.
- PUSIĆ, E. (2004), Povijest socijalnog rada u Hrvatskoj. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 11, 1: 141-154.
- Richter, M. (2006), Život i vrijeme Tatjane Marinić, jedne od osnivača studija socijalnog rada u Hrvatskoj. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 13, 1 (v tisku).
- ŠOLJAN, M. (1955), *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb: Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske.

Bogo Jakopič, Bogdan Knavs

DUHOVNIKI, ZAČETNIKI POUKA ZA GLUHE NA SLOVENSKEM IN NJIHOVI DOBROTNIKI

Gluhe osebe so bile v preteklosti deležne različnih usod, ki so se kazale tako v osebnem kakor tudi družbenem odnosu do njih. V starem veku so imeli ljudje večinoma negativen odnos do njih. V Šparti, na primer, so take otroke kmalu po rojstvu prepustili na milost in nemilost divjim zverem.

Drugačen odnos do gluhih je v starem veku vzpostavilo pravzaprav šele krščanstvo. Iz Svetega pisma razberemo, da je bilo v tisti dobi kar dosti gluhih. Tako najdemo v Svetem pismu besede: »Kdo je dal človeku usta? Kdo naredi človeka, da je nem ali gluh, da vidi ali da je slep?« (2 Mz 4, 11.) Prav tako najdemo pri kralju Davidu: »Jaz sem kakor gluh, ne slišim, kakor mutec, ki ne odpira svojih ust. Postal sem kakor mož, ki ne sliši in nima ugovorov v svojih ustih« (Ps 38, 14–15), torej kot otrok, ki se ne more braniti, če mu kdo dela krivico. Zato opominja Salomona: »Odpiraj svoja usta za mutca, za pravico vseh prizadetih« (Prg 31, 8). Prav tako lahko v knjigi Pregovorov beremo: »Uho, ki posluša, in oko, ki gleda, oboje je naredil Gospod« (Prg 20, 12). V tretji Mojzevi knjigi je Mojzes zaradi grdega ravnanja nekaterih Izraelcev z gluhiimi dal prepoved: »Ne preklinjaj gluhega!« (3 Mz 19, 14).

V Svetem pismu nove zaveze Marko pripoveduje o tem, kako je Jezus prišel h Galilejskemu morju in ozdravil gluhonemega z besedami: »Odpri se!« (Mr 7, 31–37). Tudi evangelista Matej in Luka pripovedujeta, kako je Jezus ozdravil od hudega duha obsedenega gluhonemega, da je spregovoril.

Zelo slab položaj so imeli gluhi tudi pri različnih drugih narodih. Rimljani so odrekli gluhonemim vsakršne državljanske pravice. Niso smeli voliti in bili so tudi brez pravice, da komu kaj darujejo. Gluhonemi so morali imeti posebnega oskrbnika, če so podedovali premoženje. Tako je napisano tudi v zakoniku cesarja Justinijana iz leta 526.

V srednjem veku so v nekaterih evropskih deželah ustanavljali posebne azile za gluhe ali pa so zanje skrbeli nekateri samostani. Tako je bilo na primer v Srbiji. V Španiji se je prvi pravi premik v zvezi s problematiko gluhonemih začel šele z benediktincem Pedrom de Poncejem, ki je leta 1570 prevzel troje gluhonemih otrok v uk. Lahko bi navedli še nekaj drugih duhovnikov in učiteljev, ki so se posebej ukvarjali s poučevanjem gluhih, na primer opata Charlesa Michaela de l'Epreja, ki je zaslovel kot učitelj gluhih po vsem svetu.

Na Slovenskem bi mogli z vso pravico in z vsem spoštovanjem omeniti kot prvega učitelja in dobrotnika gluhih kanonika Valentina Staniča (1774–1847). Kanonik Stanič je leta 1840 ustanovil gluhonemnico v Gorici, prvi slovenski zavod za gluhoneme, ki je nastal z dotacijami dobrotnikov in ob pomoči države, od novembra 1846 do svoje smrti 29. aprila naslednjega leta pa je bil tudi njen ravnatelj. Vsaj dvakrat je daroval tudi večje vsote denarja za šolanje gluhih. Njegovo zastojno delo pomeni šele začetek podobnih plemenitih ljudi v korist malih ljudi.

Poleg Valentina Staniča je bilo še veliko duhovnikov, ki so dali svojevrsten pečat surdopedagoški vedi. Med bolj pomembnimi je bil profesor filozofije na ljubljanskem liceju dr. Anton Jarc. Rojen je bil v Ajdovcu na Dolenjskem 15. avgusta 1813. Šolal se je v Novem mestu, licej in teologijo pa je študiral v Ljubljani. Študij teologije je nato nadaljeval v Avguštiniju na Dunaju (1839–1842). Po povratku z Dunaja je bil najprej kaplan na Vrhniki (1842–1844), nato je postal profesor filozofije na ljubljanskem liceju, kjer je delal od 1844 do 1849. V sestav filozofije je prišla tedaj tudi pedagogika, čeprav še ni bila priznana kot poseben predmet. Na ljubljanskem liceju je imel dr. Jarc predavanja iz surdopedagogike za bodoče duhovnike in učitelje. Iz zgodovine surdopedagogike je znano,

da je imel dr. Jarc – z odobritvijo visokošolskega sveta ilirskega gubernija 3. oktobra 1845 – cikel predavanj o metodiki izobraževanja gluhih, ki ga je poslušalo 16 študentov zadnjih treh letnikov študija filozofije in teologije. Tečaj iz surdopedagogike so opravili s prav dobrim in odličnim uspehom. Čeprav je imel Jarc tečaj samo enkrat, so se očitno že takrat zavedali, kako pomembno je izobraževanje učiteljev gluhih; tudi zaradi tega je Jarc svetla zvezda na tedanjem pedagoškem nebu. Bil je zelo markantna osebnost. Nekaj let je bil nadzornik srednjih šol na Hrvaškem in v Slavoniji, leta 1861 je celo vodil šolstvo pri pokrajinski vladi Kranjske ter bil glavni šolski nadzornik za Kranjsko vse do leta 1869. Nadvse pomembno je, da so pokrajinska vlada in tedanje inštitucije čutile živo potrebo po vzgoji kadrov, ki bi poučevali gluhe.

V goriškem zavodu je v prvi polovici 19. stoletja poleg že omenjenih surdopedagogov deloval Janez Budal, duhovnik, ki se je rodil 4. septembra 1807 v Št. Andražu pri Gorici. Izhajal je iz ugledne družine intelektualcev. Šolal se je v Gorici, kjer je leta 1832 končal bogoslovje ter šel najprej za kaplana v Šempeter pri Gorici, nato pa leta 1837 v Šempas. Od tam je bil pozneje premeščen na osnovno šolo v Gorici za kateheta. Po tem je bil nekaj časa profesor pedagogike v goriškem srednjem semenišču. Po Staničevi akciji in ustanovitvi zavoda za gluhe v Gorici je bil tam ravnatelj od novembra 1840 do leta 1843, ko je predal dolžnost nasledniku Janezu della Bonni, ki je to nalogo opravljal štiri leta, od 1843 do 1847. Pozneje je ravnateljstvo zavoda zopet prevzel Budal in tam ostal vse do leta 1856. V zavodu je vpeljal poklicno izobraževanje gluhe mladine, uredil status učiteljev zavoda ter z loterijama v korist zavoda pridobil 57.800 goldinarjev premoženja. Napisal je tudi dve knjigi v italijanščini: *Poročilo o nastanku in sedanjem stanju Zavoda za gluhe v Gorici* (1843) in *Zgodovinsko poročilo o institutu gluhonemih v Gorici* (1856). Goriški zavod je zapustil v letu 1856, ko je bil imenovan za dekana v Kanalu, kjer je služboval do leta 1859. Nato je postal kanonik in ravnatelj srednje goriške bogoslovnice ter tam deloval do leta 1864, ko je postal škofijski šolski nadzornik. Umrl je 2. avgusta 1878 v Gorici, pokopan pa je v rodni vasi.

Po Budalovem odhodu iz goriškega zavoda je na čelo te ustanove prišel Andrej Pavletič in jo vodil naslednjih 30 let. Bil je tako pomemben za razvoj ustanove, da si zavodskega življenja brez

njega ne moremo predstavljati. Izpeljal je reformo izobraževanja gluhih deklic; da bi dobil kader za delo z njimi, je v šolskem letu 1884/85 organiziral tečaj za surdopedagoge, ki ga je obiskovalo 14 učiteljev slovenske narodnosti.

V drugi polovici 19. stoletja, natančneje, leta 1886 je bil odprt zavod za gluhoneme deklice v Šmihelu pri Novem mestu. Tudi ta zavod, pravzaprav šola, je nastal z darovi dobrotnikov, največ pa je prispeval Tadej baron Mertel, predsednik trgovinske komore na Dunaju. Baron Mertel je to večjo posest s hišo kupil zato, da bi jo dal preurediti za svojega bolnega sina. Vendar je ta kmalu umrl, zato je baron imetje s hišo vred daroval šmihelski župniji v humanitarne namene z željo, da se tu odpre šola za revno žensko mladino iz Slatnika in okolice. Župnik iz Novega mesta, frančiškan p. Bernard Vovk se je obrnil na predstojništvo »ubogih šolskih sester de Notre Dame« v Gorici, naj pridejo v Slatnik, ustanovijo v Mertlovi hiši samostan in odpro šolo. Šmihelskemu župniku Antonu Peterlinu je naročil, naj priskrbi vse, kar je potrebno za ustanovitev samostana in šole. Ker pa je bil Slatnik daleč od mesta, ni bil primeren za ženski zavod in otroke iz Novega mesta, zato je Peterlin prodal posestvo v Slatniku in kupil župnišče blizu šmihelske cerkve, kjer je v letih 1885 in 1886 sezidal novo zgradbo za samostan in šolo. 15. novembra 1886 je že stekel pouk in zaživel je tudi oddelek za gluhoneme deklice, živeče v Sloveniji. Oddelek je imel sedem učenk. Verski list *Zgodnja Danica* iz tega leta nam o tem dogodku poroča z besedami: »Posebna sreča je ne samo za Dolenjce, temveč tudi za druge slovenske pokrajine, da se bo odprla šola za gluhoneme deklice, katero bodo sledečega meseca odprle te spretno vzgojiteljice ženske mladine (šolske sestre).« Gluha dekleta so bila namreč v večjih težavah kot mladi gluhonemi moški. Ti so se v 19. stoletju poleg šolanja v Gorici uspešno šolali tudi na drugih avstrijskih zavodih, na primer v Linzu, Gradcu in drugod. Ker se je poleg drugih učnih načrtov za posamezne predmete ohranil tudi učni načrt za versko vzgojo, ga bomo navedli. Religioznemu pouku so v tej šoli posvečali veliko pozornost. V učnem načrtu so upoštevali posamezne enote, kot so: Prvi ljudje in raj, Bog vse vidi, Potop in Noe, Cerkev v Šmihelu, Dvanajstletni Jezus v templju, Jezus dela čudeže (tu je omenjen tudi čudež o vrnitvi sluha). Uporabljali so dva priročnika, *Zgodovino Svetega pisma* in *Krščanski nauk*, učbenika, ki so ju tedaj uporabljali

tudi pri pouku v rednih šolah. Šola je delovala do 30. julija 1904.

Medtem pa je bil z darovi dobrotnikov leta 1900 ustanovljen Kranjski ustanovni zavod za gluhone-me v Ljubljani, ki so ga vzdrževali vsaj do leta 1905; zato je prav, da omenimo ustanove, ki so prispevale sredstva za vzdrževanje šole in internata.

Med ustanovitelji je kot prvi naveden prelat in stolni kancler Frančišek Schnid s psevdonimom Frančišek Holdheim, ki je 4. junija 1830 vložil 8 delnic avstrijske nacionalne banke pri ilirskem guberniju, da bi se začela vzgoja gluhonemih otrok s Kranjskega in Koroškega. S potrdilom ministrskega sveta in obvestilom c. kr. ministrstva za bogočastje in nauk z dne 3. julija 1859 št. 4260 se je ustanovni zaklad F. Holdheim razdelil med obe kroni in Kranjsko in Koroško, pri čemer je delež Kranjske 5.929 goldinarjev in 49,25 krone, končni blagajniški ostanek pa je bil 113 goldinarjev in 88,25 krone. Pozneje so se ustanovi F. Holdheima pridružili še upravitelji št. 2, 3, 4, 5, 6 in 7.

Tako je kot št. 2 z njo upravljal Jožef Skušek, kaplan v Železnikih. Z odstopnim pismom in ustanovnim pismom, ki je pri gubernialnem aktu št. 648 ex 1873, je 15. oktobra 1830 volil 925 goldinarjev 26 kron za ustanovitev zavoda za gluhone-me in slepe v Železnikih.

Številko 3 ima Benjamin Jelovšek pl. Fichtenan, upokojeni stotnik, ki je umrl v Novem mestu 8. marca 1839, je v svoji oporoki z dne 9. julija 1836 volil obligacijo za 400 goldinarjev, in sicer polovico za ustanovitev zavoda za gluhone-me in polovico za ustanovitev zavoda za slepe na Kranjskem. S potrdilom izvršiteljice oporoke gospe H. Jelovšek se je glavnica razdelila tako, da so izdali znesek 200 goldinarjev Holdheimovemu ustanovnemu skladu za gluhone-me in 200 goldinarjev ilirskemu ustanovnemu skladu za slepe.

Številka 4 je bil Anton Alojzij Wolf, ki je bil od leta 1824 do 1859 ljubljanski knezoškof. Rojen je bil v Idriji 24. junija 1782, umrl v Ljubljani 7. februarja 1859. V oporoki dne 17. avgusta 1858 je volil 8 državnih zadolžnic, skupaj 8.000 goldinarjev, zavodu za gluhone-me, ki bi se morda ustanovil v Ljubljani, ter odredil, da se letne obresti ne smejo uporabiti, dokler se ne ustanovi zavod, ampak da se morajo kapitalizirati v korist zavoda. Če pa bi kazalo, da se tak zavod v Ljubljani ne bo ustanovil, naj se voljeni kapital razdeli po komisiji ubožnih zavodov domačim revnim otrokom v Ljubljani.

Številko 5 ima Frančišek Dafner, duhovnik in dunajski meščan, ki je umrl na Dunaju leta 1851. V oporoki z dne 5. aprila 1861 je volil 3.000 goldinarjev v 5 % obligacijah nacionalnega posojila za zavod gluhonemih v Ljubljani.

Pod številko 6 pa je naveden gotovo največji dobrotnik ljubljanske gluhonemnice, saj je v oporoki z dne 1. septembra 1862, potem ko je odredil več legatov, volil vse svoje premoženje zavodu za gluhone-me, ki naj bi bil ustanovljen na Kranjskem. Pri zapuščinski razpravi po njegovi smrti leta 1868 se je pokazalo 52.962 goldinarjev čiste zapuščine, ki jo je okrajno sodišče v Ribnici dne 22. decembra 1878 pod številko 9218 prisodilo še ne ustanovljenemu zavodu za gluhone-me. Z ustanovo Ignacija Holzapfla so tako sezidali gluhonemnico v Ljubljani, kar piše tudi na spominski plošči; mestna občina Ljubljana je zato ulico na severni strani zavoda imenovala Holzapflova ulica.

Kdo je bil mož, ki je postal s svojim volilom »materialni oče« ljubljanske gluhonemnice? Prav je, da o velikem dobrotniku povemo nekoliko več. Ignacij Holzapfel se je rodil 15. julija 1799 v Tržiču v hiši številka 51 očetu Francetu in materi Elizabeti, rojeni Dobrin. Starši so bili premožni, saj so imeli menda dve hiši. V duhovnika je bil posvečen 21. septembra 1823, ko je še obiskoval tretji letnik bogoslovja. Naslednje leto je bil nameščen za kaplana v Kamniku, kjer je služboval v letih 1824 in 1825. Že tedaj je kazal pisateljsko in pesniško nadarjenost. Proti koncu leta 1824 so Janez Cigler, kazniški kurat v Ljubljani, Ksaver Andrivli in kamniški kaplan Ignacij Holzapfel naprosili deželno vlado v Ljubljani, da bi smeli izdajati slovenski tednik *Slavinjo*. Holzapfel je izrazil svoje navdušenje v pesmi: »Zbud se *Slavinja* iz lipove sence! Vstan in se hlapa modrice napij! Poj! In veselja prepolna ti bodi, v srcih Slovencev spet srečo novo!« Vsebina *Slavinje* naj bi bila nepolitična in kolikor mogoče čisto domovinska. Vendar so se na Dunaju bali premočnega slovenskega prepороda, zato policijsko ministrstvo ni dovolilo, da bi list izšel. Tako je bila domoljubna namera zatrta in pokopana v Holzapflovem srcu. Tudi v svojih poznejših službah se je Holzapfel poleg tega, da je bil dušni pastir – dve leti v Predvoru, dve leti v Mengšu, pet let kaplan pri sv. Jakobu v Ljubljani –, uveljavljal tudi kot pesnik in pisatelj. Leta 1834 je bil nameščen kot župnik v Črnomlju, kjer je napisal Venec nedolžnosti. V *Kranjski čbelici* so natisnjene njegove pesmi Na

posipu hudiga grada, Pod slapom v povodnji, Vetrič in vrtinci, v *Zgodnji Danici* leta 1858 pa Posvetna nečimernost. Sodobnik France Prešeren ga je hudomušno ošvrknil v zapisu Lesničnjeku in Levičnjeku: »Kako bi neki sladke pel Lesničnjek? Kako bi neki prave pel Levičnjek?«

Kakor ga opisujejo njegovi življenjepisi, je bil Holzapfel majhne in nekoliko debelušne postave, bistrega uma, zelo goreč, a hkrati zelo strog pastoralni delavec. Bil je plemenit in skromen in je veliko prihranil, toliko da je lahko z dobrodelnostjo mnoge osrečil. Leta 1848 je postal župnik in dekan v Ribnici. Takoj je postal častni konzistorialni svetnik in okrajni šolski nadzornik. Zaslovel je kot dober šolnik. Ena njegovih glavnih zaslug je bila dograditev veličastne ribniške cerkve leta 1867. Popolnoma dokončati pa je ni mogel, ker ga je v začetku leta 1868 napadla pljučnica in je 21. januarja umrl. Tako je ribniška cerkev prvi spomenik njegovega dela, drugi njegov znamenit prispevek pa je ljubljanska gluhonemnica, ki bo večno povezana z njegovim imenom.

Holzapflu so postavili spomenik, ki si ga je zaslužil, že na vrhu stare gluhonemnice na Zaloški cesti 5. Ker je bila ta streha pred leti prodana, so prenesli njegov spomenik z Zaloške ceste k njegovemu zavodu, kjer stoji še danes s pomembnim zapisom gluhih: »Naš oče!«

Zadnje večje volilo za gluhonemnico v Ljubljani, ki ima v registru številko 7, je volilo Frančiške grofice Stubenberg, roj. Aicholzer (29. februar 1796 – Ljubljana, 3. marec 1868), vdove po c. kr. komorniku in gubernialnemu svetniku, lastnice fužin Mulner pri Beljaku. V svoji oporoki z dne 23. novembra 1866 je volila 4.000 goldinarjev v oblicijah za zavod za gluhoneme, ki naj bi se ustanovil v Ljubljani. Odredila je, naj se uporabljajo obresti tega kapitala za vzdrževanje dveh gluhonemih dečkov in deklic s Kranjskega v gluhonemnici v Gorici, dokler ni ustanovljen tak zavod v Ljubljani.

V učnem programu ljubljanskega zavoda je bila vseskozi tudi verska vzgoja. V novoustanovljeni gluhonemnici je 26 let kot katehet služboval Viktor Šega. Po pripovedi starejših učiteljev je bil vesele narave in se je zelo trudil za nazoren pouk verouka, ki ga je praktično poživil z različnimi eksponati pa tudi z živalmi, na primer z zeverico ali pticami. Močno se je tudi zanimal za socialni položaj gluhih učencev. Stanovske tovariše je opisal v spominih na gluhonemnico v zborniku *40 let gluhonemnice v Ljubljani* (1940, Ljubljana). V članku *Spomini na gluhoneme učence* pravi:

Kar se tiče odnošajev med učenci in učitelji, moram poudarjati, da je obstajala med njimi nekaka duševna zveza: očetovsko-materinska skrb. Niso bili samo strokovno izobraženi, imeli so srce za svoje učence, polno sočutja in ljubezni, ki niso skrbeli zanje samo v zavodu, ampak tudi po njihovem izstopu, ko so jim preskrbovali učna mesta pri obrtnikih, jim poiskali službe, jim pomagali do kruha in se zanimali za njihovo življenje v poznejših letih. Opozarjam pri tej priliki, da so v zadnjih letih v različnih krajih naše domovine Slovenije gluhonemi s predstavami javno nastopili in tako občinstvu pokazali, kaj je iz njih, nekdanjih sirot, ki še besedice niso znali spregovoriti, naredila ljubljanska gluhonemnica.

Šegova biografija je manj znana. Kolikor vemo, je bil, preden je prišel za veroučitelja v gluhonemnico, nekaj časa vojaški kurat.

Znan je Alojzij Tome, ki je bil rojen v Ljubljani 25. junija 1889 in tam končal osnovno šolo in gimnazijo z maturo (1900–1909). Šest semestrov prava je poslušal na Dunaju, od 1913 do 1915 je študiral teologijo. Ordiniran je bil junija 1915. Od 1916 do 1918 je služboval kot kaplan v Mokronogu, leta 1919 v Radovljici, od 1920 do 1929 je bil katehet pri uršulinkah v Škofji Loki, od 1930 pa pri sv. Jakobu v Ljubljani. Leta 1932 je šel na specializacijo za poučevanje verouka gluhih otrok v München. Hospitiral je pri dr. Rechbergerju ter se v njegovem zavodu za gluho mladino usposobil za kateheta gluhih. Od leta 1936 do upokojitve leta 1945 je bil katehet v gluhonemnici v Ljubljani. O verski vzgoji gluhih je ljubljanske bogoslovce učil še vrsto let. O tem je tudi pisal (v omenjenem zborniku *40 let gluhonemnice v Ljubljani*, str. 72–74), pripravil je molitvenika za gluhe *Moj Jezus* (1932) in *Molitvenik za gluhoneme* (1944) in *Katekizem za gluhoneme* (1939). Sestavil je tudi učni načrt za verouk za poučevanje gluhih. Ob smrti je zapustil gluhim kot volilo del svojega skromnega premoženja. Umrl je 19. 7. 1970 v Ljubljani.

Po prizadevanjih učiteljstva ljubljanske gluhonemnice je že v stari Jugoslaviji vzniknila prepotrebna humanitarna ustanova Podporno društvo za gluhonemo mladino v Ljubljani, ki je bilo ustanovljena pri ljubljanskem zavodu 10. decembra 1930. Društvo je odobrila uprava Dravske banovine pod št. II-34426 z dne 22. novembra 1930 kot humanitarno društvo, ki moralno in materialno pomaga slušno prizadeti mladini do polnoletnosti z namenom:

- da čim več prizadete mladine obiskuje šolo in se izobražuje;
- da učencem, ki so končali šolo, pa so revni, omogoči poklicno usposabljanje;
- da z javnimi predavanji in izdajanjem brošur seznanijo širšo javnost o potrebi šolanja slušno prizadetih, o gluhoti in o njenih posledicah;
- da pomaga reševati vsa vprašanja, ki zadevajo gluhoneme;
- da ustanovi take ali podobne podružnice ali poišče zastopnike slušno prizadetih v vseh občinah in okrožjih v Sloveniji.

Upravni odbor so sestavljali predsednik Fran Vedernjak, sodni svetnik v pokoju, tajnik je bil učitelj zavoda Vilko Mazi, blagajničarka učiteljica Vita Zupančič, člani pa so bili Ciril Sitar, Anton Urbančič in ravnatelj zavoda po funkciji. V okviru društva je z namenom, da propagira društveno delo, tajnik Vilko Mazi napisal tri brošure: *Uso-da gluhoneme mladine* (1933), *Pomoč gluhonemi mladini* (1937) in *Pomoč najbednejšim* (1941). Ob zadnji knjižici je ob desetletnici delovanja društva odbor izdal spomenico z naslovom *Deset let Podpornega društva za gluhonemo mladino (1930–1940)*. Da bi spodbudilo gluho mladino k učenju in primernem obnašanju, je društvo ustanovilo sklad Vite Zupančič, iz katerega so dajali nagrade učencem štirih višjih razredov za uspešno spremljanje pouka v šoli in kot socialno pomoč revnim. Za boljše razumevanje delovanja te ustanove v času kapitalizma in gospodarske krize nam pomagajo tudi tile podatki. Društvo je uspešno delovalo vse do začetka druge svetovne vojne pri nas. Veliko zaslug imajo člani odbora, ki so znali potrskati na srca nekoliko premožnejšim in bolj čutečim Slovencem, da so se, kot kaže, dokaj radodarno odzvali vabilom za pomoč gluhonemim. Dr. Vedernjaku, prvemu predsedniku društva, so sledili trije zelo ugledni predsedniki: dr. Henrik Steska, dr. Oton Papež in ljubljanski veletrgovec Šarabon, ki je vodil društvo do začetka vojne. Po statistiki iz leta 1940 je društvu naklonilo podporo 48 slovenskih občin in darovalo 7.942 dinarjev, kar je bila kar lepa vsota. Kraljevska banska uprava je darovala 1.500 dinarjev, denarni zavodi pa so pri nas darovali 5.130 dinarjev. Leta 1940 je imelo društvo 699 članov, ki so prispevali vsak po 12 dinarjev. Imelo je tudi pet pokroviteljev, ki so vplačali vsaj enkratni znesek 1.000 dinarjev, in dva ustanovna člana, ki sta vplačala vsaj 500 dinarjev. Veletrgovec Šarabon je vplačal znesek 10.000 dinarjev.

V sklad Vite Zupančičeve so tokrat darovali 445 din. Številni drugi darovalci so darovali društvu še 15.360 dinarjev, medtem ko so se številne tovarne in podjetja izkazali z blagovnimi darili. Ohranjeni so podatki o darovalcih in vsotah od leta 1930 do 1940. Če pregledamo porast članov po letih v tem razdobju, vidimo, da je bilo leta 1931 le 95 članov, medtem ko jih je zadnje leto zapisanih že 706. Glavnica društva je bila z darovi in dotacijami iz društvenega premoženja v letu 1936 12.095 dinarjev, leta 1940 pa že 47.300 dinarjev. Vzporedno z rastjo Podpornega društva za gluhonemo mladino je rasel tudi sklad za dom gluhih. V brošuri *Pomoč najbednejšim* iz leta 1941 lahko o dobrotnikih gluhoneme mladine preberemo tole:

Predvsem smo dolžni spomin dobrotnikom, ki niso pozabili naših gluhonemih sirot tudi v svoji oporoki ter jim naklonili večja ali manjša volila, vse pa gotovo iz enako blagega srca. Prvo volilo je prejelo Društvo leta 1932 po blagopokojni profesorici Gabriji Cidrihovi iz Ljubljane v znesku 5.000 din. Leta 1933 nam je zapustila delavka tobačne tovarne Frančiška Zieglerjeva iz Ljubljane za njene skromne razmere volilo v znesku 500 din. Leta 1937 smo dobili iz oporoke preminulega veletrgovca Josipa Urbančiča iz Ljubljane 5.000 din, pokojni trgovec Josip Eberle iz Ljubljane pa nam je zapustil 2.000 din. Dne 14. aprila 1938 je ugasnilo življenje v častiti starosti 77 let doslej največji dobrotnici naše gluhoneme mladine Antoniji Kadivčevi iz Ljubljane. Od svojih skromnih staršev (oče je bil preprost mestni delavec, mati bivša kuharica) je podedovala eno tistih ozkih štacunic, ki so se še nedavno gnetle pod frančiškanskim mostom v Prešernovi ulici. Kdor je hotel kupiti dobro in poceni usnje, se je prav gotovo oglašil pri Kadivčevi. Ta sloves je kmalu segel daleč po deželi. Poleg kupcev pa so pridno prihajali v štacunico tudi prosjaki, ki niso nikdar odšli praznih rok. Marsikateri siromašen študent in vsako dobrodelno društvo je dobilo pri Kadivčevi izdatno podporo. Tako se je ta blaga žena uvrstila tudi v krog naših članov takoj ob ustanovitvi društva ter nam ostala do zadnjega zvesta. Da so ji bile naše gluhoneme sirote posebno pri srcu, pa je pokazala v svoji oporoki, s katero jim je volila velikodušen znesek 16.000 din.

Leta 1939 je prejelo društvo volilo pokojnega vratarja državnih železnic Matije Župančiča iz Ljubljane, za njegove razmere vsekakor častno, v

znesku 1.000 dinarjev. Kako na široko so se ljudje odzvali podpori Društvu, ilustrira tudi pregled darovalcev po poklicu oz. socialnem položaju. V letu 1939 je bilo včlanjenih 72 gospodinj, različnih uradnikov in obrtnikov, 68 trgovcev, 63 učiteljev, 38 duhovnikov (med njimi dva škofa), 35 zdravnikov, 30 odvetnikov, 24 profesorjev, 16 inženirjev, 12 industrialcev, 11 sodnikov, 11 gostilničarjev, 10 bančnih uradnikov, 10 posestnikov, 10 lekarnarjev, 8 pisarniških ravnateljev, 5 zasebnikov, 4 podjetja, 4 zadruga, 4 trgovske družbe, 3 poštni uradniki in 3 častniki. Poročilo kot posebno aktivno članico Društva navaja Slavo Česnjevo; kot kranjska županja je sama »nabrala« rekordno število članov, kar 167, ki so vplačali prispevke. Prvo obdarovanje iz sklada Vite Zupančičeve je bilo 24. junija 1937, deležna sta ga bila absolventa Viktor Neveda in Katarina Zeleznik. Obdarovana sta bila z obleko. Prireditelj je bila ob navzočnosti vseh gojencev in učiteljskega zbora. Ob drugem obdarovanju 17. junija 1938 je sklad toliko narasel, da so bili obdarovani že štirje gojenci: Josip Ribnikar, Zlata Koren, Franc Šavs in Ernest Našič. Prejeli so obleko in čevlje. Tretje obdarovanje je bilo 21. junija 1939. Deležni so ga bili Angela Hribar, Ciril Kavčič in Viktor Ravnikar. Dobili so obleko, perilo in čevlje. Ob četrtem obdarovanju 24. junija 1940 so bili obdarovani vsi gojenci in gojenke 8. razreda, torej osem učenk in učencev. Poleg perila in čevljev, ki so jih prejeli iz sklada, je odbornik A. Volk vsakega obdaril še s tremi dobrimi žepnimi robci. Tako se je ljubljanski zavod vključil v življenje gluhih ne samo kot vzgojno-izobraževalna, temveč tudi kot posebna socialna ustanova. Žal je kmalu nastopilo štiritletno vojno obdobje, ko ni bilo več sredstev. Po vojni so se razmere precej spremenile. Privatnih, osebnih darovalcev je bilo le še nekaj, namesto tega je poskušala izboljšati gmotno stanje gluhih v danih razmerah državna skupnost.

V tistem obdobju kar nekaj let ni bilo verouka za gluhe. Kolikor vemo, je pri pripravljanju gluhih otrok na zakramente vneto sodeloval ravnatelj gluhonemnice, sedaj že pokojni Mirko Dermelj. Plemeniti pedagog in ravnatelj je vodil ob nedeljah otroke iz gluhonemnice k sveti maši v župnijo sv. Petra, saj je ustanova ozemeljsko sodila v to župnijo. To je lahko opravljal do leta 1951, ko so ga na ravnateljskem mestu zamenjali drugi. Leta 1948 so bile ustanovljene učne delavnice, v prvi vrsti namenjene izobrazbi in zaposlitvi gluhih delavcev različnih strok. Gluhi so bili tako

zaposleni in socialno zavarovani, poleg tega pa je bilo v tem času še nekaj privatnih darovalcev, med njimi tudi Mirko Dermelj. Učiteljica gluhih Matilda Podkrajšek (1887–1959) je v oporoki vse svoje premoženje – štiri hišice v Trnovem v Ljubljani, ki jih je podedovala od svoje gluhe tete – darovala slušno prizadetim osebam. Tudi kot pedagog je bila prava humanistka, ki se je še dolgo po uradnem pouku trudila z nenadarjenimi učenci, da bi bolje znali snov. Poleg tega je bila vzor praktične katoličanke, ki je ves čas stala gluhih ob strani pri raznih verskih slovesnostih. Zavoda za gluho mladino se je spomnila tudi pokojna ravnateljica Jelka Godec (1928–1991), ko je darovala učiteljski knjižnici del svoje osebne knjižnice.

V letu 1952 je Cerkev doživela korenite spremembe, ko jo je država ostro ločila od šolstva. To se je seveda čutilo tudi pri delu z gluhih, pri katerem je bila verska vzgoja namenoma »pozabljena«. Bolj sistematično se je katehetsko delo z gluhih nadaljevalo okrog leta 1970, ko so se razmere v državi nekoliko ublažile in je frančiškanski pater Jakob Bijol začel verski pouk gluhih. Pater Bijol je imel dva gluha nečaka, gluhih je bil tudi njegov brat. Zato je še z večjo vnemo sodeloval pri izobraževanju gluhih o verskih resnicah in moralnih vprašanjih.

Pater Jakob Bijol se je rodil 15. januarja 1931 na Bledu. Pri krstu je dobil ime Janez. V frančiškansko skupnost je stopil leta 1949, leta 1957 je postal duhovnik. Po službah na Brezjah, v Mariboru in drugod se je za več let ustalil v bežigradski župniji sv. Cirila in Metoda v Ljubljani. Tu se je začelo tudi njegovo poglobljeno katehetsko delo z gluhih. O delu z gluhih je izjavil: »Delo s slišječimi ni lahko, z gluhih pa je še težje. Besedni zaklad je pri gluhih večkrat zelo skromen. Marsikaj je zelo težko razložiti. Skušam pač po svojih močeh dopovedati: Imejte radi Boga, svoje starše, vse ljudi, bodite dobri prijatelji, pošteni in vestni pri delu. To jim priporočam.« Tak je bil tudi sam – preprost in iskren v odnosih do ljudi in pristno dober do vsakega človeka. K verouku mu je uspelo pritegniti kar lepo število gluhih otrok. Sam se je rad udeleževal srečanj z gluhih v zavodu za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani. Za svoje zastojno delo je leta 1995 prejel državno priznanje. Le nekaj let pred smrtjo je bil prestavljen na pastoralno delo v Šiško, kjer je naprej poučeval verouk za gluhe otroke. Bil je delaven, tih in ploden ustvarjalec v

Gospodovem vinogradu. Za gluhe je pripravljaj molitvenik in veroučno knjigo. Prav na njegov god 25. julija 2000 ga je zadela možganska kap, po kateri več kot leto in pol ni mogel govoriti. Umrli je 16. septembra 2001. Pokopan je na ljubljanskem frančiškanskem pokopališču. Za svoje delo je dobil priznanje tako od svetnih (1995) kakor tudi od cerkvenih oblasti. Prva številka verskega glasila gluhih *Odpri se!* je bila pretežno posvečena njegovemu spominu, prav tako tudi nekrologa v *Družini* in v reviji *Brat Francišek*.

Po njegovi smrti je pastoralo gluhih in naglušnih v Sloveniji prevzel p. Bogdan Knavs, ki ga je septembra 2004 na to službo uradno imenovala slovenska škofovska konferenca. Dejavnosti verskega centra gluhih in naglušnih so redna izobraževalna mesečna srečanja, svete maše ob praznikih, izdajanje revije *Odpri se!*, duhovne vaje, romanja, poletni tabori za odrasle in otroke itn. Z letošnjim letom pri pastoralu gluhih in naglušnih v ljubljanski nadškofiji pomaga tudi naglušni duhovnik g. Edi Strouhal.

VIRI

- JAKOPIČ, Bogo (1965–2006), *Osebni zapiski*. Ljubljana (neobjavljeno).
- (ur.) (1981), *Iz sveta tišine: Zbornik*. Ljubljana: b. n. z.
- JAKOPIČ, Bogo, ŠAVIČ, Ljubomir (1986), *Pota do besede*. Ljubljana: ZUSGP – Učne delavnice.
- Kongregacija ubogih šolskih sester de Notre Dame* (1936). Šmihel: Društvo udruženih bivših študentk šmihelskega zavoda.
- MAZI, Vilko (ur.) (1933), *Usoda gluhoneme mladine*. Ljubljana: Podporno društvo za gluhonemo mladino.
- (ur.) (1937), *Pomoč gluhonemi mladini*. Ljubljana: Podporno društvo za gluhonemo mladino.
- (ur.) (1941), *Pomoč najbednejšim: Deset let društva za gluhonemo mladino*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Prvo letno poročilo Kranjskega ustanovnega zavoda za gluhoneme v Ljubljani (v slovenskem in nemškem jeziku)* (1907), Ljubljana: Kleinmayer & Bamberg.
- Slovenski biografski leksikon* (12) (1980), geslo »Alojzij Tome« (111–112).
- Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani: 1900–1940* (1940). Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Jana Mali, Vida Miloševič Arnold

NEKATERE ZNAČILNOSTI RAZVOJA DOMOV ZA STARE LJUDI V SLOVENIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

UVOD

Pri spoznavanju zgodovine socialnega dela v Sloveniji je nedvomno pomemben tudi razvoj domov za stare ljudi, saj se v njih na različne načine uresničuje socialno delo. Zato smo se na fakulteti za socialno delo odločili podrobneje raziskati razvoj slovenskih domov. V raziskavi smo ugotavljali, kaj je razvoj prinesel stanovalcem domov, koliko se je z izboljšanjem standardov in formalno urejenostjo domov (sprejeti standardi storitev, kadrovske in gradbeni normativi, ponekod tudi že doseženi ISO standardi kakovosti organizacije) izboljšala kakovost njihovega življenja v domu. Znotraj tega pa nas je zanimalo, ali in kakšne kvalitativne spremembe je prinesla zaposlitev socialnih delavcev v domovih.

V vzorec smo doslej zajeli 15 domov. Domovi so bili izbrani naključno, in sicer glede na lokacijo študentk in študentov, ki so zbirali podatke o razvoju konkretnega doma v posameznem kraju. Podatke smo zbirali iz dosegljivih virov (arhivska in domska dokumentacija) in s pomočjo intervjujev z najstarejšimi stanovalci in nekaterimi najstarejšimi, že upokojenimi delavci posameznih domov. Nosilki raziskave sva izdelali natančna pisna navodila oz. smernice za zbiranje podatkov, ki so jih študentje in študentke dopolnili z vprašanji za posamezne intervjuje. Podatke smo obdelali po metodi kvalitativne analize.

Omejili smo se na obdobje po drugi svetovni vojni, čeprav ima institucionalno varstvo starih ljudi v Sloveniji dolgo zgodovino. Nekatere funkcije današnjih domov so namreč v preteklosti opravljali različni zavodi: zavodi za neozdravljive bolnike, špitale, hiralnice in ubožnice. To so bili nekakšni predhodniki današnjih domov za stare,

ki jih je iz zgodovinskega vidika zelo natančno analizirala Anžič (2002). Za razvoj socialnega dela v domovih pa je pomembnejše proučevanje razmer po drugi svetovni vojni. Pri tem sta pomembna dva dejavnika, ustanovitev šole za socialne delavce v Ljubljani leta 1955 in opredelitev načel socialne gerontologije leta 1964.

Nekateri domovi, vključeni v vzorec (Metlika, Kamnik, Slovenske Konjice, Mengeš in Dravograd) so delovali že v času Avstro-Ogrske in so vse do danes ohranili v istem kraju ali celo na isti lokaciji. Ti domovi so nedvomno zelo zanimivi in za preučevanje razvoja institucionalnega varstva starih ljudi v Sloveniji zelo pomembni. Nekateri izmed raziskovanih domov so začeli delovati v obdobju stare Jugoslavije (Jesenice, Domžale), nadaljevali delo še po drugi svetovni vojni in dejavnost pozneje preselili v namensko grajeno stavbo. Tudi če se je dejavnost doma preselila na drugo lokacijo, gre za kontinuiteto, saj so tako stanovalci kakor delavci ostali v domu tudi po preselitvi.

Zgodovina nekaterih domov iz vzorca je razmeroma kratka, saj so bili ustanovljeni v drugi polovici prejšnjega stoletja. Vendar tudi proučevanje njihovega delovanja odraža določene razvojne trende, pomembne za razvoj socialnega dela.

V prispevku sta poudarjena dva vidika razvoja domov. Na eni strani smo analizirali odnos do uporabnikov domov in na drugi strani razmere na področju zaposlovanja različnih delavcev v domovih. Prvi del prispevka prikazuje spremembe v odnosu do stanovalcev. Te spremembe so v veliki meri povezane z razvojem kadrovske politike domov, zato je v drugem delu prispevka obdelana perspektiva razvoja domov z vidika zaposlovanja kadrov.

ODNOS DO UPORABNIKOV V ZGODOVINSKI PERSPEKTIVI

Za prvo povojno obdobje je bilo značilno, da se je število domov v Sloveniji zmanjšalo, zlasti ker so mnoge takratne ubožnice spremenili v zdravstvene ustanove in internate za šolsko mladino ali celo v stanovanjske enote. Po drugi strani pa se je število starejših ljudi, ki so potrebovali domsko varstvo, povečalo. V številne stare in za silo prenovljene gradove so nameščali tiste, ki so potrebovali zlasti streho nad glavo in hrano. V začetku so med stanovalci prevladovali »hlapci in dekletke«, ljudje brez lastnih sredstev, »socialni podpiranci«. Ko pa so začeli prihajati v domove starejši, ki so na podlagi minulega dela pridobili pravico do pokojnine, so se pojavile potrebe in zahteve po višjem standardu bivanja in oskrbe.

Iz letnega poročila o delu in upravljanju Doma oskrbovancev Gomilsko za leto 1963 (Perger 2005: 62) je razvidno, da so v preteklosti v domu živeli »obnemogli kmečki delavci in klateži (hlapci)«, zato v domu ni bilo povpraševanja po prireditvah in drugih oblikah kulturnega življenja. Tega leta so imeli v omenjenem domu 60 % upokojencev in 40 % stanovalcev, ki jim je bivanje v domu v celoti plačevala občina, ker niso imeli lastnih sredstev za plačevanje domske oskrbe. Ljudi brez lastne pokojnine je bilo v tem obdobju veliko, saj se je zavarovanje za onemoglost, starost in smrt, kot navaja Kresal (1998: 173), začelo razvijati šele po 1. septembru leta 1937.

Večina domov ni bila v mestih, ampak na podeželju. Svojci so pogosto opustili stike s stanovalci in so jih le redko obiskovali, saj so bili domovi predaleč od njihovih bivališč. Tako so z vstopom v institucijo postali izolirani, odtujeni in posledično stigmatizirani. V Poročilu o domovih onemoglih Mestne občine Ljubljana za leto 1955 je ta problem še posebej poudarjen. Predlagajo, naj svojci ohranjajo stike s stanovalci, tako da jim pošiljajo pisma in drugo pošto, če jih že ne morejo osebno obiskovati.

Zaradi oddaljenosti domov od mestnih središč so stanovalci ostali brez kulturnega življenja. Zasledimo razmišljanja o uvajanju delovne terapije, ki bi z različnimi organiziranimi dejavnostmi prispevala k boljšemu počutju stanovalcev. Poleg tega pa bi »moralno stanje oskrbovancev lahko izboljšali z osebnim kontaktom, pogovorom, prepričevanjem, s primerno zaposlitvijo, uvajanjem raznih vrst dejavnosti v obliki hišnih obrti, pa tudi

s poživljeno kulturno in politično dejavnostjo« (ibid.).

V obdobju od 1946 do 1955 najdemo številne zapise, iz katerih je razvidno, da so v domovih posvečali veliko pozornosti zagotavljanju razvedrila. Tako so ponekod organizirali predstave potujočega kina, drugod so oskrbovance obiskovali pionirji, jim prirejali krajše kulturne programe in jih obdarovali z manjšimi priboljški (cigaretami, bonboni, cvetjem). V Prehodnem domu starih in onemoglih Ljubljana so novo leto 1950 proslavili z obilno večerjo, z bogatim kulturnim programom, predstavnika centralne lekarne pa sta stanovalce obdarila z velikim zavitkom bonbonov proti kašlju in cigaretami (gl. Mesečno poročilo 3. 1. 1950).

Veliko starejših prebivalcev Ljubljane je bivalo v Domu starih in onemoglih Gornja Radgona. Krajevna oddaljenost doma od njihovega prvotnega bivališča je vplivala na potrtnost ljudi, zmanjševanje stikov s sorodniki, neprilagojenost na novo življenjsko okolje, na vse to pa so stanovalci različno reagirali. Našli smo zelo nazoren in slikovit opis, ki zagotovo ni bil osamljen:

Delo z oskrbovanci je zelo težko, ker je dom oddaljen od Ljubljane, v domu pa je pretežno del Ljubljanačanov. Vsak oskrbovanec si želi nazaj v Ljubljano bližje svojcev, pa če ravno se svojci ne brigajo zanj, jim ne pišejo, še manj pa jih pridejo obiskat. Pretresljivi so prizori, ko se 70 letni možiček joka in pritožuje, da bi boljše bilo, da nikoli ne bi imel otrok, kakor da jih ima 4 ali še več in zdaj na stara leta sploh ne ve, kje so, saj nobeden ne da glasu od sebe. Takšnih primerov je veliko. Kljub vsemu prizadevanju uprave doma kakor tudi ostalih uslužbencev, da bi omenjenim olajšali njihovo duševno trpljenje, prizadevanje ne rodi takšnega uspeha, kakor bi ga moralo. Vsak tak oskrbovanec oziroma star človek si želi kakor otrok svojih domačih okoli sebe. Primer bi dali oskrbovanca K. I., ki je težak bolnik in verjetno ga je hčerka iz tega razloga dala v dom. Je pa tako navezan na svoje, da če ga vsakih 14 dni ne pridejo obiskat, popolnoma obupa. Meseca novembra mu je hčerka pisala, da ga pride obiskat, ker je pa sama zbolela, ni mogla obljubljenega obiska izpolniti, imenovani je začel gladovno stavko, ni hotel nobene reči zaužiti, na vsa pregovarjanja uprave in strežnega osebja je vztrajal pri tem, da ne bo jedel. Če ga hčerka noče priti živega obiskat, da mogoče pride vsaj mrtvega pogledat. Da je imenovani še danes živ, gre zahvala nočni sestri, katera ga je tako daleč pripravila, da je

začel ponoči jesti, več kot mesec dni ga je morala ponoči pitati. Takšnih in podobnih primerov je v domu veliko. (Mesečno poročilo Doma starih in onemoglih Gornja Radgona 8. 2. 1955.)

Delavci v tem obdobju niso bili posebej usposobljeni za delo s starimi ljudmi in za reševanje njihovih stisk in težav. Pripravljenost ljudi za tovrstno delo ni bila velika, zato je bilo delavcev, ki bi bili pripravljeni sprejeti zaposlitev v domu, malo. Tudi to je vplivalo na medsebojne odnose med delavci in stanovalci.

SODELOVANJE MED DELAVCI IN STANOVALCI

Empirični podatki, zbrani v raziskavi, kažejo, da so pred zaposlovanjem ustrezno izobražena kadra (tako zdravstvenega kot socialnega) in gradnjo velikih domov, ki so ponujali oskrbo 200 in več ljudem, med delavci in stanovalci vladali pristnejši medsebojni odnosi. Čeprav je bila kakovost storitev na veliko nižji ravni kot danes, je v instituciji vladalo domače vzdušje, povezanost med stanovalci in zaposlenimi je bila večja, njihovi medsebojni odnosi pa bolj domači. Bivanjski standard je bil za današnje razmere slab, za takratne razmere pa tudi ne ravno na visoki ravni. V Zavetišču sv. Jožefa v Ljubljani so bile bivanjske razmere leta 1948 tako slabe, da so morali oskrbovanci v zavetišče prinesiti svoje posteljno perilo, posteljnino, jedilno posodo in pribor (gl. Poročila Zavetišča sv. Jožefa za obdobje od 15. 11. do 8. 12. 1946).

Prevladovala so večposteljne sobe. Po drugi strani pa je tako skupinsko bivanje krepilo medsebojno pomoč, saj so si stanovalci pomagali pri nekaterih opravilih (denimo oblačenje, slačenje, hranjenje). Tako so tudi ohranjali obstoječe sposobnosti. Po svojih zmožnostih so lahko pomagali tudi zaposlenim (recimo pri pridelavi in pripravi hrane, kuhanju, pospravljanju). Iz poročila Doma starih in onemoglih Gornja Radgona 3. 4. 1950 lahko razberemo celo, da so oskrbovanci, predstavniki hišnega odbora, pomagali strežnemu osebju pri negi bolnikov, pri pospravljanju sob, sodelovali pa so tudi pri sestavljanju jedilnikov.

Bolj pogosti so opisi sodelovanja oskrbovancev pri pridelovanju hrane in skrbi za živali, ki so jih redili na ekonomiji ob domovih.

V Domu onemoglih Jelšingrad je med 10 in 15 oskrbovancev opravljalo lažja dela na domski

ekonomiji. Oskrbovanci so sušili seno, okopavali njivo in nekaj ur na dan pleli. Na nekatere oskrbovance je taka zaposlitev vplivala terapevtsko, saj so celo prenehali piti alkohol (gl. Letno poročilo Doma onemoglih Jelšingrad 1954).

V domu oskrbovancev na Gomilskem so stanovalci sodelovali pri pridelovanju hrane na vrtu in reji prašičev (Perger 2005).

Zaradi domske ekonomije so morali stanovalci Lambrechtovega doma Slovenske Konjice v prvih povojnih letih opravljati delo na njivah, na vrtu, krmiti živali in glede na določila hišnega reda tudi sami čistiti prostore (Mulej 2005).

Tovrstna zaposlitev je pozitivno vplivala na njihovo počutje, saj so nekateri stanovalci v ustrezni zaposlitvi našli smisel življenja v starosti in v domu. Najdemo pa tudi zapise, da so bili številni oskrbovanci preslabega zdravstvenega stanja, da bi lahko aktivno sodelovali pri delu na ekonomiji. Ko so jim prenehali izplačevati nagrade za opravljeno delo, je njihov interes za delo upadel. Kako so si v domovih razlagali tako vedenje oskrbovancev, govori naslednji zapis:

Upoštevati je treba tudi dejstvo, da so oskrbovanci starejših letnikov, zaradi tega je razumljivo, da je v njih stara, nekdanja mentaliteta, ki je ne bo mogoče nikoli iztrebiti. Nimajo nikakega smisla za skupnost in ne da se jim vzbuditi zavest, da z delom, ki ga opravljajo, delajo v svojo in korist ostalih oskrbovancev. (Uradno poročilo Zavetišča za onemogle 1946.)

Iz različnih poročil o delovanju domov v obdobju med 1946 in 1955 je razvidno, da si je uprava prizadevala za dobro počutje oskrbovancev, saj so organizirali mesečne sestanke, na katerih so lahko oskrbovanci podali svoje pripombe in pritožbe glede oskrbe.

Za dobre odnose med delavci in oskrbovanci naj bi skrbel sobni starešina, ki je upravniku zavoda pomagal vzdrževati red in disciplino v domu (*ibid.*). Oskrbovanci so mu lahko v nujnih primerih podali pritožbe glede hrane, perila in ostale oskrbe. Sobni starešina je bil odgovoren tudi za red, snago in mir v svoji sobi. Vsak prepir, pretep, pijanost, tatvino ali bolezen je bil dolžan javiti upravi, vendar v času uradnih ur.

Zanimiv je opis Doma upokoјencev Ptuj o tem, kako je včasih potekalo slovo od stanovalcev v enoti doma Muretinci: »Na pogrebu so se zbrali stanovalci in zaposleni – pokop je opravil hišnik, v jamo

pa so umrlega spustile delavke. Po opravljenem obredu so se delavci zbrali v čajni kuhinji ob kavi in se spominjali pokojnega stanovalca» (Šemnički 2005: 25). Ko so pristojne službe v omenjenem domu leta 1987 prepovedale take pokope, je slovo od pokojnega postalo brezosebno.

HIŠNI REDI IN ODNOS DO UPORABNIKOV

Hišni redi so v preteklosti vsebovali več prepovedi kot danes, pogosto pa tudi niso obstajali v pisni obliki, ampak so se širili z ustnim izročilom. Pregledali smo hišne rede iz 50. let prejšnjega stoletja (Hišni red Doma starih in onemoglih Jelšingrad 1952, Hišni red Doma počitka Šalek 1953, Hišni red Doma oskrbovancev Gomilsko 1956, Odredba Zavetišča sv. Jožefa 1947, Dnevni red Zavetišča za onemogle v Ljubljani 1946, Začasni pravilnik o poslovanju mestnega zavetišča za onemogle v Ljubljani 1946).

V poglavju »Dolžnosti in pravice oskrbovancev« najdemo bolj malo pravic. Obstajajo dolžnosti in prepovedi, ki ne zavezujejo le stanovalcev, ampak tudi njihove svojce. Med dolžnosti stanovalcev spadajo plačevanje mesečne oskrbnine, skrb za red in higieno v vseh prostorih doma in sporočanje odsotnosti, če je daljša od treh dni. Med pravicami najdemo pravico do obleke in obutve. Vendar je bila ta pravica okrnjena, saj je obleko dodeljevala uprava na podlagi lastne presoje o tem, koliko obleke in kakšno stanovalec potrebuje.

Hišni redi iz tega obdobja vsebujejo le dve pravici, pravico stanovalcev do pritožbe in pravico, da na lastno željo zapustijo dom. Uporaba pravice do pritožbe je bila za vodstvo doma tudi pokazatelj zadovoljstva stanovalcev z oskrbo v domu, saj v letnem poročilu Doma oskrbovancev Gomilsko zasledimo, da so oskrbovanci v domu zelo zadovoljni, ker v letu 1962 niso naslovili nobene pritožbe na upravni odbor, svet zavoda ali na kakšno od višjih instanc (Perger 2005).

Posledice kršitev hišnega reda so bili disciplinski ukrepi in kazni: opomin upravnika doma, ukor na skupnem sestanku oskrbovancev, omejitve svobodnega izhoda iz doma do enega tedna, odvzem pravice svobodnega izhoda iz doma pri stalnem beračenju, pijančevanju ali nedostojnem vedenju izven doma, premestitev v drug dom ali odpust iz doma (Hišni red Doma starih in onemoglih Jelšingrad 1952: 2).

Prevladovala so prepovedi, ki so bile vezane na uporabo prostorov, na odnose med sostanovalci in delavci. Stanovalcem je bil strogo prepovedan vstop v kuhinjo in druge prostore, če v njih ni bilo zaposlenih. Posebej je bilo poudarjeno dostojno in tovariško obnašanje do sostanovalcev, zato je bilo prepovedano medsebojno prepiranje in pretepanje. Prepovedano je bilo kaljenje miru (zlasti nočnega). Strogo prepovedano je bilo kratenje pravic do verskega prepričanja. Najstrožje pa je bilo prepovedano čezmerno uživanje alkoholnih pijač in opijanje.

V prvem povojnem obdobju (1946–1950) je bilo v različnih zapisih jasno izraženo, da je nepotrebno postopanje po mestu, beračenje in popivanje najstrožje prepovedano. Kršitev te prepovedi so kaznovali s prepovedjo izhodov, v težjih primerih pa z izključitvijo iz zavoda.

Nekaterim oskrbovancem so pogosto prepovedali izhod iz doma zaradi beračenja (gl. Dnevni red Zavetišča za onemogle v Ljubljani 11. 5. 1946). Pred drugo svetovno vojno so stari ljudje pogosto beračili. Beračiti so morali tudi tisti starejši občani, ki so bili v občinskih zavetiščih ali so prejeli občinske podpore, saj jim ta oskrba ni zadoščala za preživetje.

»Beračenje je najznačilnejši prilastek današnjega dne,« navaja Slovenski narod 3. 2. 1941 (po Kavar Vidmar 1985: 34). Poleg starih beračev so se zaradi nezmožnosti zaposlitve pojavljali mnogi novi, saj so v tem videli edini mogoči način preživetja. O tem, da je bilo beračenje pred drugo svetovno vojno zelo razširjeno, najdemo zapise tudi v povojnih dokumentih: »Z novim načinom socialnega varstva, to je s podporami, sprejemom v dom onemoglih, s posredovanjem za vključitev v delo, s posredovanjem za priznanje pravice do pokojnine in podobno so bili odpravljeni vzroki za beračenje, ki je bilo do osvoboditve splošen in pogost pojav po mestnih ulicah in hišah« (Starostna odprta zaščita 1955). Tudi zato je bilo beračenje v hišnih redih prepovedano in ostro sankcionirano. Zasledili smo primer odpusta oskrbovanke zaradi njene nediscipliniranosti in primer oskrbovanca, ki je nekaj dni zaporedoma ušel iz zavoda in se vrnil nazaj vinjen. Zaradi te kršitve hišnega reda so ga premestili na zaprti oddelek (gl. Mesečno poročilo Zavetišča sv. Jožefa).

Čeprav obiskov svojcev ni bilo veliko, so tudi za njih veljala stroga pravila. Omejeno je bilo njihovo gibanje, saj se je moral vsak obiskovalec najprej javiti v upravi, obiskovalci gibalno še

sposobnih stanovalcev pa niso smeli vstopati v skupne spalnice, temveč so lahko svojca obiskali le v dnevnem prostoru ali jedilnici. Obisk so morali predhodno najaviti, ker neprijavljeni obiski niso bili dovoljeni (Antlejš 2005). Obiskovalci so si smeli ogledati prostore v domu le z dovoljenjem upravnika doma. Tudi čas obiskov je bil omejen (npr. od 13.00 do 17.00; Dnevni red Zavetišča za onemogle v Ljubljani z dne 11. 5. 1946).

Uprava je lahko celo prepovedala obiske svojcev, če so ti slabo vplivali na počutje obiskanega oskrbovanca in na druge oskrbovance, če so ga hoteli izkoriščati ali odnašati njegove stvari.

O odnosu do stanovalcev pričajo tudi pravila o sprejemu novega stanovalca v dom:

Oskrbovanec se zgledi v upravi zavetišča, da ga vpiše v kartoteko in matično knjigo. Po vpisu uprava odda novega oskrbovanca na določen oddelek, kjer mu pristojna redovnica odkaže posteljo, omaro ter ostale pripadajoče mu predmete. Kadar bodo to dopuščale razmere, bo novodošli oskrbovanec najprej okopan, ostrizen in obrit. Ob prihodu sme novi oskrbovanec prinesiti s seboj le majhen kovček s potrebno obleko, obutvijo in perilom. (Uradno poročilo Zavetišča za onemogle.)

Sprejem v dom bi lahko poimenovali strogo birokratski postopek, ki je bil prilagojen instituciji in delavcem v domu. Potrebe in zahteve stanovalcev niso bile pomembne.

Čeprav so zapisi hišnih redov tudi nekakšen odraz razvitosti različnih strok, ki so se ukvarjale s starimi ljudmi v prvem povojnem obdobju, pa je kljub temu zanimiva primerjava takratnih hišnih redov s hišnimi redi iz 80 let prejšnjega stoletja. Dolžnosti in prepovedi za stanovalce in svojce niso nič manjše. Dodane so le še dolžnosti delavcev, zlasti zdravstvenih. Na primer: delavci morajo pri razdeljevanju hrane upoštevati navodila in oskrbovancem ne smejo prinesiti drugačne hrane, kot jo je prepisal zdravnik; zdravstveni delavci ne smejo dajati oskrbovancem nepredpisanih zdravil (Hišni red Doma upokoencev Kamnik 1985).

V hišnih redih iz tega obdobja najdemo poleg pravice do pritožbe in zapustitve doma na lastno željo še pravico do svobodnega združevanja, pravico do ustanavljanja odborov za različne aktivnosti, pravico, da stanovalci prek zastopnika sodelujejo pri oblikovanju rekreativnih dejavnosti v domu in sestavljanju jedilnikov, in pravico do

znižanja oskrbnine za stroške prehrane v primeru odsotnosti, daljše od treh dni. Pred tem je veljalo pravilo, da stanovalec, ki zamudi obrok hrane zaradi odsotnosti, ni upravičen do nadomestnega obroka hrane, prav tako pa tudi ne do znižanja oskrbnih stroškov.

Nekatere pravice so v tem obdobju še omejene in kažejo na značilnosti doma kot totalne institucije (Goffman 1962). Denimo: stanovalec ima pravico do lončnic v sobi, a je število lončnic omejeno, prav tako pa dom tudi nima prostora za prezimovanje lončnic (Hišni red Doma upokoencev Kamnik 1985).

Danes imajo domovi v skladu s predpisi sprejete in tudi javno objavljene hišne rede. V njih so bolj poudarjene pravice stanovalcev kot dolžnosti. Vendar pa so pravice vezane na institucionalno delovanje doma. Tako imajo stanovalci pravico do uporabe lastnega radia ali televizorja, a ga morajo poslušati oziroma gledati pri sobni glasnosti, da ne motijo drugih stanovalcev. V čajnih kuhinjah lahko stanovalci kuhajo čaj, kavo in druge malenkosti, kuhanje kosila in večjih obrokov pa ni dovoljeno. Stanovalci lahko vplivajo na oblikovanje jedilnikov, ne morejo pa izbirati med različnimi jedilniki pri posameznem obroku hrane.

Večina domov ima zapisane pravice stanovalcev. Antlejš (2005: 67) navaja naslednje pravice:

- do upoštevanja in spoštovanja osebne integritete,
- do zasebnosti in zasebne lastnine,
- do osebnega dostojanstva in varnosti,
- do izbire,
- do duhovnega življenja,
- do prostovoljnega sodelovanja pri družabnih in drugih dejavnostih,
- do realizacije osebnih prizadevanj in zmožnosti v vseh pogledih vsakdanjega življenja,
- do varstva osebnih podatkov,
- do socialne varnosti,
- do zdravstvenega varstva in proste izbire zdravnika,
- do posvetovanja z ustreznimi specialisti,
- izvedeti diagnozo svoje bolezni,
- do soglasja k medicinskim posegom ter pravica do odklonitve posegov,
- do vpogleda v zdravstveno dokumentacijo,
- do seznanitve s stroški zdravljenja,
- do varstva in nege,
- do zaščite proti ponižujočemu ravnanju in vsakršnemu nasilju,
- do zagovornika,

- do premestitve v drug zavod,
- do ugovora.

Zastavlja pa se vprašanje, kako lahko stanovalci te pravice uresničujejo oziroma kako jih lahko domovi zagotavljajo glede na obstoječe bivanjske in kadrovske pogoje. Rezultati različnih parcialnih raziskav kažejo, da uresničevanje številnih naštetih pravic ni običajna praksa domov. Zlasti zanemarjene so pravica do zagovornika, pravica do zaščite proti ponižujočemu ravnanju in vsakršnemu nasilju, pravica do upoštevanja in spoštovanja osebne integritete in pravica do zasebnosti.

DIFERENCIACIJA UPORABNIKOV USTANOV

Na to, kakšni so bili odnosi med delavci in stanovalci, lahko sklepamo tudi iz zapisov, ki se nanašajo na diferenciacijo stanovalcev.

Zanimiva je delitev oskrbovancev na telesne hiralce, TBC bolnike, privatno duševno bolne in državno duševno bolne (gl. Mesečno poročilo Zavetišča sv. Jožefa).

Pojmovanje privatne in državne duševne bolezni se verjetno navezuje na privatno in državno lastništvo institucije. Tako v Poročilu o starostnem skrbstvu zasledimo, da sta zavod sv. Jožefa in Jožefišče v rokah privatnikov; prvi je last družbe Sv. Vincencija Pavelskega, drugi pa Gospejinega društva krščanske ljubezni. Torej je privatna duševna bolezen verjetno oznaka za duševno bolne predstavnike družbe Sv. Vincencija Pavelskega, ki so bili v zavetišču deležni oskrbe.

Druge diferenciacije stanovalcev so stari in onemogli, duševno defektni, za prešolanje nesposobni civilni invalidi in gluhonemi (gl. Mesečno poročilo Doma starih in onemoglih Dornava 2. 10. 1948).

Vpliv medicine na oskrbo v domovih je razviden tudi iz predloga Ministrstva za ljudsko zdravstvo 26. 10. 1948, naj uprave domov razmejijo oskrbovance, tako da bodo imeli posebne prostore za tuberkulozne hiralce, ločene prostore za hiralce, ki so stalno vezani na posteljo, posebne prostore za umobolne, ki niso nevarni za okolico (ne potrebujejo bivanja v zavodu za duševne bolezni) in eno ali dve sobi (moška in ženska soba) za akutno obolele.

V mesečnem poročilu Doma starih in onemoglih Gornja Radgona 8. 2. 1955 je zapisano, da je kakšnih 50 % oskrbovancev mirnih, poštenih,

želi si, da bi jesen svojega življenja preživel čim bolj v miru in zadovoljstvu, med seboj se spoštujejo in drug drugemu pomagajo lažje prenašati bolezen in osamljenost. S humorjem krajšajo trpljenje sooskrbovancem in dvigajo moralo v domu. Preostalih 50 % je razgrajacev, pijancev in nezadovoljnežev, ki sebi in drugim oskrbovancem grenijo zadnje dneve življenja. Poudarjajo, da bi bilo treba ločiti mirne, poštene in bolne oskrbovance od pijancev in razgrajacev.

Empirični podatki, zbrani v raziskavi, so pokazali, da so delavci določili pravila razlikovanja med stanovalci. Pomembno je bilo, ali je bil stanovalec znan občan ali sorodnik »pomembneža« (Antlej 2005: 64). V tem primeru je bil sprejet v dom po hitrem postopku, v sobo z boljšimi bivalnimi pogoji in je bil deležen večje pozornosti. S tem so v domovih vzpostavljali hierarhična razmerja med stanovalci, kar ni najboljše vplivalo na klimo med stanovalci in delavci. Prihajalo je celo do skrajnih situacij: »Če je iz doma pobegnil nekdo, ki jih navaden revež, se uprava doma ni kaj dosti zavzemala, da bi ga našli in da bi se vrnil. Če pa je ušel nekdo, ki je bil znan in jim je povrh vsega prinašal velik dobiček, so se v domu borili, da ga čimprej poiščejo in namestijo nazaj v svojo oskrbo« (*ibid.*).

Poimenovanje uporabnikov je bilo v preteklosti vezano na ime ustanove (hiralnica – hiralce, ubožnica – ubožec). Po letu 1966, ko se je začela gradnja domov po načelih sodobne gerontologije, najdemo v domovih oskrbovance, varovance, stanovalce in uporabnike. Vsako od uporabljenih imen izraža odnos delavcev do njih. V skladu s tem uporabljamo poimenovanje tudi v prispevku. Opisana praksa v obravnavanih domovih kaže, da poimenovanje prehiteva dejanski odnos do uporabnikov. Zato pričakujemo, da se bo v prihodnosti oblikoval tak odnos delavcev do stanovalcev, da jih bo upravičena imenovati uporabniki.

DELAVCI

V tem delu prikaza razvoja domov za stare ljudi v Sloveniji smo se osredotočili zlasti na prepoznavanje splošnih trendov in značilnosti delavcev, ki so v preteklosti vplivale na kakovost delovnega življenja v domovih, s tem pa posredno tudi na kakovost življenja stanovalcev. Tukaj ne bomo primerjali razvoja in značilnosti posameznih domov v različnih časovnih obdobjih; naš namen je

izluščiti le nekatere skupne značilnosti zaposlenih v tistih domovih, za katere smo iz vzorca dobili tipične podatke. Podatke bomo popestrili z opisi domov, ki najbolje ilustrirajo stanje. Prikazi torej ne bodo kvantitativni, temveč le opisni, z njimi bomo poskušali nakazati splošne trende, ki so se pojavljali pri delavcih skozi razvoj domov v zadnjih šestdesetih letih.

Pri delavcih domov za stare ljudi smo skozi razvojno perspektivo preučevali zlasti:

- splošne značilnosti delavcev domov od leta 1945 do danes
- značilnosti službe zdravstvene nege v domovih
- vlogo socialne delavke v domu za stare.

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI DELAVCEV OD LETA 1945

Za leta po vojni pa vse do konca šestdesetih let je značilno, da je bilo v domovih zaposlenih zelo malo delavcev, še zlasti v prvih letih po vojni. Njihovo delo tudi ni bilo diferencirano glede na status ali izobrazbo. Delavci za svoje delo praviloma niso imeli ustreznih kvalifikacij. Za domove, ki so delovali že pred vojno (ali pa so svojo dejavnost prenesli na drugo lokacijo), je značilno, da so v njih delale redovnice, ki so bile takrat edine usposobljene za nego bolnikov.

Najtežje je bilo takoj po vojni. Stanje se je začelo izboljševati po šestdesetem letu, ko so se že začeli zaposlovati delavci, ki so končali izobrazbo po vojni. Število stanovalcev na delavca je bilo v povprečju 16, v nekaterih domovih pa celo 63 (Perat 1966: 13). Danes je glede tega bistveno drugače, saj podatki Skupnosti socialnih zavodov Slovenije (2006) kažejo, da za 15.848 stanovalcev domov skrbi 7.000 zaposlenih. Pri tem pa je treba upoštevati, da so v današnjem času v domovih tudi težki bolniki in je za njihovo nego in oskrbo potrebnih več ljudi pa tudi materialnih sredstev.

Ko govorimo o delavcih domov v prvih letih po vojni, nekako do sredine sedemdesetih let, je treba opozoriti še na nekaj. Delo za oskrbo stanovalcev in vzdrževanje doma je v bilo v času, ko ni bilo tehničnih pripomočkov, ki bi olajšali delovne postopke, fizično veliko težje in zamudno (kurjenje štedilnikov in peči po sobah, ročno pranje perila in posteljnine, včasih kar v bližnjem potoku, obdelovanje njiv ipd.). Poleg tega ni bilo pripomočkov za nego bolnikov, kakršne poznamo danes; namesto plenice so, denimo, uporabljali

stare rjuhe, ki jih je bilo treba ročno prati. Delovni čas je bil zato zelo dolg, saj se je vlekel ves dan. Najhuje je bilo v graščinah, kjer seveda ni bilo dvigal in je bilo treba vse (tudi bolne stanovalce) ročno prenašati v višja nadstropja in navzdol. Opise, ki to nazorno prikazujejo, imamo v študijah primerov posameznih domov v okviru raziskave, vendar jih tukaj zaradi omejenosti prostora ne moremo v celoti navajati.

Delo medicinske sestre, ki ga je tudi intervjuvanka sama opravljala, je bilo zelo zahtevno, vedno bolj se je večalo število težje bolnih. Medicinske sestre so delale vse, kar je bilo v zvezi z uporabnikom, od osnovnih opravil (nega, menjava posteljnine in plenice itd.) do specialnih posegov. Včasih je bilo delo težje, ker ni bilo toliko pripomočkov (ni bilo dvigal, inkontinenčnega programa in še veliko drugih pripomočkov za enkratno uporabo, kot so na volje danes). Medicinske sestre so morale biti iznajdljive in fizično zmogljive, da so lahko opravile delo. Ga. Valentina je delo nadzorne sestre opravljala 25 let. Pripadnost domu je bila velika. (DU Jesenice; Bregant, Lončar 2005.)

Nič čudnega, da so v takih razmerah prišle prav vsake roke in so pri delu sodelovali tudi za delo sposobni stanovalci. Domovi so se začeli tehnično opremljati šele v sedemdesetih letih 20. stol., s tem pa so se tudi bistveno izboljšali delovni pogoji za zdravstvenonegovalno, kuhinjsko in vzdrževalno osebje. V šestdesetih letih se je začela tudi namenska gradnja domov, ki so bili bolj prilagojeni potrebam stanovalcev, pa tudi pomembnejše adaptacije starih in neprimernih zgradb, v katerih so delovali nekateri domovi. Tako so se razmere za delavce le spremenile na bolje.

Poglejmo nekaj opisov, ki nam bodo približali razmere v nekaterih domovih v poznih petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih:

Delo zaposlenih v tistem času se je zelo prepletalo – vsak je bil za vse. Pomembno je bilo samo to, da je bilo delo opravljeno, in ne, kdo ga bo opravil. Bilo je veliko prostovoljnega dela, seveda izven delovnega časa. [...] Prvi delavci se spominjajo, da so bili kot manjši kolektiv veliko bolj povezani. Veliko je bilo sodelovanja, medsebojne pomoči, druženja [...] (DSO Kamnik; Milek Ogrinc, Ravnikar 2005.)

Na ekonomiji, pa tudi sicer so tudi stanovalci radi pomagali. Spomni se, da je eden izrecno poudaril,

da ostane v domu, če bo lahko krave »štriglal«, seveda jih je lahko. Sploh so v tistih letih oskrbovanci veliko pomagali pri delu. Peči so kurili v vsaki sobi posebej in tudi štedilnik v kuhinji in peč v pekarni – dom je imel svojo pekarno – sta bila na trdo gorivo, tako so čistili peči in prinašali drva, posebej radi v kuhinjo, kjer so dobili za nagrado kak priboljšek. Pomagali so pri delu na vrtu, prva leta so glavino dela opravili sami. (DU Ptuj; Šemnički 2005.)

Sodelovanja med delavci doma je bilo izredno veliko, saj so ob različnih priložnostih vsi delali vse – ribali zelje za kisanje, pomagali pri kolinah, pospravljali ... S tem v zvezi je naraščala tudi pripadnost domu. Bili so kot velika družina, ki je zmogla veliko. (Trubarjev dom Loka pri Zidanem mostu; Valenčak 2005.)

Kaže, da je skupno delo osebja in stanovalcev prispevalo k njihovi medsebojni povezanosti, dobri odnosom in splošnemu vzdušju v domovih, prav tako pa k večji povezanosti med delavci.

Iz zbranih podatkov lahko tudi sklepamo, da so bili delavci domov v začetnem obdobju ponekod slabo plačani. V letu 1962 je bilo uvedeno plačilo po delu, kar je po mnenju nekaterih upravnikov domov ugodno vplivalo na delovno učinkovitost.

Poprej smo imeli stalno fluktuacijo delovne sile posebno strežnic, ki jim je bilo vseeno, ali so v službi ali ne, ker so bile res slabo plačane za delo, ki so ga opravljale [...]. V letu 1962 pa je bila kadrovska politika popolnoma drugačna od prejšnjih let. Zmanjšali smo od 6 strežnic na 4 in so bili bolniki in čistoča v domu bolj zadovoljivi, ker je bilo plačilo po učinku in razdelitvi dela po oddelkih. (Letno poročilo o delu in upravljanju Doma oskrbovancev na Gomilskem 20. 2. 1963 v Perger 2005.)

ZNAČILNOSTI ZDRAVSTVENE NEGE

Plačevanje zdravstvenih storitev iz sklada zdravstvenega varstva vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja ni bilo urejeno. Šolani zdravstveni delavci so bili prav zaradi tega v domovih še redki, saj so jih morali plačevati sami stanovalci iz oskrbnin. Tako ni bilo na voljo ustrezno kvalificiranih kadrov za nego stanovalcev, pa tudi ne primernih izobraževalnih programov, ki bi zagotavljalo dotok teh kadrov. Kot smo že rekli, so

v nekaterih domovih pomembno vlogo pri negi stanovalcev odigrale redovnice.

Od ustanovitve dalje je težaško delo bolničarke v domu opravljala sestra A. Sestra A je pripadala Družbi Hčere krščanske ljubezni (sestre usmiljenke) [...]

Praviloma je bila glavna sestra v domu Tisje vedno sestra usmiljenka. Sestre so tudi stanovale tu, dokler niso bile razporejene na drugo delovno mesto. Sestra A je z nekaj priučenimi strežnicami ob celodnevnomu delu izvajala oskrbo in nego v domu. Število stanovalcev se je iz leta v leto povečevalo, tako da jih je od začetnih 35 do leta 1950 naraslo na 65.

Leta 1964 je prišla v dom, kot glavna sestra, sestra M. P.- A. [...], ki je bila višja medicinska sestra in je s svojim izredno natančnim konceptom nege in oskrbe uvedla v dom tak nivo osebne in sobne higijene, da se je dom glede tega uvrščal med naj-sodobnejše. (DSO Tisje; Kokalj, Jakopin 2005.)

Kar se tiče samega kadra, imamo v naši ustanovi stalni problem posebno strežnega osebja. Za strežno osebje ni v naši republiki nobenih šol in tako nam je nemogoče priti do kvalificiranih kadrov, kar bomo morali to stvar pospešiti sami z raznimi tečaji. Če pogledamo v perspektivo, da nega človeka bo morala biti zmiram bolj zahtevna in bolj humana, zato je nujno, da čimprej pristopimo k organiziranju izobraževanja takih kadrov, ki so po vseh takih ustanovah nujno potrebne. (DU Polzela; Pergar 2005.)

Zdravstvene usluge v domu so bile na začetku na nizki ravni. Ni bilo denarja in tudi ne ustreznega kadra. Zdravnik in glavna medicinska sestra sta bila edino strokovno zdravstveno osebje. Zdravnik je prihajal dvakrat tedensko po eno uro z vlakom iz Radeč. Od tam so dobivali tudi zdravila, ki jih je prinašal stanovalec Drago. [...]

V času, ko se je zaposlila prva medicinska sestra [leta 1970], je bilo zaposlenih 17 delavcev, in sicer: upravnik doma, računovodkinja, materialni knjigovodja, 5 strežnic, 5 delavcev v kuhinji, hišnik, 2 nuni in medicinska sestra. Nuni sta stanovali v domu in si sami organizirali delo. Delali sta cel dan, kar je bilo potrebno. (Trubarjev dom Loka pri Zidanem mostu; Valenčak 2005.)

V šestdesetih letih se je v domovih začelo postopno zaposlovanje delavcev različnih profilov

s poudarkom na zdravstvenih kadrih različnih stopenj in specialnosti (bolničarji, zdravstveni tehniki, medicinske sestre z višjo in veliko pozneje tudi z visoko izobrazbo, fizioterapevti, delovni terapevti, redno delo zdravnika in različnih specialistov).

Glede na to, da se spreminja struktura stanovalcev, ki potrebujejo vse več pomoči, je tudi zdravstvena nega postala strokovno bolj zahtevna. Izvajajo se posegi, ki so se v času odprtja doma izvajali v bolnišnici. [...]

Zdravstveno nego opravljajo že od odprtja delavke in delavci z različnimi stopnjami izobrazbe. Nosilec zdravstvene nege je zdravstveni tehnik. Osnovna nega se z leti ni spremenila, je pa napredovala skupaj z razvojem stroke. (DSO Novo mesto; Novak, Klemenčič 2004.)

Dejanska uvedba [delovne] terapije je dokazala, da je to zelo pomembna oblika prave zdravstvene dejavnosti. Stanovalci in delavci doma so bili zadovoljni, ker so razstave izdelkov zaposlitvene terapije vzbujale zanimanje ljudi iz bližnje okolice bolj kot katerakoli druga dejavnost doma. (DSO Tisje; Kokalj, Jakopin 2005.)

S prihajanjem različnih zdravstvenih profilov s specializiranimi znanji je prihajalo do vse večje delitve nalog in opravil na posamezne, za konkretno delo usposobljene delavce. Delo se je v osemdesetih letih začelo vse natančneje normirati.

Stanovalce so začeli vse bolj izločati iz dela. Višja organizacija dela pomeni torej vse večjo delitev na svet delavcev in svet stanovalcev v domu. Tega se nekdanji delavci v intervjujih z nostalgijo spominjajo.

Včasih so stanovalci delali v kuhinji, na vrtu, na recepciji, v šivalnici, v vzdrževalni oz. mizarski delavnici, čistili so pisarne, redili prašiče in sodelovali pri kolinah. Sedaj zaradi slabšega zdravstvenega stanja stanovalcev in tudi zaradi različnih predpisov, ki določene dejavnosti prepovedujejo, sodelujejo predvsem pri urejanju okolice doma, pri delu na vrtu in pri pomoči sostanovalcem. (DSO Novo mesto; Novak, Klemenčič 2004.)

Standard zdravstvene nege in oskrbe se je povečal tako zaradi potreb in značilnosti stanovalcev kakor zaradi razvoja stroke, večjih pričakovanj stanovalcev in njihovih svojcev. Veljavni normativi

za zdravstveno nego, ki določajo število delavcev, pa se vzporedno z zahtevnostjo nege in oskrbe niso bistveno spreminjali.

Zdravstvena oskrba, ki je stanovalcem zagotovila storitve osnovnega zdravstvenega varstva, je bila urejena šele v osemdesetih letih. Od takrat dalje so v domovih zaposlovali bolj kvalificirane zdravstvene delavce in razširili dejavnost še na druge storitve (fizioterapija, delovna terapija). Tudi zdravniki splošne prakse od takrat redno zagotavljajo osnovno zdravstveno varstvo stanovalcev domov. To zagotavlja, da je zadovoljevanje potreb stanovalcev po negi in oskrbi na dokaj visoki ravni.

Zdravstveni delavci so s seboj prinašali tudi svoje strokovne doktrine, največkrat kar bolnišnične (ostanek tega je, da imajo še danes v nekaterih domovih vizite v sobah nepomičnih stanovalcev), in tako prispevali k temu, da so domovi delovali predvsem v skladu z zdravstvenim modelom.

Delo različnih zdravstvenih profilov je omogočalo nadaljnjo delitev nalog v domovih in njihovo specializacijo za posameznega vprašanja. Uporabnike so začeli obravnavati vsak s svojega strokovnega vidika in manj osebno.

V domovih so se v tem času naloge posameznih strokovnjakov vse bolj standardizirale, domovi so postajali vse večji in vedno bolj zapleteni socialni sistemi. Kakor je, po eni strani ta razvoj prinesel velik in pomemben napredek in je nesporno prispeval h kakovosti življenja stanovalcev v domovih, pa se je, po drugi strani z njim izgubilo tudi veliko nekdanje pristnosti v odnosih med svetovoma stanovalcev in delavcev.

Delo je strogo porazdeljeno po posameznih strokah. Pri vsej tej organiziranosti, obilici administrativnega dela se izgublja pristen odnos do človeka. (DSO Kamnik; Milek Ogrinc, Ravnikar 2005.)

Delovne naloge zdravstvenonegovalnega osebja so od devetdesetih letih naprej dokaj specializirane in natančno normirane. Vse več je administrativnih nalog, ki delavce obremenjujejo in jim kratijo čas za delo s stanovalci.

Normativi in standardi so danes manj ugodni in zato za stanovalce slabši kot včasih. Mi imamo več kadra kot določajo normativi, ker s kadrom po normativih ne bi mogli zagotavljati tako kvalitetne nege in oskrbe, ki jo stanovalci potrebujejo. Ker

je vedno več bolnih in nepokretnih, ki so potrebni zdravstvene nege, imamo več zdravstvenih tehnikov, kot jih določajo normativi. [...] Populacija stanovalcev je zdravstveno tako zahtevna, da je nujno, da jo negujejo zdravstveni tehniki. [...]

Za izvajanje navedenega v letu 2004 skrbi 214 delavcev. Največ jih je zaposlenih v zdravstveno negovalni službi, kar je glede na zdravstveno stanje stanovalcev razumljivo. Struktura stanovalcev se je od ustanovitve doma pa do danes zelo spremenila, ker je v dom prihajalo in še prihaja vedno več takšnih stanovalcev, ki potrebujejo nego in drugo strokovno pomoč. (DSO Novo mesto; Novak, Klemenčič 2004.)

V DVO je nameščenih 190 stanovalcev, zaposlenih pa je 81 delavcev. [...] Služba zdravstveno negovalnega osebja v DVO šteje trenutno 49 oseb. Z leti se število osebja spreminja, glede na potrebe doma in oskrbovancev. Zdravstveni profil je v domovih za stare vedno prevladoval. Z leti so prihajali novi profili bolj specializirani za določena področja zdravstvene nege, npr. višje medicinske sestre. Fizioterapevt in delovni terapevt se pojavita istočasno leta 1989. Fizioterapija se izvaja večinoma individualno, imajo pa tudi skupine. [...] Delovna terapija pomaga stanovalcem čim bolj aktivno in kvalitetno preživeti dneve v domu. Stanovalcu skušajo ohraniti čim boljšo kondicijo. (DVO Velenje; Antlejš 2005.)

Danes se morajo strokovni delavci in sodelavci za opravljanje svojih nalog stalno dodatno usposabljanje, če hočejo dosegati postavljene zahteve na delovnem mestu.

Naloge višje medicinske sestre so skrb za zdravstveno nego in oskrbo za vse stanovalce v domu, povezovanje zdravstvenih služb znotraj in zunaj doma, odgovornost za terapije, se vključevati v izobraževanje in izboljševati kader. (DVO Velenje; Antlejš 2005.)

Zdravstveno nego stanovalcev opravljajo že od odprtja dalje delavke in delavci z različnimi stopnjami izobrazbe.

Nosilec zdravstvene nege je zdravstveni tehnik. Osnovna nega se z leti ni spremenila. Glede na to, da se spreminja struktura stanovalcev, da potrebujejo več pomoči, je tudi zdravstvena nega postala strokovno bolj zahtevna. Izvajajo se posegi, ki so

se v času odprtja doma izvajali le v bolnišnici. Vse posege je potrebno sedaj natančno in sproti, po izmenah, vnašati v računalnik, zato se več časa porabi za beleženje opravljenega. (DSO Novo mesto; Novak, Klemenčič 2004.)

Danes v sklopu Doma delujejo štiri organizacijske enote s 105 zaposlenimi delavci. Strokovne službe v posameznih enotah opravljajo administrativno-finančne in tehnične storitve, zagotavljajo osnovno oskrbo ter zdravstveno nego, skrbijo za socialno, rehabilitacijsko in delovnoterapevtsko dejavnost ter družabno življenje stanovalcev. Poleg osnovne dejavnosti nudi Dom tudi dodatne dejavnosti ostalim občanom kot so: priprava in razvoz hrane občanom, pranje ter šivanje perila, gostinske usluge v točilnici, pedikuro in brivsko frizerske storitve. (DSO Kamnik; Milek Ogrinc, Ravnikar 2005.)

Zaradi velikega števila stanovalcev in delavcev je iz domov izginila domačnost in medsebojna povezanost med delavci in stanovalci, pa tudi med delavci samimi.

Vendar je bila včasih povezanost drugačna, pristnejša – vse je bilo bolj domače. Tega se z nostalgijo spominjajo prvi stanovalci, ki so še v Domu in tudi zaposleni. Stanovalka se spominja časa, ko je vsako jutro skuhalo kavo in nanjo povabila nekatere zaposlene. Ob hitri kavici so prijetno pokramljali in to ji je veliko pomenilo. Danes se kaj takega zelo redko zgodi, včasih pa je bil to ustaljen ritual. Zaposleni pa se spominjajo zabav, praznovanj, prireditev, ki so jih prirejali za stanovalce. Vse je bilo zelo spontano, večinoma se je vse odvijalo zvečer in je trajalo do jutranjih ur. (DSO Kamnik; Milek Ogrinc, Ravnikar 2005.)

VLOGA SOCIALNE DELAVKE

Odgovor na vprašanje, kako se je v dejavnost domov za stare ljudi vključevalo socialno delo in ali prisotnost socialne delavke ali delavca vpliva na kakovost življenja stanovalcev v domu, nikakor ni enostaven in ga tudi raziskava ni dala. Dobili smo številne podatke, ki osvetlijo proces oblikovanja nalog socialnih delavcev in njihove današnje profesionalne vloge v domovih. Pred tem so naloge socialnih delavcev opravljali drugi delavci, pogosto direktor (še zlasti, če je bil po izobrazbi socialni delavec).

V povojnem času so imeli vsako delo z večjim številom ljudi za socialno delo. To ilustrira tudi Letno poročilo Doma onemoglih Jelšingard za leto 1954: »Socialno delo z oskrbovanci ter vsa skrb za njihovo duševno zadovoljstvo je pa v preteklem letu bolj šepalo. Šele z namestitvijo *gospodinje* se je stvar popolnoma popravila.« (Podčrtali avtorici.)

Prva socialna delavka se je v Domu zaposlila decembra 1978. leta. Do takrat je delo socialne delavke v največji meri opravljal sam direktor, ki je bil po poklicu tudi socialni delavec. Pri tem mu je pomagala tajnica (administracija). Veliko časa je preživeljal med stanovalci, se z njimi pogovarjal, družil ... Prosilce je obiskoval na domu in presojal, kakšno nego potrebujejo. Postavil je temeljne okvire za poznejše socialno delo. (DSO Kamnik; Milek Ogrinc, Ravnika 2005.)

Osnovna težava na začetku delovanja je bila kadrovska. Tedaj ni bilo strokovnih delavcev, tako da je delo socialnega delavca opravljal kar direktor sam. Vse, ki so prosili za sprejem v Dom, je osebno obiskal v popoldanskem času in presojal, kakšno nego potrebujejo.

Da je bila kadrovska stiska res velika, priča tudi dejstvo, da je direktor kar nekajkrat prišel pomagat nočni sestri pri negi, zjutraj pa nadaljeval svoje delo. [...] Zaposlenih je bilo minimalno, v šestdesetih letih so delale v domu še vse bivše redovnice, ki so bile nekako vodstvene delavke. Delo je bilo le v grobem razdeljeno, sicer pa so znali vsi prijeti za vsako delo [...] Gospa Tereza pove, da je sprejemala oskrbovance, pisala dopise, nabavljala živila in druge stvari in sploh bila »deklica za vse«. Kuhinjo je vodila bivša redovnica [...] (DU Ptuj; Šemnički 2004.)

V Domu imajo socialno službo od februarja 1981. Najina sogovornica se je takrat zaposlila v Domu kot socialna delavka, tu dela že 25 let [...] Sama nama je povedala, da se je veliko spremenilo, od kar je prišla. Pri delu je danes več administracije. Rekla je, da so se včasih administraciji še lahko kako izognile. Potrebno je pisati veliko odločb [...] (Dom starejših občanov Ljubljana Vič-Rudnik, enota Bokalce; Baraga, Glivar 2006.)

Ko so v domove prihajale socialne delavke, so počasi prevzemale naloge, ki so jih prej opravljali drugi delavci; v domovih, kjer so bili

direktorji socialni delavci, so se za to praviloma odločali najpozneje. Ugotovimo pa lahko, da so naloge socialnih delavcev vse bolj predpisane oz. standardizirane. Zato je socialno delo izgubilo precej neposrednosti in odprtosti v odnosu do stanovalcev.

[...] 1986. leta zaposlijo v domu prvo socialno delavko, ki direktorja in glavno sestro razbremeni precej nalog, hkrati pa prevzame tudi nove zadolžitve. Predvsem se je izboljšalo delo s stanovalci, saj prej ni bilo človeka, ki bi se poglobljeno pogovarjal s stanovalci, jim pomagal pri razreševanju njihovih stisk in težav. Povečalo se je tudi sodelovanje z zunanjimi organizacijami in službami [...]

Socialna delavka je pomagala stanovalcem pri urejanju najrazličnejših del, urejala različne oblike pomoči za socialno ogrožene stanovalce, bolj se je lahko posvečala delu s stanovalci, ki so imeli težave s prekomernim uživanjem alkohola. Izboljšal se je tudi stik s svojci, stanovalci pa so imeli kontaktno osebo za reševanje svojih težav. Zaposlitev socialnega delavca je prinesla veliko pozitivnega in izboljšala kvaliteto bivanja stanovalcev. (DU Jesenice; Bregant, Lončar 2005.)

Čeprav sedaj delo socialnih delavcev v domovih omejuje nekoliko togo zastavljeni pravilnik o postopkih pri uveljavljanju pravice do institucionalnega varstva, ki jim določa delo po upravnem postopku, je vendarle opaziti tudi veliko kreativnosti in usmerjenosti na številna nova področja.

M. J. je povedala, da se je vloga socialne delavke v teh letih zelo spremenila. Vse več je pisarniškega dela in vse manj imajo socialne delavke časa za delo z uporabnikom. Od njih vsi zahtevajo, da se najprej izpolnijo vsi zakonski predpisi in obrazci, pri tem se pa nihče ne vpraša kako je z uporabnikom [...] Ker so delavci plačani skozi ceno oskrbnega dne, ki jo plača uporabnik oz. stanovalec, svojci ali lokalna skupnost, bi morale biti na prvem mestu zadovoljene potrebe stanovalcev [...] (DSO Novo mesto; Novak, Klemenčič 2005: 19.)

Poleg že dolgo uveljavljenih skupin za samopomoč se v domovih odvijajo še različne aktivnosti za stanovalce, ki so jih zasnovali socialni delavci v okviru svojega projektnega dela, vse več je družabništva, različnih oblik prostovoljnega dela ipd.

Socialna delavka je sodelovala tudi pri izboru družabnic, jih pripravljala na delo s stanovalci in jih potem redno spremljala in usmerjala pri njihovem delu. Socialna delavka pri svojem delu prepozna potrebe, želje in možnosti razvoja različnih oblik prostovoljnega dela [...] Socialna delavka je pripomogla tudi k razvoju prostovoljnega dela v domu, saj se je povezovala s srednjimi šolami, društvi upokojencev in posamezniki, ki so želeli delati v domu kot prostovoljci [...] (DU Jesenice; Bregant, Lončar 2005: 19.)

Socialno delo v domu torej dobiva vse več nalog, veliko pa se jih lotevajo sami socialni delavci, ki z uvajanjem novih projektov poskušajo zagotoviti stanovalcem kakovostno življenje. Prispevek socialnih delavk je izredno pomemben tako pri splošni klimi v domovih kakor pri odpiranju domov navzven.

SKLEP

Slovenski domovi za stare ljudi so se v preteklih šestdesetih letih iz »hiralnic« razvili v zapletene institucionalne sisteme, ki opravljajo pomembno vlogo na področju skrbi za stare ljudi. V preteklosti so nedvomno dosegli pomemben kakovostni razvoj.

Primerjava odnosa zaposlenih do uporabnikov v prvem povojnem obdobju in v poznejših namensko zgrajenih domovih, kjer so bili zaposleni delavci z ustrezno izobrazbo, je pokazala, da so v prvem povojnem obdobju med delavci in stanovalci vladali pristnejši medsebojni odnosi. Čeprav je bila kakovost storitev na veliko nižji ravni kot danes, je v instituciji vladalo domače vzdušje, povezanost med stanovalci in zaposlenimi je bila večja, njihovi odnosi pa bolj osebni.

Podobno je s pravicami stanovalcev v preteklosti in danes. V preteklosti so prevladovala prepovedi, danes pravice. Pojavi pa se drugačen problem – stanovalci imajo pravice zvečine le na papirju, njihova realizacija je šibka.

V današnjih domovih najdemo različne zapletene dejavnosti, aktivnosti, skupinske oblike druženja (skupine starih ljudi za samopomoč) in organizirane kulturne prireditve, s katerimi

poskuša institucija nadomestiti izgubljeno domače okolje. Stanovalci lahko samostojno izbirajo med dejavnostmi, ki jih domovi prilagajajo željam in interesom stanovalcev. Na tem področju institucija zagotavlja celo kvalitetnejše življenje, kot ga sicer imajo stari ljudje v skupnosti. Večji problem je prepad med stanovalci in delavci, ki ga zaznamo ob povečanem zaposlovanju izobraženega medicinskega kadra. Ne gre za to, da navzočnost medicinskega kadra ni upravičena, problem je v tem, da je premalo pozornosti namenjene socialni obravnavi in medsebojnemu odnosom. Zato je odnos do starih ljudi pogosto uradniški:

Stanovalci imajo možnost individualnega razgovora z direktorico ob vnaprej določenem terminu in pogovora s socialno delavko v okviru uradnih ur. Nameščene so skrinjice za pritožbe in predloge, prav tako knjiga pritožb. Pomembna sporočila stanovalcem in svojem sporočamo preko oglasne deske. (Šemnički 2005: 25.)

Postopna diferenciacija nalog, profesionalizacija in standardizacija opravil so v domove pripeljale vse več zdravstvenih strokovnjakov, kar je prispevalo k temu, da so domovi za stare in socialni zavodi v osemdesetih letih prejšnjega stoletja marsikaj prevzeli po medicinskem modelu.

Socialno delo se je v domove za stare ljudi dobro umestilo in v njih opravlja pomembno vlogo. Socialni delavci so s svojo naravnostjo pomembno prispevali k uveljavljanju socialnih vidikov delovanja doma, ki so za dobro počutje uporabnikov najpomembnejši.

V delovanju domov v obdobju po letu 2000 zaznamo hitrejšo uveljavljanje značilnosti socialnega modela. Ne moremo trditi, da je to že značilnost vseh domov, a trend postopnega opuščanja medicinskega modela in razvijanja prvin, ki so značilne za socialni model, se nedvomno kaže. Pri uveljavljanju socialnega modela ima pomembno vlogo socialna delavka doma, saj pri svojih strokovnih opravilih uporablja socialne koncepte in metode dela.

Da bi zagotovili boljšo strokovnost delavcev in okrepili njihov občutek za pomen socialnih odnosov, moramo zagotoviti načrtno usposabljanje delavcev za opravljanje nalog in redno supervizijo.

VIRI

- ANTLEJ, U. (2005), *Razvoj doma za stare ljudi v Velenju*. Ljubljana: FSD (diplomska naloga).
- ANŽIČ, S. (2002), *Skrb za uboge v deželi Kranjski: Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv.
- BARAGA, M., GLIVAR, L. (2006), *Zgodovina Doma starejših občanov Ljubljana Vič-Rudnik, enota Bokalce*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- BREGANT, V., LONČAR, M. (2005), *Zgodovina socialnega dela v Domu upokojencev Dr. Franceta Bergelja Jesenice*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- Dnevni red Zavetišča za onemogle v Ljubljani z dne 11. 5. 1946 (ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in zdravstvo, Š 46, S 1253/46).
- GOFFMAN, E. (1961), *Asylums*. Doubleday & Co. (Pelican, 1968).
- Hišni red Dom počitka Šalek (1953).
- Hišni red Doma oskrbovancev Gomilsko (1956).
- Hišni red Doma počitka Mengeš (1996).
- Hišni red Doma počitka Metlika (2003).
- Hišni red Doma starih in onemoglih Jelšingrad (1952).
- Hišni red Doma upokojencev Kamnik (1985).
- Hišni red Doma za varstvo odraslih Velenje (2003).
- KAVAR VIDMAR, A. (1985), *Socialna politika in socialno delo v samoupravnih socialističnih družbi: Poročilo o delu za leto 1985*. Ljubljana: VŠSD.
- KOKALJ, L., JAKOPIN, M. (2005), *Dom Tisje – nekoč in danes*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- KRESAL, F. (1998), *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Letno poročilo Doma onemoglih Jelšingrad za leto 1954 z dne 14. 2. 1955. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 30.
- MALI, J. (2006), Koncept totalne ustanove in domovi za stare. *Socialno delo*, 45, 1-2: 17-27.
- Mesečno poročilo Doma starih in onemoglih Dornava dne 2. 10. 1948. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 50.
- Mesečno poročilo Doma starih in onemoglih Gornja Radgona dne 8. 2. 1955. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 30.
- Mesečno poročilo Prehodnega doma starih in onemoglih Ljubljana, Poljanska 16, z dne 3. 1. 1950. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 50.
- Mesečno poročilo Zavetišča sv. Jožefa ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 48.
- MILEK OGRINC, M., RAVNIKAR, S. (2005), *Zgodovina Doma starejših občanov Kamnik*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- MULEJ, A. (2005), *Razvoj Lamprechtovega doma Slovenske Konjice*. Ljubljana: FSD (diplomska naloga).
- NOVAK, T., KLEMENČIČ, S. (2005), *Zgodovina Doma starejših občanov Novo mesto*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- PERAT J. (1966), Varstvo ostarelih v SR Sloveniji. *Vestnik socialnega varstva SRS*: 8-19.
- PERGER, D. (2005), *Razvoj doma upokojencev na Polzeli: Študija primera*. Ljubljana: FSD (diplomska naloga).
- Pojasnila k proračunskemu predlogu za leto 1948 Zavetišča sv. Jožefa v Ljubljani z dne 4. 11. 1948. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 48.
- Poročila Zavetišča sv. Jožefa za obdobje od 15. 11. do 8. 12. 1946. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 48.
- Poročilo Doma starih in onemoglih Gornja Radgona dne 3. 4. 1950. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, a. e. 50.
- Poročilo o domovih onemoglih Mestne občine Ljubljana za leto 1955. ZAL LJU 479 MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 187, S K/052/55.
- Poročilo o starostnem skrbstvu ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in varstvo, Š 220, S Mesečna poročila.
- Pravilnik o postopkih pri uveljavljanju pravice do institucionalnega varstva, *Ur. l. RS*, 38/2004.
- Predlog Ministrstva za ljudsko zdravstvo z dne 26. 10. 1948. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in zdravstvo, Š 208, S 801-1430/48.
- Skupnost socialnih zavodov Slovenije. www.ssz-slo.si (1. maj 2006).
- Starostna odprta zaščita (1955). ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, a. e. 186, t. e. 921/55.
- ŠEMNIČKI J. (2005), *Razvoj institucionalnega varstva v upravnih enoti Ptuj*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- Uradno poročilo Zavetišča za onemogle na Poljanski 28, Ljubljana, z dne 4. 4. 1946. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in zdravstvo, Š 46, S 1212/46.
- VALENČAK, I. (2005), *Zgodovina Trubarjevega Doma upokojencev Loka pri Zidanem mostu*. Ljubljana: FSD (seminarska naloga).
- Začasni pravilnik o poslovanju mestnega zavetišča za onemogle v Ljubljani. ZAL, LJU 479, MLO Ljubljana, Socialno skrbstvo in zdravstvo, Š 46, S 1212/46.

Iain Ferguson
DRUGAČEN SVET JE MOGOČ
RADIKALNO SOCIALNO DELO V 21. STOLETJU

Od časa do časa pride do dogodkov, pri katerih se zelo jasno pokažejo do tedaj prikrita razmerja in povezave, kot da bi jih gledali z rentgenskimi žarki ali pa kot da bi jih osvetlil nenaden blisk, in dobimo občutek, da odslej nič več ne bo tako, kot je bilo prej. Tu lahko pomislimo na zadnji helikopter, ki zapušča streho ameriške ambasade v Saigonu leta 1974 ali na znameniti »Ceaucescujev trenutek« v Romuniji leta 1989, ko je množica izžvižgala diktatorja in je njegov obraz jasno odrazil spoznanje, da njegova oblast dokončno ugaša, ali na dogodke 11. septembra 2001 v New Yorku. To so zgledi takih trenutkov. Najbrž dnevi in tedni, ki so sledili opustošenju, ki jih je povzročil hurikan Katrina v Luisiani in Misisipiju leta 2005 tudi sodijo v to kategorijo, saj so se mnogi po svetu spraševali, kako je mogoče, da so v najbogatejši družbi, kar jih je svet doslej poznal, deset tisoči najrevnejših, najbolj ranljivih ljudi ostali prepuščeni sami sebi in mnogi tudi umrli, brez hrane in zdravil. Kako se je lahko zgodilo, da je izvoljena vlada skoraj teden nemo opazovala in ni ničesar storila, medtem ko so vsak večer televizijske slike kazale vso grozoto tega, kar se je dogajalo, in preplavljale milijone domov po vsej Ameriki? In zakaj se je zdelo, da je tako malo solidarnosti med ljudmi, ko pa so celo v najrevnejših družbah po cunamiju ljudje še naprej skrbeli za stare, šibke in ranljive? Mnogi so se tudi spraševali, kako se je lahko dogodilo tako opustošenje, hkrati pa gredo milijarde za vojno v Iraku.

Dogodki v New Orleansu so pomembni za razpravo o prihodnosti socialnega dela iz dveh razlogov. Prvič, ker nam marsikaj povedo o značilnostih družbe, v kateri živimo. Težko bi trdili, da je bilo tisto, kar se je zgodilo v New Orleansu, zgolj posledica nesposobnosti ali nerodnosti. Brez dvoma bi mnogi umrli za posledicami poplave in

tudi ni dvoma, da so ga nekateri polomili. A ti dogodki nam ponujajo tudi zgled »neoliberalistične erozije solidarnosti«, kakor se je pred kratkim izrazil Walter Lorenz (2005). Neoliberalistična ideologija vztraja, da so privatne službe »dobre«, javne pa »slabe«, z drugimi besedami, da trg kot način zadovoljevanja človekovih potreb nima alternative in da je osnovna ali celo edina vrednota izbira (Bauman 2005). Pojem izbire je osrednji pojem neoliberalističnega diskurza, tudi za »novi laburizem« Tonyja Blaira v Veliki Britaniji. Kljub temu so me dogodki v New Orleansu spomnili na citat Anatola Francea iz leta 1894: »zakon v svoji veličastni enakopravnosti prepoveduje tako bogatim kot revnim, da bi spali pod mostovi, prosjačili po ulicah ali kradli kruh«. Prav to izbiro je Busheva administracija ponudila New Orleansčanom po hurikanu Katrina. Lahko skočiš v svoj avto, se odpelješ in naseliš v prijetnem hotelu v Texasu, kar so nekateri tudi storili. Vemo, na primer, da je neworleanški hotel Hilton v 24 urah evakuiral 1.600 članov osebja in gostov. Kdor pa želi, lahko ostane v svoji hiši in tvega, da utone, ali gre v »Superdome« (neworleanški stadion, kjer so se zbirali ljudje, ki so ostali brez strehe nad glavo) in tvega, da bo napaden, ali pa poskuša ukrasti hrano in zdravila iz trgovine in tvega, da ga bodo ustrelili kot roparja. Revni, zlasti črno prebivalstvo, vsekakor niso imeli veliko izbire in mnogi so umrli.

Drugi razlog, da omenjamo New Orleans, je, da so sami dogodki in tudi odgovori nanje odprli teme, vprašanja in razprave, ki so bili in so še vedno osrednja vprašanja socialnega dela – odnos med posameznikom in družbo, med »javnimi zadevami« in »privatnimi problemi«, vloga javnih služb, zlasti za revne, pomen razredne in rasne neenakosti, pomen družbene solidarnosti, boj za socialno pravičnost in pomen spoštovanja.

Zlasti pa dogodki zastavljajo vprašanja o vlogi socialnega dela v družbi, ki je razdeljena in v kateri je vse več neenakosti. Da bi podkrepili to misel, pogledjmo tri dokaj naključno izbrane zglede, ki so se dogodili v istem mesecu leta 2005 in osvetljujejo obseg neenakosti.

Prvič, avgustovsko poročilo britanskega vladnega posvetovalnega znanstvenega odbora (UK Government Scientific Advisory Committee) postavi na laž obljube laburistične vlade, da bo med leti 1997 in 2010 zmanjšala prepad neenakosti za 10%; razkorak v pričakovani življenjski dobi med spodnjo petino in splošnim prebivalstvom med leti 1997–1999 in 2001–2003 se je povečal za 2 % pri moških in 5 % pri ženskah. To pomeni, da je sedaj pričakovana življenjska doba pri najbogatejših prebivalcih za 7 ali 8 let daljša kot pri revnih (www.dh.gov.uk/healthinequalities). Ta porast neenakosti na zdravstvenem področju je odraz splošnega porasti ekonomskih neenakosti.

Drugič, po podatkih ameriškega urada za statistiko (US Census Bureau) za leto 2004 je število Američanov brez zdravstvenega zavarovanja naraslo že četrto leto zapored in sodi med najvišje, odkar spremljajo te podatke. Glavni razlog za to je, da danes vse več podjetij noče več kriti stroškov za zdravstveno zavarovanje svojih zaposlenih. Tudi ne preseneča, da raziskave kažejo, da nezavarovani dalj časa čakajo, preden poiščejo zdravniško pomoč, iz tega pa izhaja, da zlahka ozdravljivih bolezni ne pozdravijo dovolj zgodaj. Rezultat je, da ti ljudje potrebujejo več medicinske pomoči, več jih konča v bolnišnicah in vse več jih zaradi plačevanja računov za zdravljenje zapade v popolno revščino (Swann 2005).

Tretjič, poročilo ameriške humanitarne organizacije Save the Children kaže, da je ena največjih ovir za izobraževanje deklet po svetu in še posebej v podsaharski Afriki plačevanje šolnin. V 17 izmed 25 dežel, kjer največ deklic ne hodi v šolo, šole še vedno zaračunavajo šolnine (Save the Children 2005). V nekaterih od teh držav se skoraj polovica deklic ukvarja s prostitucijo, da bi lahko poravnale račune za izobraževanje (BBC, 5. september 2005). Pogoj za pridobivanje mednarodne pomoči pa je seveda uvedba šolnin.

Pomembno je, da se osredotočimo na problem neenakosti in da ne govorimo le o revščini, ker je kot prepričljivo prikazal zdravstveni epidemiolog profesor Richard Wilkinson v knjigi *Vpliv neenakosti*, ravno stopnja ekonomske neenakosti v družbi najpomembnejši dejavnik, ki vpliva na

pričakovano življenjsko dobo, poleg tega pa tudi na obseg tesnobnih stanj in depresij, nasilja in medsebojne pomoči. Ob tem nas ne sme presenetiti podatek, da je v Luisiani in Misipiju stopnja neenakosti najvišja od vseh držav Združenih držav Amerike (Wilkison 2005).

Prav na podlagi spoznanj, da stopnja neenakosti narašča ter da se obseg družbene solidarnosti zmanjšuje, bi morali ponovno ovrednotiti tradicijo radikalnega socialnega dela, vendar ne iz nostalgije ali iz zapoznele želje, da bi oživili sedemdeseta leta, temveč kot tisto najboljše iz tradicije socialnega dela, da obravnava družbeno neenakost in zatiranje, ki jih doživljajo uporabniki socialnega dela v 21. stoletju, ter se spopada z njima.

TRADICIJA RADIKALNEGA SOCIALNEGA DELA

Jones (1983) in Drakeford (2001) trdita, da je socialno delo vedno imelo radikalno jedro, potencial za radikalizem, celo v tako reakcionarnih organizacijah, kot je bila Charity Organisation Society (COS) iz 19. stoletja v Veliki Britaniji. Pedersen v biografiji znane socialne delavke in pozneje članice parlamenta Eleanor Rathbone navaja primer Maude Royden, ki je kot mnoge mlade prostovoljke iz bogatih družin preživela osemnajst mesecev v enem izmed delavskih naselij Liverpoola:

Ni bila pretirano kritična in ob nekaterih njenih dejanjih bi teoretiki Charity Organisation Society prebledeli. Ko je žena pristaniškega delavca priznala, da je 300 funtov, ki jih je prejela po moževi smrti, zapravila do zadnjega penija, je Royden izjavila: »Super, da je lahko to vsaj enkrat v življenju storila.« Ženska je naštela vse, kar je nakupila, in z Maude sta se smejali kot zmešani. (Pedersen 2004: 86.)

Očitno je, da je bila Royden zelo nejevoljna zaradi neustreznih teorij in programov, kako obravnavati revščino v delavskih naseljih. Bila je, kot je sama priznala,

»nora, ker je sprejemala razliko med tistimi, ki si zaslužijo pomoč, in tistimi, ki si je ne zaslužijo!« [...] Vse ženske so se ji zdele »nepopisno revne« in ni bilo težko razumeti, zakaj so nekatere pile kot izprienci: »Ljubi moji ubožci! Tudi jaz bi pila, če bi živela na Lancasterski ulici.« (*Ibid.*)

Formalno izobraževanje za socialno delo so na začetku dvajsetega stoletja vpeljali tudi zato, da bi onemogočili klientom na tak način »kontaminirati«¹ prijateljske obiskovalce. To daje slutiti, da tovrstni pogledi niso bili omejeni le na nekaj posameznikov (Jones 1983).

Radikalna tradicija socialnega dela je v skoraj vsej svoji zgodovini zelo neizrazita. Ko pa se le pojavi, je to navadno v obdobjih družbenih sprememb ali socialnih prevratov in pogosto kot odgovor na širša družbena gibanja (Thompson 2002). Tako sta na primer Reisch and Andrews v svoji zgodovini radikalnega socialnega dela v Združenih državah pokazala, da so se ob izbruhu prve svetovne vojne mnogi socialni delavci, med njimi je najbolj znana Jane Adams, vključili v gibanje, ki je nasprotovalo vstopu Amerike v vojno (Reisch, Andrews 2003). V tridesetih sta bila nastanek fašizma na eni strani in izkušnja ekonomske depresije na drugi povod, da so se številni socialni delavci pridružili radikalnemu gibanju, ki je aktivno podpiralo stavkajoče delavce; osrednji lik tega gibanja je bila marksistka Bertha Capen Reynolds. V sedemdesetih letih je Paolo Freire s svojimi idejami, da se mora socialno delo vključiti v boj proti revščini, militarističnim diktaturam in za socialno pravičnost, vplival na delo mnogih socialnih delavcev v Srednji in Latinski Ameriki. Kakor je znano, je nastanek raznih gibanj v poznih šestdesetih in sedemdesetih (gibanja žensk, gibanja za človekove pravice, sindikalnega gibanja itn.) napotil mnoge socialne delavce v Veliki Britaniji, Kanadi, Avstraliji in drugod, da so začeli iskati poti, kako razviti socialno delo, ki bo preseglo individualno psihosocialno delo na posameznih primerih in se bolj ukvarjalo z materialnimi koreninami problemov njihovih strank. Glavno vodilo njihovih prizadevanj za drugačno socialno delo je bilo velikokrat prav nezadovoljstvo s tem, kar so čutili kot ozkost kliničnega socialnega dela in kot svojo nemoč, da bi obravnavali širši družbeni kontekst življenja strank in se angažirano vključili v obravnavo problemov socialne pravičnosti in družbenih sprememb. V osrčju kritike radikalnega socialnega dela je bilo, da delo s posameznikom individualizira in patologizira stranke in njihove izkušnje, prezre pa strukturne dejavnike, ki so prispevali k njihovim problemom. Ta poudarek se odraža v definiciji radikalnega socialnega dela, kot so ga zapisala urednika v tekstu s tem naslovom:

Misliva, da radikalno socialno delo pomeni zlasti razumevanje položaja zatiranih v kontekstu družbene in ekonomske strukture, v kateri živijo. (Bailey, Brake 1975.)

Obstajali so seveda tudi drugi elementi radikalnega socialnega dela: kritika zatiralskih in kontrolnih vidikov države blaginje, zahteve po drugačnem odnosu med socialnimi delavci in strankami tako na individualni ravni (zahteve, ki je predhodnica današnjega vključevanja uporabnikov) kot v zavezništvu med socialnimi delavci in uporabniškimi organizacijami, poudarek na skupnostnih metodah obravnave problemov strank (vključno s skupnostnim delom in skupnostno akcijo, ki sta prispevala npr. k nastanku gibanja hendikepiranih v osemdesetih letih), vztrajanje, da se socialni delavci vključijo v sindikalna gibanja in gradijo povezave z drugimi skupinami delavcev. A tradicija radikalnega socialnega dela je danes pomembna zaradi njegovega poudarka na kontekstu, ne toliko zaradi novih metod. Po eni strani je večji poudarek na kolektivnih metodah v socialnem delu že dolgo zastarel, po drugi pa bi se mnogi sodobni radikalni socialni delavci strinjali z Janom Fookom (1993), da lahko tudi marsikatero individualno delo štejemo med radikalne metode. Dobro socialno delo s posameznikom je bilo skupaj s skupnostnim socialnim delom med glavnimi žrtvami prevlade menedžmenta skrbi.

Poudarek na kontekstu je še zlasti pomemben v treh pogledih. Prvič, zaradi prepoznavanja in analize načinov, kako prevladujoča ideologija našega časa, neoliberalizem, oblikuje vsak vidik prakse socialnega dela, bodisi s pomočjo programov strukturnega prilagajanja kakor v Senegal ali Kolumbiji ali pa z vse bolj privatiziranimi službami v Veliki Britaniji in drugod, kjer je vloga socialnega delavca skrčena na vlogo menedžerja skrbi (Ferguson, Lavalette, Whitmore 2004). Dobro zglede, kaj lahko take analize vključujejo, ponudita deli Johna Harris (2003) in Chris Jones (2004).

Drugič, sili nas, da iščemo smisel v vedenju stranke. Včasih je bilo razumevanje vedenja stranke osrednja naloga socialnega dela (England 1986). Vse bolj pa se (vsaj v britanskem socialnem delu) dogaja to, kar je Howe (1986) poimenoval premik iz globine na površje. Vlade in menedžerji se vse manj ukvarjajo z razumevanjem vedenja in vse bolj z nadziranjem vedenja s pomočjo ocene in upravljanja tveganj (Parton 1996). Večina

tako imenovane na evidencah temelječe prakse (*evidence-based practice*) je usmerjena k temu cilju, moralna, politična in etična vprašanja pa so reducirana na tehnično vprašanje, »kaj deluje«. Širši kontekst družbene in ekonomske neenakosti je izbrisan s slike (McIvor 2004).

Tretjič, razumevanje ljudi v kontekstu pomeni tudi spodbijanje in zavračanje moralne avtoritarosti in obsojanja žrtve, ki ju še vedno podpirajo številne evropske vlade, tako konservativne kot tiste na »tretji poti« (Lavalette, Mooney 1999). Ko sta leta 1993 v Veliki Britaniji dva majhna otroka ubila tretjega, je premier John Major izjavil, da moramo »manj razumeti in bolj obsojati« (gl. Ferguson 1994). Tako mnenje je uporabno v populistični politiki, ne pa v socialnem delu. Konzumerizem, ki poudarja uporabnika socialnih storitev kot potrošnika, po drugi strani zelo kaznuje skupine, ki ne dosegaajo kriterijev »zaslužnih potrošnikov«, kar so v glavnem iskalci azila, ljudje v zavetiščih, mladi, skupine za duševno zdravje in revni starši. Če profesionalno socialno delo ni pripravljeno zavzeti jasnega stališča do teh problemov in glasno spregovoriti v obrambo zatiranih skupin, kot je to že storila mednarodna zveza socialnih delavcev in delavk (IFSW), potem je trditev, da je socialno delo poklic, ki temelji na socialni pravičnosti, dokaj prazna.

SKLEP

Znano je, da je po propadu komunističnih režimov ob koncu devedesetih svetovalec ameriškega zunanjega ministrstva Francis Fukuyama razglasil »konec zgodovine«. To pomeni, da je kapitalizem premagal svoje politične in ideološke tekmece, s tem pa so vojne, z izjemo lokalnih, postale stvar preteklosti (Fukuyama 1992). V akademskih krogih so te ideje še podkrepili s postmodernističnimi mnenji, da ni več »velikih zgodb«, tj., da ne moremo več razumeti sveta v okviru kakšne prevladujoče predstave. Dejansko pa bi se mnogi strinjali, da smo po razpadu komunizma videli še preveč zgodovine, tako v bivši Jugoslaviji konec devetdesetih ali v sedanji vojni v Iraku, pa tudi

ob nedavnih strahotah v New Orleansu. Očitno je tudi, da sta neoliberalistična globalizacije in »projekt za novo ameriško stoletje« (Project for the New American Century), ki vladata danes, prav tako »veliki zgodbi«, vendar svet zaradi njiju ni postal pravičnejši in mirnejši.

Skleniti želim z mislijo, da ima ta mračna slika tudi drugo stran, saj nezadovoljstvo s posledicami neoliberalizma povzroča globalni odpor v tolikšnem obsegu, kot ga nismo videli od konca šestdesetih. Najbolj očitna manifestacija tega nezadovoljstva je novo veliko globalno gibanje, ki je nastalo v protestih proti svetovni trgovinski organizaciji v Seattlu leta 1999. Na demonstracijah proti G8 v Ženevi, Pragi in Gleadlesu na Škotskem leta 2005, na svetovnih socialnih forumih v Porto Allegru in Mumbaiu in na evropskih socialnih forumih v Firencah, Parizu in Londonu je antikapitalistično globalno gibanje za pravičnost napadlo osrednje nosilce neoliberalistične ideologije in opozorilo na uničujoče učinke te ideologije za ljudi po vsem svetu. S slogani kakor »Svet ni potrošna dobrina« in »Drugačen svet je mogoč« poskuša to gibanje predstaviti alternativno vizijo za planet in njegove prebivalce, vizijo, ki temelji na pravičnosti, demokraciji, različnosti in trajnostnem razvoju (Ferguson, Lavalette, Mooney 2002, Callinicos 2003: 112). Po velikih protivojnih demonstracijah 15. februarja 2003, ko je več kot 10 milijonov ljudi korakalo proti vojni v Iraku, je New York Times opisal gibanje kot »drugo svetovno velesilo«. V preteklosti so radikalna gibanja v socialnem delu pogosto nastala v povezavi s takimi gibanji (Thompson 2002). Naj sklenem, da lahko nezadovoljstvo z neoliberalističnim socialnim delom in vse večji odpori proti neoliberalizmu tako znotraj kot zunaj socialnega dela prispevajo k razvoju nove paradigme socialnega dela ali svetovnega nazora, ki lahko z združitvijo najboljših prvin tradicionalnega socialnega dela z bolj radikalnimi strukturnimi pristopi postane veliko širše in bolj mednarodno gibanje, kakor je bilo radikalno socialno delo v sedemdesetih.

Prevedla Lidija Kunič

VIRI

- BAILEY, R., BRAKE, M. (ur.) (1975), *Radical Social Work*. London: Edward Arnold.
- BAUMAN, Z. (2005), *Work, Consumerism and the new Poor*. London: Open University Press (2. izdaja).
- BUTLER, I., DRAKEFORD, N. (2001), Which Blair Project? Communitarianism, Social Authoritarianism and Social Work. *Journal of Social Work*, 1, 1: 7-19.
- CALLINICOS, A. (2003), *An Anti-Capitalist Manifesto*. London: Polity.
- ENGLAND, H. (1986), *Social Work as Art: Making Sense for Good Practice*. Harper Collins.
- FERGUSON, I. (1994), Containing the Crisis: Crime and the Tories. *International Socialism*, 62: 51-70.
- FERGUSON, I., LAVALETTE, M., MOONEY, G. (2002), *Rethinking Welfare: A Critical Perspective*. London: Sage.
- FERGUSON, I., LAVALETTE, M., WHITMORE, E. (ur.) (2004), *Globalisation, Global Justice and Social Work*. London: Routledge.
- FOOK, J. (1993), *Radical Casework: A Theory of Practice*. Sydney: Allen and Unwin.
- FUKUYAMA, F. (1993), *The End of History and the Last Man*. New York.
- HARRIS, J. (2003), *The Social Work Business*. London: Routledge.
- JONES, C. (1983), *State Social Work and the Working Class*. Basingstoke: Macmillan.
- (2004), The neo-liberal Assault: Voices from the Front Line of British social Work. V: I. FERGUSON, M. LAVALETTE, E. WHITMORE (ur.) *Globalisation, Global Justice and Social Work*. London: Routledge.
- LAVALETTE, M., MOONEY, G. (1999), New Labour, New Moralism: The Welfare Politics and Ideology of New Labour under Tony Blair. *International Socialism*, 85, 27-47.
- LORENZ, W. (2005), Social Work and a New Social Order: Challenging Neo-liberalism's Erosion of Solidarity. *Social Work and Society*, 3, 1.
- PARTON, N. (1996), Social Work, Risk and the 'Blaming System'. V: PARTON, N. (ur.) *Social Theory, Social Change and Social Work*. London: Routledge.
- PEDERSON, S. (2004), *Eleanor Rathbone and the Politics of Conscience*. Yale University Press.
- REISCH, M., ANDREWS, J. (2002), *The Road Not Taken: A History of radical social Work in the United States*. New York: Brunner-Routledge.
- THOMPSON, N. (2002), Social Movements, social Justice and social Work. *British Journal of Social Work*, 32: 711-722.
- Save the Children (2005), *State of the World's Mothers Report 2005: The Power and Promise of Girls' Education*. New York: Save the Children.
- SWANN, C. (2005), More Americans Lack Cover for ill-Health. *Financial Times*, 31. avgust: 4.
- WILKINSON, R. (2005), *The Impact of Inequality: How to Make sick Societies healthier*. New York: New Press.

Mateja Sedmak

ETNIČNO MEŠANI PARI IN DRUŽINE

IZZIV ZA SOCIALNO DELO

UVOD

V članku bosta predstavljena vidika etnične heterogamije, ki se s stališča svetovalnega in terapevtskega dela s člani etnično mešanih družin kažeta kot pomembnejša:

- zgodovina (znanstvene) patologizacije mešanih zakonov, partnerstev in družin (s ciljem osvetliti prevladujoč znanstveni in laični diskurz v odnosu do obravnavanega problema)
- specifična dinamika partnerskega in družinskega življenja, ki je posledica različnih etničnih tradicij vključenih partnerjev, kar zveča možnost medpartnerskega konflikta zaradi neskladnih kulturnih vzorcev.

Sledil bo krajši prikaz osrednjih ugotovitev empirične študije, izvedene na vzorcu etnično mešanih parov v slovenski Istri, ki se navezuje na obravnavano problematiko.

Termin heterogamija oz. etnično mešana partnerstva in družine vključuje kulturno (jezikovno), religiozno in rasno mešana partnerstva in družine.

ETNIČNO MEŠANA PARTNERSTVA IN DRUŽINE V SLOVENIJI

Slovenija sodi med narodno (kulturno), religiozno in rasno dokaj homogena območja. O tem priča tudi zadnji popis prebivalstva iz leta 2002, po katerem živi v Sloveniji 1.631.363 (83,1 %) deklariranih Slovencev in Slovenk in 144.208 (7,3 %) pripadnikov drugih etničnih skupin. Upoštevati moramo še število neopredeljenih in tistih, ki so se opredelili regionalno (188.465 ali 9,6 %). V primerjavi z drugimi republikami nekaj skupne domovine sodi Slovenija med narodno najbolj

homogene, kar vpliva tudi na razmeroma majhno število etnično mešanih zvez in družin. Stopnja etnično mešanih družin v Sloveniji naj bi tako znašala okoli 20 %, pri čemer niso upoštevana partnerstva in zakoni brez otrok.

Tabela 1: Narodna homogenost družin z otroki/statistične regije, popis 2002, Slovenija

Statistična regija:	Družine skupaj		Narodno homogamne		Narodno heterogamne	
	število	%	število	%	število	%
Slovenija	428.303	100	341.758	79,8	86.545	20,2
pomurska	26.455	100	22.133	83,7	4.322	16,3
podravska	68.220	100	54.469	79,8	13.751	20,2
koroška	16.197	100	13.787	85,1	2.410	14,9
savinjska	56.036	100	45.390	81	10.646	19
zasavska	9.706	100	7.806	80,4	1.900	19,6
spodnje-posavska	14.662	100	11.846	80,8	2.816	19,2
JV Slovenija	29.372	100	22.601	76,9	6.771	23,1
osrednje-slovenska	106.270	100	83.340	78,4	22.930	21,6
gorenjska	42.784	100	35.509	83	7.275	17
notranjsko-kraška	10.854	100	8.604	79,3	2.250	20,7
goriška	25.491	100	20.715	81,3	4.776	18,7
obalno-kraška	22.256	100	15.558	69,9	6.698	30

Tabela 1 prikazuje prisotnost etnično mešanih družin po statističnih regijah v Sloveniji. Za narodno homogamne so opredeljene tiste družine, v katerih se vsi člani družine (starši in otroci) izrekajo za enako narodno pripadnost, medtem ko so kot narodno heterogamne opredeljene

družine, v katerih se člani družine ne izrekajo za enako narodno pripadnost, ne glede na to, ali gre za dvostarševsko ali enostarševsko družino.

Kot je razvidno iz prikaza, za Slovenijo v celoti velja, da število etnično mešanih družin znaša 86.545 (20,2 % vseh družin v Sloveniji). Ob pregledu medregionalnih razlik ugotovimo, da se odstotek etnično mešanih družin v večini regij giblje med 18 in 21 %. Izraziteje izstopata dve regiji, in sicer koroška, v kateri je odstotek etnične heterogamije najnižji (14,9 %), in obalno-kraška, v kateri je največ etnično mešanih družin (30 %). Največ etnično mešanih družin je v treh obalnih občinah (Koper, Izola, Piran), kjer je stopnja etnične heterogamije, kot prikazuje tabela 2, višja od 30 %, v piranski občini pa skorajda 40 %.

Tabela 2: Narodna homogenost družin z otroki v občinah Koper, Izola, Piran (popis 2002)

Občina:	Družine skupaj		Narodno homogamne		Narodno heterogamne	
	število	%	število	%	število	%
<i>Slovenija</i>	428.303	100	341.758	79,8	86.545	20,2
Koper	10.435	100	7.226	69,2	3.209	30,8
Izola	3.157	100	2.083	66	1.074	34
Piran	3.650	100	2.207	60,5	1.443	39,5

Med 8 občinami, v katerih je stopnja etnično mešanih družin najvišja in se giblje nad 30 % (gl. tabelo 3), je 6 takih, v katerih prebivajo pripadniki avtohtone italijanske ali madžarske skupnosti in se nahajajo v obmejnem pasu (Dobrovnik, Hodoš, Lendava, Izola, Koper, Piran). Podatek sicer ne preseneča, če si ogledamo stopnjo etnične heterogamije med pripadniki italijanske narodnosti, ki živijo na območju Slovenije (68,5 %). Ob zadnjem popisu leta 2002 je bilo od skupno 629 Italijanov in Italijank, ki so živeli v zakonski ali izvenzakonski skupnosti na območju republike Slovenije, le 198 v (izven)zakonski skupnosti s partnerjem iste narodne pripadnosti, ostali pa so živeli v (izven)zakonski skupnosti s pripadnikom druge narodnosti. Tudi stopnja etnične heterogamije pripadnikov madžarske skupnosti je precejšnja, saj je ob zadnjem popisu le 983 od 1.695 Madžarov in Madžark živelo v (izven)zakonski skupnosti s pripadnikom ali pripadnico iste narodnosti. Stopnja etnične heterogamije v Sloveniji živečih Madžarov je tako 42 %.

Občini Metlika in Zavrč, ki ju prav tako odlikuje visoka stopnja etnično mešanih družin, se

nahajata v slovensko-hrvaškem obmejnem pasu, kar nakazuje, da gre za etnično mešane družine med Slovenci in Hrvati.

Tabela 3: Občine v Sloveniji s stopnjo etnične heterogamije nad 30 %

Občina:	Družine skupaj		Narodno homogamne		Narodno heterogamne	
	število	%	število	%	število	%
<i>Slovenija</i>	428.303	100	341.758	79,8	86.545	20,2
Dobrovnik	278	100	169	60,8	109	39,2
Hodoš	68	100	40	58,8	28	41,2
Izola	3.157	100	2.083	66	1.074	34
Koper	10.435	100	7.226	69,2	3.209	30,8
Lendava	2.369	100	1.495	63,1	874	36,9
Metlika	1.729	100	1.171	67,7	558	32,3
Piran	3.650	100	2.207	60,5	1.443	39,5
Zavrč	288	100	201	69,8	87	30,2

Stopnje etnično mešanih družin glede na številčno večje etnične skupine, ki živijo na območju republike Slovenije, so prikazane na spodnji tabeli.

Tabela 4: Družine glede na narodno pripadnost (izven)zakonskih partnerjev v Sloveniji, popis 2002

Narodna pripadnost moža/žene:	Skupaj	Homogamne družine		Heterogamne družine	
		število	%	število	%
<i>Slovenec/ka</i>	373.265	356.511	95,5	16.754	4,5
Italijan/ka	629	198	31,5	431	68,5
Madžar/ka	1.695	983	58	712	42
Rom/kinja	680	566	83,2	114	16,8
Albanec/ka	1.286	844	65,6	442	34,4
Bošnjak/inja	5.408	4.119	76,2	1.289	23,8
Črnogorec/ka	936	240	25,6	696	74,4
Hrvat/ica	11.705	4.749	40,6	6.956	59,4
Makedonec/ka	1.049	444	42,3	605	57,7
Musliman/ka	2.353	1.746	74,2	607	25,8
Srb/kinja	11.796	6.440	54,6	5.356	45,4
Bosanec/ka	1.781	1.108	62,2	673	37,8

Glede na narodno pripadnost je stopnja etnične heterogamije v družinski sferi pričakovano najnižja med Slovenci. Zgolj 4,5 % Slovencev

in Slovenk živi v (izven)zakonski skupnosti s partnerjem druge narodnosti. Ta podatek niti ne preseneča, saj imajo Slovenci in Slovenke znotraj svoje etnične skupine dovolj veliko izbiro potencialnih maritalnih kandidatov, kar v skladu s teorijo homogamnega vzorca poročanja (Hollingshead 1950, 1952) niža verjetnost prestopanja etničnih meja.

Razmeroma nižja stopnja etničnega mešanja na ravni družinskega življenja je značilna tudi za Rome (16,8%), Bošnjake (23,8%) in Muslimane (25,8%). Pri prvih so etnične meje manj prepustne; to omejuje možnost medetničnih stikov in posledično vzpostavitev etnično mešanih družin. Manj prepustne etnične meje romske skupnosti spremljajo zakoreninjeni etnični predsodki in njihova prostorska segregacija, ki prav tako otežuje medetnične stike in fuzijo.

Etnični heterogamiji razmeroma manj naklonjeni sta tudi albanska (34,4%) in bosanska (37,8%) narodna skupnost; sledijo jima Mađžari (42%) in Srbi (45,4%).

Z visokimi odstotki pa vstopajo v etnično mešana partnerstva Makedonci (57,7%), Hrvati

(59,4%), Italijani (68,5%) in še najbolj Črnogorci (74,4%). Pri slednjih (in pri Italijanih) je mogoče opaziti vpliv njihove številčne zastopanosti. Za številčno manjše etnije je namreč praviloma značilna visoka stopnja etnično mešanih družin. Visoko stopnjo heterogamije med Hrvati, ki se, kot je razvidno iz tabele 5, v največji meri poročajo s Slovenci, lahko pojasnimo s fizično bližino matične domovine in z visoko stopnjo kulturne sorodnosti slovenske in hrvaške etnije, na katero je v svoji študiji pokazala že Petrović (1986).

Tabela 5 prikazuje število etnično mešanih družin glede na narodno pripadnost zakonskega ali izvenzakonskega partnerja. Kaže, da se pripadniki vseh neslovenskih etnij največ poročajo s pripadniki svoje etnične skupine in takoj zatem s Slovenci ali Slovenkami. V veliki meri pa pripadniki in pripadnice različnih narodnih skupin vstopajo v (izven)zakonsko zvezo tudi s Hrvati ali Hrvatcami in Srbi ali Srbkinjami.

Ne glede na tradicionalno homogeno strukturo prebivalstva Slovenije pa obstoječi vseevropski in svetovni migracijski trendi, globalizacija, množični turizem, procesi evropskega združevanja in

Tabela 5: Družine po narodni pripadnosti moža in žene oz. zunajzakonskih partnerjev, Slovenija, popis 2002

Narodna pripadnost moža ali partnerja	Skupaj	Narodna pripadnost žene ali partnerice											
		Slovenka	Italijanka	Mađžarka	Rominja	Albanka	Bošnjakinja	Črnogorka	Hrvatka	Makedonka	Muslimanka	Srbkinja	Bosanka
SKUPAJ	451.653	390.141	562	1.660	660	948	4.796	571	10.225	885	2.326	9.311	2.006
Slovenec	373265	356511	249	497	41	21	147	129	3442	203	110	1236	240
Italijan	629	349	198	-	z	z	z	-	28	z	-	7	z
Mađžar	1695	570	z	983	3	-	z	-	62	z	z	14	z
Rom	680	51	-	z	566	z	3	z	9	z	4	3	z
Albanec	1286	217	-	3	3	844	31	z	32	3	17	23	36
Bošnjak	5408	515	4	z	-	z	4119	30	99	10	110	75	168
Črnogorec	936	427	4	z	-	-	13	240	43	4	5	101	23
Hrvat	11705	5499	25	65	3	3	42	24	4749	34	32	469	66
Makedonec	1049	374	z	z	z	-	7	4	56	444	z	77	11
Musliman	2353	250	z	z	-	z	58	5	55	5	1746	64	46
Srb	11796	3387	19	26	z	z	48	70	739	92	49	6440	69
Bosanec	1781	287	z	z	z	-	66	12	62	8	64	57	1108

Opomba: Iz prikaza so izvzete etnično mešane družine, v katerih se je vsaj eden od partnerjev opredelil regionalno oz. se ni želel opredeliti ali je narodna pripadnost neznana

in podobno. Oznaka »z« pomeni, da je število tako nizko, da je podatek zaradi zaščite osebne anonimnosti za javno uporabo nedostopen.

drugi procesi nakazujejo, da se bo Slovenija tako kot druge evropske države soočila s trendom pospešenega povečevanja števila etnično mešanih partnerstev in družin.

ZNANSTVENA PATOLOGIZACIJA

Znanstveno preučevanje etnično mešanih zakonov in družin se je pričelo v 20. letih dvajsetega stoletja v okviru t. i. čikaške šole. Kot zgodovinska stalnica se v teoriji in praksi proučevanja etnično mešanih partnerstev in družin pojavlja komponenta patologizacije.

Večji del zgodovine proučevanja mešanih zakonov in družin je prevladovalo prepričanje o nenaravnosti, odklonskosti zakonskih zvez, ki kršijo bolj ali manj eksplicitna endogamna in eksogamna pravila (temeljni regulacijski oz. poročni pravili, ki posameznikom določata primerne oz. razpoložljive zakonske kandidate).

Prevladujoč položaj mešanih zakonov in družin v okviru znanstvenega raziskovanja zgodnejšega datuma lahko nazorneje prikažemo na primeru Mertonove zakonske tipologije (1941), ki razlikuje med »agatomijo« in »kakogamijo«. »Agatomija« (gr. *aghatos* = dober) je konformen, družbeno sprejemljiv in zaželen tip zakonske zveze, kakogamija (gr. *kako* = slab, grd) pa prepovedana, nezaželeni deviacija od družbenih norm. Mešane zakone v svoji tipološki razvrstitvi umesti (skupaj z incestnimi razmerji) med kakogamne zveze.

Gordon (1964) nadaljuje predpostavko o mešanih partnerstvih kot obliki socialne bolezni s poudarkom na neobstoju teh zvez in s poudarjanjem problema otežene identifikacije potomcev s kulturnimi, religioznimi in rasnimi pripadnostmi (mešanih) staršev. Otrokom mešanih družin pripiše samozanikanje, samooboževanje in avtoagresivne vzorce.

Hegar in Greif (1994) se osredotočita na poseben element patologizacije, primere, ko eden od staršev ugrabi otroka.

Negativni diskurz zasledimo tudi v sodobnejših študijah, ko poudarjajo stres, ki naj bi mu bili bolj kot homogamni pari izpostavljeni prav člani etnično mešanih družin (Ceroni-Long 1985, Cubi 1992). Etnično mešane družine veljajo za negativne tudi s stališča etnične skupine, ker slabijo skupinsko solidarnost in kohezivnost, večajo prepustnost etničnih meja in možnost asimilacije ter dokončnega izginotja etnične skupine.

Med zgodnejše negativne pristope, pozneje podvržene predvsem kritiki feminističnih raziskovalcev in raziskovalk, uvrščamo »teorijo zamenjave«, ki etnično mešane zakone opiše kot dejanje kompenzatorne zamenjave. Rasno, narodno ali religiozno mešana partnerja naj bi s poroko dosegla določene koristi. Zgled takega zakona je zakon med belo pripadnico nižjega socialnega sloja in pripadnikom črne rase z visokim statusom, pri katerem naj bi zakon omogočil ženski dvig na statusni lestvici, moškemu pa vstop v rasno privilegirano skupino, ali zakon med belko, ki je zaradi prevladujočega kanona lepote manj zaželeni potencialni partnerica v svoji rasni skupini, nato pa svoj višji vrednoteni status zamenja za moža nižje družbeno vrednotene rasne (ali religiozne) skupine, ki ustreza njenim željam. V to skupino kompenzatornih zamenjav sodi tudi tip zamenjave »denar – lepota« (žena dobi bogatega moža, možki pa lepo ženo). Med zagovornike teorije kompenzatornih zamenjav uvrščamo Kingsleya (1941), Mertona (1941) in Muhsama (1990).

Patološke vzgibe za sklenitev mešanega zakona poudari tudi Ceroni-Long (1985) v svoji tipologiji t. i. »učinkovitih razlogov« za realizacijo etnično mešanega zakona. Med »učinkovite razloge« prišteva tri tipe individualnih stanj glede na stopnjo odstopanja od obstoječih družbenih norm: stanje, ko norme za posameznika niso obvezujoče, stanje, ko odstopanje od predpisanih norm omogoča doseganje določenih ugodnosti ali privilegijev, in stanje osebne odklonskosti. Prisilna narava homogamnih norm izgubi svojo moč tudi v izjemnih okoliščinah, kot so npr. vojna, izselitev ipd., ko prevladajo procesi splošne dezintegracije skupinskih pravil, ki so sicer obvezujoča in samoumevna v stanjih družbene stabilnosti oz. rutine.

Zasuk k pozitivnejši obravnavi etnično mešanih partnerstev in družin se pojavi v drugi polovici 20. stoletja. Zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja je opaziti spremembe tako na ravni metodologije kot na ravni procesa normalizacije heterogamnih in eksogamnih zakonskih zvez. Navadnemu preštevanju (ob poudarjanju nizke pojavnosti) mešanih zvez, funkcionalistično-asimilacionističnim pogledom in kvantitativni obravnavi se je priključil bolj interpretativni in narativni pristop, usmerjen k osebni izpovedi in izkušnji življenja v (etnično, rasno, religiozno) mešanih zvezah in družinah.

Osebnostno izkušnjo poskuša razumeti v povezavi s širšimi družbenimi dejavniki (Luke, Luke 1998, Breger, Hill 1998).

Proti pripisovanju negativnih posledic etnični heterogamiji (stres, avtoagresija, otežena identifikacija) so nastale empirične študije, ki dokazujejo, da se kulturne, rasne ali religiozne razlike etnično mešanega para same po sebi ne odražajo nujno v obliki stresnih situacij in da stopnja medkulturne distance etničnih skupin zakonskih partnerjev ne vpliva samoumevno na dejansko raven stresa (Cottrel 1990).

Kot osrednji dejavnik stresa in osebnih stisk je poudarjena zlasti stopnja družbene (ne)tolerance. Stresne situacije, s katerimi se soočajo v mešanih družinah živeči posamezniki, generirajo predvsem zunanji dejavniki, kot so negativen odnos družine, širšega sorodniškega sistema in primarne etnične skupine (Parkman, Sawyer 1967, Cerroni-Long 1985, Augustin 1989, Waldren 1998).

Študijam, ki se posvečajo razdvojenim lojalnostim otrok mešanih staršev, so se pridružile raziskave, ki poudarjajo pozitivne vidike »mešanosti«. Maxwell (1998) v svojih raziskovalnih sklepih poudari dolgo zanikani vidik, da potomci kulturno, rasno ali religiozno mešanih zakonov zavzemajo poseben položaj, ki daje fleksibilnost in širi kulturno razgledanost.

MEDKULTURNO SREČANJE

Včasih mine daljše obdobje, preden partnerja spoznata, da njun konflikt ni rezultat osebnih neskladnosti, temveč da sta ujeta v kulturno definirane vzorce ravnanja. Rešitev je sprejetje take strategije reševanja problemov, ki lajša medkulturno zavedanje. Po Ibrahimu in Schoederju (1990) mora terapevt, ki se ukvarja s svetovanjem etnično mešanim parom, poskušati analizirati življenjski in vrednostni svet vsakega partnerja, da bi razumeli kulturni kontekst, v katerem se proizvaja konflikt. Kako partnerja definirata partnerski problem? Kaj mislita, da je rešitev partnerskega problema? Kako sta poskušala rešiti problem? Na koga se kateri po navadi obrne po pomoč? Kateri so tipični družinski vzorci ravnanja (pravila komunikacije, izražanje čustev in intimnosti)? Kako posamični kulturi vplivata na vloge in pričakovanja v okviru partnerstva? Kakšni so življenjski cikli in prehodi v eni

in drugi kulturah? Kako religiozno ozadje vpliva na partnerski odnos? Kakšno vlogo ima etnična pripadnost terapevta ali svetovalca?

Avtorja svetujeta, da smo med reševanjem partnerskega konflikta posebej pozorni na (potencialne) neskladnosti, ki izhajajo iz kulturnih razlik, in povzameta, da lahko terapevt oziroma zakonski, partnerski ali družinski svetovalec uspešno opravi svojo nalogo šele, če upošteva tako izrecne kakor prikrite kulturne predpostavke, ki opredeljujejo partnerja v krizi.

ŠTUDIJA PRIMERA SLOVENSKE ISTRE

V okviru terenske študije, ki je bila leta 2000 izvedena na vzorcu etnično mešanih parov ($n = 144$ posameznikov in posameznic oz. 71 etnično mešanih parov in dve posameznici) na multikulturnem območju slovenske Istre (ki ga, kot že omenjeno, odlikuje najvišja stopnja etnične heterogamije v državi), smo med drugim ugotavljali, kateri kulturni elementi se kažejo kot najbolj problematični v smislu potencialnih konfliktov in partnerskih kriz (Sedmak 2002). Študija je bila izvedena s kombinacijo anketiranja in zbiranja (avto)biografskih zgodb v obdobju junij–november 2000.

Sodeč po rezultatih raziskave so potencialno najbolj problematičen kulturni element spolne vloge in pričakovanja, ki se nanje navezujejo.

Refsing (1998), ki je preučevala vlogo in pomen spolnih vlog v etnično mešanih partnerstvih, poudarja, da so v konkretni družbi moškim in ženskam vselej dodeljene komplementarne spolne vloge, ki jih pripadniki te družbe ponotranjijo že med zgodnjo socializacijo. Tipični »ženski« in tipični »moški« način se tako ne le dopolnjujeta, temveč sta zanje samoumevna. V evropski oziroma zahodni kulturi se na ženski spol vežejo lastnosti, kot so pasivnost, čustvenost, odvisnost, zasebnost, vezanost na dom, družino ipd., medtem ko se na moškega nanašajo lastnosti, kot so aktivnost, racionalnost, neodvisnost, instrumentalnost, pragmatičnost, javno delovanje in podobno.

Če najdemo v etnično homogamnih partnerstvih vsaj določeno stopnjo spolne komplementarnosti, pa ta v mešanih partnerstvih ni več samoumevna. To zveča možnost nerazumevanja in konfliktov v partnerskem in družinskem življenju. Posledično lahko govorimo tudi o manjši

stabilnosti in večji ranljivosti partnerske in družinske skupnosti. Prav odsotnost samoumevnosti, ki se navezuje na pričakovana ravnanja in igranje spolnih vlog, prisili partnerja, da se z vprašanjem spolne delitve dela in spolnih vlog soočita bolj ozaveščeno in eksplicitno kot homogamni pari.

Kadar so definicije spolnih vlog in iz njih izvira-joča pričakovanja radikalno različni, sta partnerja prisiljena vzpostaviti novo spolno kompatibilnost, ki (lahko, ne pa nujno) vključuje pričakovanja in vzorce izvirnih kultur, vendar prilagojene novi (kulturno pluralni) partnerski stvarnosti. Če je na ravni skupinskega soočenja različnih kultur mogoča uveljavitev principa kulturnega pluralizma v smislu »živi in pusti živeti«, se ta princip na intimni ravni partnerskega in družinskega življenja težje udejanji, še zlasti če gre za diametralno nasprotna pričakovanja, ki se navezujejo na spolnost, materinstvo, organizacijo vsakdanjega življenja, osebno svobodo ipd. (*ibid.*).

V študiji primera slovenske Istre so se, kar zadeva neskladnost na ravni spolnih vlog in iz njih izvirajočih pričakovanj, pričakovano kot najbolj problematični pokazali tisti etnično mešani pari, pri katerih ženska izhaja iz spolno egalitarnejšega okolja, partner pa iz bolj tradicionalne in moškosrediščne družbe. V teh primerih je bila ženska vedno Slovenka, moški pa je izviral iz ruralnih delov nekdanje Bosne in Hercegovine, Srbije ali Hrvaške. V nasprotnih primerih, ko je ženska izvirala iz bolj patriarhalnega okolja, moški pa iz okolja s spolno bolj egalitarno usmeritvijo (tj., iz Slovenije), pa problemi, vezani na spolne vloge, (spolno) delitev dela in druga na spol navezujoča se pričakovanja, niso bili izraženi. To konkretno pomeni, da slovenski moški, poročeni z ženskami (iz bolj patriarhalnih in večinoma ruralnih okolij nekdanje Jugoslavije) z izrazito tradicionalnimi pogledi na zakonsko in družinsko življenje, niso imeli težav z ženino pripravljenostjo, da prevzame večinoma ali v celoti skrb za dom, družino in vzgojo otrok. Pripravljenost slovenskih moških, da sprejmejo neegalitarno delitev družinskega dela v škodo neslovenskih partneric, in po drugi strani težave (nekaterih) slovenskih žensk, poročenih z možmi iz bolj tradicionalnih okolij nekdanje Jugoslavije, pričajo o še vedno navzoči patriarhalni (spolno neegalitarni) strukturi tako slovenske družbe kot družb nekdanje Jugoslavije.

V študijo vključeni pari, ki so imeli probleme z neskladnimi pogledi na spolne vloge, so vsi brez izjeme pokazali visoko stopnjo refleksije in

zavedanja, da gre za kulturno pogojene razlike oziroma probleme.

Druge pomembnejše medkulturne razlike, ki jih opazimo pri etnično mešanih partnerskih oz. zakonskih zvezah na območju multikulturne Istre, so še različno razumevanje družinskih vlog in pričakovanj, ki se nanje navezujejo, različni pogledi na zasebnost in različne potrebe po individualni, partnerski in družinski zasebnosti, različne stopnje kolektivnosti oz. kolektivne usmerjenosti (družabnost, gostoljubnost, solidarnost, meddružinska in medsorodniška povezanost), razlike v čustvovanju oz. izražanju čustvenih stanj, razlike na ravni osebne, motivacijske in dejavnostne orientiranosti v sedanost ali prihodnost in razlikovanje na ravni mentalitete, načina življenja oz. pogleda na svet.

SKLEP

V slovenskem kulturnem prostoru nimamo razvite prakse specializiranega svetovalnega in terapevtskega dela s člani etnično mešanih družin, ki bi (prvenstveno) obravnavala probleme, izvirajoče iz neskladnosti med kulturnimi sistemi. Za zgled take neskladnosti smo navedli razlike v razumevanju spolnih vlog in pričakovanjih, ki se nanje navezujejo, konkretno, neskladnost med spolno egalitarnimi in patriarhalnimi pogledi na spolno delitev dela. Ko govorimo o potrebi po specializiranem in »etnično občutljivem« svetovalnem delu, imamo v mislih partnerske konflikte, partnerske krize, probleme otrok zaradi netolerantnega oziroma sovražnega okolja, osebne težave z dvojno identiteto, doživljanjem sebe in podobno.

Katere posebnosti in poudarki odlikujejo specializirano svetovalno delo, ki je občutljivo za posebnosti članov etnično mešanih družin? Nedvomno najprej poznavanje tradicij in značilnosti kultur, katerih pripadnika sta obravnavana partnerja. Pomemben je vpogled v načine, kako katera kultura definira in interpretira ljubezen, zaupanje, zvestobo, starševstvo, kulturni pomen religije, razširjene družine itn. Koristno je tudi (vsaj delno) poznavanje obeh jezikov; če ne, je smiselno vpeljati prevajalca, pri čemer ne gre zgolj za prevod iz jezika v jezik, temveč za prevod kulturnih pomenov. Kot poudari M. Urek (1997), vsaka kultura pozna »besede, ki zdravijo«, in te so pomembne v svetovalnem procesu. Dobro

je poznati širše družbenopolitične okoliščine v deželi partnerja-priseljenca, še zlasti če izvira iz konfliktnih ali vojnih območij in območij, ki v svetovnem merilu sodijo med gospodarsko »manj razvite«. Pomembne pa je tudi svetovalčeva ali svetovalcina medkulturna empatija, toleranca in sprejemljivost, ki kljub morebitnemu nerazumevanju in nepoznavanju kulture omogoča vzpostavitev varnega prostora za komunikacijo brez etničnih predsodkov in stereotipov.

VIRI

- AUGUSTIN, B. (1989), *Marriage across Frontiers*. Bristol, Great Britain: WBC Print.
- BREGER, R., HILL, R. (1998), *Cross-cultural Marriage*. Oxford, New York, Berg: Oxford University Press.
- CERRONI-LONG, E. L. (1985), Marrying out: Socio-cultural and psychological Implications of Intermarriage. *Journal of Comparative Family Studies*, 16, 1: 25–46.
- COTTRELL, A. B. (1990), Cross-national Marriages: A Review of the Literature. *Journal of Comparative Family Studies (Special Issue: Intermarriage)*, 21, 2: 151–169.
- CUBI, D., et al. (1992), Družbenokulturni in psihopatološki aspekti medetničnih zakonov. *Anthropos: Časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 24, 1–2: 252–265.
- GORDON, A. I. (1964), *Intermarriage: Interfaith, Interracial, Interethnic*. Boston: Beacon Press.
- HEGAR, R. L., GREIF, G. L. (1994), Parental Abduction of Children from interracial and cross-cultural Marriages. *Journal of Comparative Family Studies*, 25, 1: 135–142.
- HOLLINGSHEAD, A. B. (1950), Cultural Factors in the Selection of Marriage Mates. *American Sociological Review*, 15: 619–627.
- (1952), Trends in social Stratification: A Case Study. *American Sociological Review*, 17, 6: 679–686.
- IBRAHIM, F. A., SCHROEDER, D. G. (1990), Cross-cultural Couples Counseling: A developmental, psychoeducational Intervention. *Journal of Comparative Family Studies (Special Issue: Intermarriage)*, 21, 2: 193–205.
- KINGSLEY, D. (1941), Intermarriage in Caste Societies. *American Anthropologist*, 43: 376–395.
- LUKE, C., LUKE, A. (1998), Interracial Families: Difference within Difference. *Ethnic and Racial studies*, 21, 4: 728–753.
- MAXWELL, A. (1998), Not all Issues are black or white: Some Voices from the Offspring of cross-cultural Marriages. V: BREGER, R., HILL, R. (ur.), *Cross-Cultural Marriage*. Oxford, New York, Berg: Oxford University Press (209–228).
- MERTON, R. K. (1941), Intermarriage and the social Structure: Fact and Theory. *Psychiatry*, 4: 361–374.
- MUHSAM, H. (1990), Social Distance and Asymmetry in Intermarriage Patterns. *Journal of Comparative family Studies*, 21, 3: 307–324.
- PARKMAN, M. A., SAWYER, J. (1967), Dimensions of Ethnic Intermarriage in Hawaii. *American Sociological Review*, 32, 4: 593–607.
- PETROVIĆ, R. (1986), Ethnically Mixed Marriages in Yugoslavia. *Sociologia: Journal of Sociology, Social Psychology and Social Anthropology - Special Issue Prepared for X. World Congress of Sociology New Delhi, 18 – 23th August, 1986*. Beograd. Publication of the Yugoslav Sociological association (229–239).
- REFSING, K. (1998), Gender Identity and Gender Role Patterns in cross-cultural Marriages: The Japanese-Danish Case. V: BREGER, R., HILL, R. (ur.), *Cross-Cultural Marriage*. Oxford, New York, Berg: Oxford University Press (193–208).
- SEDMAK, M. (2002), *Kri in kultura: Etnično mešane zakonske zveze v slovenski Istri*. Koper: Založba Annales.
- UREK, M. (1997), Od feministične socialne akcije k feminističnemu socialnemu delu. *Socialno delo*, 36, 5–6: 383–397.
- WALDREN, J. (1998), Crossing over: Mixing, Matching and Marriage in Mallorca. V: BREGER, R., HILL, R. (ur.), *Cross-Cultural Marriage*. Oxford, New York, Berg: Oxford University Press (33–48).

Maca Jogan

ENAKOST MED SPOLOMA IN MOŠKOSREDIŠČNA TRADICIJA V SLOVENSKI DRUŽBI

UVOD

Zlasti v zadnjih dveh desetletjih je eden od težiščnih razvojnih ciljev v strategiji razvoja EU ustvarjanje enakih možnosti za ženske in moške ali preprosto odpravljanje različnih – bolj ali manj prikritih – oblik diskriminacije po spolu (Gröner 2002, Gerhard 2003, Roth 2003). Taka usmeritev za slovensko družbo in državo kot članico EU ni kakšna posebna novost, saj ima korenine v politični in kulturni dediščini samoupravnega socialističnega razvoja po drugi svetovni vojni, zlasti od konca šestdesetih let naprej (Jogan 2004). Težnja po zagotavljanju enakih možnosti za oba spola pa ni samoumevna sestavina kapitalističnega tržnega gospodarstva, ki prevladuje v posocialističnem obdobju. Narobe, utrjevanje tega modela gospodarjenja je pogosto povezano z oživiljanjem tradicionalne androcentrične urejenosti, ki jo (vsaj delno) podpira še institucionalni red (Jogan 2000).

Namen tega prispevka je prikazati, kako se nasprotujoči si razvojni usmeritvi posocialističnega obdobja odražata v stališčih prebivalcev Slovenije in kolikšna je še vsebnost tradicionalnih moškosrediščnih stališč. Oris tendenc temelji na izsledkih raziskovanja javnega mnenja od začetka devetdesetih let 20. stoletja do leta 2003.

ZAVRAČANJE IDEOLOGIJE ENEGA SKRBNIKA

Glede na to, da je do konca 19. stol. androcentrično opredeljena vloga ženske kot družinskega (in domestificiranega, udomačenega) bitja nemoteno delovala, da je bila ključna določilnica družbene organizacije v prvi polovici 20. stoletja

in da se androgina kultura šele postopno in delno uveljavlja, verjetno ne moremo biti presenečeni ob podobi, ki nam jo o stališčih v devetdesetih in na začetku 21. stoletja kažejo raziskave slovenskega javnega mnenja (Toš 1991, 1992, 1993, 2004). V nadaljevanju se bom omejila le na nekaj ključnih kazalcev, ki kažejo na delno razkranjanje androcentrizma v vsakdanjem življenju.

Klasična seksistična androcentrična opredelitev moške vloge je, da je skrbnik družine (in njen predstavnik v javnosti), s čimer je tudi določeno njegovo gospodovanje nad ženo (in otroki). Po eni strani je taka določitev moške vloge brez dvoma bliže interesom moških, saj med drugim upravičuje in utrjuje njihov odpor do vključevanja v gospodinjsko in domače delo, po drugi strani pa predpostavlja možnost (vsaj zamišljeno, če ne realne), da »on« vzdržuje družino. Kolikor bolj so skušljive življenjske razmere odmaknjene od takega (ideološkega) vzorca, toliko manj posamezniki (obeh spolov!) sprejemajo ideologijo enega skrbnika kot svojo osebno opredelitev, razen če so prisiljeni k sprejemanju te ideologije in k zanikanju osebnih izkušenj. Ozaveščenost glede človekovih pravic in (kljub začetnim »otroškim boleznim« samoupravne prakse) pridobljene izkušnje z drugačno, enakostno ideologijo in večjo možnostjo izražanja svojih realnih stališč so verjetno prispevale k temu, da je v merjenem obdobju prišlo do nedvoumnega zavračanja ideologije enega skrbnika pri obeh spolih, čeprav pri ženskem spolu nekoliko močneje. To kaže preglednica 1, v kateri so predstavljeni spolno različni deleži strinjanja oziroma nestrinjanja s stališčem »Naloga moža v zakonu je, da služi denar, naloga žene pa je, da skrbi za gospodinjstvo in družino«.

Preglednica 1: Strinjanje s stališčem, da je mož skrbnik družine, po SJM 1991, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1991	44,4%	35 %	36,8%	44,2%
1993	41,5%	38,5%	38,4%	45,9%
2003	32,5%	50,2%	26,7%	57,4%

Zanimiva je primerjava spolno neenakega podpiranja klasične androcentrične usmeritve pri opredelitvi vloge moškega na Slovenskem z ugotovitvami raziskave v Zvezni republiki Nemčiji. Po podatkih raziskovanj sredi osemdesetih let v ZRN (Schmidt-Waldherr 1993: 3) 80 % nemških moških sprejema stališče, da je »mož zaposlen, žena pa ostane doma« kot dobro rešitev; kljub temu pa osebno želi ta model le 44 % moških.

GLAVNA ŽENSKA ŽELJA – DOM IN OTROCI?

Večstoletna domestifikacijska določevanja ženske vloge so v slovenskem prostoru očitno še dokaj čvrsto ukoreninjena. O tem moremo sklepati na podlagi strinjanja s stališčem »Že v redu, če je ženska zaposlena, toda tisto, kar si ženske najbolj želijo, so dom in otroci« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/c, SJM 1993/2, vpr. 1.01d in SJM 2003/2, vpr. 1.01d), ki ga prikazuje preglednica 2.

Preglednica 2: Strinjanje s stališčem, da so dom in otroci glavna ženska želja, po SJM 1992, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	72,1 %	17,2 %	68,2 %	24,8 %
1993	59,8 %	19,7 %	62,5 %	18,8 %
2003	59,1 %	20,5 %	59,3 %	25,1 %

Sprejemanje predstave o domu in otrocih kot največji ženski želji se je v devetdesetih pri obeh spolih zmanjšalo, kljub temu pa je še vedno izredno razširjeno. Odklonilen odnos do tega stališča je manj izražen pri moških, pri katerih je tudi bolj ustaljen; moški so tudi bolj negotovi pri ocenjevanju (leta 2003 jih 20,5 % niha med strinjanjem in nestrinjanjem, medtem ko je delež

tako negotovih žensk 15,6 %). Pripisovanje primarno materinske in gospodinjske vloge ženski je ženske močnejše zavračajo kot moški tako na začetku devetdesetih kot v letu 2003, ko je tako usmerjenih četrtna žensk. Znižano zavračanje te želje pri ženskah v letu 1993 je verjetno posledica nerealnih pričakovanj (»sladkih upov«), ki so jih lahko porajala repatriarhalizacijska prizadevanja ob začetku tranzicije, izražana v dokaj razširjenih predstavah, kako se bodo lahko ženske vrnile k svoji »naravni« vlogi. Ker v prvi polovici devetdesetih ženske še niso bile tako prizadete zaradi brezposelnosti kot moški, so bile objektivne okoliščine za odprtost žensk do poudarjanja njihove »prave« vloge gotovo bolj ugodne kot v začetku 21. stoletja.

NEODVISNOST ŽENSK IN ZAPOSILITEV

Vendar pa se je predstava, naj bo ženska samostojna in neodvisna na podlagi svoje zaposlitve, že utrdila kot neločljiva sestavina ženske identitete. To je razvidno iz preglednice 3, ki vsebuje spolno diferencirane deleže tistih, ki sprejemajo ali zavračajo stališče »Biti zaposlena je za žensko najboljši način, da doseže neodvisnost« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/e, SJM 1993/2, vpr. 1.01f in SJM 2003/2, vpr. 1.01f).

Preglednica 3: Strinjanje s stališčem, da je zaposlenost pogoj za neodvisnost žensk, po SJM 1992, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	60,3 %	26,3 %	69,7 %	19,9 %
1993	55,8 %	20,5 %	65 %	13,5 %
2003	67,9 %	14,4 %	73,1 %	12,7 %

Iz podatkov zlahka razberemo, da se je prepričanje, da je zaposlitev pogoj za neodvisnost žensk, okrepilo pri obeh spolih ter da se je bolj utrjevalo pri moških, čeprav v celoti zaostajajo za ženskami. Manj kot osmina žensk se ne strinja s tem stališčem, moških pa sedmina.

Androcentrično krčenje ženske na mater in gospodinjstvo in poudarjanje enakovrednosti (pogosto večvrednosti, ker je bliže »naravi« in tudi »Stvarniku«) gospodinjstva z zaposlitvijo je v zadnjem desetletju zgubilo moč prevladujočega

stališča pri obeh spolih. To kaže preglednica 4, ki vsebuje spolno različne deleže (ne)strinjanja s stališčem »Za žensko je prav tako izpolnjujoče, če je gospodinja, kot če dela za plačilo« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/d in SJM 2003/2, vpr. 1.01e).

Preglednica 4: Strinjanje s stališčem, da je gospodinjsko delo izpolnjujoče za ženske, po SJM 1992 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	59 %	26,2 %	50,7 %	38,3 %
2003	44,1 %	32,5 %	39,3 %	38,8 %

Medtem ko je delež žensk, ki se ne strinjajo s tem stališčem, ostal nespremenjen in je v letu 2003 skoraj enak deležu tistih, ki se strinjajo, se je delež moških povečal z dobre četrtine na skoraj tretjino. Treba pa je opozoriti, da se je pri moških in zlasti pri ženskah od 1992 do 2003 zelo povečal delež tistih, ki so negotovi, neodločeni; pri moških s 14,8 % na 23,4 %, pri ženskah pa z 10,9 % na 21,9 %. Ta sprememba verjetno ni naključna in tudi ne posledica manjše spremembe v zajemanju podatkov (od »ne vem« do »niti-niti«), prej bi jo lahko pojasnili kot učinek vsaj dveh dejavnikov: po eni strani sistematičnega in vztrajnega poudarjanja posebne vloge žensk v cerkvenih dokumentih, po drugi pa naraščajoče brezposelnosti žensk v drugi polovici devetdesetih in pogosto zaposlitvene brezupnosti, kar je povezano s težkim ekonomskim stanjem in tudi s prelaganjem številnih bremen za zagotavljanje življenjskega standarda na družino (predvsem na ženske).

Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da je dilema družina ali zaposlitev (ki jo zagovorniki »prave« družine bolj ali manj odkrito še vedno zagovarjajo) nasploh praktično odpravljena. Podobno situacijo odkrivajo tudi raziskovalke v drugih okoljih v Evropi, npr. K. Gottschall (1989: 40), ki za ZRN ugotavlja, da se ženske ne bodo odpovedale zahtevam po samostojnem oblikovanju življenja in povezavi poklica z družino, ter poudarja, da »politika razlik« ob ohranjanju spolno specifične delitve dela ni vodilo za prihodnji razvoj.

Politika razlik tudi ni več prevladujoča v predstavih, kdo naj prispeva k družinskemu dohodku,

kar kaže preglednica 5, ki vsebuje spolno skoraj izenačene deleže strinjanja s stališčem »Oba, mož in žena, morata prispevati svoje k družinskemu dohodku« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/f, SJM 1993/2, vpr. 1.02/a, SJM 2003/2, vpr. 1.02a).

Preglednica 5: Strinjanje s stališčem, da sta moški in ženska dva skrbnika družine, po SJM 1992, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	89,7 %		92,1 %	
1993	89,9 %		93,6 %	
2003	88,3 %		91,5 %	

ZAPOSLOITEV ŽENSKE IN (TRPEČA) DRUŽINA

Razmeroma močno prisotnost androcentrično določenih vlog moškega in ženske v zavesti posameznic in zlasti posameznikov v zvezi z družino kažejo stopnje strinjanja z nekaterimi stališči, ki delujejo v vsakdanjem »zdravem razumu« in so pogosto nevprašljive sestavine oblikovanja pričakovanj o drugem spolu. Eno takih stališč, ki je (lahko) tudi sredstvo za spodbujanje občutka krivde pri ženskah (torej dejavnik kulpabilizacije žensk oziroma njihovega enostranskega moralnega obremenjevanja), se glasi: »Predšolski otrok bo zelo verjetno trpel, če je mati zaposlena«. Kako se je sprejemanje tega stališča spremenilo (v korist »tradicije«), prikazuje preglednica 6 (SJM 1992/1, vpr. 1.56/b, SJM 2003/2, vpr. 1.01b). Preglednica 7 pa prikazuje spremembe v sprejemanju stališča »Če gledamo v celoti, družinsko življenje trpi, kadar je žena polno zaposlena« (SJM 1991/2, vpr. 4.08/b, SJM 2003/2, vpr. 1.01c). Tudi to stališče lahko prispeva k moralnemu nadobremenjevanju žensk.

Preglednica 6: Strinjanje s stališčem, da gre zaposlitev ženske na škodo otrok, po SJM 1992 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	14,4 %	79 %	15,7 %	77 %
2003	47,9 %	29,7 %	45,2 %	37,3 %

Preglednica 7: Strinjanje s stališčem, da zaradi zaposlitve ženske trpi družina, po SJM 1991 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1991	69,6 %	13,5 %	66,5 %	17,5 %
2003	52,1 %	27,5 %	53,5 %	28,8 %

V začetku devetdesetih se več kot tri četrtine vseh respondentov ni strinjalo s stališčem, da predšolski otrok trpi, če je mati zaposlena (kot kaže preglednica 6). Prav ta trditev, ki so jo dokaj pogosto uporabljali zagovorniki »prave, tople družine« v devetdesetih, je očitno obrodila najbogatejše sadove. Otrok oziroma korist otroka je postala glavno merilo škodljivosti zaposlovanja žensk, s čimer se težnja po udomačevanju žensk kaže kot skrajno humana in v skladu z »nacionalnim obstojem«, ki ga ogroža nižanje rodnosti. Čeprav se je strinjanje s stališčem, da družina trpi, če je ženska zaposlena, v dobrem desetletju očitno zmanjšalo pri obeh spolih (preglednica 7), ga še vedno sprejema večina respondentov. Hkrati pa se je občutno povečal delež tistih (zlasti moških), ki se ne strinjajo s tem stališčem in v meritvi leta 2003 pomeni več kot četrtino – spolno skoraj izenačeno – vseh vprašanih.

Pri pojasnjevanju teh sprememb je treba upoštevati več dejavnikov. Ker se je pri ženskah že utrdila potreba po samostojnosti, neodvisnosti in vključitvi v plačano delo (ob izenačenih ali celo višji izobraženosti v primerjavi z moškimi), ker je ženskam prijazna organizacija dela že postala merilo kakovosti zaposlitve (vsaj deklarativno na ravni strategije EU), ker to vpliva na zmanjševanje možnosti nadeksplotacije ženskega dela (plačanega in neplačanega) nasploh, je treba ob vedno bolj izraženi potrebi kapitalističnega tržnega gospodarstva po dobičku in konkurenčnosti najti prefinjena orodja, s katerimi se postopno vzpostavlja novo opravičevanje domestifikacije žensk.

Po eni strani gre za opravičevanje izrinjanja žensk z javnega področja (kar se najbolj očitno kaže v političnem odločanju), po drugi pa za kulpabilizacijo žensk, ki od znotraj pritiska na ženske in jih sili k iskanju »prave poti«. Seksizem, ki je bil v začetkih kapitalizma (nasploh in tudi na Slovenskem) odkrito navzoč, se je sedaj pojavil v novih oblačilih. Ta pa so – kot velevalo modne

zapovedi – pogosto zelo prosojna. Ključna vrednota organizacije in delovanja nove (»moderne, demokratične«) slovenske družbe postaja dobiček, katerega skriti vir je tudi diskriminacija žensk. Odvisna, z občutkom krivde obremenjena ženska in ideologija enega skrbnika družine sta neločljiva člena verige ustrahovanja večine delojemalcev.

Če upoštevamo podatke raziskav SJM od začetka devetdesetih let naprej, pa je vedno bolj očitno, da ženske ne razumejo (plačanega) dela zunaj doma kot prehodne in naključne dejavnosti, temveč kot vseživljenjsko usmeritev. Poleg prej omenjenih kazalcev je to ugotovitev mogoče opreti še na nekatere druge podatke. Glede na to, da je postala zaposlitev v devetdesetih redka dobrina, je stališče žensk do dostopa k tej možnosti vsakakor posredno pomemben kazalec razumevanja pomembnosti zaposlitve žensk. Odgovori na vprašanje »Kadar je malo možnosti za zaposlitev, naj imajo pri zaposlovanju moški prednost pred ženskami« (SJM 1992/1, vpr. 1.23/a) kažejo, da ženske precej močneje kot moški zavračajo to možnost; skoraj dve tretjini ali 65,6 % žensk (in 54 % moških) ne soglaša s tem stališčem, soglaša pa 32,9 % moških in 23,5 % žensk.

V zadnjem desetletju se je dojemanje zaposlitve kot vseživljenjske usmeritve še okrepilo, o čemer priča tudi očitno upadanje deleža tistih, ki zagovarjajo stališče, naj bo ženska nasploh doma. O tem moremo zanesljivo sklepati na podlagi odgovorov (vseh anketiranih) na vprašanje »Kaj vi mislite, ali naj se ženska zaposli zunaj doma s polnim delovnim časom, s skrajšanim delovnim časom, ali naj sploh ne bo zaposlena v navedenih primerih?« (SJM 1993/2, vpr. 1.03, SJM 2003/2, vpr. 1.03), ki so prikazani v preglednici 8.

Preglednica 8: Sprejetost stališča, da naj bo ženska doma, po SJM 1993 in 2003

<i>Doma naj ostane:</i>	1993	2003
a) po poroki, še preden ima otroke	10,9 %	3,4 %
b) ko ima predšolskega otroka	52,3 %	28,8 %
c) ko prične najmlajši otrok šolo	21,5 %	10,9 %
d) potem ko so otroci zapustili dom	9,3 %	3,4 %

V deležih iz leta 1993 moremo videti odsev takrat dokaj močne in očitne težnje po repatriarhalizaciji, ki se je izražala tudi kot moderna, napredna in ženskam prijazna ideologija enega

skrbnika. Glede na razmeroma šibke osebne izkušnje z resničnimi učinki take ideologije in ob poudarjanju, kako je socializem škodoval ženskam, ki da jih je potisnil iz toplega domačega okolja, je razumljivo, da se je zamisel »žena naj bo doma« kar precej prijala. Opazno zavračanje take ideologije v začetku 21. stoletja je verjetno povezano z negativnimi izkušnjami v zvezi z zaposlovanjem in s povečano diferenciacijo (Hafner – Fink, 1999: 179, 180). Dejstvo pa je, da stališče »ostane naj doma« v celoti, za vsa obdobja življenjskega cikla družine, bolj zagovarjajo moški kot ženske, kar kaže preglednica 9.

Preglednica 9: Sprejetost stališča, da naj bo ženska doma, glede na spol (SJM 2003)

	Moški	Ženske
a) Po poroki, še preden ima otroke	4,6 %	2,5 %
b) Ko ima predšolskega otroka	35,7 %	24,5 %
c) Ko prične najmlajši otrok šolo	12 %	10,4 %
d) Potem ko so otroci zapustili dom	4,1 %	2,8 %

Glede na vedno težje okoliščine za zaposlovanje in ob povečevanju brezposelnosti žensk v drugi polovici devetdesetih (Jogan 2001: 221) je tudi razumljivo, da je zaposlitev za polni delovni čas postala bolj zelena dobrina, hkrati pa je prišla do izraza naklonjenost zaposlovanju za skrajšani delovni čas zlasti v dobi, ko ima ženska predšolskega otroka ali že šolarja. Odnos vseh anketiranih do dveh vrst zaposlitve kaže preglednica 10.

Preglednica 10: Sprejetost stališča o tem, kdaj in kako naj bo ženska zaposlena, po SJM 1993 in 2003

	1993	2003
	Polni del. čas (skrajšani)	Polni del. čas (skrajšani)
a) Po poroki, še preden ima otroke	73,4 % (10,8 %)	84,6 % (10,5 %)
b) Ko ima predšolskega otroka	9,2 % (35,3 %)	22,9 % (45,7 %)
c) Ko prične najmlajši otrok šolo	33,1 % (41,5 %)	46,8 % (40,4 %)
d) Potem ko so otroci zapustili dom	77,4 % (7,3 %)	88,6 % (5,9 %)

Mimogrede, v vprašalniku je vprašanje samo o zaposlovanju žensk, niso pa upoštevani moški kot zaposleni očetje, kar je že v osnovi spolno pristranski pristop, ki pa ga slovenska raziskava ne more izključiti glede na mednarodno izvedbo in primerljivost. Vsekakor pa je mogoče tako pridobljene izsledke uporabiti za opravičevanje praktičnih teženj po potiskanju žensk v sekundarno ali rezervno kategorijo delovne sile. Če je možnost zaposlitve s skrajšanim delovnim časom, ki sodi k (lepo označeni) večji prožnosti delovne sile, vnaprej predvidena kot izključno ali predvsem ženska izbira, pomeni, da se vprašanje prestrukturiranja družine in družinske nadobremenjenosti žensk ne postavlja kot resno družbeno vprašanje. Je pa tako zastavljeno v politični usmeritvi EU v začetku 21. stoletja in je bilo v temelju navzoče pri usklajevanju družinskih in poklicnih bremen v samoupravnem socializmu v Sloveniji (Jogan 2004).

USKLAJEVANJE POKLICNEGA IN DRUŽINSKEGA DELA

Usklajevanje poklicnega in družinskega dela predvsem na račun nadobremenjevanja žensk (doma in zunaj doma, kljub videzu ženskam prijazne usmeritve) je sestavina repatriarhalizacijskih teženj, ki niso ravno v skladu s pričakovanji, zlasti večine žensk ne. Ker pa pomoči potrebnih ni mogoče kar odpisati, saj je nujna sestavina reprodukcije celotnega življenja, se ženske kot roditeljice in v skladu s tradicionalnim androcetričnim vzorcem pač morajo posvetiti »domu« (kar je preprosta oznaka za niz eksistencialno neodložljivih dejavnosti). To je vidno tudi v razmeroma močnem pristajanju žensk na možnost zaposlitve s skrajšanim časom zlasti tedaj, ko je v družini predšolski otrok (statistično pomembna razlika glede na spol), kar je razvidno v preglednici 11.

To je vidno tudi v razmeroma močnem pristajanju žensk na možnost zaposlitve s skrajšanim časom zlasti tedaj, ko je v družini predšolski otrok (statistično pomembna razlika glede na spol), kar je razvidno v preglednici 11.

Preglednica 11: Stališče o tem, kako naj bo ženska zaposlena, ko ima predšolskega otroka glede na spol (SJM 2003, vpr. 1.03b)

	Moški	Ženske	Skupaj
1. S polnim delovnim časom	19,3%	26,8%	23,4%
2. S skrajšanim delovnim časom	45 %	48,7 %	47 %
3. Ostane naj doma	35,7 %	24,5 %	29,6 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %

Čeprav je očitno, da so moški bolj naklonjeni temu, da bi bila žena/mati predšolskega otroka doma, pa je mogoče tudi sklepati, da je četrtina žensk ponotranjila tako (tradicionalnim moškim prijazno) stališče. To je verjetno posledica dejanske večje odgovornosti in vključenosti žensk v vsakdanje delo v družini, čeprav je hierarhija vrednih področij delovanja spolno skorajda izenačena. Mednarodna raziskava vrednot 1992 (SJM 1992/1, vpr. 1.1/b) je namreč pokazala, da je tako za ženske kot za moške (v približno izenačenem obsegu) družina postavljena na isto mesto kot delo; delo je zelo ali precej pomembno za 96,9% moških in žensk, družina pa je zelo ali precej pomembna za 96,9% žensk in 95,5% moških.

Čeprav oba spola približno enako ocenjujeta pomembnost družine, privrženost družini različno občutita; pri ženskah gre za nadobremnjevanje, medtem ko pri moških družina pogosto pomeni dejavnik razbremenjevanja pri opravljanju vsakdanjih (življenjsko neizogibnih) opravil. S tega vidika lahko tudi razumemo, zakaj pri moških prevladuje prepričanje o nezamenljivosti dela (normalne zaposlitve) z družino (in gospodinjsko vlogo). Tako bi npr. v ZRN le 1 % moških osebno želel zamenjavo (Schmidt-Waldherr 1993: 3). Kako različno sta spola obremenjena z gospodinjskim delom, zelo prepričljivo kaže preglednica 12.

Preglednica 12: Tedenska poraba ur za gospodinjsko delo po spolu (SJM 2003, 1.09a)

Moški	Ženske
7,93	21,79

Ob tej razliki naj zapišem domnevo, da ženske niso skoraj trikrat bolj obremenjene predvsem po

svoji želji in izbiri, temveč so večinoma k temu prisiljene. Da taka delitev dela v družini in gospodinjstvu ni ravno pravična in da to zaznavajo tudi moški, kažejo stopnje strinjanja s stališčem »Moški bi morali opravljati več gospodinjskih del, kot jih opravljajo sedaj« (SJM 2003/2, vpr. 1.02c). Spolno neenako strinjanje kaže preglednica 13.

Preglednica 13: Strinjanje s potrebo po večji moški udeležbi v gospodinjskem delu glede na spol (SJM 2003)

Moški			Ženske		
(močno) soglaša	neodločeni	(sploh) ne sogl.	(močno) soglaša	neodločeni	(sploh) ne sogl.
50,9 %	28,8 %	20,4 %	66,4 %	22,6 %	11 %

To, da polovica anketiranih moških priznava, da bi morali biti moški bolj dejavni v »kraljestvu gospodinjstva«, je izredno pomemben podatek. Kaže namreč, da so moški – vsaj polovica – že ozaveščeni glede svoje nove vloge, s čimer lahko zanikamo površno oceno (ki jo ponujajo različni »strokovnjaki«), da moški ne vedo za svojo novo vlogo in da je prav nejasnost glede tega vzrok za njihovo večjo frustriranost, za zmanjšanje njihove avtoritete v družini, za odmikanje v zunajdružinska območja itn. Upam si trditi, da večina moških točno ve, kaj bi bilo potrebno, da bi se nadobremenjenost žensk zmanjšala, vendar – glede na realne dejavnosti – tega ni pripravljena storiti. Večja neposredna delovna udeležba v gospodinjskem delu bi namreč vplivala na zmanjšanje prostora svobodnega odločanja za druge (bolj prijetne) zunajzaposlitvene dejavnosti. Prav večje razpolaganje z lastnim prostim časom je prednost, ki jo veliko bolj uživajo moški kot ženske.

Čeprav je videti tako stanje čisto »naravno«, pa nikakor ni posledica delovanja zunajmoških (namenoma ne pišem »zunajčloveških«, ker je jasno, kaj je empirična podlaga za »človeško«) naravnih sil, niti ne upadanja družbene moči moških, temveč, narobe, težnje moških, da se nadaljuje njihova spolna prevlada. Poudariti je treba, da ta težnja ni naključno navzoča samo pri nekaterih posameznikih, temveč da je za zdaj še močno podprta in varovana s celotnim institucionalnim redom. Prav zaradi te podpore, ki najbolj zanesljivo zagotavlja (samo)obnavljanje androcentričnega reda, je tako težka pot do tega, da bi postalo spolno uravnoteženo zasedanje pomembnih mest odločanja v družbi samoumevno načelo urejanja vsakdanjega življenja.

Še močnejše kot zavedanje o potrebnosti (so-)delovanja moških v gospodinjstvem delu je zavedanje, da bi »morali več časa posvetiti skrbi za otroke, kot ga posvečajo sedaj« (SJM 2003/2, vpr. 1.02d). Pri močnem strinjanju s tem stališčem sta spola pravzaprav čisto izenačena; delež moških je 73,6%, žensk pa 73,3%. Podobno blizu so si moški in ženske pri minimalnem zavračanju tega stališča (6,9% moških, 7,2% žensk) in tudi v kategoriji neopredeljenih (19,4% moških, 18,6% žensk). »Eppur si muove«, lahko upravičeno sklepamo in domnevamo, da bi lahko ob ustrezni zunanji politični spodbudi in podpori (na vseh področjih in ravneh!) taka usmeritev postala v nekaj desetletjih samoumevnost (rutina) slovenske družbe.

Domnevamo lahko še naprej, da bi lahko bolj enakomerna razporeditev gospodinjkega in družinskega dela v prihodnje vplivala tudi na manjšo asimetrijo po spolu v občutenju življenjske sreče in zadovoljstva z družinskim življenjem. Da obstajajo spolne razlike pri teh dveh razsežnostih, kažejo odgovori na vprašanja »Če pomislite na svoje življenje, kako srečni ali nesrečni ste – gledano v celoti« (SJM 2003/2, vpr. 1.17) in »Gledano v celoti, kako ste zadovoljni s svojim družinskim življenjem?« (SJM 2003/2, vpr. 1.19). V preglednici 14 sta upoštevana skrajni pozitivni in negativni pol sicer sedemstopenjske lestvice ocen o sreči (popolnoma srečen, zelo srečen, dokaj srečen, niti srečen niti nesrečen, dokaj nesrečen, zelo nesrečen, popolnoma nesrečen).

Preglednica 14: Občutenje sreče glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
popolnoma & zelo srečen	zelo & popolnoma nesrečen	popolnoma & zelo srečna	zelo & popolnoma nesrečna
31,6%	2%	27,2%	3,7%

Še večje razlike po spolu pa kažejo odgovori na vprašanje o zadovoljstvu z družinskim življenjem, ki jih prikazuje preglednica 15.

Preglednica 15: Občutenje zadovoljstva z družino glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
popolnoma / zelo zadovoljen	zelo / popolnoma nezadovoljen	popolnoma / zelo zadovoljna	zelo / popolnoma nezadovoljna
54,4%	0,6%	45,1%	1,4%

Medtem ko so razlike v sreči in zadovoljstvu z družino po spolu dokaj različne, pa sta spola praktično izenačena pri ocenjevanju zadovoljstva z zaposlitvijo; skoraj polovica vseh je dokaj zadovoljna (ženske nekoliko bolj kot moški, 47,3% : 44,8%), tretjina je popolnoma ali zelo zadovoljna (moški nekoliko bolj kot ženske, 34,2% : 32%) in malo jih je zelo ali popolnoma nezadovoljnih, pri čemer vodijo moški (3,6% : 1,9%).

ZAKONSKA ZVEZA IN DRUŽINA

S spolno neenakim zadovoljstvom in občutenjem sreče nasploh je povezano tudi neenako vrednotenje zakonske zveze. Ta ustanova, ki je bila do sredine 20. stoletja poveljevana kot edina prava podlaga za družino, je očitno zgubila svojo prisilno urejevalno moč nasploh – tako nad moškimi kot nad ženskami. O tem moremo sklepati na podlagi sprejemanja stališča »Bolje je imeti slab zakon, kot pa da sploh nisi poročen« (SJM 1993/2 – vpr. 1.04b, SJM 2003/2 – vpr. 1.04b), kar kažeta preglednici 16 in 17.

Preglednica 16: Strinjanje s stališčem, da je slab zakon boljši kot nikakršen, po SJM 1993 in 2003

	(Močno) soglaša	(Sploh) ne soglaša
1993	7,8%	83,9%
2003	8,4%	82,6%

Preglednica 17: Strinjanje s stališčem, da je slab zakon boljši kot nikakršen glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
(Močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
9,2%	83,5%	8%	84%

Očitno je, da je v ospredju vprašanje kakovosti partnerskih (zakonskih) odnosov in da oba spola nista več pripravljena sprejemati (»svete«) zakonske zveze kot merila za ocenjevanje kakovosti življenja. Glede na neenako obremenjevanje moških in žensk v zakonski zvezi in družini (kajti večina družin še vedno temelji na registrirani zakonski zvezi) pa je zakonska zveza spolno neenak vir za srečo, o čemer moremo sklepati na podlagi strinjanja s stališčem »Poročeni ljudje so večinoma

srečnejši kot neporočeni» (SJM 2003/2 – vpr. 1.04a), ki ga prikazuje preglednica 18.

Preglednica 18: Strinjanje s stališčem, da so poročeni srečnejši glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
49,1 %	24,3 %	36,1 %	35,9 %

Delčke odgovora na vprašanje, zakaj obstajajo spolne razlike pri ocenjevanju srečnosti poročenih, je mogoče dobiti iz podatkov o dejanski obremenjenosti z deli in odgovornostmi, ki sodijo k zakonski zvezi oziroma k družini.

SKLEP: DVOSMERNOST SPREMENB

Na podlagi izbranih ključnih kazalcev spolne neenakosti, oprtih na raziskave SJM v zadnjem desetletju 20. in na začetku 21. stoletja, je mogoče ugotoviti, da se ob nekaterih stalnicah v prepričanjih stališča spreminjajo v vsaj dveh smereh. Po eni strani se krepi enakostna usmeritev glede možnosti žensk in moških, po drugi se povečujejo (duhovna) bremena, ki v novih okoliščinah pomenijo skriti vir diskriminacije žensk in podlago za razkrajanje realnih možnosti za uresničevanje načela enakih možnosti. Medtem ko je prva usmeritev ukoreninjena v domači družbenopolitični in kulturni dediščini samoupravnega socializma ter spodbujena z uradno sprejeto strategijo EU, je druga usmeritev neločljiva sestavina (grobega) vzorca kapitalističnega tržnega gospodarstva z vključeno ideologijo enega skrbnika, kar je prefinjena krinka za podrejen položaj žensk.

O krepitvi enakostne vrednotne usmeritve (pri obeh spolih) pričajo zlasti te značilnosti opazovanega obdobja: prevladujoče in nedvoumno zavračanje ideologije enega skrbnika, utrjeno stališče, da je zaposlitev žensk temelj za njihovo samostojnost in neodvisnost, opazno zmanjšanje prepričanja, da gospodinjsko delo ženske enako

izpolnjuje kot udeležba v plačanem delu, slabitev predstave, da so dom in otroci največja ženska želja, očitno okrepljeno zavračanje možnosti, da bi ženska ostala doma, tudi ko je mati (pred)šolskih otrok, in zavedanje polovice moških, da bi se morali bolj vključiti v eksistencialno nujno gospodinjsko delo.

Po drugi strani pa se je ob izrazito neenakomerni dejanski obremenitvi moških in žensk z nujnimi (skrbstvenimi) dejavnostmi močno okrepilo prepričanje, da je zaposlovanje žensk v škodo otrok in družine, kar lahko na ravni individualne (ženske) zavesti prispeva k nastajanju in povečevanju občutka krivde, zlasti ker ženske ne razumejo zaposlitve kot prehodne dejavnosti. Prav to (nevidno) moralno nadobremenjevanje žensk ob vidnem materialnem (zlasti v zasebnem območju) prispeva k repatriarhalizaciji oziroma k ohranjanju in celo krepitvi seksizma v slovenski družbi. Kot kaže vrsta raziskav v zadnjih dveh desetletjih v drugih okoljih v Evropi, je dejavnik, ki ob razmeroma sistematičnem postopnem odpravljanju androcentrizma na javnem področju prispeva, da se politika enakih možnosti ne more uresničevati v »enakih rezultatih«, dejanska večja obremenjenost žensk z družino. Zato je tudi zadovoljstvo z družinskim življenjem pri ženskah manjše kakor pri moških.

Prihodnji razvoj sploh ni samoumevno enakostno določen; njegovo smer bosta vsekakor določali ti dve nasprotujoči si težnji. Od (medsebojno povezane) razporeditve družbene moči med spoloma in med delojemalci in delodajalci (lastniki kapitala) je odvisno, katera težnja bo vodilna. V raziskavi o porodniškem dopustu (Jogan 1985 : 175, 182) leta 1984 se je namreč razkrilo, da so ti isti na višjih položajih in bogatejši manj naklonjeni praktičnim rešitvam, ki bi dolgoročno omogočale utrjevanje enakostne usmeritve. O večji konservativnosti najvišjih družbenih slojev govore tudi novejši podatki empiričnega raziskovanja (Rus, Toš 2005: 164). O tem, ali bo prevladala regresivna ali progresivna smer odpravljanja spolne neenakosti, pa bo mogoče sklepati na podlagi raziskav v tem in prihodnjem desetletju.

VIRI

- GERHARD, U. (2003), Die Europäische Union als Rechtsgemeinschaft und politische Gelegenheitsstruktur: Feministische Anfragen und Visionen. V: MIETHE, I., ROTH, S. (ur.), *Europas Töchter*. Opladen: Leske, Budrich (41–61).
- GOTTSCHALL, K. (1989), Frauen auf dem bundesrepublikanischen Arbeitsmarkt: Integrationsprozesse mit Widersprüchen und Grenzen. V: MÜLLER, U., SCHMIDT-WALDHERR, H. (ur.), *Frauensozialkunde*. Bielefeld: AJZ Verlag (11–41).
- GRÖNER, L. (2002), *Europa der Frauen und Osterweiterung*. Bruselj: Evropski parlament.
- HAFNER-FINK M. (1999), (Attitudes to) Social Inequality in the Process of Transition from Socialism: Comparing Slovenia to Bulgaria, Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland. V: TOŠ, N., MOHLER, P. P., MALNAR, B. (ur.), *Modern Society and Values*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences (171–189).
- JOGAN, M. (1985), *Porodniški dopust kot sestavina biosocialne reprodukcije. Zdravstveno varstvo*, februar: 127–188.
- (2000), Postsocializem in androcentrizem. *Družboslovne razprave*, 14, 34–35: 9–30.
- (2001), *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: FDV.
- (2004), Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost. *Teorija in praksa*, 41, 1–2: 361–376.
- ROTH, S. (2003), Gender-Mainstreaming und EU Erweiterung. V: MIETHE, I., ROTH, S. (ur.), *Europas Töchter*. Opladen: Leske, Budrich (63–77).
- RUS, V., TOŠ, N. (2005), *Vrednote Slovencev in Evropejcev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- SCHMIDT-WALDHERR, H. (1993), Von der „vaterlosen Gesellschaft“ zur „neuen Väterlichkeit“. Referat na mednarodnem seminarju Social Change: Women in Transition, Families in Transition. Würzburg 4. –10. 7. 1993.
- TOŠ, N. (1992), *Slovensko javno mnenje 1992/1: Mednarodna raziskava vrednot, februar 1992*. Ljubljana: FDV.
- (1993), *Slovensko javno mnenje 1993/1*. Ljubljana: FDV.
- (1999), *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: Liberalna akademija, Znanstvena knjižnica FDV.
- (ur.) (1999 a), *Vrednote v prehodu II: Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: FDV.
- (ur.) (2004), *Vrednote v prehodu III: Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: FDV.

Simona Gerenčer

ŽIVLJENJE V SVETU TIŠINE IN TEME

UVOD

Za večino ljudi, ki slišimo in vidimo, je življenje v tišini in temi nepredstavljivo. Že sama misel, da se lahko kaj tako strašnega kot posledica nesreče ali bolezni zgodi tudi nam, nas navda s posebnim strahom, zaradi česar neradi govorimo o tej problematiki. Marsikdo izmed nas o tem še nikoli ni razmišljal in enači gluhoslepe s tistimi, ki so gluhi, ali s tistimi, ki so slepi. Ta strah seveda ne obstaja samo v nas, ki slišimo in vidimo, temveč tudi v tistih, ki vidijo in ne slišijo, pa v tistih, ki slišijo in ne vidijo. Za gluho osebo je poškodba oz. izguba vida najbolj zastrašujoča stvar, ki se ji lahko zgodi, za slepega pa izguba sluha. Skupina ljudi, ki se znajde med enimi in drugimi in jih tako eni kot drugi težko sprejemajo, so gluhoslepi.

DEFINICIJA

Beseda, ki označuje ljudi z dvojno invalidnostjo (poškodbo sluha in vida), se je skozi desetletja v številnih državah velikokrat spreminjala. Najprej se je govorilo o gluhonemih s poslabšanjem vida, o gluhonemoslepih, pozneje tudi o gluhih in slepih osebah. V literaturi najdemo tudi obliki gluho-slep in gluho/slep. Leta 1991 se je mednarodno društvo za izobraževanje gluhoslepih (danes deluje pod imenom *Deafblind International*) odločilo za uporabo izraza »gluho-slep« in ne »gluho-slep«, postavili pa so tudi definicijo za populacijo novorojenčkov, otrok in odraslih. Leta 2001 so udeleženci na seminarju *European Deafblind Network* prišli do spoznanja, da evropske države v zadnjem obdobju za označevanje ljudi z hkratno poškodbo sluha in vida uporabljajo enoten izraz gluhoslepa (*deafblind*) oseba.

Za ugotavljanje stopnje poškodbe za gluhoslepe obstajata medicinski in funkcionalni kriterij. Številne raziskave in odkritja v Evropi in po svetu so privedla do nasprotnih mnenj o uporabi medicinske definicije, zaradi česar se je največ držav odločilo za uporabo funkcionalne.

Leta 1954 je Nacionalni odbor za raziskovanje o izobraževanju gluhoslepih otrok v ZDA določilo: »Učenec je gluhoslep, če mu kombinacija poškodbe onemogoča popolno sodelovanje v šolskih programih za slepe ali za gluhe.«

Norveško ministrstvo za zunanje zadeve je v nacionalnem raziskovanju gluhoslepih oseb leta 1976 definiralo: »Oseba s kombinacijo izgube vida in sluha, ki ne more uporabljati storitev obstoječih služb bodisi za gluhe ali za slepe, je gluhoslepa oseba. Oseba je gluhoslepa, tudi če nima popolne izgube vida in sluha.«

Na Konferenci Helen Keller so se leta 1977 odločili takole: »Gluhoslepa oseba je oseba z vizualno in avditivno poškodbo, ki ji povzroča težave pri učenju in vedenju in vpliva na njene delovne zmožnosti.«

Sveriges Dovasblinda Riksförbund je leta 1989 sklenilo: »Gluhoslepota je stanje zmanjšane vida in sluha, ki otežuje vsakdanje življenje in onemogoča običajen dostop do informacij.«

Hrvaško društvo gluhoslepih Dodir je med leti 1994 in 2001 razvilo funkcionalno definicijo: »Gluhoslepa oseba ima hkrati poškodovan sluh in vid v tolikšni meri, da ji to povzroča resne težave v vsakdanjem življenju. To niso vedno popolnoma gluhe in slepe osebe. Velika večina jih slabše sliši ali slabše vidi, nekateri pa slabo slišijo in slabo vidijo. Zaradi gluhoslepote imajo težave pri izobraževanju, delovnem usposabljanju, vključevanju v kulturne aktivnosti in dostopu do informacij.«

V Sloveniji do današnjega dne nimamo sprejete definicije gluhoslepote, prav tako nimamo enotne definicije o gluhoti.

Eno od običajnih mest gluhoti je delitev na gluhe in naglušne. Za gluhe veljajo osebe, s katerimi je verbalno sporazumevanje v celoti pretrgano, nemogoče; verbalno sporazumevanje z naglušnimi osebami pa je le oteženo (Škondrič 1999: 23).

Če upoštevamo, da populacija gluhih in gluhoslepih ni homogena, temveč so med posamezniki velike razlike, lahko razvijemo širšo funkcionalno definicijo gluhoslepote: »Gluhoslepa oseba ima tolikšno poškodbo sluha in vida, da ima še vedno težave pri vsakdanjem funkcioniranju, čeprav uporablja pripomočke za gluhe ali za slepe (slušni aparat, polžkov vsadek, očala, leče). Zaradi hkratne poškodbe sluha in vida ne more uporabljati storitev, ki so namenjene samo gluhim ali samo slepim, temveč potrebuje posebno prilagojeno pomoč.«

Tako med gluhoslepe osebe ne štejemo samo praktične gluhoslepote (popolne gluhoti in popolne slepote), ampak tudi kombinacijo poškodb sluha in vida (tudi z Usherjevim ali Chargeovim sindromom). Velika večina gluhoslepih ima ostanke vida ali sluha ali obojega. Nekateri uporabljajo pripomočke za ene ali za druge, vendar jim ti kljub prizadevanju ne zadostujejo, da bi v vsakdanjem življenju nemoteno funkcionirali. Včasih so se prisiljeni zanašati na preostale čute, na okus, vonj, dotik, vibracije, gibanje.

Natančnega števila gluhoslepih zaenkrat nimamo. V številnih državah še vedno poteka popis; kaže, se število iz leta v leto zviša. V Sloveniji nimamo evidence, zato se moramo opreti na demografske pokazatelje, po katerih se orientirajo tudi po svetu. Splošna ocena je med 5 in 18 gluhoslepih na sto tisoč prebivalcev; v Sloveniji je to od 100 do 360 ljudi.

SOCIALIZACIJA

Kdor je v življenju pozneje izgubil sluh ali vid ali oboje, se težko, morda nikoli ne sprijazni tem. Najpogosteje se identificirajo kot morda naglušni in slabovidni, pogosto pa težave pripišejo drugim razlogom. Ko pa se njihov sluh in vid poškodujeta do te stopnje, da pripomočki ne koristijo več, da se ne znajdejo več, tudi dnevnim novicam ne morejo slediti in s težavo pridobijo peščico informacij, se počutijo odrinjeni, izolirani, vsem odveč.

Pri gluhem otroku dobijo roke funkcijo govora, pri slepem postanejo sredstvo za izražanje volje, želje, zadovoljstva, vzpostavljanje stika namesto z očmi ipd. Slep otrok se mora naučiti dobivati informacije z dotikom in sluhom. Zato so njegove prve besede v povezavi z igračami, ki oddajajo glasove, ali s stvarmi, ki se jih lahko dotakne. Če se ne more opreti na ostanke sluha ali vida, so roke sredstvo za vzpostavitev zgodnjega stika z osebami in z objekti v okolju, v katerem živi. Prek roke izraža želje, potrebe in čustva. Z njimi začne odkrivati svoje telo, pozneje tudi telo osebe, s katero preživlja čas.

Če gluhoslepemu otroku onemogočimo odkrivanja sveta z rokami, se ne more naučiti pridobivanja informacij, zato se fiksira zgolj na svoje telo. Informacije, ki jih dobiva, so nepopolne, delne in popačene; do informacij, ki so bolj oddaljene, niti ne pride. Tak otrok ima popolnoma drugačno predstavo o svetu kakor njegovi vrstniki. Zanj je svet tisto, kar lahko otipa, okusi in zavoha. Sporazumevanje se pri gluhoslepem otroku od rojstva odvija na poseben način. Dojenček, ki zaradi poškodbe vida ne zazna materinega obraza, zaradi poškodbe sluha ne razloči njenega glasu, morda ne bo vzpostavil stika s starši. Zaradi omejenih možnosti lahko postane manj motiviran za sporazumevanje in se zapre vase. Lahko razvije agresivno, obrambno vedenje, ki ga zavaruje pred nepredvidljivim in nevarnim svetom; svet je zanj nenehen boj.

Velika večina gluhoslepih otrok ima izkušnjo dolgih hospitalizacij, kar ima posledice zlasti na emocionalnem področju. Gluhslep otrok se naveže na ljudi, ki so mu blizu, tako rekoč njegovo okno v svet, in s težavo sprejme omejene stike in spremembo okolja. Vse to vpliva na njegovo telesno in duševno počutje in zdravje.

IZOLACIJA

Ljudje vsak dan prejemamo informacije s pogovori, iz medijev, z opazovanjem, branjem, poslušanjem itn. Osebe, ki ne slišijo in ne vidijo, tega niso deležne. Zato je njihov svet zelo ozek in seže le do konic prstov.

Marsikdo ob besedi gluhslep pomisli zgolj na težave, ki jih prinašata gluhoti ali slepota. Vendar ni tako. Poškodba dveh čutil ni le vsota ene ali druge izgube oz. poškodbe, temveč je svojevrsten problem. Slepa oseba kompenzira izgubo vida z

izostrenim sluhom, gluha z izostrenim vidom in opazovanjem; gluhoslepa oseba težje kompenzira. Za veliko gluhoslepih se svet konča tam, kjer ne dosežejo več z rokami. Lahko rečemo, da so izolirani tako od stvari kakor od ljudi. Imajo svojevrstne težave s sporazumevanjem, gibljivostjo, orientacijo in ravnotežjem. Tudi če je v prostoru polno ljudi, so izolirani; ne vedo, kaj se dogaja, o čem se pogovarjajo, kaj počnejo tam.

Gluhoslepi ne more komunicirati z več kot eno osebo hkrati. Tudi v družbi je vezan samo na osebo, ki se mu posveča, ki se je pripravljena sporazumevati z njim na njemu prilagojen način. Zaradi tega ima povsem drugačno socialno izkušnjo kot osebe, ki slišijo ali vidijo ali oboje. Tako tudi ne more osvojiti načina vedenja v družbi, kljub svoji inteligentnosti, kajti ni imela možnosti, da bi se naučila oz. si izmenjala pomembne aspekte socialnih interakcij.

Težko navežejo stik z ljudmi, ki ne poznajo znakovnega jezika ali jih je strah gluhoslepote. Posledice izolacije so težje pri gluhoslepih od rojstva. Kdor je izgubil sluh in vid pozneje, ko je že vzpostavil stik z materjo in bližnjo okolico ter si ustvaril sliko o sebi, ima boljše možnosti napredovanja kakor oseba, ki izgubo kompenzira samo s čutili za dotik, okus in vonj.

Stari ljudje, ki so izgubili sluh ali vid v starosti, se srečujejo s posebnimi težavami. Če sta se jim sluh in vid tako poškodovala, da ne morejo več sprejemati informacij tako kot dotlej, torej v znakovnem jeziku, s pomočjo sluha ipd., so frustrirani, dezorientirani, zbegani. Zatekajo se v duševno in socialno izolacijo. Svet zanje postane tuj, v njem ne najdejo več ne prostora zase ne razumevanja drugih, s katerimi so prej dobro sodelovali. Ne spadajo ne v svet gluhih ne v svet slepih, še manj v svet sliščih in videčih. Obvisijo nekje vmes, s stigmo, ki ni le dvojna, temveč trojna: gluhi, slepi in stari.

Gluhoslepi osebi lahko približamo svet le tako, da ji na poseben način prenesemo informacije. To lahko opravi uradni tolmač ali kdo, ki je v stiku z gluhoslepo osebo, jo razume in se zna z njo sporazumeti. Gluhoslepa oseba se močno oklene človeka, ki ji omogoči vstopiti v svet informacij in dogodkov. Tolmač ali tolmačica mora za uspešno sporazumevanje uporabiti tudi svoje telo, ki se ga gluhoslepa oseba dotika in tako prepozna kretnje in pomene.

SPORAZUMEVANJE

Velika večina gluhoslepih se najraje poslužuje znakovnega jezika v kombinaciji z dvoročno ali enoročno abecedo. Njihova izbira je zelo odvisna od ostanka sluha in vida. S poslabšanjem obeh čutil oseba spreminja tudi način sporazumevanja. Tako se je npr. nekdo pri dvajsetih letih brez težav sporazumeval v znakovnem jeziku, pri tridesetih je uporabljal locirani znakovni jezik, pri štiridesetih pa se zanaša na taktilni znakovni jezik. Gluhoslepi v Sloveniji zaenkrat uporabljajo zlasti slovenski znakovni jezik, enoročno, dvoročno abecedo, locirani in taktilni znakovni jezik in prstno abecedo. Kljub temu bom na kratko predstavila tudi druge vrste sporazumevanja, ki jih uspešno uporabljajo v svetu.

Največkrat ni dovolj, da uporabljamo le en način sporazumevanja. Pomembno je, da lahko preverimo, kako nas je gluhoslepa oseba razumela. Lahko nas narobe razume, nato pa noče nadaljevati pogovora ali spremeni temo.

Namen sporazumevanja je, da se razumemo. Naši stavki morajo biti preprosti, kratki, jedrnat. Bistvo moramo posebej poudariti. Zlasti pa moramo omogočiti, da gluhoslepa oseba sama izbere način sporazumevanja, ki ji ustreza (tudi glede ostanka vida in sluha), na katerega je navajena in ki ga najbolje razume.

Slovenski znakovni jezik (SZJ). V drugem členu zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika je navedeno, da je znakovni jezik vizualno-znakovni jezikovni sistem z določeno postavitvijo, lego, usmerjenostjo in gibom rok in prstov ter mimiko obraza (ZUSZJ 2002: 1). Od novembra leta 2002 je v Sloveniji uradno priznan jezik, s katerim je gluhim priznana pravica do tolmača pred državnimi organi, organi lokalne samouprave, izvajalci javnih pooblastil ali izvajalci javnih služb. Znakovni jezik ni univerzalen; vsaka država ima svoj znakovni jezik s svojo slovnico. Obstaja pa tudi mednarodni znakovni jezik, ki ga uporabljajo na mednarodnih kongresih in se imenuje Gestuno.

SZJ omogoča dvosmerno sporazumevanje in zagotavlja točen, učinkovit in hiter prenos informacij. Zahteva pa razmeroma dober vid.

Locirani znakovni jezik. To je vizualni znakovni jezik, ki se izvaja izključno znotraj dogovorjenega okvira vidnega polja, ki ustreza gluhoslepi osebi. Uporabljajo ga osebe, ki imajo poškodbe perifernega vidnega polja (tunelski vid). Okvir

vidnega polja se najpogosteje nahaja v višini prsi ali v višini spodnjega dela glave (področje pod brado). Sogovornik mora biti na pravi razdalji, ne preblizu ne predaleč. Zaradi tega je treba pred pogovorom posebej preveriti bližino oz. oddaljenost sogovornika.

Locirani znakovni jezik je primeren samo za osebe, ki imajo tunelski vid (*tunnel vision*). Včasih je izredno težko pokazati krettno znotraj točno določenega okvira.

Taktilni znakovni jezik. Gluhoslepa oseba položi roko na roko sogovornika, ki komunicira v znakovnem jeziku. Sporazumevanje poteka dvo-smerno. Gluhoslepi s pomočjo dotika razumejo obliko kretenj, ki se izvajajo tudi s pomočjo gornjega dela telesa obeh sogovornikov. Tako se sporazumevajo zlasti osebe, ki so slepe, a obvladajo znakovni jezik, ker so prej dovolj videli, da so se lahko sporazumevali v znakovnem jeziku.

Uporabljajo ga osebe, ki so praktično gluhoslepe ali z majhnim ostankom vida. Oseba, ki od prej obvlada znakovni jezik, lahko še naprej dobro sodeluje v pogovorih. Prilagoditev na tak način sporazumevanja zahteva precej časa. Sogovornika sta v precej intimnem stiku.

Vodeni znakovni jezik. Gluhoslepa oseba položi roko na sogovornikovo zapestje in usmerja njegovo roko v svoje vidno polje. Ta način sporazumevanja uporabljajo zlasti osebe, ki imajo različne izgube vidnega polja. Spet je v določenih situacijah težko pokazati krettnje znotraj določenega okvira.

Slovenska enoročna abeceda je verzija ameriške (mednarodne) enoročne abecede. Najraje jo uporabljajo mladi. Dela samo ena roka, druga je prosta. Zaradi drobnejših gibov s prsti je primerna za gluhoslepe, ki imajo precejšnje ostanke vida.

Taktilna enoročna abeceda. Gluhoslepa oseba položi svojo roko na roko, s katero sogovornik kaže črke abecede, in jih prepozna s pomočjo dotika. Dela samo ena roka, navadno desna. Za gluhoslepo osebo, ki dobro obvlada taktilno enoročno abecedo, je to hiter in učinkovit prenos informacij.

Dvoročna abeceda ima dolgo tradicijo v skupnosti gluhih. Ta način sporazumevanja zahteva uporabo obeh rok. Radi jo uporabljajo zlasti starejši ljudje, v neposredni bližini jo lahko uporabljajo tudi gluhoslepi z ostanki vida. Je enostavna za učenje, saj z obliko in lego prstov prikazuje velike tiskane črke, zahteva pa dober vid, zbranost in dobro svetlobo.

Taktilna dvoročna abeceda. Sogovornik z obema rokama prikazuje črke, ki jih gluhoslepa oseba tipa in tako prepozna. Poznajo jo vsi, ki uporabljajo znakovni jezik, je pa razmeroma počasna.

Prstna abeceda (pisanje na dlani) je najenostavnejši način sporazumevanja gluhoslepih z drugimi. Vse, kar je potrebno za uporabo tega jezika, je dobro poznavanje slovenščine in dobra osvetlitev dlani gluhoslepe osebe. Na iztegnjeno dlan gluhoslepe osebe s prsti ali s svinčnikom izpisujemo velike tiskane črke, drugo na drugo. Črke pišemo na sredino dlani. Treba si je le zapomniti pravilno izpisovanje črk oz. linij za lažje razumevanje. Na koncu vsake besede naredimo krettno kot za brisanje dlani. Hitrost pisanja na dlan lahko prilagodimo hitrosti razumevanja gluhoslepe osebe. Je enostavna, omogoča hitro učenje, zahteva pa dobro koncentracijo.

Lorm abecedo uporabljajo zlasti na Češkem in v nemško govorečih predelih sveta. Ni še prilagojena slovenščini. Vsaka črka ima svojo točko na dlani. S kratkim dotikom, potezo ali črto na določenem delu dlani izbiramo črko po črko. Prenos informacij je hitrejši od pisanja velikih črk na dlani, zahteva pa še boljšo koncentracijo.

Dalgarnovo rokavico sem priredila slovenščini z namenom, da jo uporabljajo gluhoslepi, ki nimajo vida ali ga imajo zelo malo. Vsako področje na dlani predstavlja črke. S kratkimi dotiki na različnih delih dlani, ki pomenijo črke se izpisujejo besede. Samoglasnike (a, e, i, o, u) prikažemo z dotiki na konicah prstov, ki potekajo od palca proti mezinu. Šumniki (č, š, ž) se nahajajo na skrajni desni strani dlani pod mezinom v abecednem vrstnem redu. Ostale črke prikažemo z dotiki prstov po vrstnem redu. Omogoča hiter in učinkovit način sporazumevanja in se je hitro naučimo, če dobro poznamo abecedo, zahteva pa tudi dobro koncentracijo.

Braillovi prsti. Ta način sporazumevanja izhaja z Japonskega. Namenjen je osebam, ki so prej oslepele kot oglušele in dobro poznajo Braillovo pisavo. Piše se s posebnim strojem na šest tipk in kombinacija treh tipk da želeno črko. Sporazumevanje z gluhoslepo osebo poteka tako, da se sogovornik s tremi prsti v enakem položaju kot na Braillovem stroju dotakne roke gluhoslepe osebe in jo pritisne. Tako oseba s pomočjo dotikov različnih kombinacij treh prstov razbere napisano črko. Za sporazumevanje morata oba sogovornika obvladati Braillovo pisavo.

Metoda »Tadoma« uporablja manjše število gluhoslepih po svetu. Gluhoslepa oseba položi roko na grlo govornika ter spremlja govor s pomočjo vibracij in premikanja govornih organov.

PRILAGOJENI PREPROSTI NAČINI SPORAZUMEVANJA

Povečan tisk je primeren za gluhoslepe osebe, ki imajo ostanke vida in lahko berejo črke. Najboljše je, če je besedilo napisano s črnim ali temnomodrim flomastrom na beli ali rumenkasti podlagi. Črke morajo biti povečane in morajo imeti večje razmake. To je učinkovit način sporazumevanja za prenos enostavnih idej, nasvetov ipd. Potrebujemo papir, flomaster in pravopisno znanje. Ni primerno za razgovore.

Braillovo pisavo uporabljajo slepi po vsem svetu. Gre za kombinacijo šestih izbočenih točk. Vsaka kombinacija zastopa črko, znak ali številko. Piše se lahko na prenosnem mehničnem stroju kot tudi na računalniku. Za gluhoslepe osebe, ki obvladajo Brailleovo pisavo, je to zelo učinkovit način sporazumevanja.

Razumevanje govora s poslušanjem. Gluhoslepa oseba, ki ima ostanke sluha in ji slušni aparat pomaga, lahko delno razume pogovor. Ta način je primeren zlasti v individualnih razgovorih, ko se sogovornik postavi na tisto stran gluhoslepe osebe, kjer ima večje ostanke sluha. V pomoč je tudi, da gluhoslepa položi prst na sogovornikov vrat in tako s pomočjo vibracij glasu zazna vsebino sporočila.

Razumevanje govora s pomočjo odčitavanja iz ustnic. Gluhoslepe osebe, ki imajo ostanke vida in se od rane mladosti opirajo na ta način sporazumevanja, ga lahko uporabljajo, kadar so v bližini sogovornika. Pomembno je, da sogovornik počasi in razločno izgovarja črke in besede ter tako zagotavlja jasno obliko ustnic. V pomoč je lahko tudi enoročna ali dvoročna abeceda ali znakovni jezik. Najprimernejša je v individualnih pogovorih.

Za sporazumevanje z gluhoslepo osebo ni vedno dovolj obvladati tehniko sporazumevanja, treba je zagotoviti tudi ustrezne okoliščine – optimalno razsvetljavo, tih in miren prostor, če ima gluhoslepa oseba ostanke sluha, kontrastno ozadje, primerno obleko (temna, najpogostejše črna, enobarvna obleka je primerna zaradi kontrasta z roko), primeren položaj sogovornika in planiranje časa.

VZPOSTAVLJANJE STIKA Z GLUHSLEPO OSEBO

Pri vzpostavitvi stika z gluhoslepo osebo moramo upoštevati, da ti ljudje skozi vse življenje živijo v negotovosti, strahu, dilemi. Ne vedo, kdaj želi kdo z njimi govoriti, prav tako ne vedo, s kakšnim namenom prihajamo. Zaradi tega moramo pristopiti h gluhoslepi osebi na zelo previden način. Upoštevati moramo, da jo nagovarjamo vedno s prednje (čelne) strani, saj obstaja možnost, da ima ostanke vida in nas lahko opazi. Ali ima ostanke sluha, se prepričamo, če jo glasno pokličemo po imenu. Če nič od tega ni uspešno, stopimo do nje, se ji dotaknemo roke ali ramena in ji tako damo vedeti, da želimo komunicirati z njo. Ko smo pritegnili njeno pozornost, se ji lahko predstavimo in povemo, kaj želimo.

Pri samem sporazumevanju pa moramo biti zelo pozorni. Potruditi se moramo in biti čimbolj strpni glede hitrosti pogovora. Sporazumevanje z gluhoslepimi zahteva telesni stik, zato je nujna osebna higiena. Oseba, ki govori v znakovnem jeziku, mora biti osvetljena, vendar se ne sme bleščati. Vzpostaviti moramo dober stik in občutek povezanosti. Pojasniti moramo vse, kar se v času pogovora dogaja v okolju. Poudariti moramo smisel izrečenega. V razgovoru moramo izkazovati spoštovanje in razumevanje.

SKLEP

Gluhoslepe osebe so osebe s hkratno poškodbo sluha in vida. To je specifična populacija z dvojno poškodbo, ki zahteva drugačen način sporazumevanja in drugačen pristop. V nekaterih evropskih državah obstajajo nacionalna združenja za pomoč gluhoslepim, ki jim ponujajo programe za delo in rehabilitacijo in omogočajo socializacijo. V Sloveniji doslej še nismo spregovorili o njih. Gluhoslepi so tako rekoč prezrta skupina ljudi, raztreseni po vsej državi. Ne poznamo njenega natančnega števila, prav tako nismo imeli definicije te poškodbe. Stališče, da so gluhoslepi samo tisti, ki so popolnoma gluhi in popolnoma slepi, je napačno. Nekateri so vključeni v društva gluhih, drugi v društva slepih, ne vemo pa, koliko je takih, ki niso evidentirani nikjer, ki so prepuščeni samim sebi, na milost in nemilost svojim bližnjim, redkim dobrotnikom ali okolici. Mestno društvo gluhih Ljubljana v okviru

programa »Psihosocialna pomoč gluhih starostnikom« (odgovorna nosilka je Meri Möderndorfer) že dalj časa skrbi za gluhoslepe osebe iz Ljubljane in bližnje okolice. Odkrili so posameznike, ki so odrinjeni na rob družbe in prikrajšani na vseh področjih. Ti ljudje še kako potrebujejo pomoč sočloveka, družbo, podporo, kajti le tako lahko pridejo do najosnovnejših in življenjsko potrebnih informacij. Še zmeraj pa ostaja vprašanje, kako je z gluhoslepimi drugod po Sloveniji.

Zavedati se moramo, da tudi gluhoslepi živijo med nami, da imajo enake sposobnosti kot »zdravi« ljudje, da znajo uporabljati razum, doživljati stvari, če imajo priložnost, in živeti ustvarjalno življenje. Od nas se razlikujejo le po načinu sprejemanja in dajanja informacij. Njihovo sporazumevanje je prilagojeno njihovim zmožnostim. Vsak ima svoj način sporazumevanja; izbira je odvisna od ostankov sluha in vida. V vsej državi ni usposobljenega tolmača za gluhoslepe, prav tako ni razvitega načina sporazumevanja z gluhoslepimi. Sama sem prilagodila Dalgarnovo rokavico slovenščini z namenom, da bi olajšala sporazumevanje zlasti osebam, ki so praktično gluhoslepe. Predvidevam, da se jo lahko hitro naučijo tako gluhoslepe kakor gluhe in slišče osebe. Z uveljavitvijo določenih pravic, potrebno pomočjo države, usposabljanjem tolmačev za gluhoslepe, priznanim načinom sporazumevanja (ki še ni omenjen v zakonu o uporabi slovenskega znakovnega jezika), priznanimi programi, prilagojenimi gluhoslepim, je mogoče zmanjšati stisko teh ljudi. Jasno pa je, da rane, ki so se jim vrezale kot posledica večne teme in tišine, v kateri živijo, ni moč izbrisati.

VIRI

- Hrvatska udruga gluhoslijepih osoba »Dodir« (2003), *Razgovarjamo s gluhoslijepima* (brezplačna brošura).
- Hrvatska udruga gluhoslijepih osoba »Dodir« (2003), *Razumijevanje gluhoslijepoče* (brezplačna brošura).
- GERENČER, S. (2002), *Socialna izključenost gluhih v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomska naloga).
- MCLNNES, J. M., TREFFRY, J. A. (1982), *Deaf-blind Infants and Children*. University of Toronto Press.
- PRICKETT, J. G., JOFFEE, E., WELCH, T. R., HUEBNER, K. M. (1995), *Hand in Hand: Essentials of Communication*. AFB Press.
- PRICKETT, J.G., JOFFEE, E., WELCH, T.R., HUEBNER, K.M. (1995), *Hand in hand, Selected reprints and annotated*, AFB Press.
- ŠKONDRIČ, Č. (1999), Specifični problemi ostarelih gluhih. V: *Invalidi in staranje: Zbornik predavanj (posvet, 3. dec. 1999)*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo, Zveza delovnih invalidov Slovenije.
- TARCZAY, S. (2003), *Komunicirajmo drugačije: Vodič v svet komunikacije s gluhoslijepim osobama*. Zagreb: Hrvatska udruga gluhoslijepih osoba »Dodir«.
- (2003), *Sigurnim koracima do slobode kretanja: Vodič v svet novih mogućnosti podrške za sigurno i učinkovito kretanje gluhoslijepih osoba*. Zagreb: Hrvatska udruga gluhoslijepih osoba »Dodir«.
- (1997), Tko su gluhoslijepi osobe. *List Dodir*, 1: 5–6.
- Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika. *Ur. l. RS*, 96/02.

INTERNETNI VIRI

- www.deafblind.com
www.dodir.hr
www.josz.hu

Borut Grabrijan

RAZVOJ PROGRAMOV NEVLADNEGA SEKTORJA NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA

UVOD

Za uvodni del tega teksta se bom navezal na popularno terminologijo, ki jo proizvaja vsaka stroka. V primeru ljudi z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju je to izraz »skupnostna skrb« na področju duševnega zdravja, ki se je začel uporabljati približno od leta 1990 naprej. Pred kakšnim letom se je pojavil precej podoben termin, lokalno načrtovanje služb za duševno zdravje (Javornik 2004: 37–40). Tudi Zaviršek in sod. trdijo, da je lokalno načrtovanje eden pomembnih procesov nastajanja skupnostnih služb (Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002: 138).

To besedilo si ob analizi razvoja nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja zastavlja tudi vprašanje, ali lahko v Sloveniji govorimo o skupnostni skrbi za ljudi z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. Izraz skupnostna skrb v našem prostoru zagovarjajo zlasti nevladne in uporabniške organizacije na tem področju. Ali lahko govorimo o skupnostni skrbi drugje po svetu? Ali pa je ta izraz privlečen v naše besedišče le zato, da z njim operira stroka, ki pokriva to področje? Najpogostejši uporabniki teh besed (skupnostna skrb) so po stroki seveda socialni delavci, potem pa ostali strokovnjaki s tega področja, psihologi, delovni terapevti, pa tudi kakšna medicinska sestra ali psihiater in še kakšen uradnik se najde za povrhu. Slovar slovenskega knjižnega jezika ima za skupnost več razlag. Naj bodo te razlage (tu so navedene tri od štirih) tudi rdeča nit tega teksta:

1. kar je sestavljeno iz več ljudi, ki jih družijo, povezujejo skupne lastnosti, potrebe, cilji, in tvori celoto;
2. skupina ljudi, organizirana za zadovoljevanje določenih splošnih družbenih potreb: ustanoviti skupnost;

3. organizirana skupina med seboj sodelujočih ustanov, delovnih organizacij, ki opravljajo podobne, sorodne dejavnost.

Te definicije skupnosti so bistvene za opredelitev skupnostne skrbi za ljudi z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. Dajo nam misliti, kakšno skupnostno skrb imamo na tem področju. Gre za dejansko povezanost vseh institucionalnih akterjev in ljudi v skupnosti? Ali pa imamo samo skupnostno skrb različnih institucij, delovnih organizacij, ki pač delajo na tem področju? Koristno bo najprej razčleniti stanje na področju duševnega zdravja. Zato pa moramo poseči v zgodovino. Če povzamem Foucaulta, je bilo v časovnem obdobju od srednjega veka do konca 18. stoletja v obravnavi norosti le malo sprememb. Od začetnega izganjanja norosti iz mest do zapiranja »norcev« v različne institucije, kot so špitali, zapor, azili, je »norost« moteč faktor v družbi, ki se meša z revščino, beračenjem in brezposelnostjo (Foucault 1998). Stanje se v 20. stoletju kaj dosti ne spremeni. Tako imenovane špitale zamenjajo bolnišnice in že smo pri koncu 20. stoletja, ko se v tujini po letu 1960 začne antipsihiatrično gibanje. Razpustitev psihiatričnih bolnišnic v Italiji rabi kot model tudi drugim antipsihiatričnim gibanjem v zahodnih evropskih državah. Val antipsihiatričnega gibanja okoli leta 1990 doseže tudi Slovenijo. Glavna kritika antipsihiatričnega gibanja je, da ima tisti, ki ga prizadene »norost«, le malo možnosti za izbiro zdravljenja ali za reintegracijo v družbo. Pacient ima tudi pri nas le dve možnosti: psihiatrična bolnišnica in po odpustu medicinska patronaža ali pa skrb svojcev. Druga pot se navadno konča v posebnih zavodih ali tudi v psihiatrični bolnišnici. Vendar moramo biti do razpustitve psihiatričnih bolnišnic in skupnostne skrbi malce previdni. Antipsihiatrično gibanje ni ne edini ne glavni dejavnik, ki privede

do odpiranja vrat psihiatričnih bolnišnic. Claus Solbach opiše reformo psihiatrije v sedemdesetih letih v Nemčiji takole.

Že ob samem začetku reforme so se velike psihiatrične bolnice potrudile in se s pravimi premiki otesle zlasti kroničnih psihičnih bolnikov (to so v jeziku bolniških blagajn tako imenovani »negovalni primeri«); tako so se želele spremeniti v moderne klinike za akutno psihiatrično zdravljenje. Pomankanje koncepta in naglica sta pokazala, da je bila ta velikopotezna praksa mišljena bolj kot »proces odstranjevanja« kot pa ciljno naravnan terapevtsko-rehabilitacijski ukrep za določen krog prizadetih ljudi. (Solbach 1988: 21.)

Tak proces najdemo tudi na ameriški tleh. Po Gellerju (v Cizelj *et al.* 2004: 64):

Posledice premeščanja psihiatričnih bolnikov v skupnostne službe (dehospitalizacija) še niso povsem jasne. V zadnjih letih ameriški strokovnjaki pogosto govorijo o katastrofi; iz neustreznih, zanemarnjenih državnih ustanov so bolnike premeščali v še bolj neustrezne in zanemarjene prostore v skupnosti.

Mar opisano stanje ne prikazuje znanega pregovora o dežju in kapi? Ali še slabše. Po opisanih primerih iz Nemčije in ZDA se zdi, da je bilo zapiranje psihiatričnih bolnišnic ali odpiranje psihiatrije v družbo posledica vsaj dveh dejavnikov, varčevalnih ukrepov uradnih, državnih institucij pri plačevanju bolnišničnih storitev in zahtev uporabnikov in senzibilizirane civilne družbe glede zdravstvene obravnave pacientov v bolnišnični psihiatriji. Izkazalo se je, da so bile te zahteve sprva bolj v korist zdravstvenih blagajn kakor uporabnikov psihiatričnih uslug in kvalitetnejših storitev. K tema dejavnikoma Švab doda še tretji vzrok za zmanjševanje bolnišničnih postelj, uvedbo novih antipsihotičnih zdravil v petdesetih letih (Švab 2001: 3). Kaj lahko rečemo danes, se konča ta pot tudi kje drugje?

ZAČETEK

V Sloveniji je nastala specifična naključna situacija. Psihiatrične bolnišnice se niso zaprle, a so se v tem času vsekakor poskušale modernizirati (npr. nova psihiatrična klinika v Ljubljani).

Posebni zavodi na področju socialnega varstva so se tudi začeli odpirati v družbo in so v obdobju prestrukturiranja. Svoj prostor med že navedenimi institucijami so pridobile tudi nevladne organizacije. To je posledica načrtovane razvojne usmeritve po letu 1990, pa tudi kakšnega srečnega naključja. Leta 1992 je bil sprejet nov zakon o socialnem varstvu, ki okvirno ureja sofinanciranje nevladnih organizacij. Zakonodaja opredeljuje tudi dejavnost eksperimentalnih in razvojnih programov na področju socialnega varstva. Socialno varstvo, ki je bilo pred 1992 v sestavi ministrstva za zdravje, po spremembi zakonodaje preide v sestavo ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. S tem se nekako izoblikuje samostojna socialna politika na področju duševnega zdravja, kjer dobita prioriteto prav socialno delo in psihosocialna rehabilitacija. V letu 1993 MDDSZ prvič izvede javni razpis za eksperimentalne programe in razvojne programe socialnega varstva. Med izbranimi sofinanciranimi programi je le en program s področja duševnega zdravja, program zagovorništva. Izvaja ga društvo, ki pozneje preneha obstajati. V letu 1992 je ustanovljena prva stanovanjska skupina v okviru društva Altra. Če povzamem V. Flakerja, so bili to prvi koraki na področju duševnega zdravja. »Da smo lahko konkretnije razmišljali o ustanovitvi prve stanovanjske skupine, smo na Visoki šoli za socialno delo pod okriljem Evropske skupnosti in sklada TEMPUS organizirali »Študij duševnega zdravja v skupnosti« (Flaker 1998: 12).

Država je v tem začetnem času pustila nevladnim organizacijam strokovno avtonomijo in programi socialnega varstva so se razvijali v skladu s svojimi razvojnimi potenciali. Določen premik se je zgodil v letu 1996. Na podlagi prijavljenih, izbranih in izvajanih programov nevladnih organizacij ocenjujem, da je bilo v letu 1996 vključenih v programe stanovanjskih skupin in samopomočnih skupin okoli 150 do 200 uporabnikov (glej Priloga 1: Sofinancirani programi duševnega zdravja v letu 1996). Večino programov so izvajali v največjih dveh slovenskih mestih (Ljubljana, Maribor). V šestih stanovanjskih skupinah, ki jih izvajajo tri nevladne organizacije, je bilo konec leta 1996 vključenih nekaj več kakor 20 uporabnikov. Stanovanjske skupine so bile tudi najvišje ovrednoteni programi na področju duševnega zdravja. Na podlagi financiranih programov lahko sklenem, da so bile stanovanjske skupine (s pomočjo znanja iz tujine in vključenosti v mednarodni projekt)

osrednja točka programov duševnega zdravja, iz katerega se je razvijalo strokovno delo in so se porajali drugi programi duševnega zdravja.

Leto 1998 je bilo za nekatere izvajalce programov socialnega varstva prelomno, saj je bilo tisto leto na javnem razpisu za sofinanciranje v daljšem časovnem obdobju (1998–2003) izbranih 13 programov, od tega devet programov nevladnih organizacij in štirje programi javnih zavodov (trije centri za socialno delo in en zdravstveni zavod). Trije programi so bili s področja duševnega zdravja. Izbrani so bili vsi trije programi stanovanjskih skupin. Za izbrane izvajalce je bilo to na določen način priznanje za dobro delo v preteklosti. Zdaj se izvajalcem ni bilo treba več vsako leto prijaviti na razpis in živeti v negotovosti, ali bodo prejeli sredstva in koliko. Sredstva za izvajanje programa so prejeli že v začetku leta in ne v sredini tekočega leta. Tako so se lahko še bolj posvetili strokovnemu delu.

Kronologija:

- a) V letu 1996 je MDDSZ finančno podprlo 12 programov s področja duševnega zdravja v skupni višini 14,725.620 tolarjev. Trije izbrani programi stanovanjskih skupin so bili sofinancirani v skupni višini 8,496.020 tolarjev.
- b) V letu 1997 je ministrstvo finančno podprlo 19 programov s področja duševnega zdravja v skupni višini 20,084.000 tolarjev.
- c) Leta 1998 je ministrstvo sofinanciralo 26 programov na področju duševnega zdravja v skupni višini 45,405.464 tolarjev. Od 26 programov so bili v tem letu prvič izbrani za večletno sofinanciranje trije programi stanovanjskih skupin in sofinancirani v višini 24,5 milijona tolarjev. Višina sredstev za stanovanjske skupine ponazarja, da so bila sredstva usmerjena prav v razvoj stanovanjskih skupin na področju duševnega zdravja.
- č) Leta 1999 je ministrstvo sofinanciralo 32 programov na področju duševnega zdravja v skupni višini 66,836.932 tolarjev. Od navedenih sredstev je skoraj polovica sredstev namenjenih za tri večletne programe stanovanjskih skupin (32,8 milijona tolarjev).

NADALJNI RAZVOJ

Naslednji prelom na področju razvoja in financiranja nevladnih organizacij je prinesel sprejeti nacionalni program socialnega varstva do leta

2005. Nacionalni program je v letu 2000 sprejel parlament. V njem država opredeli interes, da nevladne organizacije izvajajo storitve in dopolnilne programe socialnega varstva. V izhodiščih za oblikovanje mrež socialnovarstvenih dejavnosti je področje duševnega zdravja opredeljeno kot eno izmed desetih mrež dopolnilnih programov socialnega varstva. Konkretno: »Mreža stanovanjskih skupin s skupno okvirno kapaciteto 100 mest, mreža dnevnih centrov za redne ali občasne uporabnike ter mreža centrov za svetovanje in zagovorništvo za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju« (Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 2000: 3784).

Tabela 1: Pregled stanovanjskih skupin in dnevnih centrov nevladnih organizacij v obdobju 1992–2005

Leto:	Štev. stanov. skupin	Štev. uporabnikov	Dnevni centri
1992	1	4	0
1996 (konec l.)	6	22	2
1998	10	45	7
2000	16	70	20

Vir: Javni razpisi, MDDSZ.

Pod dnevnimi centri so v Tabeli 1 mišljene vse oblike večurne dnevne strukturirane skrbi za uporabnike, kot so dnevni centri, svetovalnice, pisarne za informiranje.

KRONOLOGIJA

- a) Sredstva za programe duševnega zdravja se v letu 2000 zvečajo za dobrih 80 odstotkov in znašajo 109,076.146 tolarjev. V tem letu je bilo sofinanciranih 29 programov. Od teh je med večletne programe socialnega varstva dodatno izbranih 8 programov s področja duševnega zdravja. V letu 2000 je bilo sofinanciranih 11 večletnih programov s področja duševnega zdravja, zlasti dnevnih centrov; v vse programe (dnevni centri, svetovalnice, pisarne za informiranje) je bilo vključenih najmanj 700 oseb z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. V 16 stanovanjskih skupinah prebiva okoli 70 ljudi. Poleg treh programov zagovorništva, dveh programov telefonskega svetovanja za pomoč v stiski in

drugih samopomočnih skupin deluje dvajset dnevnih centrov, svetovalnic in pisarn za informiranje v krajih Ljubljani (5), Mariboru (2), Celju (2), Kranju (2), Kopru, Novi Gorici, Novem mestu, Murski Soboti, Slovenj Gradcu, Izoli, Radovljici, Ravnah in Sežani.

- b) Tudi v letu 2001 se trend rasti financiranja programov na področju duševnega zdravja nadaljuje. Financiranih je 21 programov v višini 178,801.878 tolarjev. V tem letu sta na javnem razpisu dodatno izbrana še dva programa duševnega zdravja v daljšem časovnem obdobju za večletno sofinanciranje, tako da je financiranih 13 programov v daljšem časovnem obdobju.
- c) Enak trend se nadaljuje tudi v letu 2002. Financiranih je 31 programov v višini 243,671.381 tolarjev. Število večletnih financiranih programov v letu 2002 ostane enako kot prejšnje leto (13 programov).
- č) V letu 2003 je sofinanciranih 29 programov duševnega zdravja. Izvajalci programov prejmejo sredstva v višini 261,850.372 tolarjev. Med večletne programe je v tem letu sprejet samo en program. Število sofinanciranih večletnih programov je štirinajst.
- d) V letu 2004 se obseg financiranja še poveča, saj vsi programi duševnega zdravja prejmejo sredstva v višini 336,975.553 tolarjev. Sofinanciranih je 35 programov s področja duševnega zdravja, število večletnih programov v tem letu ostane enako kakor v predhodnem letu.

PRED KONCEM

V letu 2005 je sofinanciranih 30 programov na področju duševnega zdravja v višini 334,882.031 tolarjev. Od 30 programov je 19 enoletnih in 11 večletnih. V letu 2005 se višina sredstev za programe duševnega zdravja prvič zmanjša glede na prejšnja leta. Iz tabele 3 je razvidno, da večji del sredstev prejmejo nevladne organizacije, zlasti društva. Nevladne organizacije od leta 1998 prejmejo dejansko okoli 95 odstotkov vseh sredstev na javnem razpisu. Iz ostalih 5 odstotkov sredstev se sofinancirata dva večja programa na Obali in nekaj samopomočnih skupin, ki jih izvajajo centri za socialno delo. V letu 2005 se tudi število sofinanciranih programov na področju duševnega zdravja zmanjša. Vendar število

programov kot merilo za ugotavljanje trenda rasti glede na pretekla leta ni primerno. Določeni izvajalci programov so v preteklih letih razvili mrežo posameznih vrst programov, npr. mrežo dnevnih centrov, v kateri je zajeto več dnevnih centrov na različnih lokacijah.

Tabela 3: Prikaz sofinanciranja programov po letih in po številu med nevladnimi organizacijami in javnimi zavodi na področju duševnega zdravja in po višini sredstev

Leto	Skupaj programi (v SIT)	NVO (v SIT)	Št. programov NVO	Št. programov zavodi
1996	14,725.620	11,975.620	8	4
1997	20,084.000	16,584.000	12	7
1998	45,405.464	42,410.464	19	7
1999	66,836.932	64,186.932	26	5
2000	109,076.146	100,547.106	23	6
2001	178,801.878	168,457.909	18	3
2002	243,671.381	232,945.519	28	3
2003	261,850.372	250,461.076	25	4
2004	336,975.553	321,420.101	31	4
2005	334,882.031	320,108.519	25	5

Vir: Javni razpisi, MDDSZ.

V letu 2005 je bilo v vse programe duševnega zdravja vključenih okoli 2400 oseb z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. V 35 stanovanjskih skupinah prebiva okoli 180 ljudi. Stanovanjske skupine delujejo v Ljubljani, Senožetih, Kopru, Petrovčah, Šmarju pri Jelšah, Kamniku, Slovenskih Konjicah, na Prevaljah, v Brestovici, Mariboru, na Jesenicah, v Novi Gorici, Novem mestu, na Ptuj, v Celju, Murski Soboti. Skoraj polovico stanovanjskih skupin je skoncentrirano na območjih treh največjih mest, v Ljubljani (12), Mariboru (4) in Kopru (4).

Enaintrideset dnevnih centrov, svetovalnic in pisarn za informiranje deluje v Ljubljani (5), Mariboru (2), Kopru (2), Celju (2), Kranju (2), Novi Gorici (2), Novem mestu (2), Murski Soboti, na Ptuj, v Slovenj Gradcu, Trbovljah, Ajdovščini, na Prevaljah, v Brežicah, Ilirski Bistrici, Izoli, na Jesenicah, v Radovljici, na Ravnah, v Sežani, Žalcu; poleg tega deluje en program zagovornišтва in telefona za pomoč v stiski in nekaj samopomočnih skupin. S programi je pokritih vseh 12 regij.

Tabela 4: Primerjava dodeljenih sredstev glede na druge valute

Leto	Tolar	Ameriški dolar	Švicarski frank	Britanski funt	Euro
1996	14,725.620	116.417	134.825	75.315	
1997	20,084.000	141.956	191.915	84.022	
1998	45,405.464	268.385	390.248	161.292	
1999	66,836.932	414.930	571.207	249.717	354.666
2000	109,076.146	570.094	886.653	347.442	552.480
2001	178,801.878	805.784	1,128.139	534.344	754.380
2002	243,671.381	994.292	1,635.268	688.123	1,100.146
2003	261,850.372	1,193.157	1,654.244	740.066	1,136.996
2004	336,975.553	1,794.332	2,219.134	1,004.937	1,423.639
2005	334,882.031	1,887.297	2,157.050	989.808	1,396.855

Razdeljena sredstva na razpisih so predstavljena v različnih valutah zaradi boljšega spremljanja (menjava valutnih razmerij med različnimi valutami v tem obdobju) in zaradi boljše primerjave dodeljenih sredstev po vstopu v EU.

SKLEP

V letu 2004 je država sofinancirala stanovanjske skupine v deležu od 42,49 do 65,35 odstotkov vrednosti programa. Preostala sredstva prispevajo bodisi uporabniki ali lokalne skupnosti, le manjši delež prispevajo FIHO ali donacije. Dnevni centri so bili sofinancirani v razponu od 24,70 odstotkov do 72,98 odstotka vrednosti programa. Manjši delež sredstev države pomeni, da ima lokalna skupnost večji interes za sofinanciranje programa. Ministrstvo s temi sredstvi (335,042.031 SIT) v letu 2005 financira okoli 60 zaposlenih v teh programih. Večina zaposlenih oseb v teh programih je z visoko ali višjo fakultetno izobrazbo. Ocenjujem, da se iz preostalih virov sredstev (lokalne skupnosti, FIHO, donacije itn.), ki jih prejmejo izvajalci za te programe oziroma podobne programe na področju duševnega zdravja, zaposluje še vsaj 40 oseb. To pomeni vsaj 100 zaposlenih v NVO na področju duševnega zdravja.

Iz analize do sedaj financiranih programov ugotavljam, da se je na področju duševnega zdravja od leta 1992 razvilo 8 različnih vrst programov, ki so vezani na strukturo programa in na različne metode dela z uporabniki v programih:

- stanovanjske skupine (nastanitev + svetovanje + spremljanje uporabnika),

- dnevni centri (delovna terapija + svetovanje + strukturiranje in zapolnitev časa uporabnika),
- svetovalnice, pisarne za informiranje (svetovanje + spremljanje uporabnika),
- klubi, dnevni centri (strukturiranje in zapolnitev časa uporabnika + svetovanje),
- samopomočne skupine (identifikacija),
- zagovorništvo (specializirano svetovanje),
- delo s svojci, klub svojcev, center za svojce (pomoč svojcem),
- telefonsko svetovanje (razgovor, svetovanje).

Razvoj programov na področju duševnega zdravja je prinesel pozitivne rezultate za uporabnika glede na predhodne ugotovitve, da so imeli uporabniki možnost namestitve v posebnem zavodu oziroma psihiatrični bolnišnici ali preživeti ves čas v družini doma:

- možnost nastanitve ali pomoči zunaj posebnega zavoda ali bolnišnice,
- večja kvaliteta osebnega življenja,
- obogatitev in strukturiranje vsakdanjega življenja uporabnika,
- razbremenitev svojcev.

Vendar se vrnimo nazaj k osnovni niti prispevka, ali imamo trenutno celostno skupnostno skrb v duševnem zdravju. Psihiatrične bolnišnice se pogosto obrnejo na NVO za sprejem v stanovanjskih skupinah iz enega samega razloga – ker morajo zaradi zmanjševanja bolnišničnih dni odpustiti pacienta iz bolnišnice. Naprej, če povzamem določene ugotovitve in kritike NVO iz zbornika *Vizije posebnih socialnih zavodov*, se lahko z nekaterimi ugotovitvami strinjam, z nekaterimi ne. Denimo,

da NVO ne zagotavljajo skrbi za najtežje prizadete uporabnike, ki jih še vedno premeščajo v socialne zavode, kar je posledica omejitev njihovega dela (premajhno število osebja, odsotnost zdravstvenega osebja in drugih sredstev za zagotavljanje intenzivne celodnevne pomoči) in nesodelovanje zdravstvenih sodelavcev v njihovih službah. Poleg tega so standardi in normativi za njihovo delo nejasni ali pomanjkljivi, skrb in podporo za uporabnike prevzema evidentno pomanjkanje usposobljenega osebja. Potrebno je tudi, da se NVO povežejo vsaj na način izmenjave informacij o svojih službah in metodah dela, korektne informacije o njihovem delu bi morale biti dostopne vsem uporabnikom služb za duševno zdravje. (Cizelj *et al.* 2004: 53.)

Programi NVO na področju duševnega zdravja po svojem konceptu za začetek tudi niso bili zastavljeni tako, da bi pokrivali najtežje prizadete uporabnike. Strinjati se je, da imajo NVO včasih premalo kadra, zlasti zdravstvenega osebja. Pri oskrbi najtežje prizadetih uporabnikov bi lahko to nalogo sprejele NVO le na podlagi razpisanih koncesij. To pa pomeni po normativih in merilih, ki veljajo za posebne javne socialne zavode in v katere je vključena tudi zdravstvena oskrba. Nikakor se ne morem strinjati, da je kakovost celostne oskrbe ali skrbi za uporabnike na precej nižjem nivoju kakor v javnih zavodih.

»V petih posebnih javnih zavodih (Hrastovec, Lukavci, Grmovje, Dutovlje) je trenutna kapaciteta za nekaj čez 1300 oseb, z ostalimi 8 kombiniranimi zavodi pa imajo skupno kapaciteto okoli 2270 mest« (Skupnost socialnih zavodov Slovenije). Namestitev v stanovanjski skupini, kjer so navadno na voljo dvoposteljne sobe, je vsekakor kvalitetnejša od zavodske namestitve. Namestitve v posebnih zavodih so tudi v več kot triposteljnih sobah; take je v skoraj dveh tretjinah njihovih namestitvenih kapacitet. Po podatkih posebnih zavodov (Hrastovec brez enote Trate, Lukavci, Grmovje, Dutovlje) je njihova namestitvena kapaciteta 831 oseb v 4-, 5-, 6- ali večposteljnih sobah. Do sedaj še nimamo sprejetega zakona o zagovorništvu na področju duševnega zdravja. Kje je krivda za to, lahko le ugibamo. V okviru programov duševnega zdravja je letno obravnavanih okoli 2.400 oseb, kar je toliko, kolikor jih je lahko nameščenih v posebnih in kombiniranih zavodih. Problem, s katerim se vsakodnevno srečujejo NVO, je ta, da ima uporabnik služb na področju duševnega zdravja navadno nizek ekonomski status. Uporabniki večinoma niso redno zaposleni, primanjkuje pa programov na področju zaposlovanja za to populacijo. To se nekako ujema s Foucaultovo tezo, da gre »norost« z roko v roki z revščino in brezposelnostjo. Obstoječe stanje se bo morda popravilo z uvedbo kvotnega zaposlovanja invalidov. Omeniti je treba še lokalne skupnosti. Lokalne skupnosti na različne načine sofinancirajo programe duševnega zdravja. Ostaja pa določena pomanjkljivost – zagotavljanje cenejših socialnih stanovanj. Dejansko so minimalne možnosti, da

se na razpis za socialna stanovanja za uporabnike prijavi društvo in pridobi tako stanovanje.

Menim, da lahko trenutno govorimo v Sloveniji le o različnih organiziranih skupinah, ustanovah in institucijah, ki med seboj le malo sodelujejo, vendar vsaka poskrbi za uporabnike, kolikor je mogoče in najboljše v okviru svojih meril. Zaradi tega lahko govorimo le o oskrbi oseb z dolgotrajnimi težavami na področju duševnega zdravja v zdravstvenem in socialnem sektorju, na področju posebnih socialnih zavodov in v nevladnem sektorju. Kvalitetno medsebojno izmenjavo informacij med institucijami in povezano celostno skupnostno skrb za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju bi lahko prinesel in uredil le kakšen nacionalni program na področju duševnega zdravja v Sloveniji.

VIRI

- CIZELJ, M., FERLEŽ, Z., FLAKER, V., LUKAČ, J., POGAČAR, M., ŠVAB, V. (2004), *Vizija posebnih socialnih zavodov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, Skupnost socialnih zavodov Slovenije.
- FLAKER, V. (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- FOCAULT, M. (1998), *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: Založba /*cf.
- JAVORNIK, S. (2004), Lokalno načrtovanje služb za duševno zdravje. V: AVBERŠEK, S., ŠVAB, V. (ur.), *Psihosocialna rehabilitacija*. Ljubljana: Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje (37–41).
- Nacionalni program socialnega varstva (2000). *Ur. l. RS*, 31-2000.
- Skupnost Socialnih zavodov Slovenije, www.ssz-slo.si/default.asp?menu_id=2&sub_id=0&glava_id=1 (14. 10. 2005).
- SOLBACH, C. (1998), *Poboljšani psihosocialna skrb za ljudi z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju: Predstavitev rešitev po posameznih državah (Mednarodna strokovna konferenca)*, Ljubljana, 7. in 8. oktober 1998. Zbornik predavanj. Maribor: Ozara – Nacionalno združenje za kakovost življenja (21–33).
- ŠVAB, V. (2001), *Priročnik o shizofreniji*. Ljubljana: Didakta.
- ZAVIRŠEK, D., ZORN, J., VIDEMŠEK, P. (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba, Scripta.

PRILOGA 1: SOFINANCIRANI PROGRAMI
DUŠEVNEGA ZDRAVJA V LETU 1996

1. Projekt stanovanjska skupnost, Šent
2. Projekt zagovorništvo, Šent
3. Stanovanjska skupina, Ozara
4. Zagovorništvo, Ozara
5. Klub ALTRA, Altra
6. Stanovanjske skupine, Altra
7. Načrtovanje in vodenje skrbi za ljudi z dolgotrajnimi psihosocialnimi težavami, Altra
8. Mavrica – Skupina za samopomoč uporabnikov služb duševnega zdravja, Združenje Lučka
9. Skupina za samopomoč duševnim bolnikom, CSD Nova Gorica
10. Skupina za samopomoč uporabnikov psihiatrije, CSD Celje
11. Skupina odraslih oseb s težavami socializacije, CSD Koper
12. Pomoč duševno bolnim in njihovim družinam na domu, CSD Sežana

PRILOGA 2: SOFINANCIRANI PROGRAMI
DUŠEVNEGA ZDRAVJA V LETU 2000

1. Dnevni center Ljubljana, Šent
2. Dnevni center Šent'K, Šent
3. Dnevni center Šentgor, Šent
4. Dnevni center Šentmar, Šent
5. Dnevni center Celje, Šent
6. Dnevni center Šentlent, Šent
7. Stanovanjske skupine, Šent
8. Zagovorništvo PIC-a za uporabnike psihiatrije, PIC
9. Zagovorništvo, Šent
10. Skupine za samopomoč za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju Nova Gorica, Šent
11. Zaupni telefon za klic v duševni stiski, Samarijan
12. Svetovalnica Altra, Altra
13. Drop in center – Altrina dnevna soba, Altra
14. Program mreže stanovanjskih skupin za osebe, ki imajo dolgotrajne psihosocialne težave in potrebujejo rezidencialno oskrbo, Altra
15. Zagovorništvo, Vezi
16. Dnevni center Vezi, Vezi
17. Odprta hiša, Paradoks
18. Mreža pisarn za informiranje in svetovanje, Ozara

19. Mreža klubov svojcev, Ozara
20. Mreža dnevnih centrov, Ozara
21. Mreža stanovanjskih skupin za duševno bolne v Sloveniji, Ozara
22. Psihoterapevtsko svetovanje in psihosocialna pomoč študentom in drugim mladim z resnejšimi težavami v odraščanju, Mladinsko informacijski center
23. Program svetovanja preko telefona, Zaupni telefon ZA-TE
24. Barčica, CSD Koper
25. Pomoč ljudem z dolgotrajno življenjsko stisko, CSD Krško
26. Skupina za samopomoč za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, CSD Kamnika, 27. Skupina za samopomoč in zagovorništvo za osebe z dolgotrajnimi duševnimi težavami, CSD Škofja Loka
28. Skupina za pomoč in samopomoč osebam in svojem ljudi, ki imajo težave v duševnem zdravju, CSD Sežana
29. Skupina duševnih bolnikov za samopomoč, CSD Nova Gorica

PRILOGA 3: IZBRANI PROGRAMI
DUŠEVNEGA ZDRAVJA V LETU 2005

1. Dnevni center za ljudi s težavami v duševnem zdravju Eureka, Društvo za pomoč in samopomoč, Želva – Eureka Žalec
2. Center za svetovanje, združevanje in pomoč svojcem oseb s psihozo, Humana – Združenje svojcev pri skrbi za mentalno zdravje
3. Samointegracija oseb s težavami v duševnem zdravju z višjo izobrazbeno strukturo, Humana – Združenje svojcev pri skrbi za mentalno zdravje
4. Mreža dnevnih centrov, Vezi Sežana, Društvo za duševno zdravje in kreativno preživljanje prostega časa
5. Mreža stanovanjskih skupin, Vezi Sežana, Društvo za duševno zdravje in kreativno preživljanje prostega časa
6. Dnevni center Vezi, Društvo Vezi, Sežana
7. Pravno zagovorništvo za ljudi s težavami v duševnem zdravju, PIC, Pravno informacijski center nevladnih organizacij
8. Psihoterapevtsko svetovanje in psihosocialna pomoč študentom in drugim mladim z resnejšimi težavami v odraščanju, MIC – Mladinsko informacijski center

9. Odprta hiša, Društvo Novi Paradoks
10. Stanovanjske skupine Novi Paradoks, Društvo Novi Paradoks
11. Program svetovalnic in samopomočnih skupin, Društvo Obzorje
12. Zaupni telefon za klic v duševni stiski, SAMARIJAN- Društvo svetovalcev zaupni telefon
13. Samopomočne skupine uporabnikov psihiatrije, Maja, društvo alternativnih možnosti
14. Klub uporabnikov psihiatrije, Paradoks, slovensko društvo za vzajemno pomoč v duševni stiski
15. Center za razvoj programov s področja duševnega zdravja v skupnosti Prevalje: Svetovalnica Prevalje, Društvo Altra
16. Svetovalnica Altra, Društvo Altra
17. Dnevni center Ljubljana, Društvo Altra
18. Program mreže stanovanjskih skupin za osebe, ki imajo dolgotrajne psihosocialne težave in potrebujejo rezidencialno oskrbo, Društvo Altra
19. Mreža stanovanjskih skupin za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, Ozara Slovenija – Nacionalno združenje za kakovost življenja
20. Mreža dnevnih centrov, Ozara Slovenije – Nacionalno združenje za kakovost življenja
21. Mreža pisarn za informiranje in svetovanje Ozara Slovenija – Nacionalno združenje za kakovost življenja
22. Mreža dnevnih centrov za osebe s težavami v duševnem zdravju, Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje
23. Delovni center Šentlent, Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje
24. Dnevni center Novo mesto, Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje
25. Program stanovanjskih skupin, Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje
26. Pomoč ljudem z dolgotrajno duševno stisko, CSD Krško
27. Skupina za samopomoč duševnih bolnikov »Sokoli«, CSD Nova Gorica
28. Skupina za samopomoč in zagovorništvo za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, CSD Škofja Loka
29. Dnevni delovno terapevtski center Barčica, Center za socialno delo Koper
30. Stanovanjska skupina Truške, CSD Koper

Toni Vrana

DRUŽBENA ODGOVORNOST MED DEKLARATIVNOSTJO IN PRAKSO

UVOD

Družbeno stvarnost lahko obravnavamo skozi dva principa, *kako naj bo* in *kako naj ne bo*. Po principu »kako naj bo« na stvarnost pogledamo s pozitivne plati, poudarjamo pojme odgovornosti, dobrote, solidarnosti, etičnosti, tolerantnosti, spoštovanja, sodelovanja, kvalitete, povezovanja. Skozi princip »kako naj ne bo« pa družbeno stvarnost osvetlimo z negativne plati, poudarjamo pojme neodgovornosti, sebičnosti, netolerantnosti, ignorance. Pozitivna plat pogleda na družbeno stvarnost je tista, ki je v družbi sprejeta po inerciji. Zato jo uporabimo pri snovanju zakonodajnih, razvojno strateških in drugih etično naravnanih dokumentov, s čimer deklarativno začrtamo zelena družbena ravnanja.

Domnevamo lahko, da družbeno odgovornost samoumevno sprejemamo prav zaradi njene pozitivne naravnosti. Tudi če ta domneva drži, se lahko vprašamo, ali smo že s tem, ko družbeno odgovornost samoumevno sprejemamo in zagovarjamo, tudi družbeno odgovorni. Ker se zdi, da ni tako, nas to spodbuja, da se z več tenkočutnosti posvetimo tej materiji, da osvetlimo odnos med zapisano deklarativnostjo družbene odgovornosti in njeno dejansko prakso. Ta odnos utegne biti posebej zanimiv pri obravnavanju družbene odgovornosti na socialnem področju. To področje je po definiciji družbeno odgovorno, njegovo delovanje pa utemeljeno na etičnih osnovah. Iz tega razloga se lahko zazdi, da je razprava o družbeni odgovornosti na socialnem področju odveč, kar pa le dokazuje, da je razprava o tem še kako potrebna.

TERMINOLOGIJA IN POMENI

Pojem družbene odgovornosti se je pojavil na začetku dvajsetega stoletja (Verčič, Gruning 1998). V literaturi je močnejše opažen in uveljavljen v zgodnjih petdesetih letih (Podnar, Golob 2002). V zadnjem desetletju ga gospodarske organizacije intenzivno vpeljujejo (Knez Riedl 2002). Čeprav lahko po nekaterih avtorjih najdemo njegove korenine že v srednjem veku, je družbena odgovornost ena osrednjih tem tudi v procesu globalizacije. Gre za interakcijo med poslovnimi odločitvami in etičnimi vrednotami, spoštovanjem ljudi, skupnosti in okolja (ExSoRes 2005). V Evropski Uniji je bila razprava o njej ponovno uvrščena na dnevni red, ko je Evropska komisija izoblikovala dokument z naslovom *Promoting an European Framework for Corporate Social Responsibility* (2001).

V evropskem prostoru govorijo o *corporate social responsibility*, korporacijski družbeni odgovornosti. Termin je vezan na korporacije, gospodarske družbe. Ker se družbena odgovornost tiče vseh organizacij, bi bil za nas primernejši termin *organisational social responsibility*, družbena odgovornost organizacije. V tem smislu v članku uporabljamo termin *social responsibility*, družbena odgovornost. Definiramo jo kot način, kako organizacije v svoje poslovne odločitve vključujejo socialne in okoljske elemente na prostovoljni bazi in v skladu s svojimi deležniki. Lahko jo definiramo tudi kot poskus organizacije, da uravnoteži ekonomske, socialne in okoljske vidike svojega poslovanja, tako da poslovanje koristi ljudem, skupnosti in družbi nasploh. Koncept družbene odgovornosti se navezuje na termin *sustainable development*, trajnostni razvoj, kjer spet govorimo o odnosu med ekonomijo, družbo in okoljem. Vključuje teme, kot so človekove

pravice, filantropija in prostovoljstvo, demokracija in participacija, skupnostno vključevanje, okoljsko delovanje, naravovarstveni vidik storitev in produktov, družbeni razvoj, organizacijsko vodenje, poslovna praksa, poslovna etika, delovno mesto in delovni pogoji, zdravje in varnost zaposlenih, varstvo potrošnikov, spolna in rasna vprašanja, ranljive skupine prebivalstva, krizni menedžment. Teme ilustrirajo širino in kompleksnost pomena družbene odgovornosti. V Evropski Uniji je sprejeta vrsta dokumentov¹, ki so v pomoč pri oblikovanju tega koncepta (ExSoRes 2005).

MEDNARODNI PROJEKT EXSORES

Mednarodni projekt ExSoRes (*Training Methodology for Experts in Process and Instruments on Social Responsibility*) se izvaja v okviru evropskega programa Leonardo da Vinci. Projekt osvetljuje koncept družbene odgovornosti na socialnem področju. V dveletni projekt so poleg Slovenije vključeni partnerji iz Italije, Francije, Švedske, Poljske in Velike Britanije. V raziskovalnem delu projekta smo osvetlili logiko in značilnosti družbene odgovornosti na socialnem področju. V praktičnem delu, ki je še v teku, pa se bomo posvetili osrednji nalogi, razvoju metodologije izobraževanja za družbeno odgovornost.

V raziskovalni fazi smo ugotavljali razlike med projektnimi partnerji v razumevanju družbene odgovornosti. Osvetlili smo kompleksnost koncepta, sklicujoč se na različna politična, kulturna in zgodovinska ozadja držav projektnih partnerjev.² Pomembna ugotovitev je, da v večini primerov družbeno odgovornost na socialnem področju ni prepoznan koncept in da ne obstaja niti skupna definicija. Celo v državah, kjer je koncept bolj

prepoznaven in imajo za sabo dlje časa trajajočo razpravo (Velika Britanija in Švedska), družbena odgovornost ni sistematično vpeljana.

Kar zadeva Slovenijo, lahko govorimo o obstoju različnih konceptov družbene odgovornosti: tradicionalni koncept, ki izhaja iz prejšnjega političnega sistema, koncept današnje slovenske države v odnosu do državljanov, koncept družbene odgovornosti samega socialnega področja in navsezadnje pogled na družbeno odgovornost posamezne organizacije ali celo posameznika v njej. Vzporedno s to prepletenostjo opazamo prepad med neformalnim družbeno odgovornim delovanjem in formalnim poznavanjem aktualnega pomena družbene odgovornosti. Potrdili smo prvotno domnevo, da je na socialnem področju premalo razprave o družbeni odgovornosti. Razlogi so morda prav v tem, da socialno področje temelji na etičnih principih in skrbi za ljudi.

Projekt je izluščil dve splošni nasprotji, ki osvetlita kompleksnost družbene odgovornosti in ovirata boljšo definicijo. Prvo nasprotje je med *standardom in kulturo*. Gre pri pojmu družbene odgovornosti za serijo jasnih standardov ali bolj za kulturo, v kateri poteka proces? Gre za sistem specialnih orodij ali nekakšno lečo, skozi katero lahko opazujemo organizacije in njene aktivnosti? Drugo je nasprotje med *disciplino in pristopom*. Je družbena odgovornost (zaprta) disciplina, vezana na dodatni organizacijski odelek, ali (odprt) pristop, katerega obnašanje je vtkano v vse pore organizacije?

V tem splošnem okviru smo opredelili še nekaj nasprotij. V odnosu med *posameznikom in organizacijo* si zastavljamo vprašanje, ali naj se z družbeno odgovornostjo v organizaciji ukvarja ena oseba ali pa naj bo v implementacijo družbene odgovornih praks vključena vsa organizacija. Po eni strani smo v raziskavi zaznali potrebo, da bi se z družbeno odgovornostjo ukvarjal posameznik ali izbrana skupina. Po drugi strani pa je ravno tako pomembno, da družbena odgovornost postane način delovanja vse organizacije, sicer utegne ukvarjanje z družbeno odgovornostjo postati zunanji, moteči element, ki ne bo ponotranjen. V tem neskladju prepoznavamo potrebo po izobraževalni metodologiji, ki bo namenjena tako posamezniku kot organizaciji, pri čemer je treba za oba subjekta razviti različne izobraževalne pristope. Glede nasprotja med *teorijo in prakso* so raziskovalci izrazili stališče, da morajo biti metodologija izobraževanja in njene vsebine prilagojene praktičnim potrebam

¹ Zeleni dokument Evropske komisije (*Green Paper by EC*), Københavnska listina (*Copenhagen Chapter*), ISO standard za družbeno odgovornost (*ISO Social Responsibility*), Standard SA8000 za družbeno odgovornost (*Social Accountability SA8000*), globalna iniciativa poročanja (*Global Reporting Initiative*), Evropska ustanova za kvaliteto menedžmenta (*European Foundation for Quality Management*).

² Na Poljskem poudarjajo razmerje med modernim in tradicionalnim konceptom družbene odgovornosti, italijansko razumevanje družbene odgovornosti so močno zaznamovala zgodovinska gibanja socialnih kooperativ, v Veliki Britaniji so na razumevanje družbene odgovornosti močno vplivala civilnodružbena gibanja.

organizacije, operacionalizirane za boljše razumevanje tega, kar organizacija počne. To stališče lahko na prvi pogled razumemo kot favoriziranje praktično orientiranega izobraževanja in usposabljanja, kar pa ne zanemarija teorije, temveč le poudarja, da je treba izobraževanje usmeriti v izhodišča konkretne organizacije. O nasprotju med *investiranim in potrošenim časom*, porabljenem za izobraževanje o družbeni odgovornosti, je bilo izraženo stališče, da je edino sprejemljivo, če je porabljeni čas investicija in ne strošek. V raziskovalni fazi smo ugotovili tudi, da je bolj relevantno govoriti o *strokovnosti* za družbeno odgovornost kot o *strokovnjaku* za družbeno odgovornost (ExSoRes 2005).

DRUŽBENA ODGOVORNOST NA SOCIALNEM PODROČJU

V raziskovalni fazi nismo dobili definicije družbene odgovornosti, ki bi jo bilo mogoče takoj uporabiti. Rezultati pa so omogočili opredelitev kompleksnosti in oris temeljnih indikatorjev družbene odgovornosti, na podlagi katerih smo opredelili delovno definicijo družbene odgovornosti za socialno področje:

Družbena odgovornost socialnega področja se manifestira v celostnem pristopu delovanja in osebni odgovornosti posameznikov do uporabnikov. Zavedanje vrednot, kot so transparentnost, participacija in partnerstvo, ter njihova promocija je sestavni del družbene odgovornosti socialnega področja. Težnja za strateškim partnerstvom in k uporabnikom usmerjen pristop družbene odgovornosti odpira možnosti razvijanja in uveljavljanja socialnih inovacij. Dodana vrednost družbene odgovornosti socialnega področja temelji na nematerialnih elementih, kot so profesionalizem in pospeševanje potrebnih družbenih sprememb v smeri dolgoročnejšega uravnoteženega razvoja in osebne rasti. (ExSoRes 2005.)

Taka definicija brez dvoma vsebuje pomembne sestavine družbeno odgovornega ravnanja. Četudi je treba definicijo preveriti, utemeljiti in na podlagi rezultatov še precizneje oblikovati, je že sedaj na dlani, da opredeljene vsebine niso povsem nove. Elemente te definicije najdemo v obstoječih poklicnih kodeksih (kodeksih področij) kot tudi v poslanstvih organizacij. Je pri tem še

potrebna »idealna« definicija? Če se namreč v kodeksih in organizacijskih poslanstvih napisane strategije in načela uresničujejo v praksi, potem ne potrebujemo novih dokumentov in definicij. Če pa se napisana poslanstva in načela v praksi ne uresničujejo, se lahko upravičeno bojimo, da tudi nova definicija ne bo zaživila.

DILEME IN PARADOKSI

Poglobljen pogled na družbeno odgovornost zahteva, da pokažemo dvoumnosti, paradokse in pomisleke, ki se kažejo ob gnetenju te materije. Globlji pogled na družbeno odgovornost se zdi nujen, da se lažje, a hkrati z več odgovornosti lotimo tako resnega koraka, kot je razvijanje metodologije izobraževanja za družbeno odgovornost.

DEKLARACIJE IN IMPLEMENTACIJA

Se zapisane strategije in načela znotraj obstoječih kodeksov in organizacijskih poslanstev v praksi uresničujejo ali so zgolj mrtva črka? Domnevamo, da implementiranje etičnih kodeksov in organizacijskih poslanstev v praksi ne poteka zadovoljivo. Problem lahko osvetlimo tako, da si ogledamo proces nastajanja organizacijskih poslanstev in etičnih kodeksov. Tovrstni dokumenti se snujejo po principu *od zgoraj navzdol*. Snovalci z dokumentom seznanijo relevantne ciljne organizacije in posameznike. Namen tega je, da bi posamezniki ponotranjili njegovo vsebino in se na tej podlagi tudi profesionalno vedli. Če pritrdimo domnevi, da proces poteka tako, takoj naletimo na paradoks. Kako ponotranjati nekaj, kar prihaja od zgoraj? Sklepali bi, da izpolnjevanje poslanstva in etično delovanje temeljita na organizacijskih vrednotah organizacije in osebnih vrednotah njenih posameznikov. Posamezniki jih morajo odkriti in opredeliti pri sebi.

MED ALTRUISTIZMOM IN EGOIZMOM

Družbena odgovornosti na prvi pogled temelji na altruističnem ravnanju organizacij in posameznikov v njej. Domnevali bi, da egoistično ravnanje nima mesta pri njenem udejanjanju. Vendar poglobljen premislek pokaže, da delež altruističnega

in egoističnega ravnanja v odnosu do družbene odgovornosti ni tako jasen. Prvič, ali sploh obstoja *čisti altruizem*, ravnanje, ki v nobenem svojem elementu ni utemeljeno v kakšnem osebnem interesu? In po drugi strani, ali obstaja *čisti egoizem*? Paradoks se pokaže pri pojmu *osebni interes*. Ta pojem ni zgolj družbeno sprejemljiv, temveč je celo zaželen, če ga postavimo v kontekst promocije vrednot in posledično iskanja dobrega v sebi, če spodbujamo iskanje notranjih virov moči za svoje probleme in če zagovarjamo prepoznavanje in razvijanje lastnih sposobnosti v poklicnem življenju. Tu pojem osebnega interesa postane širok in pozitiven. Po drugi strani osebni interes brž dobi negativno konotacijo in prizvok *ozkosti*, če ga uporabimo v kontekstu egoistične skrbi zase. Zdi se, torej, da je razumevanje altruističnega in egoističnega ravnanja sila relativno. Kar se denimo v določeni situaciji kaže kot altruistično dejanje in s tem zgled družbeno odgovornega ravnanja, se lahko v drugačnih okoliščinah ali sčasoma razkrije kot zelo neodgovorno, sebično ravnanje, in seveda tudi narobe. Lahko sklenemo, da odnos med altruističnim in egoističnim ravnanjem določa izbira konteksta; na tej podlagi interpretiramo ravnanje kot družbeno odgovorno ali neodgovorno (Vrana 2005).

PROSTOVOLJNA IZBIRA ALI OBVEZNOST

Javno mnenje je vse manj naklonjeno organizacijam, katerih obnašanje je neodgovorno do skupnosti in okolja. In narobe, naklonjeno je organizacijam, katerih aktivnosti koristijo širši skupnosti (Hess 2001). Zato prihaja do sprememb pri investiranju v Evropi in drugje v razvitem svetu. Ljudje raje investirajo v organizacije, katerih delovanje je prepoznano po razvitih socialnih in okoljskih standardih (Jančič 2002). Raziskovalci ugotavljajo, da tudi institucionalni investitorji raje investirajo v organizacije, ki so prepoznane po tem, da imajo večji posluš za lokalne skupnosti in dobrodelne organizacije (Wilson 1997). Vzporedno s tem se širi naklonjenost do bolj preglednega poročanja organizacij svojim širšim skupnostim, kar sili organizacije k družbeno odgovornejšemu obnašanju (Hess 2001). Lahko torej govorimo o samoiniciativnem vpeljevanju družbeno odgovornih praks ali pa organizacije k temu sili javno mnenje s pomočjo medijev? In naprej, se pri tem, ko družbeno

odgovorne prakse predelamo v zakone in predpise, ne izgubi prav samoiniciativnost, s katero so bile vpeljane? Predelava prostovoljnih pobud organizacij v zakone in predpise ni v sozvočju z enim temeljnih principov družbene odgovornosti, namreč, da gre pri tem za prostovoljno vpeljane prakse. Lahko le ugibamo, koliko so organizacije, zlasti podjetja, v zadnjem desetletju uresničevale družbeno odgovorne prakse prostovoljno in koliko te prakse izvirajo iz obveznosti, četudi mogoče še ne pravno veljavnih.

ZAPOREDNOST IN VZPOREDNOST

Odnosa organizacij do družbene odgovornosti ne smemo razumeti kot dodaten kanal za širjenje konkurenčnih priložnosti na trgu. V tem primeru družbeno odgovornost postane dodatna marketinška strategija za pridobivanje potrošnikov (Hrovatič 2005). Toda ali lahko razmišljamo o uvajanju družbeno odgovornih praks v organizacijo, ne da bi se pri tem vprašali o morebitnih finančnih ali drugih koristih za organizacijo? Če zagovarjamo stališče, da naj bo organizacija zainteresirana za uvajanje družbene odgovornosti zaradi lastnih koristi iz tega naslova, potem je družbeno odgovornost razumljena kot *posledica*. Če pa zagovarjamo stališče, da uvajanje družbene odgovornosti v organizaciji ne sme temeljiti na pričakovanju koristi, je družbeno odgovornost razumljena kot *izhodišče*.

Ni ključno vprašanje, ali naj bo organizacija družbeno odgovorna ali ne, temveč, *kdaj* naj bo družbeno odgovorna. To lahko pojasnimo z logiko *zaporednosti* in *vzporednosti*. Zaporedna logika vsebuje dva pristopa; v prvem organizacija najprej poskrbi za svoje zaposlene, nato pa še za druge deležnike, v drugem pa ravno narobe. To logiko osvetlita tudi pojma *egoistični altruizem* in *altruistični egoizem*.³ Vzporedna logika zagovarja

³ Pojem egoističnega altruizma ponazarjajo bogati posamezniki, ki se želijo oddolžiti družbi s humanitarnimi dejanji. Zgled so tudi donacije organizacij, ki si najprej prizadevajo ustvariti čim več dobička s prodajo storitev ali produktov ljudem, potem pa del dobička vrnejo ljudem v obliki skrbi in pomoči. Altruistični egoizem je značilen za posameznike, ki so dobršen del življenja posvetili prostovoljnemu delu ali kako drugače skrbeli za druge. Ko ugotovijo, da so se preveč žrtvovali, povsem spremenijo življenjski stil in se pretirano posvetijo skrbi zase.

hkratno upoštevanje in skrb za potrebe svojih ljudi in vseh drugih deležnikov. Koliko je mogoče tak pristop udejanjiti v praksi? Ga lahko spodbudimo z izobraževanjem?

IZOBRAŽEVANJE ZA DRUŽBENO ODGOVORNOST

Izobraževanje za družbeno odgovornost je treba obravnavati skupaj s konceptom vseživljenjskega učenja, katerega pomen je trenutno posebno poudarjen. Vseživljenjsko učenje je stalni spiralni proces, ki poteka znotraj in zunaj organizacij, na različnih ravneh in na različne načine. Po eni strani družba vse glasneje zahteva stalno participacijo posameznika, po drugi strani pa posamezniki vse glasneje zahtevajo možnosti za razvoj, ki presega zgolj poklicno življenje (Hrovatič 2005). Na prvi pogled se zdi, da vseživljenjsko učenje s svojimi metodami jamči družbeno odgovorno ravnanje. Toda kakor družbeno odgovornost je tudi koncept vseživljenjskega učenja promoviran po principu od zgoraj navzdol, zato je treba paziti, da vključevanje organizacij in posameznikov v izobraževalne programe ne postane dodatna manipulacija sicer dobronamernih snovalcev in izvajalcev izobraževalnih programov. Izobraževalni programi lahko postanejo zgolj sredstvo za promocijo družbene odgovornosti, nihče pa ne skrbi za ustvarjanje okolja, v katerem bi se lahko razvila, in tako se znajdemo v začaranem krogu. Izobraževalne aktivnosti na temo družbene odgovornosti sicer lahko pripomorejo, da vključene organizacije in posamezniki postanejo sprejemljivejši za družbeno odgovorno ravnanje, vendar se zdi, da tako vpeljana ravnanje kaj kmalu zamre, ko ni več stimulirano od zunaj. V tem primeru govorimo o *reaktivnem*⁴ družbeno odgovornem ravnanju.

Zdi se, da je treba izobraževanje postaviti v kontekst okolja in pogojev, kjer bo organizacija prepoznala potrebo, da deluje na družbeno odgovoren način. Tako organizacija postane *proaktivno družbeno odgovorna*. Sama oblikuje svoj pogled

na družbeno odgovornost, kar ustvari notranjo motivacijo za udejanjanje ustreznih praks. Pri tem lahko zastavimo vprašanje o objektivni in subjektivni ravni družbene odgovornosti. Zagovarjanje lastnega pogleda na družbeno odgovornost lahko ustvari vtis subjektivnosti, ki utemeljuje strah, da bo vsaka organizacija delovala po svoje. Ker pa objektivna družbeno odgovornost, kakor je zapisana v deklarativnih dokumentih, ne daje zadovoljivih rezultatov, v njej ni videti učinkovite alternative.

SKLEP

Ob koncu razprave o družbeni odgovornosti med deklarativnostjo in prakso se lahko vprašamo, ali socialno področje postreže z novimi prijemi družbeno odgovornega ravnanja. Domnevamo, da lahko družbeno odgovornost na socialnem področju zaživi, če se ne bomo ukvarjali zgolj z vprašanji razvijanja pristopov, metod in orodij, temveč bomo najprej odkrivali ovire, ki onemogočajo družbeno odgovorno ravnanje. *Deklarativna utrdba* na socialnem področju ustvarja videz, da zaradi etične utemeljenosti socialnega področja razprava o družbeni odgovornosti ni potrebna. To lahko preseže izobraževalni proces, ki ustvari pogoje, da lahko posamezniki prepoznajo in nadgrajujejo osebno odgovornost pri svojem delu. Razvoj osebne odgovornosti lahko spodbudimo z izobraževalnimi programi, ki bodo posameznikom omogočili prepoznavanje osebnih poslanstev, svojih ključnih sposobnosti in lastnih vizij. To je mogoče uresničiti z razvojem pristopov k vseživljenjski poklicni orientaciji, k vodenju sebe (Drucker 2001), k samo-mobilnosti⁵ (Vrana, Hrovatič 2004). Ustvarjanje pogojev, da organizacija prepozna potrebo po družbeno odgovornem ravnanju, posameznik pa poglobljeno razvija svojo osebno odgovornost, se kaže kot prava usmeritev pri razvoju metodologije izobraževanja za družbeno odgovornost, ki je naslednja naloga projekta ExSoRes.

⁴ Če je želeno ravnanje organizacije ali posameznika vpeljavano po reaktivni logiki, zamre takoj ali kmalu zatem, ko ni več zunanjih dejavnikov, ki so tako ravnanje pobudili. Najbolj zgovoren zgled so različne nedeljske motivacijske delavnice, na katerih udeleženci občutijo silno navdušenje, ki se potem v nekaj dneh poleže.

⁵ S »samo-mobilnostjo« poimenujemo princip, da mobilnost posameznika ne temelji na zunanjih okoliščinah, temveč posameznik poišče svojo pot, da pri sebi izlušči svoje poslanstvo, vizijo in ključno sposobnost. To potem udejanja v zunanjih okoliščinah in s tem postane samo-mobilen.

VIRI

- DRUCKER, P. (1999), *Managerski izzivi v 21. stoletju*. Ljubljana: GV Založba.
- ExSoRes (2005), Evropska Komisija: Program Leonardo da Vinci. www.exsores.net (12. 6. 2006).
- Hess, D. (2001), Regulating corporate social Performance: A new Look at social Accounting, Auditing and Reporting. *Bussines Ethics Quaterly*, 11, 2: 307-330.
- HROVATIČ, D. (2005), *Vpliv neformalnega izobraževanja na znanje*. Ljubljana: FDV (osnutek magistrske naloge).
- JANČIČ, Z. (2002), Nova družbena odgovornost podjetij. *Industrijska demokracija*, 12: 4-7.
- KNEZ RIEDL, J. (2002), Družbena odgovornost malih in srednje velikih podjetij. V: M. REBERNIK (ur.), *Slovenski podjetniški observatorij 2002, 2. del*. Maribor: Ekonomska – poslovna fakulteta, Inštitut za podjetništvo in management malih podjetij (91-113).
- PODČNAR, K., GOLOB, U. (2002), Socialna ekonomija in družbena odgovornost: Alternativi globalni ekonomiji neoliberalizma? *Teorija in praksa*, 39, 6: 952-969.
- Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility* (2001). Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- VERČIČ, D., GRUNIG, E. J. (1998), Izvori teorije odnosov z javnostmi v ekonomiji in strateškem menedžmentu. *Teorija in praksa*, 35, 4: 558-596.
- VRANA, T. (2005), Do the social Responsibility and active Citizenship Share the same Basis? V: IVANČIČ, A., JAVRH, P. (ur.) *Z vseživljenjskim učenjem do aktivnega državljanstva: 9. andrargoški kolokvij*. Ljubljana: Andrargoški center Slovenije (CD ROM).
- VRANA, T., HROVATIČ, D. (2004), *Evalvacija projekta Usposabljanje mladih za razvoj samo'mobilnosti: Evropski program Mladina*. Ljubljana: Center Spirala.
- WILSON, A. (1997), Bussines and its Social Responsibility. V: DAVIES, P. W. F. (ur.), *Current Issues in Bussines Ethics*. London: Routledge (50-59).

Romana Zajc

POGOJI UPOKOJEVANJA IN OBLIKE DODATNIH POKOJNINSKIH ZAVAROVANJ

UVOD

Pokojninsko in invalidsko zavarovanje je pomembna pravica iz naslova socialne varnosti, ki ima temelje v Bismarckovem programu socialnega zavarovanja (prim. Novak 1997). Izhodišče socialne varnosti temelji na konvenciji št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti, ki med minimalne pravice uvršča tudi dajatve za starost, dajatve za primer nesreče pri delu in poklicne bolezni in dajatve za invalidnost (konvencija začne leta 1955 veljati v Jugoslaviji, v republiki Sloveniji pa z aktom o notifikaciji nasledstva leta 1993.). Evropske države imajo podobne probleme kot Slovenija, in sicer na eni strani povečevanje števila starejših prebivalcev, višanje življenjske dobe in posledično daljše prejetje pokojnin, na drugi strani pa znižanjem natalitete, ki je posledica nizke rodnosti.¹ Po osamosvojitvi Slovenije je bila pretrgana formalna kontinuiteta z ureditvijo nekdanje SFRJ, samoupravna interesna skupnost pokojninsko-invalidskega zavarovanja se je preoblikovala v javni zavod, z omejitvijo pravice do predčasne upokojitve so bili odpravljeni razlogi za prehitro rast števila upokojencev, zavarovanci so se upokojevali šele po dopolnitvi določene starosti, starostne meje so se postopoma zviševale. Po letu 1996, ko je bila odpravljena hiperinflacija, je prišlo zaradi povišanja pokojnin do finančne krize izplačevanja pokojnin, ki pa je bila zaradi uvedbe državne garancije izplačil rešena neopazno.

Rezultati reforme iz leta 1999, ki je bila opravljena na podlagi simulacij demografskih in gospodarskih gibanj v naslednjih letih, so pokazali, da dosedanje sistema ni mogoče finančno vzdrževati na dolgi rok, saj bi morali bistveno povečati prispevke zavarovancev in delodajalcev oziroma povečati davke. Leta 1999 je bil s soglasjem socialnih partnerjev v zvezi s pogoji upokojevanja in z avtonomijo zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje sprejet zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je začel veljati 1. 1. 2000. Reforma pokojninskega zavarovanja je bila vpeljana zaradi visokih prispevkov pokojninskega in invalidskega zavarovanja, pridružitve Slovenije Evropski Uniji, razhajanja med delovnim in življenjskim ciklusom, dviga pričakovane starosti pri moških na 72,2 in ženskah na 80,5 leta. Zaradi brezposelnosti so se tehnološki viški reševali z dokupi let in predčasnim upokojevanjem. Zakon znižuje pravice spodaljševanja starosti za pridobitev pravice do pokojnine, podaljševanja pokojninske in zavarovalne dobe, postopnim zniževanjem pokojnin, zniževanjem odmere pokojnine s 85 na 72,5 % pokojninske osnove. Še dodatno znižuje starostne pokojnine s podaljšanjem časovnega obdobja pokojninske osnove, ki je bilo prej zadnjih desetih najugodnejših let, zdaj pa je zaporedna osemnajstletna odmera zavarovanja. Po drugi strani zakon uvaja instrument dodatnega prostovoljnega zavarovanja, da bi ljudje z dolgoročnim mesečnim varčevanjem poskrbeli za dodatno pokojnino.

¹ Nataliteta pove, koliko živih otrok se rodi v letu na tisoč prebivalcev. Število prebivalcev se spreminja zaradi rojstev, smrti, priseljevanja in odseljevanja. Razliko med številom živorojenih in umrlih imenujemo naravni prirastek, ki pa je lahko tudi negativen. Negativni naravni prirastek je bil do nedavnega izjema (npr. v vojnih letih), v zadnjem času pa postaja za nekatere evropske države pravilo.

RAZISKAVA, REZULTATI IN RAZPRAVA

Analiza dodatnega pokojninskega zavarovanja je seznanila anketirance z zakonskimi spremembami, ki so glede pogojev upokojevanja zaenkrat še nespremenjeni, z davčnimi olajšavami za plačilo

dodatnega pokojninskega zavarovanja, s krajšo dobo za čas študija, otroke, brezposelnost ali služenje vojaškega roka. Namen raziskovalnega dela je bil informirati zaposlene, pridobiti stališča zaposlenih o njihovih interesih glede vključevanja v dodatno pokojninsko zavarovanje in oblikovati desetletni načrt kadrovskih potencialov (upo-kojevanja in pridobivanja novih kadrov). Raziskava je zajela primerjalna vzorca v gospodarski organizaciji in javnem zavodu. Anketa je bila opravljena konec leta 2000, po sprejetju zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju in po odpiranju pokojninskih družb, ki so začele ponujati dodatno pokojninsko zavarovanje. Končni obdelani rezultati analize so bili predstavljeni primerjalno za obe organizaciji. V nadaljevanju so predstavljeni le najbolj aktualni odgovori na zastavljena vprašanja, ki osvetlijo namene zaposlenih glede nastopa upokojitve, uveljavljanja pogojev zniževanja starostne meje in vključevanja v dodatno pokojninsko zavarovanje. Z novo pokojninsko zakonodajo in pogoji upokojevanja je bilo seznanjenih 54 % anketiranih, 46 % pa novih pogojev upokojevanja še ni poznalo. Pogoji za upokojitve so opredeljeni v 36. členu ZPIZ.

Tabela 1: Minimalni pogoji za pridobitev pravice do starostne pokojnine

Zavarovalna, pokojninska doba ²	Starost moških	Starost žensk
15 let zavarovalne dobe	65	63
20 let pokojninske dobe	63	61
40 let pokojninske dobe	58	
38 let pokojninske dobe		58

V drugih državah Evropske Unije so pogoji upokojevanja podobni. Za ilustracijo podajamo prikaz starosti, ki je potrebna za upokojitve v nekaterih državah.³

² Zavarovalna doba je obdobje, ko je bil zavarovanec vključen v obvezno ali prostovoljno pokojninsko in invalidsko zavarovanje, in vsa obdobja, za katera so bili plačani prispevki. Pokojninska doba je zavarovalna ali posebna doba; glede nanjo se ugotavljajo pogoji za pridobitev pravice do pokojnine in se določi odstotek za odmero pokojnine.

³ Višja starost od 65 let pri moških je določena le na Finskem in Norveškem. Pri ženski populaciji je določena starost višja od slovenske za leto pri Švicarkah, za leto in pol pri Portugalkah in za osem let pri Turkinjah. Pri ženski populaciji se starost giblje od 55 do 67 let, pri moški pa od 60 do 67 let.

Tabela 2: Starost ob upokojitvi po podatkih OECD

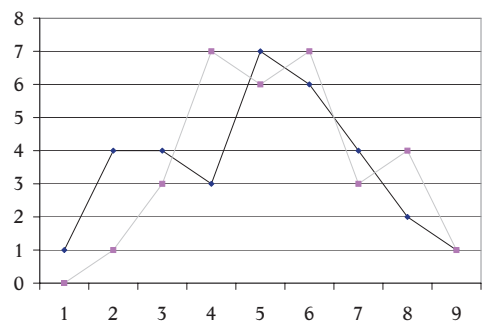
Država	Starost moških	Starost žensk
Avstrija, Nemčija, Luksemburg, Poljska, Velika Britanija	65	60
Finska	67	65
Nizozemska, Španija, Švedska	65	65
Norveška	67	67
Portugalska	65	62,5
Švica	65	62
Turčija	60	55

Slovenija se lahko glede starosti moških ob upokojitvi primerja z Avstrijo, Nemčijo, Luksemburgom, Poljsko in Veliko Britanijo. Pri ženski populaciji je starost v Sloveniji za tri leta višja kot v naštetih državah.

Rezultati ankete kažejo ugodno starostno strukturo, saj predstavljajo potencialno populacijo, za katero bi bilo varčevanje in sklepanje pogodb o varčevanju smiselno za kar 88 % anketirancev, od tega 90 % v javnem zavodu in 84 % v gospodarski organizaciji.

V skupini od 41 do 45 let bi lahko anketiranci varčevali še 10 do 15 let, kar je pogoj za pridobitev dodatne starostne pokojnine, če posameznik dopolni 58 let starosti in je preteklo najmanj 10 let varčevanja v skladu, lahko pa pridobijo predčasno starostno pokojnino, če posameznik dopolni starost 53 let in varčuje v skladu vsaj 15 let in je renta opredeljena v pokojninskem načrtu.

Graf 1: Starostna struktura

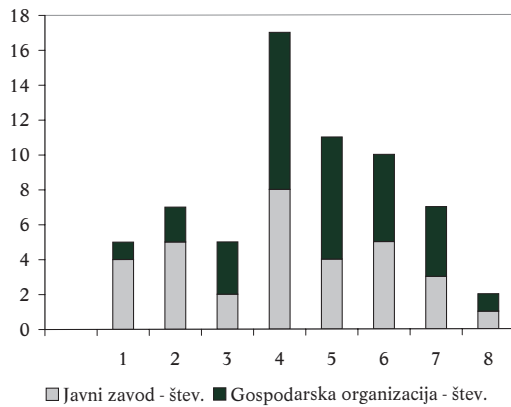
—♦— Javni zavod - število —■— Gospodarska organizacija - število

Legenda:

1: 20–25 let, **2:** 26–30 let, **3:** 31–35 let, **4:** 36–40 let, **5:** 41–45 let, **6:** 46–50 let, **7:** 51–55 let, **8:** 56–60 let, **9:** 61–65 let

Delovna doba je pomemben podatek; iz tega sklepamo, koliko let bo posameznik še v delovnem razmerju in koliko let bi lahko varčeval za dodatno pokojninsko zavarovanje.

Graf 2: Struktura zaposlenih glede na delovno dobo

Legenda:

1: 2-5 let, 2: 6-10 let, 3: 11-15 let, 4: 16-20 let, 5: 21-25 let, 6: 26-30 let, 7: 31-35 let, 8: 36-40 let

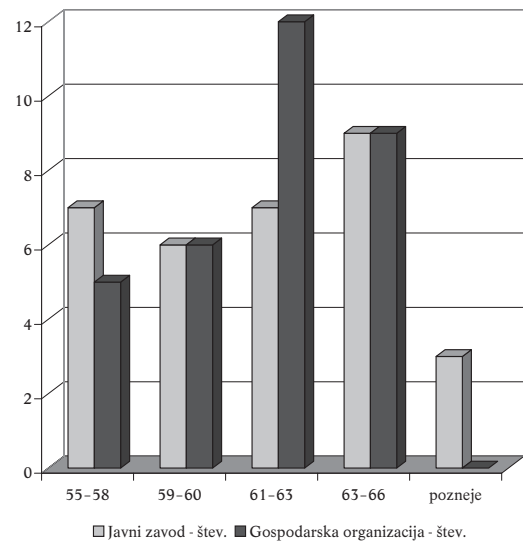
Rezultati kažejo, da 86 % anketirancem v javnem zavodu in gospodarski organizaciji manjka do polne upokojitve (moški 40 let in ženske 38 let delovne dobe) več kot 10 let delovne dobe in so zato potencialni varčevalci za dodatno pokojninsko zavarovanje.

Pri stopnji tveganja 5 % in ob zahtevanem kriteriju 60 % vključenosti ni statistično pomembnih razlik med zaposlenimi, ki imajo od 2 do 25 let delovne dobe, in med zaposlenimi, ki imajo od 25 do 35 let in več delovne dobe ($Z = 1,77 < Z_{2p} = 1,96$, $p > 0,05$). Rezultat je pričakovan, saj populaciji do 26 let delovne dobe do upokojitve manjka še polnih 10 ali več let, zato je smiselno, da bi se mladi čim prej odločili za dodatno zavarovanje in si porazdelili stroške v daljšem časovnem obdobju z nižjimi mesečnimi plogi. Zaposlene, ki imajo več delovnih let, sprejeta reforma pokojninskega zavarovanja manj prizadene.

Zanimala nas je razlika med stopnjo strokovne izobrazbe in namenom vključevanja v dodatno pokojninsko zavarovanje. Razlika med razredoma VII. stopnje in od I. do VI. stopnje strokovne izobrazbe je bila med anketiranci, ki bi se odločili za zavarovanje, 0,9 %, med tistimi, ki se ne bi odločili za zavarovanje, pa 2,3 %. Izračun potrdi, da med stopnjo strokovne izobrazbe in namenom vključitve v dodatno pokojninsko zavarovanje ni statistično pomembnih razlik ($\chi^2 = 0,23$, $Sp = 1$, $p > 0,70$).

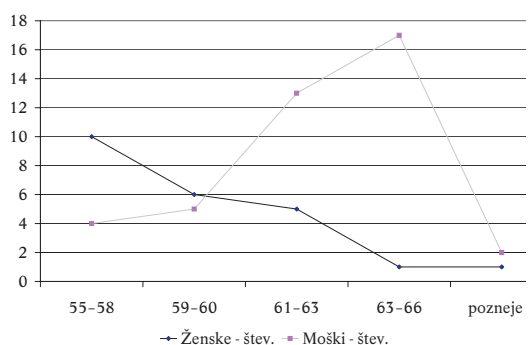
V gospodarski organizaciji prevladuje starost ob upokojitvi do 63 let (71 %), največ se jih bo upokojilo v starosti od 61 do 63 let (38 %). V javnem zavodu se bodo upokojevali pozneje, in sicer do 66 leta starosti (90 %), pri čemer je najvišji odstotek v starostni skupini od 63 do 66 let (28 %).

Graf 3: Starost ob nameravani upokojitvi

Anketiranke se nameravajo upokojiti pred anketiranci v vseh starostnih skupinah, prej v gospodarski organizaciji, pozneje v javnem zavodu. Prevladuje namen upokojevanja v starostni skupini od 55 do 58 let (43 %), sledi upokojevanje v starosti od 59 do 60 let (26 %), od 61 do 63 let (21 %) in še od 63 do 66 let in pozneje (4 %). Ugotovimo lahko, da se ženske nameravajo upokojiti prej, kar se ujema z zakonom, ki je predvidel zmanjšano delovno in zavarovalno dobo za ženske (38 let pokojninske dobe in 58 let starosti).

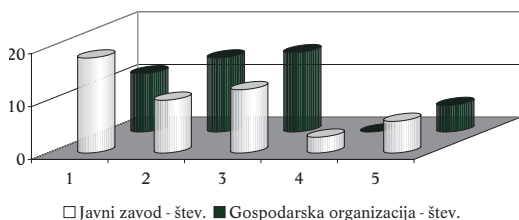
Graf 4: Nameravana upokojitev glede na spol

Anketiranci se bodo v povprečju upokojevali pozneje: od 55 do 58 let le 9 %, nekaj več v starosti od 59 do 60 let (12 %), sledi upokojevanje od 61 do 63 let (13 %), od 63 do 66 let (41 %) in pozneje (4,8 %). Ugotovimo lahko, da se bodo zavarovanci v 21 % upokojevali v starosti od 55 do 60 let, v 79 % v starosti od 61 let in pozneje. Rezultati ankete potrjujejo dejstvo, da zakonodajalec kot pogoj za upokojitev predvideva poznejšo starostno mejo, in sicer 63 let in 20 let pokojninske dobe oz. 58 let starosti in 40 let pokojninske dobe, česar pa večina moške populacije, od tega tudi večina intelektualcev, iz objektivnih razlogov ne more doseči, tudi če uveljavlja čas študija in vojske.

Zakonodajalec omogoča znižanje starostne meje. Za žensko je minimalna starost ob upokojitvi za starševstvo 56 let, za moškega pa do 58 let starosti. (Zavarovanka s 15 leti zavarovalne dobe bi se lahko upokojila pri 63 letih starosti. Na račun petih otrok bi pravico lahko uveljavila 76 mesecev oz. največ sedem let prej, ko bi se starostna meja znižala na 56 let.)

Graf 5: Nameni uveljavljanja znižanja starostne meje

Polna starost je največ do 58 let za ženske oz. 60 let za moške. Starostna meja se zniža:

- Za vsakega rojenega ali posvojenega otroka, ki ima državljanstvo republike Slovenije in za katerega je opravljal starševske obveznosti oz. je skrbel zanj in ga vzgajal pet let. Zavarovancu se starostna meja zniža za osem mesecev za enega otroka, za 20 mesecev za dva otroka, in za 36 mesecev za tri otroke. Za vsakega nadaljnjega otroka se znižanje starostne meje poveča za 20 mesecev.
- Za čas študija (za študij na akademiji, fakulteti, visoki ali višji šoli, za čas od prvega dne v mesecu, v katerem se študijsko leto prične, do zadnjega dne v zadnjem mesecu študijskega obdobja). Čas študija v tujini se šteje, če je bila v tujini pridobljena diploma nostrificirana ali če je obdobje študija v tujini priznано kot del

študija na kateri koli višji ali visoki šoli ali univerzi v RS.

- Za čas služenja vojaškega roka.
- Za čas prijavitelne brezposelnosti.

Vprašanja, namenjena znižanju starostne meje, nam pokažejo povezave in dejanske namene uveljavljanja pri znižanju starosti. V 56 % nameravajo anketiranci izrabiti znižanje za čas študija in za čas služenja vojaškega roka v javnem zavodu in v 34 % v gospodarski organizaciji. Obratno razmerje je pri uveljavljanju časa za otroke in materinstvo, ko v javnem zavodu zasledimo ta namen pri 31 % in v gospodarski organizaciji pri 60 % vprašanih. V javnem zavodu zasledimo znižanje tudi za čas prijavitelne brezposelnosti na 9 %.

PROSTOVOLJNO DODATNO POKOJNINSKO ZAVAROVANJE

Na eni strani je zakon zvišal starost in zmanjšal pokojninsko osnovo, na drugi strani pa je zakonodajalec vpeljal instrument prostovoljnega dodatnega pokojninskega zavarovanja z namenom, da posameznik z dolgoročnim mesečnim varčevanjem poskrbi za dodatno pokojnino že v času aktivne delovne dobe.

Zakonodajalec uvaža prostovoljno dodatno pokojninsko zavarovanje skupaj z obveznim zavarovanjem zlasti zato, da bi bile premije deležne enake davčne obravnave, kot velja za prispevke v sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Prostovoljno dodatno pokojninsko zavarovanje je namenjeno zlasti delavcem v starosti od 18 do 50 let. Dodatno pokojninsko zavarovanje je oblika dolgoročnega varčevanja na osebnih računih zavarovancev, ki jim ob določenih pogojih iz privarčevanih sredstev skupaj z donosi iz naložb zagotovi dodatne pokojnine. Zavarovanec si pridobi pravico do dodatne starostne pokojnine, če je dopolnil starost 58 let, če je od vključitve v prostovoljno dodatno zavarovanje preteklo najmanj 10 let varčevanja v skladu in če je uveljavil pravico do pokojnine po predpisih o obveznem pokojninskem zavarovanju. Pokojnina se izplačuje v obliki mesečnega zneska pokojninske rente od upokojitve po obveznem zavarovanju pri ZPIZ do smrti. Do predčasne dodatne starostne pokojnine pa si pridobi pravico, če je dopolnil starost 53 let, če vsaj 15 let varčuje v skladu (plačani znesek krije tudi izplačilo starostne pokojnine) in če ni več vključen v obvezno pokojninsko zavarovanje

po ZPIZ (ni v delovnem razmerju), vendar še ni pridobil pravice do pokojnine po predpisih o obveznem pokojninskem zavarovanju.

Predčasna starostna pokojnina se posamezniku izplačuje v obliki mesečnega zneska predčasne pokojninske rente od predčasne upokojitve do upokojitve po obveznem zavarovanju pri ZPIZ. Rezultati analize so pokazali, da je le 22 % anketiranih seznanjenih z dodatnim prostovoljnim pokojninskim zavarovanjem, 78 % ni v celoti poznalo dodatnega pokojninskega zavarovanja. 72 % anketirancev meni, da je varčevalna doba pri 10-letnem varčevanju za dodatno pokojninsko zavarovanje ustrezna, o 15-letnem varčevanju pa tako misli 60 % anketirancev. Varčevalna doba se zdi pri 10-letnem varčevanju predolga 20 % anketirancev, pri 15-letnem varčevanju pa 36 %. Na trgu zasledimo tudi možnosti pridobitve rente z enkratnim vplačilom ali varčevanjem za krajši čas.

Zakon uveljavlja koncept treh stebrov pokojninske reforme. Prvi steber je sedanji in prihodnji osrednji steber, ki zagotavlja materialno varnost za starost aktivnega prebivalstva in upokoјencev, drugi steber je sestavljen iz obveznih in prostovoljnih kolektivnih dodatnih zavarovanj, za katera je izdelan pokojninski načrt (vplačana sredstva so davčna olajšava), tretji steber pa zajema individualna prostovoljna dodatna pokojninska zavarovanja zavarovalnic po zakonu.

Anketiranci imajo sklenjena zavarovanja pri različnih ustanovah in družbah v 42 % primerov, zato lahko predvidevamo, da se ti zavarovanci ne bi vključili v dodatno individualno ali kolektivno pokojninsko zavarovanje.

Drugi steber dodatnega pokojninskega zavarovanja se sestoji iz obveznega dodatnega pokojninskega zavarovanja (za poklicno pokojnino oz. za delavce, ki opravljajo posebno težka in zdravju škodljiva dela, plačniki za plačilo prispevkov so delodajalci) in prostovoljnega dodatnega pokojninskega zavarovanja, ki je lahko individualno prostovoljno dodatno zavarovanje (plačuje posameznik, lahko uveljavlja znotraj zakonskih mej davčno olajšavo za celoten znesek) ali kolektivno prostovoljno dodatno zavarovanje.⁴ Podlaga za slednjega so pokojninski načrti, ki jih sprejme delodajalec skupaj z zaposlenimi delavci. Premije lahko plačuje posameznik ali delodajalec na osebne

pokojninske račune svojih zaposlenih. Poleg davčne olajšave znotraj zakonskih meja zakonodajalec dodatno priznava oprostitev plačila prispevkov na vplačano premijo, ki jo za zavarovanca vplača delodajalec v okviru prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje iz prvega in drugega bruto osebnega dohodka. Delodajalcu pa omogoča, da tako plačani del premije uveljavlja kot davčno olajšavo pri plačilu davka od dobička.

V individualno prostovoljno dodatno zavarovanje bi se vključilo 8 %, v kolektivno prostovoljno dodatno zavarovanje 72 %, nikamor pa 20 %.

Višina premij za plačilo dodatnega prostovoljnega zavarovanja je omejena, ker je vezana na znesek prispevka za obvezno zavarovanje. Tako lahko premija prostovoljnega dodatnega zavarovanja, ki gre v davčno olajšavo, znaša največ 24 % prispevkov za obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Vplačila v dodatno pokojninsko zavarovanje so predmet davčnih olajšav tako za delodajalca kot za zaposlene, in sicer do višine 5,844 % bruto osebnega dohodka posameznika, vendar ne več kot 360.000 SIT na leto (30.000 SIT na mesec).⁵

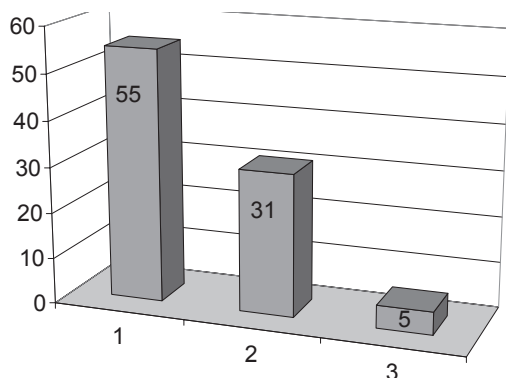
Razpon vplačanih premij je od 3.000 do 30.000 SIT mesečno, najmanjši oz. najvišji znesek, ki ga lahko zavarovanec uveljavlja kot davčno olajšavo znotraj zakonsko določenega maksimalnega zneska, znaša trenutno 3 % osnove za obračun dohodnine. Premije so lahko tudi višje, vendar se v tem primeru olajšave pri plačevanju davkov oz. prispevkov nanašajo samo na del, ki

⁵ Člen 301 ZPIZ v 3. točki določa, da se premije usklajujejo z rastjo povprečnih plač v republiki Sloveniji. V letu 2005 je najvišji znesek določen v višini 549.400 SIT mesečno. S 1. 1. 2005 je lahko letna davčna osnova zavezanca, ki je rezident, zmanjšana za znesek premije prostovoljnega dodatnega pokojninskega zavarovanja, ki jo je zavezanec vplačal zase izvajalcu pokojninskega načrta s sedežem v Sloveniji ali v državi članici EU po pokojninskem načrtu, ki je odobren in vpisan v poseben register v skladu s predpisi, ki urejajo prostovoljno dodatno pokojninsko in invalidsko zavarovanje, vendar največ do zneska, ki je enak 24 % obveznih prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje za zavarovanca oziroma 5,844 % pokojnine zavarovanca, in ne več kot 549.400 SIT letno. Če plačujeta premijo prostovoljnega dodatnega zavarovanja delodajalec in delojemalec, se pri določitvi višine premije, za katero je priznana olajšava, upošteva skupni znesek vplačanih premij. Višina najvišje olajšave je omejena tudi v primeru, ko je zavezanec istočasno vključen v pokojninski načrt kolektivnega zavarovanja in v pokojninski načrt individualnega zavarovanja.

⁴ Oseba se lahko hkrati vključi v prostovoljno dodatno zavarovanje le po enem pokojninskem načrtu, kadar gre za obvezno dodatno pokojninsko zavarovanje (ZPIZ-1, čl. 350).

ne presega tega limita.⁶ Analize v zvezi z davčnimi olajšavami nas seznanijo s stopnjo informiranosti in z mnenjem o višini olajšav. Tako je z davčnimi olajšavami seznanjenih 55 % anketiranih, 45 % pa ne pozna v celoti davčnih olajšav, ki jih lahko posamezniki uveljavljajo ob plačilu dodatnega pokojninskega zavarovanja. V zvezi z limitiranim zneskom za plačilo dodatnega pokojninskega zavarovanja (od 3.000 do 30.000 SIT) 78 % anketirancev meni, da je razpon od najnižjega do najvišjega zneska primeren. 72 % anketiranih meni, da je 3 % splošna davčna olajšava premajhna, 16 %, da je ustrezna, 12 % pa nima mnenja. Da bi lahko bile davčne olajšave bistveno večje, meni 55 % anketiranih, 31 % meni, da bi bile lahko nekoliko večje, 5 % se zdi ustrezne, 9 % pa ni odgovorilo na vprašanje.

Graf 6: Mnenje o davčnih olajšavah

Stimulativni dejavnik za dodatno pokojninsko varčevanje bi bile vsekakor višje davčne olajšave, kar je potrdila tudi anketa, saj 30 % meni, da bi lahko bile davčne olajšave večje, 46 % pa, da bi lahko bile za celotno plačilo dodatnega prostovoljnega pokojninskega zavarovanja. Delodajalec, ki oblikuje pokojninski načrt za svoje zaposlene, se zaveže, da bo financiral pokojninski načrt tako, da bo delno ali v celoti plačeval premije dodatnega zavarovanja v korist zaposlenih, ki so

se vključili v ta pokojninski načrt. Za pridobitev davčnih olajšav mora biti v pokojninski načrt, ki ga financira delodajalec, vključenih najmanj 66 % vseh zaposlenih, ki so pri njem v delovnem razmerju za nedoločen čas ali delovno dobo, ki je daljša od enega leta.⁷ Če bi del sredstev plačal delodajalec, del pa zaposleni, bi se dodatno pokojninsko zavarovalo 81 % v javnem zavodu in 59 % anketiranih v gospodarski organizaciji.

SKLEP

Utemeljeni razlogi za reformo pokojninskih sistemov so povsod po svetu enaki. Daljša pričakovana doba in upadanje rojstev povzročata hitro staranje prebivalstva, število rojstev pa ne zagotavlja reproduktivne sposobnosti prebivalstva. Obenem se zaradi ekonomskih težav povečuje brezposelnost. Upokoјencev je v absolutnem in relativnem številu vse več, za njihove razmeroma visoke pokojnine pa mora v okviru javnih sistemov prispevati manjše število aktivnih zavarovancev. Čas sklenitve delovnega razmerja in posredno začetek plačevanja prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje se pomika proti 30. letu starosti, kar že v osnovi pomeni, da bo sedanja in prihodnja generacija delala v povprečju krajši čas, ob upokoјitvi pa bo dosegala višjo starost tudi na račun predolgega usposabljanja. V Sloveniji smo z reformo, ki bo v celoti izpeljana leta 2014 (starost 58 in višja pokojninska doba 38 oziroma 40 let), višja polna starost (61 let ženske oziroma 63 let moški) pa bo uveljavljena v letu 2008. Omeniti velja še določilo, da zakon dopušča neomejeno delovno dobo, kar lahko pomeni delo do smrti, saj se z vsakim podaljšanim letom starosti, ko bi zavarovanec že lahko pridobil pravico do pokojnine, polni pokojninska blagajna, ker ima manjše izdatke za izplačilo pokojnine in hkrati dobi prispevek delodajalca. V praksi se že pojavljajo primeri, ko posamezniki ostajajo v delovnem razmerju, čeprav so izpolnili pogoje za upokoјitev, in si tudi z daljšim delovnim stažem ne bodo povečali odmere pokojnine. Do uveljavitve polne reforme veljajo vsako leto drugačni pogoji upokoјevanja. V okviru Evropske Unije si bo republika Slovenija prizadevala oblikovati

⁶ Z zakonom o dohodnini, ki je začel veljati 1. 1. 2005, so opravljene spremembe v sistemu olajšav. Splošna davčna olajšava in posebna davčna olajšava za otroke sta pomembno povečani. Osebne olajšave, med katere sodi tudi plačilo za dodatno pokojninsko zavarovanje, so določene v fiksnem znesku in ne več v odstotkih. Sedanja 3-odstotna olajšava bo preoblikovana v smislu zmanjšanja (2 %) in zoženja namenov.

⁷ Pravico do vključitve v pokojninski načrt, ki ga financira delodajalec, morajo pod enakimi pogoji imeti vsi zaposleni pri tem delodajalcu (ZPIZ-1, člen 302).

politiko aktivnega staranja, ki bo temeljila na podaljševanju delovne dobe starejših delavcev med 55 in 64 let starosti, in posledično opuščala spodbude za zgodnje upokojevanje. V minulih letih je bilo doseženo razmerje med najnižjo in najvišjo pokojninsko osnovo 1 : 4, kar omejuje tudi višino pokojnin. Nižje vrednotenje zavarovalne dobe ne bo prizadelo le prihodnjih upokojencev, temveč tudi sedanje. Pozitivni učinki reforme se že kažejo, saj izdatki za pokojninsko in invalidsko zavarovanje v deležu BDP (dobrih 12 %) ne naraščajo več, vprašanje pa je, ali bo čez nekaj let potrebna dodatna reforma. Slabe učinke je doslej pokazala reforma dodatnega pokojninskega zavarovanja, s katero naj bi blažili vrzeli v socialni varnosti prihodnjih upokojencev ob postopnem zmanjševanju osnovne pokojnine (na 72,5 % pokojninske osnove), saj se je vanj prek kolektivnega dodatnega pokojninskega zavarovanja vključila le četrtina zaposlenih. Tudi anketa je potrdila družbeno klimo glede dodatnega pokojninskega zavarovanja. Za javne uslužbenke je država namesto dviga plač uvedla premije za dodatno pokojninsko zavarovanje pri Vzajemnem pokojninskem skladu in Kapitalski družbi v letu 2003.

Posameznik se bo glede na svoje finančne zmožnosti odločal, ali bo namenil del sredstev za starost. Navsezadnje bo standard posameznika na starost odvisen tudi od podjetja ali ustanove, v kateri je zaposlen. Nekaterim posameznikom podjetja plačujejo dodatno pokojninsko in invalidsko zavarovanje, neke si plačujejo zavarovanci

sami ali pa imajo kombiniran sistem plačevanja premij, ki je prej ko ne dogovor med podjetji v državni lasti in zavarovalnimi skladi. Podoben trend pri sklepanju zavarovanj zasledimo tudi drugod po svetu, kar so potrdili tudi rezultati ankete. Če bi del sredstev plačeval delodajalec, del pa zaposleni, bi se dodatno pokojninsko zavarovalo 81 % anketiranih v javnem zavodu in 59 % v gospodarski organizaciji. Za primer, da delodajalec nameni dodatnemu pokojninskemu zavarovanju dodatni denar, je zainteresiranost stoodstotna, ko pa mora posameznik nameniti del svojih sredstev za zavarovanje, sorazmerno z višino deleža lastnih sredstev pada tudi zanimanje za vključitev v kolektivno dodatno pokojninsko zavarovanje. Do negotovosti in nezaupanja ponudb pokojninskih družb prihaja tudi zaradi tega, ker še ni vidnih rezultatov. Ker si morajo državljani zagotoviti socialno varnost iz naslova zaposlitev oziroma opravljanja pridobitne dejavnosti, so posamezniki odgovorni za socialno varnost zase in za svoje družinske člane. Za socialno ogrožene posameznike bo poskrbela država, ki ima v zakonodaji vgrajene varovalke plačil oziroma nadomestil za državne pokojnine.

VIRA

- NOVAK, M. (1997), *Razvoj evropskih modelov države blaginje*. Ljubljana: VŠSD in Inštitut RS za socialno delo.
Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1).
Ur. l. RS, 106/99.

Blaž Mesec

OČARANI Z MOČJO

Ko sem že formuliral zamisel za ta referat, sem dobil poziv svojih kolegic, naj prispevam komentar k *Globalnim standardom izobraževanja in usposabljanja za socialno delo*. V preambuli teh standardov je – kot izhodišče in orientacija – definicija socialnega dela, kot sta jo podali mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev in mednarodna zveza šol za socialno delo. Tako je moja nejevolja, ki so jo do tedaj povzročali bolj izmuzljivi viri, dobila oprijemljivo in avtoritativno pisno referenco, ki je hkrati dobrodošel priročen kalup za sistematiziranje mojih misli. Moj prvotni namen, kritizirati neustrezno rabo pojma moči v socialnem delu, se je tako prekril in razširil. Podati nameravam pripombe k definiciji, v katere jedru je neustrezna raba pojma moči v socialnem delu. Tu se ne nameravam ukvarjati ne z *Globalnimi standardi* ne s *Predlogom novega etičnega kodeksa*, temveč z mednarodno definicijo strokovnega socialnega dela, ki je podana v posebnem, drugem poglavju *Globalnih standardov*.

K primerni drži me je spodbudilo tudi stališče Tineta Hribarja (2004), ki bi ga v povzetku lahko takole parafrazirano prenesel na socialno delo: naš pogled na evropske in globalne opredelitve socialnega dela in vsega, kar je z njim povezano, naj ne bo pogled od zunaj, z roba, obremenjen z manjvrednostnim kompleksom in servilnostjo do vsega, kar prihaja iz Evrope, ampak pogled iz središča, samozavesten in ponosen na to, kar smo v desetletjih ustvarili na področju mišljenja o socialnem delu in prakse socialnega dela.

Da bi se izognil grobem nespornostim, naj, preden se lotim analize besedila, povem, za kaj mi v prvi vrsti gre. Gre mi za opredelitev specifičnosti socialnega dela, za vprašanje, kaj je tisto posebno pri socialnem delu, po čemer se razlikuje od drugih strok; kaj zna socialni delavec delati, česar drugi ne znajo. Drugotno je vprašanje, kaj

vse socialni delavci delajo ali naj bi delali, kajti tega je veliko in daleč presega okvir specifične socialnodelovne stroke.

Ponovimo definicijo:

Stroka socialnega dela spodbuja socialne spremembe, reševanje problemov v človeških odnosih in opolnomočenje ter osvoboditev ljudi za to, da se doseže večje blagostanje. S praktično uporabo teorij človeškega vedenja in socialnih sistemov socialno delo posreduje tam, kjer prihajajo ljudje v interakcije s svojimi okolji. Temeljni načeli socialnega dela sta načeli človekovih pravic in socialne pravičnosti.

Že na prvi pogled lahko ugotovimo, da je definicija presplošna, nespecifična, vsebinsko neustrezna in torej slaba in nezadostna. Poglejmo¹.

»STROKA SOCIALNEGA DELA«

Dobra stran te opredelitve je, da je socialno delo uvrščeno med stroke (*professions*) in ne med pol-stroke (*semi-professions*), za kar je še do nedavnega marsikje veljalo. Tako se uvršča med stroke, kot so medicina, pravo, pedagogika, uprava, organizacija ipd.

¹ Nekaterim se ni zdelo smiselno, da bi se ukvarjali z definicijo, ki je zgolj v preambuli k standardom izobraževanja, namesto da bi se ukvarjali s samimi standardi. Tudi to še pride na vrsto. Zdaj sem se pač osredotočil na definicijo, ki je sporna. Podali sta jo dve najvplivnejši mednarodni organizaciji socialnega dela, torej ne gre za nekaj nepomembnega. Poleg tega vemo iz zapletov ob sprejemanju slovenske ustave, da so preambule še kako pomembne (gl. Hribar 2004).

Toda bistvena pomanjkljivost te opredelitve je, da ni jasno in izrecno že v prvem stavku poudarjeno, da je socialno delo hkrati tudi *veda o ravnanju*. Medicina ni samo praktično zdravljenje, ampak tudi medicinska veda, pravo je praktična stroka in hkrati pravna veda, pedagogika je strokovna dejavnost vzgoje in izobraževanja in hkrati pedagoška veda, uprava je strokovna upravna dejavnost in veda o upravljanju, organizacija je praktična strokovna dejavnost in je organizacijska veda. Le socialno delo je definirano zgolj kot stroka. Definicija navaja v nadaljevanju, da socialno delo uporablja teorije človeškega vedenja in socialnih sistemov. Toda to ne pomeni, da mu je priznan tudi status vede; ne, s tem je reducirano na uporabnika teorij drugih ved. Nikjer ni navedeno, da tudi samo raziskuje in oblikuje *svojo* vedo o ravnanju kot kritično-teoretsko refleksijo svojega ravnanja. To je velika načelna pomanjkljivost te definicije, ki bi jo odpravil majhen dostavek na ustreznem mestu: »in veda«.

»STROKA SOCIALNEGA DELA SPODBUJA SOCIALNE SPREMEMBE«

Naštete so tri funkcije socialnega dela. Ta je prva. Izraz »spodbujanje socialnih sprememb«, če ni kako kvalificiran (omejen), je kot »delokrog« strokovnega socialnega dela preširok. Pustimo ob strani nerodno in nezadostno formulacijo, da gre pri socialnem delu za »spodbujanje« socialnih sprememb. Mislim, da gre za več, za spreminjanje, doseganje sprememb, ne le za spodbujanje. Spreminjanje že, toda ne v smislu te definicije.

»Socialne spremembe« so lahko (angleščina, od koder je to prevedeno, je pri tem nediskriminativna) *družbene spremembe* na globalni ravni, na ravni nacionalnih družb-držav in na vseh nižjih ravneh; lahko so spremembe družbenih sistemov, vključno s socialnimi spremembami v ožjem pomenu (spremembe na področju delnega sistema »sociale«, socialnega varstva), in spremembe v medosebnih odnosih ali odnosih osebe s svojim socialnim okoljem.

Globalizacije, ki je vsekakor socialna sprememba, ni spodbudilo socialno delo. Spremembe družbenopolitičnega sistema iz realnega socializma v liberalni kapitalizem (pogojno rečeno), ki je socialna (družbena) sprememba, nimam za spremembo, ki jo je ali naj bi jo spodbudilo socialno delo. Osamosvojitve, denacionalizacije, privatizacije

in vseh drugih tranzicijskih sprememb pri nas ni spodbudilo socialno delo. Celo boja proti revščini, zaposlovalnih programov, protialkoholnega in protikadilskega programa, pokojninske reforme itn. ni pobudilo in spodbudilo socialno delo kot stroka, čeprav je pri nekaterih teh programih in reformah sodelovalo prek stanovskih organizacij. Vse te spremembe kratko malo ne sodijo med vsakdanje delovne naloge socialnega dela. S socialnim delom skupaj z udeleženiimi na različne načine rešujemo težavne življenjske situacije, v katere so zašli. Ob tem se spremeni doživljanje in ravnanje vpletenih, izboljšajo se njihovi odnosi z okoljem, z viri zadovoljevanja njihovih potreb itn. Te spremembe so lahko obsežne in trajne.

Ne smemo spregledati drugega pomena »spreminjanja« v obravnavani definiciji. Besedna zveza »spodbujanje socialnih sprememb« (v pomenu družbenih sprememb) se navadno pojavlja kot nasprotje »zavzemanju za *status quo*«. Prvo se povezuje z liberalno in drugo s konzervativno politično opcijo. V obeh primerih mislijo pri tem na makro družbene spremembe v nasprotju z ohranjanjem temeljnih družbenih odnosov. Mislijo na spreminjanje (ali ohranjanje) družbene ureditve ali delovanja in ureditve ključnih družbenih institucij; na spremembe, ki se dosežejo s političnim bojem, ne na spremembe v mikro okoljih uporabnikov socialnih služb, v njihovih družinah, bivalnih in delovnih okoljih.

Socialno delo se ne ukvarja z makro družbenim spreminjanjem, reformami in revolucijami, vnaša pa spremembe v življenje svojih uporabnikov in spremembe v delovanje njihovega družbenega okolja, vključno z relevantnimi službami. S kopičenjem teh sprememb in z večanjem kompleksnosti nalog, ki jih je socialno delo sposobno reševati, se spreminjajo socialna varnost in oskrbljenost ljudi, njihova povezanost, solidarnost in vključenost. To pa so same po sebi značilnosti »boljše, pravičnejše, družbe«, le da so dosežene po drugi poti kot z radikalnimi posegi v *status quo*, ki je tako ali tako iluzija, saj je družba vedno *in statu mutante*.

»REŠEVANJE PROBLEMOM V ČLOVEŠKIH ODNOSIH«

To je druga funkcija socialnega dela po tej definiciji. Na prvi pogled bi se strinjali s tem, da gre pri socialnem delu za »reševanje problemov v človeških odnosih«. Vendar je tudi ta formulacija očitno

presplošna. Kaj na tem svetu ni človeški odnos? Natančneje je treba opredeliti, za kakšne človeške odnose gre, na kateri ravni, v kakšnih okoliščinah; človeške odnose nasploh in kar tako ali odnose osebe ali skupine z njenim družbenim okoljem v posebnih težavnih okoliščinah, za katere so značilne objektivne težave in subjektivna stiska, in jih na kratko označimo z besedo »socialni problem« ali »socialna problemska situacija«. Definicija se izogiba besedni zvezi »socialni problem«.

V prejšnjih razpravah sem polemiziral z razširjeno trditvijo, da je naloga socialnega dela reševanje socialnih problemov, pojmovanih kot »družbenih, societalnih, socialnih problemov« – revščine, nezaposlenosti, lakote, nalezljivih bolezni, korupcije idr. Za kaj takega socialno delo nima posebnih strokovnih instrumentov. To so *družbeni* problemi, ki se rešujejo ob sodelovanju vseh ravni in sektorjev družbe. Nekatere druge stroke imajo boljše instrumente (npr. ekonomske) za reševanje teh problemov kot socialno delo. Brezposelnost je družbeni problem. Če se vprašamo, kako bi ga najbolje rešili, bomo odgovorili, da z ustvarjanjem novih delovnih mest. Nova delovna mesta ustvarja rastoče gospodarstvo, ne socialno delo. S socialnim delom pa lahko pomagamo brezposelnemu, ki ga je to stanje pahnilo v tako hudo stisko, da je ogroženo preživetje ali zdravje njega in njegove družine.

Opozarjam, da je v definiciji vendarle uporabljen izraz »reševanje problemov«, ki bi moral po nekaterih pojmovanjih izginiti iz socialnodelovnega besednjaka, češ da definiranje odnosa ali situacije kot problematičnih vodi do tega, da sčasoma vidimo v zadevi vse več problemov oziroma da tako izhodišče že stigmatizira in onemogoči rešitev zaradi mehanizma samoizpolnjujoče se napovedi. To je v večini primerov pregloboka in zgrešena filozofija.²

² V priročniku ameriške avtorice za »opolnomočenje« družin s socialnim delom beremo: »Z leti smo spoznali, da začetno osredotočenje na problem žal pogosto, čeprav morda nenaumno, pelje v še večje osredotočenje na problem med delom in po njem. [...] V pristopu moči pa gledamo na večšine reševanja problema kot na ene od več veščin, ki se uporabljajo v praksi; niso primarni fokus dela.« (Wise 2005: 12). Sami razumemo »socialni problem« kot zapleteno življenjsko situacijo, ki je objektivno težavna, ne lahko rešljiva, udeleženi pa jo doživljajo kot stisko (gl. Lüssi 1991). Ker so take situacije težavne, jih lahko pomagamo ljudem reševati samo s strokovnim znanjem, ki presega zdravorazumsko vednost. Zato imamo šole za socialne delavce.

Naloga socialnega dela ni reševanje vsakršnih problemov v odnosih med ljudmi, tudi ne družbenih problemov v pravkar opisanem smislu, ampak reševanje socialnih problemov, pojmovanih kot težav in stisk konkretnih oseb pri zadovoljevanju temeljnih materialnih potreb: težnje po pridobitnem delu, osnovni usposobitvi, izobrazbi in vzgoji, skrbstvu v primeru nesamostojnosti in po funkcionalni socialni mreži. To ni noben misterij. Zato je čudno, da v definiciji to ni izrečeno, kaže pa na to, da se sestavljavci izogibajo opredeliti socialno delo kot tisto, kar je, namreč reševanje oseb v težavnih življenjskih situacijah, ker bi radi, da bi bilo nekaj drugega. Morda se jim to, kar je, ne zdi dovolj pomembno. Kot bi hoteli reči: pomembno je spremeniti družbo, ni pomembno pomagati posamezniku.

»OPOLNOMOČENJE TER OSVOBODITEV LJUDI ZA TO, DA SE DOSEŽE VEČJE BLAGOSTANJE«

To je, po definiciji, tretja funkcija socialnega dela in najbolj sporna. Gre torej za dva pojma: *empowerment* in osvoboditev. Poglejmo najprej slednjo.

Osvoboditev. V formuli »osvoboditev ljudi za to, da se doseže večje blagostanje« kljub nejasnosti (osvoboditev od česa, katerih ljudi) prepoznamo znano strukturo ideologije razrednega boja in revolucije: neznosno slabe življenjske razmere »ljudi« (beri: revnih, deprivilegiranih ljudi, delavskega razreda) bomo izboljšali, če bomo ljudi (delavski razred) osvobodili kapitalističnega zatiranja in izkoriščanja. Res je, nista omenjena ne proletariat ne kapitalizem, ostala pa je struktura, obrazec – osvoboditev od zatiranja za boljše življenje v pravični družbi. Duha novega časa po propadu socializma izraža poleg opustitve starih terminov razrednega boja tudi zanimiva formulacija smotra osvoboditve: »večje blagostanje«. Blagostanje je najvišja stopnja (materialne) kakovosti življenja. Blagostanje je ali pa ga ni. Ni majhnega blagostanja, večjega in velikega blagostanja. Duh potrošniškega časa pa se kaže v pričakovanju, da bi blagostanje še povečali. Čemu ne bi imeli več, kot že imajo, čeprav je že to blagostanje. Morda gre zgolj za težavo pri prevajanju angleškega *welfare* ali *well-being*, kar bi lahko morda prevedli tudi kot »kakovost življenja«; to je mogoče stopnjevati (nizka kakovost, visoka kakovost).

Osvoboditev ljudi, torej. Verjamem, da sestavljalci definicije niso mislili na vse ljudi, morda celo ne na proletarijat, ali na vse zatirane³. Morda so mislili na ljudi, ki so se znašli v posebnih okoliščinah, ki jim pravimo socialna problemska situacija, na uporabnike socialnodelovnih storitev. A zakaj tega niso zapisali in se tako izognili nesporazumom? Najbrž tudi niso mislili revolucije, ampak drugačne vrste osvobajanje. Kako si ga predstavljajo, niso zapisali, a nič ne de.

Socialni delavci tako ali tako nismo osvoboditelji, ki bi si na svoj (mednarodni) prapor napisali geslo SVOBODA in šli v boj za osvobajanje ljudi. Tudi ne, da bi kot pripadniki kakšne verske sekte, ki poskušajo pridobiti za svojo vero vsakogar, na kogar naletijo, tudi mi poskušali vsakogar, ki nam pride pod roke, osvoboditi zatiranja, spon in omejitev njegovega položaja, kot jih vidimo samo, pa če to hoče ali ne. Če bi ravnali tako proselitistično in aktivistično, bi se pri prvem koraku zapletli v nerešljive konflikte, kjer bi morali s silo uveljaviti svoj prav ali pa odstopiti, namesto da bi intervenirali v konfliktih in jih pomagali reševati.

Zavedamo se, da je človek po naravi svoboden, da je svoboda neločljiva od človekove biti. Zavedamo se tudi tega, da so marsikateremu posamezniku in celim družbenim skupinam marsikje na svetu kratene svoboščine in omejevana osebna svoboda. Proti temu imamo v družbi na voljo dva pristopa. Prvi je politični boj z uporabo političnih sredstev, na katera se najbolje spozna ne socialno delo, ampak politična stroka in veda (v prostem času, tj., ko ni v svoji poklicni vlogi, pa vsakdo). Drugo je pravna pot skozi ustanove pravosodnega sistema – na to se najbolje spoznata pravna veda in stroka.

Socialno delo kot socialno svetovanje ne uporablja ne prve ne druge poti kot svoje specifične metode. Ko dela s klientom, socialni delavec izhaja iz apriornega spoštovanja človekove svobode, njegove *avtonomije in samodeterminacije*; klient naj sam odloča o svoji usodi, ne mi ali kdor koli drug

namesto njega (razen v izjemnih primerih). Naša naloga je to avtonomijo zaščititi, kjer je ogrožena, z legalnimi socialnimi interventnimi ukrepi v okviru javnih pooblastil in v okviru svetovalnega postopka pomagati klientu s podpiranjem njegovega avtonomnega odločanja o življenjskih možnostih. Ko delamo z družino (ali drugačno skupino), ima vsak njen član svojo avtonomijo. Kako poseči v spore med avtonomnimi subjekti, da ne bo okrnjena avtonomija nikogar, *to* je stvar strokovne večšine, *to* je problem, ki ga mora biti sposoben rešiti strokovnjak skupaj z udeleženiimi.

A to, kar velja za svobodo in osvobajanje, velja tudi za druge vrednote: samouresničenje, socialno pravičnost itn. Socialno delo ni boj za uresničitev ali maksimizacijo teh vrednot; je prizadevanje za rešitev socialnih problemskih situacij udeleženi oseb, za ublažitev njihove stiske, povezavo z viri in socialno vključitev. Pri tem pa imamo pred očmi omenjene vrednote – kot usmeritev, ne kot neposredni in brezpogojni cilj.

Za »osvoboditev« smo porabili preveč besed. P. Lüssi (1991: 45) temu pojmu ne posveti niti celega stavka, ko pravi: »Prava, specifična teorija socialnega dela ne more uspevati s pojmi, kot so ‚diagnoza‘, ‚obravnavaj‘, ‚delovna pogodba‘, ‚proletariat‘, ‚emancipacija‘, ‚notranja rast‘ ipd.«⁴ Mimogrede, Lüssi, ki je menda teolog, ne pravi, da si socialno delo prizadeva za odrešitev duš in večno življenje.

»OPOLNOMOČENJE (EMPOWERMENT) TER OSVOBODITEV«

1. *Empowerment* ima dva pomenska odtenka: je prevod latinske *emancipatio*, ki bi jo prevedli kot »osvoboditev«. Torej gre v zvezi »opolnomočenje in osvoboditev« za pleonazem (emancipacija in osvoboditev), ki pa ni naključen; poudarja, kako zelo pomembno je (sestavljalcem te definicije) *osvoboditi ljudi*. Po drugi strani pa »opolnomočenje«, kot je neustrezno prevedeno⁵, pomeni »okrepitev«, »dodajanje moči«, »krepitev moči«, kot tudi prevajajo. Ta izraz je pri protagonistih nove definicije izpodrinil »zastareli« pojem »pomoč« (angl. *help*), ki naj ga ne bi več

³ »Zatiranje« pri pristaših »osvobajanja« in »opolnomočenja« ni samo ali sploh ne več »izkoriščanje človeka po človeku«, temveč pomeni vsakršen družbeni problem; glavne oblike zatiranja so »revščina, nasilje, odvisnosti in diskriminacija« (Wise 2005: 14). Alkoholika torej zatira alkoholizem, revnega pa revščina. Take depersonalizirane tавтолоške opredelitve marksisti ne bi bili veseli, saj so bili prepričani, da se je zatiranja mogoče osvoboditi samo, če se zatirani znebijo zatiralcev.

⁴ Isto velja za »zatiranje«.

⁵ SSKJ: »Opolnomočen, zastarelo, pooblaščen: opolnomočeni so, da izdajajo potna dovoljenja / opolnomočeni minister«.

uporabljali v sodobnem socialnem delu, češ da izraža enosmerni odnos in podrejeni, poniževalni položaj uporabnika.

Empowerment torej pomeni dajanje ali do-dajanje moči. V slovenščini imamo za to že od pamtiveka besedo »po-moč«. Ko skozi vrata vržemo *help* (pomoč), se nam skozi okno vrne *empowerment* (pomoč). Klient, ki je prej prišel po pomoč, bo odslej prihajal po moč. (Dejansko pri nas obstaja društvo za preventivo, ki se imenuje Po Moč – vključuje predstavo, da ljudje hodijo po to čudežno tvarino, »moč«, kot po gorivo na bencinsko črpalko). Angleški vizitatorici socialno-delovne politične korektnosti, ki se je posmehnili naši zaostalosti, ker še vedno naivno nevedno uporabljamo *help*, bi lahko pojasnili, da že od nekdaj govorimo o *empowerment* in smo lahko zgled drugim Evropejcem.⁶

Sklep: *Empowerment* v slovenščini *terminološko* ničesar ne spodrine in ne nadomesti, saj je prej ko slej isti izraz kot »pomoč«.⁷

2. Vprašanje ni samo terminološke narave, gre za vsebino pojma in definicijo socialnega

⁶ »Predmetnik [ljubljske fakultete za socialno delo] je pod močnim vplivom metodologije pomoči. V Veliki Britaniji je beseda ‚pomoč‘ v glavnem izginila iz besednjaka socialnega dela, z argumentom, da ne razlikuje dovolj strokovne naloge od laičnega prizadevanja pri reševanju socialnih problemov (in tako ogroža strokovno integriteto). [...] Krilatice britanskega socialnega dela so med drugim zavzemanje, omogočanje, krepitev moči, medtem ko se slovenski predmetnik še vedno nesramežljivo osredotoča na pomoč, ko vsebuje predmete z nazivi Teorije pomoči I in II, Prostovoljno delo, Epistemologija socialnega dela in kibernetika 2. reda.« (Jones 2005.) V dodatku k članku sta navedeni mednarodna (globalna) definicija socialnega dela in definicija iz programa FSD.

⁷ Do uvajanja novih terminov v stroko, ki naj bi nadomestili stare, katerih pomen se je spremenil, smo skeptični ne le zaradi izkušnje z revolucionarnim »novorekom« (sisi, tozdi itn.) v času samoupravnega socializma, temveč tudi iz načelnega metodološkega razloga. Glaser in Straus (1967) pravita, da so koncepti razmeroma neodvisni od empirične vsebine. To pomeni, da se vsebina koncepta sicer spreminja, termin pa ostane. Vsebina koncepta »socialno delo« se je od začetka 20. stol. do danes gotovo spremenila, vendar je naziv stroke ostal. Podobno je s terminom »pomoč«. Gotovo ima ta pojem danes drugačno vsebino, kot jo je imel npr. v učbenikih iz 50. let preteklega stoletja. A to ne pomeni, da bi morali termin »pomoč« nadomestiti z drugim, temveč ga moramo na novo definirati oziroma opisati.

dela. V čem se pojma razlikujeta? Pomoč naj bi bila poniževalna, ker pomeni, da je uporabnik nemočen, socialni delavec pa ima moč. Dodajanje moči pa kakor da tega ne predpostavlja. To seveda ne drži. Dodamo pač lahko le nekaj, kar imamo in česar drugi nima ali nima dovolj. Oboje lahko naredimo na poniževalen ali ne poniževalen način; »pomagati« ni ne bolj ne manj poniževalno kot »dodati moč«.

A bodimo pozorni na razliko. »Pomoč« se vedno povezuje s praktičnimi opravili. Pomagamo pri delu, pomagamo urediti zadeve. Predstavljamo si človeka, ki nekaj dela, ureja, pa mu ne gre najbolje od rok in mu priskočimo na pomoč, podamo roko (ponekod v takem položaju rečejo: daj roko, prispevaj roko, podrži). Gre za sodelovanje. Pomagati pomeni sodelovati pri skupnem delu, pri urejanju zadev z *drobnim tkanjem uresničljivega, skupaj z njimi*, kot bi rekla Gabi Čačinovič Vogrinčič.

»Dodati moč« nam zbudi predstavo, da nekaj nečemu dodajamo, neko količino, ki je je premalo. Z mesta, kjer je moči več (pri socialnem delavcu) se prelije moč na mesto, kjer je je manj (pri uporabniku). Dobimo predstavo o nekakšni skrivnostni *hidravliki* (kot bi rekel Vito Flaker), črpalki za gorivo. Pojemovno-predstavno je »dodajanje moči« bolj nejasen in zastarel pojem kot »pomoč«.

Poleg tega pa se zaradi te nadomestitve ene-ga pojma z drugim nič ne spremeni v temeljni strukturi odnosa med socialnim delavcem kot uslužbencem institucije in klientom, ki pride po »moč«. Ta odnos je hierarhičen po naravi stvari in ga s preimenovanjem ne odpravimo. Še vedno ostane prva naloga socialnega delavca, da sebi in klientu reflektira značilnosti tega odnosa, naj ga imenuje »pomoč« ali »dodajanje moči«.

Sklep: »Pomoč« in »dodajanje moči« se ne razlikujeta ne terminološko ne glede na bistveno značilnost odnosa, ki ga označujeta, razlikujeta pa se po usmerjajoči predstavi. »Pomoč« se nanaša na sodelovanje pri urejanju konkretnih zadev realnega vsakdanjega življenja, »dodajanje moči« pa na nejasen mehanizem polnjenja nekega nevidnega akumulatorja moči, ki se bo aktualiziral bogvedi kdaj in s kakšnim namenom.

3. Kakšno vlogo imata ta pojma v definiranju socialnega dela? Če socialno delo definiramo kot »pomoč«, navedemo samo najbližji nadrejeni rod pojma, ki ga definiramo; povemo, da se socialno delo uvršča med »pomagajoče« stroke (kakor medicina, zdravstvena nega, psihoterapija ipd.).

Šele dodatna opredelitev te pomoči kot pomoči pri reševanju specifičnih socialnodelovno razumljenih socialnih problemov določi specifično strokovno področje. Če socialno delo definiramo kot »dodajanje moči«, smo pred isto nalogo. Tudi druge omenjene stroke dodajajo moč. Zdravnik doda moč, včasih kar s tabletko, medicinska sestra z nego ali razgibavanjem dodaja moč, pedagog usposablja, torej dodaja sposobnosti, kompetence ali »moči«, itn. Ko rečemo, da socialno delo dodaja moč, nismo povedali nič specifičnega; smo natanko na istem, kot če rečemo, da pomagamo. Šele dodatne opredelitve razložijo zdravnika od sestre, od pedagoga in socialnega delavca. Zdravnik dodaja moč z zdravljenjem, sestra z nego itn.

Če vprašamo zdravnika, kaj dela, bo odvrnil, da zdravi, sestra bo rekla, da neguje bolnike; pedagog, da vzgaja ali usposablja. Socialni delavec pa naj bi odgovoril samo, da dodaja moč? Vsi imenovani s tem, kar delajo, tudi dodajajo ljudem moč ali po starem pomagajo. Če socialni delavec ve, kaj dela, bo odgovoril, da pomaga ljudem reševati socialne stiske in težave. Šele s tem opredeli svojo specifičnost.

Sklep: Definicija navaja »dodajanje moči« kot nespecifično posledico (cilj) socialnega dela in s tem (tako kot »pomoč«) v najboljšem primeru uvrsti socialno delo med določene stroke, namreč tiste, ki pomagajo oziroma dodajajo nemočnim ljudem moč. Tudi dodajanje moči ni specifična naloga socialnega dela; s tem določilom ne definiramo stroke socialnega dela popolno in razlikovalno (diferencialno).

4. Specifično za socialno delo je pač reševanje socialnodelovno pojmovanih socialnih problemov (kot smo jih že opredelili; gl. tudi Lüssi, *op. cit.*). Seveda pa je to reševanje problemov na več načinov povezano z »močjo«, kar navsezadnje pove tudi beseda »pomoč«. Kljub temu pojma, ki označuje *differentiam specificam* socialnega dela, ne moremo kar nadomestiti s pojmom, ki sicer označuje *genus proximum*.

Pomoč vključuje različne »dimenzije«, »ravnana«, »strategije«. To, kar imenujejo »dodajanje moči«, je ena od strategij pomoči (ki pa se pojavlja tudi pod drugimi, bolj opisnimi in zato boljšimi nazivi) v dveh pomenih:

(a) V prvem pomenu bi »dodajanje moči« prevedli z besedno zvezo, ki ji Gabi Čačinovič Vogrinčič reče »skupaj-z«. Socialni delavec svoje institucionalne avtoritete (*auctoritas*, lat. oblast)

ne uveljavlja neposredno, tako da bi kar izrekel ukrep v okviru pooblastil, ki jih ima, in v skladu s svojim osebnim pojmovanjem, kako naj bi problem najbolje rešil (kot kak pooblaščen ali »opolnomočeni« državni uradnik), ampak vključi udeležene v problemu v reševanje težavne situacije. Lahko metaforično rečemo, da se del njegove uradne »moči« prelije k udeleženi oziroma da jim s tem »doda moč«. V tem pomenu sva pojem »dodajanja moči« uporabila v analizi o socialnem delu z družino, v kateri je bilo nasilje. Strategija pomoči (v nasprotju s kontrolno strategijo) vsebuje proaktivno delovanje namesto reaktivnega, usmerjenost na metode socialnega dela namesto ne administrativne ukrepe, »krepitev moči« družine, tj., delo *skupaj z družino* namesto enostranske uporabe uradne moči, pragmatično-realistično usmeritev namesto moralistične, sistemsko epistemologijo namesto linearno-kavzalne (Mesec, Čačinovič Vogrinčič 1996, 1996: 89–114). Tudi »tradicionalna« metodika vsebuje načela, ki spodbujajo sodelovanje uporabnikov. Tako je npr. načelo spodbujanja samostojnosti (Lüssi 1991: 267), ki vsebuje tole: »Socialni delavec spoštuje, varuje in spodbuja samostojnost udeleženi v problemu. [...] Zahteva od njih, da aktivno sodelujejo v procesu reševanja problema, in ne stori ničesar, kar lahko storijo sami. Spodbuja jih k samostojnemu odločanju.« Temu se reče spodbujanje samostojnosti, sodelovanje, skupno reševanje problema – ne »dodajanje moči«.

(b) Druga angleška beseda, ki označuje moč, je *strenght* – v sintagmi *strength perspective*, »perspektiva moči« ali sposobnosti v nasprotju s »perspektivo defekta«. Nevzdržnost »perspektive defekta«, ki je bila značilna zlasti za obravnavanje telesno in duševno prizadetih, je v tem, da so diagnozo defekta uporabljali za stereotipizacijo posameznikov, neutemeljeno prognosticiranje, izključevanje iz vsakdanjega okolja in za vnaprejšnje neutemeljeno odrekanje razvojnih in življenjskih možnosti. V okviru perspektive moči smo pozorni na preostale posameznikove »moči« ali sposobnosti, ki jih lahko razvijamo, se izogibamo stereotipnemu presojanju in skrbimo za vključevanje in normalizacijo. V širšem pomenu bi perspektiva moči pomenila usmeritev pozornosti na *vire*, ki so udeleženi na voljo pri reševanju problema. Človeku v socialni problemski situaciji pomagamo tako, da funkcionaliziramo njegov dostop do virov, in sicer toliko, da si bo naprej znal pomagati sam, da bo znal sam *uporabiti svoje vire*

(»moči«) in se povezati z viri (»močmi«) v svojem okolju; da se bo okrepil, telesno in psihično, in utrdil svoje socialne vezi, odnose z drugimi, s socialno mrežo.

Posledica uspešno opravljenega socialnega dela je nedvomno rešitev socialnega problema konkretnih oseb. Vključitev v družbo, povezava z viri preživetja in ureditev odnosov z družbenim okoljem pomenijo seveda izboljšanje družbenega položaja in prirast družbene moči, ki jo lahko človek uporabi za nadaljnje izboljševanje svojih razmer. Metodični poudarek na človekovih zmožnostih in obstoječih virih prispeva k rešitvi težavnega položaja; izboljšanje razmer pa že samo po sebi pomeni nekaj takega kot »prirast moči«. *»Perspektiva moči« – spodbujanje samostojnosti in sodelovanja – je torej metodično vodilo pri reševanju socialnega problema, ne pa naloga in cilj socialnega dela.* Ljudem pomagamo rešiti stiske in težave, da bi preživel in si uredil življenje na družbi, času in okolju primerni kakovostni ravni. To delamo skupaj z njimi in se opiramo na njihove obstoječe vire in zmožnosti. Z usposabljanjem, ki je eden od načinov ravnanja v socialnem delu (po Lüssiju), lahko te zmožnosti izboljšamo (npr. z »asertivnostnim treningom«) – komur je to všeč, lahko temu metaforično reče »dodajanje moči« (gl. točko 6).⁸

Sklep: V definicijo bi lahko torej poudarek na »perspektivi moči« prišel kot nadaljevanje opredelitve naloge socialnega dela (ki v sedANJI definiciji sploh ni navedena), ki »pomaga reševati socialne probleme skupaj z udeleženci, ne z enostransko uporabo formalnih pooblastil, pri čemer se opira tudi na lastne vire samopomoči in zmožnosti udeležencev«. »Krepitev moči« je v tem pomenu ena od dimenzij ali strategij pomoči, je poudarjeni »skupaj z njimi«, ne pa pomoči nadrejeni pojem oziroma pojem, ki bi lahko izrinil in nadomestil »pomoč«.⁹

⁸ Wise (2005: 10) piše, da »dodajanje moči« vsebuje tri ravnanja: informiranje in izobraževanje, izboljševanje veščin obvladovanja situacije in sodelovanje z drugimi. Nič takega, kar ne bi vsebovalo »tradicionalno« socialno delo, le da tega ne subsumira pod pojem »moči«, ampak uvršča med »načine ravnanja v socialnem delu«, med »metodična načela« (Lüssi 1991) ali med sestavine »pomoči pri reševanju socialnega problema«.

⁹ Čeprav se Wise zavzema za perspektivo »dodajanja moči«, mirno uvrsti socialno delo med »pomagajoče stroke« (2005: 11), s čimer implicitno priznava »pomoč«

5. Moč ali razmerja moči (tu bi bilo že ustrezneje pomisliti na *power*, ne *strenght*) so ena od dimenzij (neformalnih) medosebnih in (formalnih) institucionalnih odnosov. V socialnem delu jih upoštevamo zlasti tako, da smo pozorni na uporabo svoje strokovne in institucionalne moči in na zlorabe moči v odnosu do naših uporabnikov tako v neformalnih okoljih kot v institucijah. Pri odnosnih težavah opozarjamo na konkretna poseganja v avtonomijo drugih oziroma omogočimo pogovor in pogajanja med udeleženiimi. V skrajnih primerih zlorabe moči uporabimo svojo institucionalno moč v obliki interventnih ukrepov za zavarovanje osebe. Intervencija, zagovorništvo, pogajanje so načini ravnanja, kjer je uporaba moči za zavarovanje klienta najočitnejša. Če ženo, ki je žrtev močevega nasilja, sprejmemo v zatočišče, je nismo osvobodili in »opolnomočili«, temveč zaščitili – z legalno močjo institucije smo onemogočili možovo nadaljnjo zlorabo moči.

Sklep: Razmerja moči so ena od številnih dimenzij, ki opisujejo naravo socialnega problema in njegovega reševanja in jih kot taka upoštevamo pri delu. Uporaba institucionalne moči za zaščito uporabnikov je v metodiki socialnega dela dobro obdelana; prav tako je reflektirana razlika v moči med socialnim delavcem in uporabnikom.

6. V nadaljevanju ženo iz prejšnjega primera s svetovanjem pripeljemo do uvida, da lahko izbira, kako bo živela – omogočimo ji izbiro. Če je to komu všeč, lahko reče, da smo ji dali »moč izbire« (zveni precej enostransko). A to je, kakor da bi rekli, da smo alkoholiku vlili moč abstinence. Ko skrbimo, na primer, za opešaneega starega človeka, ki mu preskrbimo nego in pomoč v gospodinjstvu, bi lahko rekli, da smo mu nadomestili izpadlo moč osebne nege in moč opravljati gospodinjstva opravila. Obe ti moči smo mu dodali. Berem, da Romi »potrebujejo pomoč v smislu usposabljanja in spodbujanja za kolektivne akcije, nujno potrebujejo zagovornika, ki bi jim dodajal moč za samozagovorništvo«. Mar ni bolj jasno, če rečemo, da potrebujejo zagovornika, ki bi jih usposabljal za samozagovorništvo, pri čemer jim bo rabil za vzor, kako se potegovati za pravice, da bi jih motiviral, ipd. Zagovorniki »dodajanja moči« bodo rekli: vidite, kako smiselno je ta pojem, povsod ga lahko uporabimo.

[Nadaljevanje opombe iz prejšnjega stolpca:]

kot nadrejeni pojem, »dodajanje moči« pa kot dimenzijo pomoči.

Sam pa pravim: vidite, kako je odveč.¹⁰ Dobro je tudi vedeti, da je raba pojma »moč« eden od več mogočih načinov opisovanja položaja, in sicer precej zdravorazumski. V sistemski teoriji, denimo, pojem moči nima kakšne posebne vloge. Tam *feedback*, povratna informacija (kakor koli že do nje pride) zmanjša ali poveča deviacijo. In ko začne *feedback* pomeniti »več istega«, uporabimo pojem »sprememb prvega in drugega reda«, da bi problematizirali »strategijo«.

Sklep: Raba izraza »moč« namesto izrazov »sposobnost«, »zmožnost«, »viri« je zastarela. Raba abstrakcij »moč« in »dodajanje moči« namesto bolj konkretnih opisnih terminov vnaša nejasnost. »Moč« je zgled pojma, ki »žre« druge pojme, kot bi dejal Bernard Stritih, tj., pojma, ki uničuje razlikovanje in vpeljuje abstraktno poenotenje.

7. Vendar se zdi, da ima »krepitev moči« kot povečevanje družbene moči kljub vsemu svoje mesto v socialnem delu. Ni mogoče zanikati, da uspešno skupnostno delo poveča družbeno moč skupine ali skupnosti, s katero smo delali. Invalidi, ki so se povezali med seboj v akcijsko skupino, so dosegli spremembo ureditve, zaradi katere se je izboljšala oskrbljenost vseh članov (Pečarič 2005).¹¹ Če bi uspeli s skupnostnim delom povezati Rome

v krajevni skupnosti v urejeno delujočo skupnost z zaupanja vrednimi predstavniki, bi se povečala njihova družbena moč; veliko bolj verodostojno bi se lahko pogajali s predstavniki lokalne skupnosti za ureditev razmer. Govorimo o skupnostnem socialnem delu, v okviru katerega uporabimo socialnodelovno večino za animiranje in organiziranje apatične, anomične in neorganizirane skupnosti. Pomagamo skupnosti, da oblikuje svoje organe, da izrazi svoje želje, da izvoli predstavnike. Kot zagovorniki izglajujemo pot do predstavnikov lokalne skupnosti, pomagamo pri pogajanjih. Pri tem lahko zavzamemo vlogo nevtralnega posrednika ali pa vlogo pristranskega zagovornika. V obeh primerih naj bi predhodni proces povezovanja pripeljal tako daleč, da bi lahko skupnost sama prevzela odgovornost za svoje ravnanje. Vse to so znane metode skupnostnega socialnega dela. Teorija skupnostnega dela opisuje vse to, vendar ne omenja kaj dosti prizadevanja za povečevanje družbene moči. Navaja opisno, kaj je dobro storiti, da bi se odnosi izboljšali in potrebe bolje zadovoljile. Povedano drugače: s socialnim delom rešujemo problem, vzpostavljamo stike in povezave, izglajujemo poti, izboljšujemo odnose, se pogajamo – *ne gre nam za moč kot tako, ampak za ureditev odnosov, za znosno življenje ali sožitje*.¹²

Povečana družbena moč skupine ali skupnosti je lahko posledica vsega tega in okoliščina, ki lahko olajša nadaljnje rešitve (lahko pa jih tudi oteži), vendar *ni izrecni cilj našega prizadevanja*. Kakor da bi pri zagovornikih »opolnomočenja« prišlo do premika, *odkrenitve pogleda* – od reševanja težav in stisk do dodajanja družbene moči. Težav in stisk sploh ne omenjajo, socialni problem je izginil iz definicije socialnega dela.¹³

¹⁰ Wise (2005: 11): »[Uporabnike] bi slišali reči ‚Rad bi vedel, kje bomo jutri jedli,‘ [...] redkeje pa: ‚Rad bi, da bi mi dodali moč, da bi imel kaj jesti‘ – to bi zvenelo smešno. Pomembno bi bilo, da bi si to besedo ‚dodajanje moči‘ pobilže ogledali, da bi videli, kako se uporablja, kaj lahko z njo izrazimo in česa ne, kakšna pričakovanja vzbudi, ko jo uporabimo kot del svojega strokovnega žargona.« Kljub temu zadržku zaradi nejasnosti pomena te besede je avtorica svojo knjigo nasloвила »Praksa dodajanja moči«.

¹¹ Z zanimanjem in simpatijo sem prebral prispevek Elene Pečarič, predsednice YHD (Društva za teorijo in prakso hendikepa) v rubriki Poštni predal 29 (Sobotna priloga Dela, 8. 10. 2005), v katerem protestira zoper prakso fundacije FIHO pri dodeljevanju sredstev invalidskim organizacijam. Takega njenega upravičenega in občudovanja vrednega javnega zavzemanja za pravično razdeljevanje sredstev pa ne morem imenovati »socialno delo«, saj bi sicer tudi to, kar dela fundacija, morali imenovati »socialno delo«. Najbrž bi tudi sama z indignacijo zavrnila interpretacijo, da je tako njeno delovanje posledica tega, da so socialne delavke »dodale moč« njeni organizaciji ali njej osebno, kot so poskušali dokazati nekateri na drugem kongresu socialnega dela. Samoorganiziranja prikrajsanih (ali kogar koli) in njihovega prizadevanja za boljšo kakovost življenja in več družbene moči ne moremo imeti za strokovno socialno delo.

¹² »Dodajanje moči zaradi dodajanja moči ni dovolj. Strokovnjak mora biti odgovoren za to, da navede smotre, do katerih so vodili naši napor pri dodajanju moči.« (Wise 2005: 8.)

¹³ Razlog za opustitev »problema« smo delno že nakazali. Vendar tudi usmerjenost na »rešitve« po mnenju zagovornikov »opolnomočenja« ni dovolj dobra, saj rešitev predpostavlja »problem«. Izhajati iz »problema« jim pomeni zavoziti zadevo. »Problem« naj bi zamenjali z »življenjskimi obremenitvami« (*life stressors*) in se usmerili na »moči« (Wise 2005: 12). Gre za poenostavljanje in neznanje. Beseda »problem« pomeni socialnemu delavcu zapleteno odnosno situacijo; to ni psovka, ki bi jo naslavljal na uporabnika in ga s tem »nevro-lingvistično« frustriral. Uvajalcem »novoreka« bi priporočal, da preštudirajo Lüssijevo pojmovanje socialnodelovnega socialnega problema, njegovih sestavin in značilnosti.

Socialno delo pogosto pomaga ljudem »le« toliko, *da preživijo* – bodisi materialno ali, danes še pogostejše, ko *osmislijo* življenje v nezavidljivih okoliščinah, v katere so zašli. Kot da je zagovornikom »dodajanja moči« to premalo – *zgolj* preživeti, *zgolj* osmisлити življenje – in potrebujejo družbeno moč. Alkoholik za preživetje ne potrebuje družbene moči, ampak vrednostno presmeritev; v procesu urejanja namesto pijače kot magneta ponovno oživi privlačnost žene, družine, narave, samoizpopolnjevanja. Trpinčena ženska, ki se zateče v skupino samopomoči, dobi tam oporo, ob kateri lahko *redefinira* (»preokviri«) svoje prioritete; kjer je prej videla izgubo moža in neuspeh projekta popolne in srečne družine, vidi zdaj nove možnosti življenja. Ta izkušnja jo okrepi za vztrajanje na novi poti, ta okrepitev pa je naravna posledica doživetij in refleksije v skupini, ne nekaj, kar bi poskušali neposredno doseči. (Gl. točko 6.).

Moč se lahko dodaja komur koli. Zato so v definiciji »ljudje« kar tako in nasploh. In vendar to ni napredek, temveč nazadovanje. Reševanje kompleksne problemske situacije, za kar je potrebna strokovna veščina, je *reducirano* na »krepitev moči«, ki pomeni to, kar je v razpravi dejala zagovornica tega koncepta: »Šli smo na cesto in si izborili ...«

Je »iti na cesto« greh? Med metodami skupnostnega dela je tudi konfliktna strategija in v njenem okviru metoda neposredne akcije (demonstracije, protest, stavka, zasedba) kot ena izmed »taktik« v okviru konfliktna strategije (ki sicer vključuje zlasti pogajanja). Vendar je to strategijo in taktiko smiselno uporabiti le v povsem določenih okoliščinah, saj lahko prej ko druge metode poslabša pogajalsko pozicijo (izzove prekinitev pogajanj) in kaj lahko tudi prekorači zakonite meje.

Sklep: Pojmovati »krepitev moči«, ki se nato izrazi v neposrednih akcijah, kot splošno metodo socialnega dela, pomeni reducirati kompleksnost reševanja socialnih problemov na eno dimenzijo in *posplošiti nekaj omejenega in izjemnega v splošno pravilo*. Socialno delo je veliko več kot kričanje parol, kar zna vsakdo.

8. Tako smo tam, kjer smo začeli – pri boju za osvoboditev. Če me občutek (in pogled v slovar) ne varata, se *power* kot družbena moč povezuje s politično močjo, močjo kot oblastjo, avtoriteto (*power to the people* = oblast ljudstvu), *strenght* pa bolj s telesno ali psihično močjo, sposobnostjo,

zmožnostjo. To pomeni, najprej, da dobi *empowerment* svoj specifični pomen, ki je več kot *zgolj* »dodajanje moči« ali »pomoč«, več kot samo zastarel jezikovni substitut za sposobnosti in kompetence, več kot določena strategija socialnega dela in omejena taktika skupnostnega dela, samo v zvezi z osvobajanjem, in sicer kot cilj socialnega dela – spreminjanje »ponižanih in razžaljenih« v *družbeno silo*, v združbe in gibanja, ki se borijo za »drugačen svet« (Ferguson 2006).

Definicija se s sintagmo »opolnomočenje in osvobajanje« zavzema za razredni boj ali boj »za drugačen svet« in meri *onstran socialnega dela*. Imam kaj proti temu, da se Afroameričani povežejo v *black power*? Da se ženske združijo v *women power*? Odvisniki v *junky power*? Da se starci združijo v *grey power* itn.? Da gredo na cesto in protestirajo? Nič nimam proti, da se borijo za svoje pravice in za boljši kos kruha – za boljše urejeno in pravičnejšo družbo. Delavci naj se združijo v sindikat in borijo za višje plače in boljše delovne pogoje. Pri nas so se tudi brezposelni že organizirali v sindikat, ki ga vodi celo socialni delavec. Lahko si zamislimo še druge podobne sindikate. Ljudje, ki imajo politične projekte, naj se povežejo v stranke in borijo za uresničitev svojih projektov. Vendar to ni več strokovno socialno delo, temveč politika – drugačna dejavnost.

Sklep: Prizadevanje za »drugačen svet«, za povečanje ali prerazdelitev družbenopolitične moči in bogastva kogar koli, ni specifična strokovna naloga socialnega dela. »Politično opredeljevanje in polemika je za socialnega delavca v njegovi poklicni vlogi kot socialnopolitičnega izvedenca neprimerno in kontraproduktivno,« piše Lüssi (1991: 130).

Razpravo o moči in njenem dodajanju lahko torej sklenemo. Pojem »dodajanja moči« ne prinaša v socialno delo nič takega, kar bi lahko imenovali ustvarjalni prispevek; narobe, vnaša zmedo v pojmovanje socialnega dela in njegove naloge, saj zabriše specifično diferenco socialnega dela med drugimi pomagajočimi (moč dodajajočimi) strokami ali pa se izide v golo tautologijo: pomagamo tako, da dodajamo moč. »Dodajanje moči« ima svoje smiselno mesto kot metodična usmeritev na delo »skupaj z«, na sodelovanje in uporabo lastnih virov uporabnika in v zagovorništvo; v povezavi z osvobajanjem pa meri *onstran* strokovnega socialnega dela, v *razredni boj* (sramežljiv ali pa zviti evfemizem zanj je »strukturni pristop«)

ali druge vrste političnega prizadevanja¹⁴. Pojmi kot »zatiranje«, »osvobajanje«, »krepitev moči« in podobno so čisto ideološki pojmi in ne sodijo v socialno delo.

Tovrstna (razredna) pristranskost je tudi v nasprotju z etiko socialnega dela. Socialno delo je namenjeno *vsem ljudem, kadar se znajdejo v težavah*, ne samo pripadnikom tega ali onega družbenega razreda. Bi »kapitalista«, ki se ločuje in bi rad uredil stike z otroki, zavrnil ali bi tudi njemu »dodali moč«?

»S PRAKTIČNO UPORABO TEORIJE ČLOVEŠKEGA VEDENJA IN SOCIALNIH SISTEMOV«

Ta besedna zveza pove, da stroka uporablja teorije človeškega vedenja in socialnih sistemov, se pravi, znanje o vedanju (morda tudi doživljanju) posameznika na eni strani in znanje o družbi, družbenem okolju, družbeni strukturi in procesih na drugi strani. To pomeni, da socialni delavci pri delu uporabljajo znanje psihologije in družbenih (morda tudi humanističnih) ved. Popolnoma je spregledano empirično, več kot očitno, naravnost vpadljivo in preplavljajoče dejstvo, da socialni delavci že sto let reflektirajo svoje praktično delo, ga evalvirajo, na tej podlagi izboljšujejo, ustvarjajo nove pristope, da, skratka, že ves ta čas empirično, s preučevanjem in *kritičnim reflektiranjem prakse* ustvarjajo svojo posebno vedo. Da je tako, priča obstoj številnih raziskovalnih ustanov in fakultet, ki raziskujejo socialno delo, pričajo številne strokovne publikacije, ki so namenjene prav razpravljanju o strokovnem socialnem delu in vsem, kar je z njim povezano.

Veda o socialnem delu je veda o intencionalni, institucionalizirani strokovni pomoči posameznikom, skupinam in skupnostim, ki so se znašli v socialnih problemskih situacijah, v stiskah in težavah socialne narave, ki ovirajo njihovo polnovredno vključitev v družbo, slabšajo kakovost njihovega življenja in ovirajo njihov osebni razvoj, veda o solidarnostnih procesih v družbi, to je, laični, neformalni pomoči, kakor tudi veda o

okolščinah, zaradi katerih ljudje zaidejo v tak položaj in v katerih se odvijajo procesi pomoči.

Veda o socialnem delu je tesno povezana z drugimi vedami, družboslovnimi, humanističnimi, kulturološkimi; opira se na njihova spoznanja, jim pa daje na voljo tudi svoje izsledke ob proučevanju svojega posebnega predmeta. Veda o socialnem delu deluje kot vmesnik, ki prevaja znanje temeljnih ved v obliko, primerno za praktično uporabo, in vrača temeljnim vedam spoznanja o praksi reševanja socialnih problemov; deluje pa tudi kot *avtonomno področje znanstvenega raziskovanja postopkov pomoči in njihovega konteksta*. Veda o socialnem delu (boetika) sodi k vedam o ravnanju, kot smo jih nekaj našteali zgoraj.

Ta spregled vede o socialnem delu v definiciji je absolutno nedopusten. Ima pa svojo funkcijo – ohranjanje socialno delo v podrejenem položaju glede na etabrirane vede in omogoča predstavnikom teh ved, da obdržijo vzvišen poučevalni odnos (ki ima za docirajoče tudi zelo oprijemljive praktične koristi, zlasti v povezavi z radikalnim proselitizmom, se pravi, širjenjem vere v moč po vsem svetu).

»POSREDUJE TAM, KJER PRIHAJAJO LJUDJE V INTERAKCIJE S SVOJIMI OKOLJI«

Še ena povsem splošna opredelitev. Kje pa ljudje ne prihajajo v interakcije s svojimi okolji? Definicija hoče verjetno povedati, da ima socialno delo *vlogo posrednika* med osebo (skupino, skupnostjo) in njenim okoljem in da ne dela niti samó z osebo v smislu terapije ali prilagajanja na zahteve okolja niti samo z okoljem v smislu adaptacije okolja na potrebe in zahteve posameznika, temveč posreduje med njima in ju usklajuje; da ima, skratka, socialni delavec *dvojni mandat*, naročilo osebe in naročilo družbe. Če hočejo to povedati, naj to tudi zapišejo.

»NAČELI ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SOCIALNE PRAVIČNOSTI«

Če gre za *vrednoti* (ne načeli), ki nas usmerjajo, se z njima strinjam. Definicija pa v tem pogledu ni povsem na ravni časa in je preskromna. Filozof Tine Hribar predlaga kot osnovno orientacijo človeka našega časa vrednote »svetovnega etosa«: svetost življenja, posvečenost mrtvih,

¹⁴ Rečeno je bilo, da brez političnega dela ne bi bilo teh in onih socialnih ustanov in drugih uspešnih projektov. Brez podpore politikov tudi bolnišnic ne bi bilo. Vendar ustanavljanje bolnišnic ni medicina.

dostojanstvo človeka s temeljnimi človekovimi pravicami in zlato pravilo (po Kantu), ki pravi, naj drugemu ne storim, kar ne želim, da bi drugi storil meni. To je »osnovno pravilo dolžnosti do drugega in drugačnega. Pravilo, ki zadolžuje ne samo k spoštovanju pravic drugega, ampak tudi, kolikor gre za šibkejšega in ranljivejšega od mene, k zavzemanju za njegovo pravico do predprav. Iz tako razumljenega svetovnega etosa torej ne izhajata le strpnost in nenasilje, ampak tudi solidarnost. To je torej orientacija za to stoletje in tisočletje« (Hribar 2004: 282).¹⁵ To naj bi bila obča osnova kot izhodišče posebne strokovne etike, katere bistveni elementi so vključeni tudi v preambulo osnutka slovenskega nacionalnega programa socialnega varstva 2006–2010.

SKRATKA

Mednarodna definicija socialnega dela je prepslošna, nespecifična, vsebinsko problematična in pomanjkljiva. Tako pomembna definicija bi morala

- jasno navesti, da je socialno delo praktična stroka in veda o strokovnem ravnanju hkrati;
 - konkretno zamejiti področje dela, tj., delovno nalogo stroke, ki je reševanje socialnih problemov kot konkretnih primerov težavnih situacij v medosebnih odnosih in odnosih med ljudmi in njihovim družbenim okoljem;
 - opredeliti naravo vede o socialnem delu in njeno povezanost s stroko in temeljnimi vedami, kot smo opredelili zgoraj;
 - razmejiti stroko in vedo socialnega dela od najbolj relevantnih drugih strok in ved (socialne pedagogike, uprave, socialne politike idr.);
 - opisati bistvene značilnosti metode socialnega dela, delovnih sredstev in načinov dela;
 - upoštevati sodobna dognanja etike o temelju človekove skrbi za drugega in vključiti vrednote svetovnega etosa in socialne pravičnosti.
- Ker vsega tega obravnavana definicija ne

vsebuje, bi jo povsem lahko uporabili tudi kot izjavo o poslanstvu kake politične stranke, ki se zavzema za osvoboditev in ljudsko oblast v smislu političnih gibanj iz preteklosti.

PREDLOG NOVE DEFINICIJE

Kako naj bi torej definirali socialno delo? Takole: Socialno delo je stroka, katere naloga je pomoč konkretnim osebam, posameznikom, skupinam in skupnostim pri reševanju socialnih problemskih situacij in družbenem vključevanju, da bi lahko zadovoljevali osnovne potrebe primerne kulturi, v kateri živijo, in primerno običajni kakovosti življenja. (Pri opravljanju te naloge stroka spoštuje avtonomijo uporabnikov, se opira na njihove vire samopomoči in solidarnosti in usklajuje njihove potrebe in potrebe njihovega družbenega okolja.) Socialno delo je hkrati tudi veda o tej strokovni dejavnosti, o neformalni pomoči, solidarnosti in okoliščinah, v katerih se odvijajo. Socialno delo kot stroko in kot vedo usmerjajo vrednote svetovnega etosa.

Brez ne nujnega metodičnega dostavka v oklepaju ima ta definicija dobro vrstico več kot kritizirana definicija, pove pa neprimerno več in je zlasti vsebinsko ustrežnejša¹⁶. Podrobnosti tako razumljenega socialnega dela so obdelane v dobrih učbenikih metodike (ali teorije) socialnega dela.

KAKO SE JE MOGEL ZGODITI TA DEFINICIJSKI DEBAKEL?

Poglejmo nekoliko v preteklost. Pri nas je med drugo svetovno vojno komunistična partija zlorabila osvobodilni boj proti tuji okupaciji in projektu potujčenja in iztrebljenja Slovencev in pod njegovo krinko poleg osvoboditve z manipulacijo drugih skupin osvobodilne fronte izvedla krvavo socialistično revolucijo, v kateri je – v marksistično-leninističnem diskurzu – ljudstvo pod vodstvom svoje avantgarde prevzelo oblast in *uresničilo* vse temeljne postulate »znanstvenega

¹⁵ »Teolog Hans Küng zato ugotavlja ‚Ni preživetja brez svetovnega etosa.‘ (Küng 1996, 13). S to nalogo pred očmi od leta 1990 pod okriljem UNESCO vodi tako imenovani ‚Projekt svetovnega etosa‘, v okviru katerega je bilo organiziranih že vrsto svetovnih srečanj, leta 1998 pa je bila sprejeta tudi deklaracija, ki vsebuje ‚temeljne vrednote‘ tega etosa.« (*Ibid.*)

¹⁶ V razpravi o definiciji na kongresu so zagovorniki sedanje mednarodne definicije poudarjali, da mora biti kratka in zato ne more vsebovati vsega, kar bi bilo pomembno. Definicija mora biti najprej logično pravilna in vsebinsko ustrezna. Nikjer ni določeno, koliko vrstic naj bi imela.

socializma«. Ko smo že več kot dvajset let gradili socializem, je v Zahodni Evropi in ZDA leta 1968 prišlo do upora proti »sistemu« (v ZDA povezanem s protesti proti vojaškemu angažiranju v Vietnamu) in do študentskih revolucij, ki so si na svoje prapore zapisale poleg *Make love not war* in *Flower power* tudi *Power to the people*, oblast ljudstvu (in *Teacher, leave the kids alone*, kar je imelo blagodejne vzgojne posledice). Protestna gibanja Afroameričanov so se dogajala pod geslom *black power* itn. V Jugoslaviji je partija po prekinutvi odnosov s sovjetsko partijo začela razvijati »socializem s človeškim obrazom« (prej niso pomislili, da bi mogel socializem imeti nečloveški obraz, in tudi poslej ni bilo zaželeno odkrivati nečloveške poteze v »človeškem« socializmu). Kljub temu je tudi pri nas prišlo do študentskih protestov in »neposrednih akcij« (dirigiranih, kot vemo zdaj), v katerih so se zavzemali za »pravi« socializem, to je ultrasocializem enakih želodcev in maoistične »kulturne revolucije«. V gumbnicah so protestniki nosili značke z Leninovim likom.

Zahodnim komunistom in socialistom se ni posrečilo vpeljati diktature proletariata in ni jih bilo malo, ki so nam zavidali in so še vedno upali, da bo ljudstvo vendarle tako ali drugače tudi pri njih prevzelo oblast in pometlo s kapitalističnim izkoriščanjem. Zahodni družboslovci so prihajali k nam občudovat in raziskovat samoupravljanje in naš »človeški« socializem. Angleški prijatelji so občudovali našega študenta, ki je prišel tja z Leninovo značko na zavihku, in mu zavidali. Nemški zgodovinar Nolte pravi, da so v začetku 80-tih let v Zvezni republiki Nemčiji (Zahodni Nemčiji) v šoli pri številnih predmetih govorili o Marxu.¹⁷ Tedaj so bili tudi različni nemški in angleški časopisi s področja socialnega dela polni marksističnega diskurza.¹⁸ Takrat je v srbskem prevodu izšla znana knjiga *Socialno delo v kapitalističnih produkcijskih pogojih* (Hollstein, Meinhold 1973)¹⁹, ki je *plaidoyer* za socialno delo v funkciji razrednega boja.²⁰

Prava renesansa marksizma v Zahodni Evropi

¹⁷ Navajam po »Marksizem oživlja: Socializem kot alternativa neoliberalizmu«, *Delo* (iz Spiegla) 12. 9. 2005.

¹⁸ Gl. npr. časopis za socialno delo in socialno pedagogiko *Neue Praxis* (v knjižnici FSD).

¹⁹ Marianne Meinhold v knjigi *Methodisches Handeln in der Sozialen Arbeit* (1994, 1998), katere soavtorica je, prejšnje knjige ne navaja. Očitno ni več relevantna za razpravo o metodiki socialnega dela.

v času, ko so se pri nas vrstile reforme, s katerimi so poskušali popraviti slabo delujoče socialistično plansko gospodarstvo in družbo in v kampanjah »marksistične idejnosti« odstraniti kritike sistema. Nekateri filozofi, zlasti Tine Hribar (1983, 1984) in Ivo Urbančič (1971), so že prepoznali v marksizmu »prevratno metafiziko« kot duhovno podstat gibanja, ki je za uresničitev velike Ideje pravične družbe in »boljšega sveta« žrtvovalo milijone ljudi.

Toda zdi se, da levičarji na Zahodu vsega tega niso videli in uvideli. To vzdusje neuresničenih upov in hrepenenja levičarskih zahodnjakov izraža težnja po osvoboditvi in oblasti preziranih in razžaljenih, po »moči« in »krepitvi moči«, po razrednem boju. – Nasledek te zgodovinske šale je obravnavana definicija. Tega si ne morem razlagati drugače, kot da sta bili obe mednarodni organizaciji, ki sta botrovali definiciji, pri tem pod vplivom idej »generacije 68« in njenih ideoloških potomcev, ki se s »kritično družbeno teorijo« bori za »drugačen svet« in dajejo proteste proti globalizaciji za zgled socialnim delavcem (Ferguson 2006). Iz prepričanja, da se socialno delo od primera do primera brezperspektivno ukvarja s posledicami nepravične razdelitve družbenega bogastva in vsakršnega zatiranja, ko bi si moralo z razrednim bojem prizadevati za njegovo prerazdelitev od bogatih k revnim in za osvoboditev, izvirajo tako trditve kot opustitve v obravnavani definiciji socialnega dela, ki je tako izrazito politično pristranska, ko bi morala biti kot definicija stroke in vede politično nevtralna. Za od politike neodvisno stroko sem se zavzemal nekdam in se tudi danes.

²⁰ Na področju metodologije akcijskega raziskovanja smo lahko opazili ta masivni povratek odpisane ideologije v delih nekaterih nemških družboslovcev, ki so to obliko raziskovanja razglasili za »emancipacijsko znanost« in celo kriterije znanstvenosti videli v prispevku znanosti k emancipaciji ljudi od zatiranja (Haag *et al.* 1972, Moser 1978, prim. Meseč 1982). Enak kriterij ocene znanstvenih del so uporabljali naši partijski ideologi. Znanstveno je bilo, kar je prispevalo h graditvi socializma in samoupravljanja (ki sta po definiciji osvoboditev izpod zatiranja). Ideologi socialnega dela govorijo, da je (napredno, edino pravo) socialno delo tisto, ki prispeva k emancipaciji – osvoboditvi in »opolnomočenju«.

PRO DOMO SUA

Očitno je, da imam obravnavano definicijo in pojmovanja, ki so jo o(ne)mogočila, za zgodovinski anahronizem, ki bi bil zanimiv, če ne bi bil žalosten. Mojo kritično distanco do evropskega pojmovanja socialnega dela je omogočilo branje del Tineta Hribarja, drugih slovenskih filozofov in drugih ustvarjalcev na področju kulture in humanističnih ved, ki so v sivih časih tvegali kritiko marksistične ideologije in njeno razkrinkanje. Njihova dela imam za najvišji vzpon slovenskega duha v preteklem stoletju. Obžalovanja vredno je, da jih na področju socialnega dela mnogi očitno ne poznajo. Če bi jih, ne bi mogli ostati nekritični do evropskih (in svetovnih) anahronizmov in recidivov.

VIRI

Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo & Predlog novega etičnega kodeksa v socialnem delu (2005). Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo, Fakulteta za socialno delo. Prevod Jelka Zorn.

Ferguson, I. (2006), *Drugačen svet je mogoč: Radikalno socialno delo v 21. stoletju* (v tej številki).

Glaser, B., Strauss, A. (1967), *The Discovery of Grounded Theory*. New York: Aldine de Gruyter.

Haag, F., Krüger, H., Schwärzel, W., Wildt, J. (ur.) (1972), *Aktionsforschung*. München: Juventa.

Hollstein, W., Meinhold, M. (ur.) (1973), *Sozialarbeit unter kapitalistischen Produktionsbedingungen*. Frankfurt/M.

Hribar, Tine (1983), *Metoda Marxovega Kapitala*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– (1984), *Kopernikanski obrat*. Ljubljana: Slovenska matica.

– (2004), *Evroslovenstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.

Jones, L. (2005), *The social Invention of a Profession* (neobjavljeno).

Lüssi, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern, Stuttgart: Paul Haupt.

Mesec, B., Čačinovič Vogrinčič, G. (1996), Kvalitativna analiza posameznega primera: Analiza kronoloških in interakcijskih vzorcev (na primeru socialnega dela z družino), *Socialno delo*, 35, 2: 89–114.

Mesec, B. (1982), *Metodologija akcijskega raziskovanja v socialnem delu I*. Ljubljana: VŠSD (poročilo o raziskavi).

Moser, H. (1975, 1978), *Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften*. München: Kösel Verlag.

Pečarič, E. (2005), Osebna asistenca – temeljni pripomoček za hendikepirane. Referat na 2. kongresu socialnega dela. *Tradicije, prelomi, vizije*. Portorož: FSD, Društvo socialnih delavk in delavcev.

Urbančič, I. (1971), *Leninova »filozofija« ali o imperializmu*. Maribor: Obzorja.

Wise, J. B. (2005), *Empowerment Practice with Families in Distress*. New York: Columbia Univ. Pres.

NEPOSREDNO FINANCIRANJE KOT ODGOVOR NA POSEBNE POTREBE UPORABNIKOV

V zadnjem obdobju, zlasti pa od oblikovanja nacionalnega programa socialnega varstva do l. 2005 se na področju socialnega varstva vse pogosteje govori o individualizaciji storitev, ki se je v slovenskem prostoru že dobro zasidrala in ima svoje mesto na vseh področjih socialnega dela. Načelo individualnega pristopa, pravica do izbire izvajalca in nadzor uporabnika nad storitvijo so strokovnim delavcem dobro poznane. Tisto, čemur stroka posveča premalo pozornosti, je neposredno financiranje, ki je logična posledica individualnega pristopa. Neposredno financiranje vnaša večjo dinamiko in raznolikost na področje socialnega varstva ter omogoča spremembe odnosov med dobavitelji uslug, uporabniki in financerji. Mnogi strokovnimi delavci zagovarjajo to inovacijo, ki uporabnikom storitve omogoča večjo neodvisnost, več izbire in prevzem nadzora nad podporo, ki jo potrebujejo, veliko pa jih je tudi ne podpira. Slednji so morda v dvomih tudi zato, ker nimajo zadostnih informacijah, kaj neposredno financiranje sploh je, kako se izvaja, kdo ga izvaja in kdo ga plačuje.

VZPOSTAVITEV PROJEKTA

Fakulteta za socialno delo v sodelovanju z Inštitutom Republike Slovenije za socialno varstvo od leta 2003 izvaja projekt »Individualiziranje financiranja storitev socialnega varstva«, katere naročnik je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. V okviru projekta želimo na omejenem vzorcu petdesetih uporabnikov preskusiti načine neposrednega financiranja. Vzorec je razdeljen v več kategorij in je vezan na uporabnike, ki prihajajo iz različnih okolij (institucionalno in neinstitucionalno okolje), iz različnih uporabniških skupin (težave z duševnim zdravjem, težave v duševnem razvoju in telesno-senzorne ovire) in

imajo različno intenzivne potrebe (od 30 do 300 ur mesečno). V vsaki kombinaciji načrtujemo po dva udeleženca. V vzorec bosta vključena tudi uporabnika z zelo intenzivnimi potrebami (nad 300 ur mesečno), saj v ustanovah, kjer jih obravnavajo glede na »vrsto« potreb, pogosto ne dobijo ustreznih storitev.

Spremljali bomo, kako se spreminjata kvaliteta življenja in zadovoljstvo s storitvami, kakšne spremembe prinese individualizirani način financiranja v življenje in katere vrste storitev se največ uporabljajo, ne glede na intenzivnost posameznikovih potreb. Opazovali bomo postopkovne, metodične in organizacijske procese in poskusili izdelati model individualiziranega načrtovanja, financiranja in organizacije dodeljevanja sredstev, ki bo po izteku pilotskega projekta na voljo širšemu krogu uporabnikov. Rezultati bodo pokazali, na kakšne načine lahko v slovenskem prostoru vpeljemo neposredno financiranje, kje lahko posameznik kupuje storitve in kdo jih zagotavlja. Z analizo bomo razjasnili dileme, ki se navezujejo na uvedbo zakona o dolgotrajni oskrbi in zavarovanju za dolgotrajno oskrbo in na projekte, ki vpeljujejo individualizirane storitve, individualizirano načrtovanje in neposredne in individualizirane oblike financiranja (zakon o izenačevanju možnosti, zakon o duševnem zdravju, koordinacija storitev ipd.).

SISTEMI NEPOSREDNEGA FINANCIRANJA

Neposredno financiranje so v sedemdesetih letih 20. stol. prvič razvili starši močno prizadetih otrok v woodlandski bolnišnici blizu Vancouvra (Brandon, Brandon 1994: 38). Tovrstne oblike plačevanja storitev je spodbudilo nezadovoljstvo staršev, ki so opozarjali, da storitve, ki jih

ponujajo ustanove, ne ustrezajo potrebam otrok. Straši so predlagali, da bi denar namesto ustanov prejemale njihovi uporabniki. Na ta način bodo sredstva lokalne skupnosti šle prav za določene ga posameznika in za storitve, ki jih izbere sam, namesto za službe, ki so jih kot potrebne določili strokovni delavci. S takim načinom plačevanja storitev upravičenci do pomoči sami razpolagajo s sredstvi in sami odločajo o tem, kako ga porabljajo, s tem pa prevzemajo nadzor nad potekom svojega življenja (Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002: 178). Neposredno financiranje zagotavlja uporabnikom socialnega varstva večjo izbiro storitev, nadzor nad storitvami in posledično njihovo večjo kakovost in učinkovitost. Jenny Morris (1993) je pokazala, da »so ljudje, ki imajo denar, da lahko plačajo osebno asistenco, navadno sposobni imeti nadzor nad svojim življenjem. Nadzor ni mogoč, če lahko posamezniki računajo zgolj na podporo družinskih članov ali socialnih služb« (op. cit.: 37).

Neposredno financiranje poleg večje izbire vnaša tudi spremenjen odnos moči med uporabniki, izvajalci in financerji. Uporabnik zavzame položaj delodajalca; lahko pridobi usluge, ki ustrezajo njegovim potrebam, in najame ljudi, s katerimi želi sodelovati.

Neposredno financiranje se je v začetku devetdesetih let razvilo v večini evropskih držav. Vpeljali so ga v obliki obveznega zavarovanja za primer odvisnosti od tuje pomoči (Nemčija), v obliki vsem dostopne socialne dajatve (Avstrija) ali v obliki posebne dajatve in pogodbe z državo (Velika Britanija).

V Veliki Britaniji so vpeljali neposredno financiranje kot nadgradnjo zakona o skupnostni skrbi in neposrednem plačevanju (*Community Care - Direct Payments Act*), ki je začel veljati 1. 4. 1997. Pomemben korak pri razvoju neposrednega financiranja je bila tudi ustanovitev sklada za neodvisno življenje (*Independent Living Fund*) leta 1988 (Prisley 1999, prim. tudi Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002). Zakon je omogočil lokalnim skupnostnim neposredno financiranje nekaterih uslug in je natančno predvidel postopek pridobivanja in upravljanja sredstev. Da bi pridobili sredstva, za posameznika izdelajo oceno potreb in načrt storitev, ki vključuje tudi izdelavo stroškovnika, periodične revizije in nadzor nad porabljenimi sredstvi. Ta sistem zahteva, da je uporabnik dobro organiziran, saj prevzame vodenje računovodstva, vodenje izvajalcev, koordiniranje storitev ipd., na voljo pa mu je posebna

pomoč in podpora »trustov«, lokalnega centra za neodvisno življenje in drugih zagovorniških organizacij, ki skrbijo za blagostanje uporabnikov (Flaker *et al.* 2004).

V Avstriji so na pobudo zainteresirane javnosti leta 1993 sprejeli zakon o dajatvah za dolgotrajno oskrbo, ki vpeljuje povsem nov steber socialne varnosti, ločen od socialnega zavarovanja, socialnih pomoči in drugih nadomestil. Prejemanje sredstev iz tega vira je neodvisno od siceršnjih dohodkov, premoženja in drugih virov. Upravičenci so kategorizirani po 7-stopenjski lestvici glede na mesečno oceno porabe in glede na potrebo. Vstop v sistem financiranja je razmeroma enostaven, zakon pa ne predvideva podrobnega nadzora nad porabljenimi sredstvi (Smith 2006, prim. tudi Flaker *et al.* 2004).

Različni sistemi imajo skupno značilnost, da upravičenec dobi denar, s katerim kupuje storitve. Razlikujejo se po tem, kje posamezniki kupujejo storitve, po višini oddeljenih sredstev, po obsegu populacije, ki je upravičena do sredstev, in po načinu nadzora nad porabo sredstev. V Avstriji upravičenci včasih kupujejo storitve na sivem trgu, krog upravičencev je velik, sredstva pa omejena. V Veliki Britaniji so storitve profesionalne; čeprav vsota ni omejena, so od leta 2000 našteji le okoli 10.000 ljudi, ki so jih uporabili (Schmit 2006, Ramon 2006, prim. tudi Flaker *et al.* 2004).

V slovenskem prostoru zaenkrat še ni zakona, ki bi urejal sistem neposrednega financiranja, kar pa ne pomeni, da še nismo srečali tovrstne oblike kupovanja storitev. Prvi, žal tudi edini poskus uvedbe neposrednega financiranja je bil izveden pred dvanajstimi leti v Slovenski Istri v okviru pilotskega projekta »Individualiziran pristop kot načelo za načrtovane in zagotavljanje socialnih storitev – individualno financiranje osebne asistenc«. Vendar se je v tem času razvilo več oblik individualizacije storitev in izdelana je bila metoda individualnega načrtovanja. Ne gre torej za popolne novosti. Na pobudo uporabnikov, državnih služb in nevladnih organizacij so že nastale oblike individualiziranih storitev (osebna asistenca, ki jo izvaja YHD), začel se je proces zapiranja zavodov in preseljevanja stanovalcev v lokalno skupnost (Hrastovec) in tudi individualiziranega financiranja (tolmač za gluhe z vaučerji, omenjeni projekt v Slovenski Istri).

Doslej je bilo neposredno financiranje vezano zlasti na osebno zavzetost strokovnih delavcev

in pripravljenost občin za tovrstno plačevanje storitev, zato smo za potrebe pilotskega projekta oblikovali zakonsko podlago, ki omogoča bolj sistematično izvajanje. Pravno podlago za oblikovanje osebnih paketov storitev (zaenkrat za potrebe projekta) daje dopolnitev dveh dokumentov, in sicer pravilnika o standardih in normativih v socialnem varstvu (2004), ki v 7. členu vpeljuje neposredno financiranje storitev institucionalnega varstva in za ta namen predvideva osebni načrt. Dopolnjen pa je tudi pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o metodologiji za oblikovanje cen socialnovarstvenih storitev (2004).

OD PRAVNE PODLAGE K IZVEDBI PROJEKTA

Videli smo, da v svetu obstajajo različni sistemi neposrednega financiranja. Skupno jim je to, da omogočajo uporabnikom storitev socialnega varstva, da se sami odločijo, kako bodo zadovoljevali svoje potrebe in kako bodo živeli. Za dosledno izvajanje neposrednega financiranja je treba jasno definirati posameznikove cilje ter opredeliti izvajalcev storitev in višino sredstev, namenjenih uresničevanju teh ciljev.

Pri pilotskem projektu so storitve opredeljene v osebni načrt. To je dokument, v katerem so opisani življenjska situacija posameznika, njegovi cilji in stroškovnik, iz katerega sta razvidni cena in vrsta storitve. Izkazalo se je, da je tak način definiranja storitev zelo transparenten, da zagotavlja krepitev uporabnikove moči in da omogoča posamezniku prevzemanje vpliva nad postopkom načrtovanja. V nadaljevanju bomo morali biti še dodatno pozorni na to, kdo bo izvajal načrt in koliko časa je potrebno za izdelavo posameznega načrta. Pilotski projekt je namreč pokazal, da je tempo načrtovanja izjemno počasen. Metoda izdelave osebnega načrta predvideva tedenske razmake med srečanji; če bi se tega držali, ne bi mogli pravočasno končati projekta. Zaradi tega smo deloma revidirali tudi metodo ter skrajšali postopek načrtovanja. Načrtovalke so se s kandidati srečevale pogosteje.

Izdelavi načrta sledi formalizacija postopka, ki se začne s potrditvijo načrta. Formalizacijo postopka smo vpeljali zlasti zato, da bi preprečili zlorabe pri kupovanju storitev. Vsak načrt mora potrditi komisija za potrjevanje osebnega načrta. Komisijo so imenovala resorna ministrstva

in je sestavljena iz predstavnika uporabnikov, predstavnika zdravstvenega varstva in predstavnika socialnega varstva. Naloga komisije je, da preveri utemeljenost in kvaliteto načrta, njegovo izvedljivost in finančno smiselnost. Sklepe komisije nato dobi svet Zavoda Hrastovec – Trate, ki potrdi ceno osebnega paketa storitev. Zavod Hrastovec – Trate je namreč v okviru projekta prevzel vlogo krovnega zavoda v procesu financiranja storitev. Z zavodom je dogovorjen postopkovni protokol, ki omogoča pretok finančnih sredstev iz občine k uporabniku. Vsi v projekt vključeni kandidati se formalno vpišejo v Zavod Hrastovec – Trate, kar je pri nekaterih uporabnikih zbudilo nezaupanje. Imeli so pomisleke, da bi se vključili v zavod in da bi financiranje potekalo prek zavoda; skrbelo jih je, da bi to pomenilo vključitev v okolje, v katerem nikakor ne bi želeli živeti.

Sklepe sveta zavoda nato dobi ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, ki izda soglasje oz. potrdi ceno za osebni paket storitev. Ker bodo storitve definirane na podlagi posameznikovih potreb, bo ustrezno določena tudi njihova cena. Predvidevali smo, da bodo zavodske storitve v nekaterih primerih dražje kot storitve osebnega paketa, v nekaterih drugih pa cenejše. V pavšalu naj bi bila sredstva približno enaka tistim, ki jih občine že sedaj plačujejo za svoje občane. Na podlagi do sedaj izdelanih načrtov lahko rečemo, da so zneski za tiste, ki se preseljujejo iz institucije v lokalno skupnost, sicer višji od zavodskih storitev, da pa se bodo sčasoma, ko bo posameznik razvil svojo socialno mrežo, ti zneski znižali. Kakšen bo končni rezultat stroškov, se bo pokazalo ob koncu raziskave, dosedanje ugotovitve pa kažejo zlasti, da bo denar v okviru osebnega paketa porabljen za konkretne storitve za konkretnega posameznika in da bo vpliv posameznika na to, kdo bo storitve izvajal in kako pogosto, bistveno drugačen.

Potem ko ministrstvo potrdi cene, izda odločbo o oprostitvi plačila na centru za socialno delo. Sledi dogovor, da bo storitve izvajal zavod; ta izda račun, ki ga plača občina.

Ker je v postopek vključenih več akterjev in komisij, so se postopki nekoliko odmaknili od predvidenih datumov dejanskih izplačil. Trenutno v okviru pilotskega projekta še nihče ne prejema sredstev za plačilo osebnega paketa storitev, je pa postopek za nekatere uporabnike pripeljan do dogovora o njihovi realizaciji.

A čeprav posamezniki še ne prejemajo sredstev za izvajanje storitev, potekajo v lokalnih

skupnostih aktivnosti za vzpostavitev sistema. V nekaterih lokalnih skupnostih, zlasti občinah (konkretnije oddelkih za družbene dejavnosti) in centrih za socialno delo, potekajo predstavitve predvidenih plačil za njihovega občana in vrst storitev, ki jih potrebuje.

Vzporedno se na podlagi izdelanih osebnih načrtov koordinatorji storitev dogovarjajo z izvajalci, ki bodo zagotavljali storitev za posameznega upravičenca. Koordinacija uporabnikov in izvajalcev je pomembna, saj zagotavlja, da uporabniki prejmejo, izvajalci pa izvedejo storitev. Za koordinacijo skrbi ključni delavec, ki ga praviloma izbere uporabnik sam. Njegove naloge so, da zastopa interese uporabnika, da poskrbi, da je storitev prilagojena uporabniku, da ima pregled nad izvajalci storitev ter da zagotavlja kontinuiteto pri izvajanju osebnega načrta. Obseg del ključnega delavca je vnaprej dogovorjen z uporabnikom. V sodelovanju z uporabnikom ključni delavec raziše obseg, vsebino in način intervencij, potrebnih za uresničitev zapisanih ciljev.

Pilotski projekt neposrednega financiranja vključuje stalno spremljanje izvedbe storitev, ne glede na vrsto potrebe in obseg podpore. Uporabnikov ne smemo razlikovati po kategorijah, v katere so razvrščeni, temveč po intenzivnosti in trajanju njihove potrebe po storitvah.

SKLEP

Da bi v sistem socialnega varstva vpeljali neposredno financiranje, moramo v prvi vrsti usposobiti načrtovalce, ki bodo redno zapisovali osebne načrte in skrbeli za njihovo revizijo.

Le dosledno izvajanje načrta zagotovi uporabniku večjo aktivnost in organizacijo storitev, zlasti pa mu omogoči življenje v obliki in na način, kot ju zastavi sam. Analize pilotskega projekta bodo pokazale, katere storitve ljudje za uresničevanje

svojih ciljev najbolj potrebujejo, kdo jih izvaja in kako. Dosedanje izkušnje kažejo, da bo treba spodbuditi razvoj novih profilov delavcev, kot so koordinatorji in ključni delavci, ter podpreti že obstoječi sistem osebnih asistentov in spremljevalcev. Z individualiziranim financiranjem se bodo odprla nova delovna mesta in tudi nove oblike skupnostnih služb. Tem spremembam je vredno slediti, saj jih zahtevajo ljudje, zaradi katerih so službe vzpostavljene.

Petra Videmšek
Vito Flaker
Barbara Kresal
Mateja Nagode
Nino Rode
Jelka Škerjanc
Špela Urh

VIRI

- BRANDON, D., BRANDON, A. (1994), *Jin & jang načrtovanja psiho-socialne skrbi*. Ljubljana: VŠSD.
- FLAKER, V., JURANČIČ, I., KRESAL, B., NAGODE, M., RODE, N., ŠKERJANC, J., URH, Š., VIDEMŠEK, P., ZAVIRŠEK, D. (2004), *Individualiziranje financiranja storitev socialnega varstva - Načrt pilotskega projekta uvajanja neposrednega financiranja*. Ljubljana: FSD (fazno poročilo pred začetkom eksperimenta).
- MORRIS, J. (1993), *Community Care or independent Living?* York: Joseph Rowntree Foundation.
- Pravilnik o standardih in normativih v socialnem varstvu (2004). *Ur. l. RS*, 125/04.
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o metodologiji za oblikovanje cen socialno varstvenih storitev (2004). *Ur. l. RS*, 84/04.
- RAMON, S. (2006), Predavanje v državnem svetu. 2. 2. 2006.
- SCHMID, T. (2006), Predavanje v državnem svetu, 2. 2. 2006.
- ZAVIRŠEK, D., ZORN, J., VIDEMŠEK, P. (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolmonočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Skripta.

SOCIALNE DELAVKE V DELOVNIH ORGANIZACIJAH

POGLED NAZAJ

Socialno delo v delovnih organizacijah (tudi delo z zaposlenimi) se je v Evropi začelo razvijati v 19. stoletju. Prve poklicne socialne delavke so se v slovenskih delovnih organizacijah zaposlile ob koncu petdesetih let dvajsetega stoletja. Sredi osemdesetih let dvajsetega stoletja je v gospodarskih organizacijah delalo več kot štiristo socialnih delavk (Rapoša Tajnšek 2001). Obdobje tranzicije (prehod iz socializma v kapitalizem) je na področje socialnega dela v delovnih organizacijah prineslo spremembe. Socialne delavke so se znašle v novi, drugačni situaciji; njihovega položaja v organizaciji ni več zagotavljal zakon, delovanje organizacij pa so začele določati tržne zakonitosti. Socialne delavke, ki so se usposobile v dveletnem višješolskem programu, na spremembe niso bile dovolj pripravljene, vendar moramo vzroke, da so se med množičnim odpuščanjem v tem obdobju med prvimi v nekaterih podjetjih znašle prav one (Ovsenik 1996), poiskati v širšem kontekstu ekonomskih in družbenih sprememb.

Ni natančnih podatkov, za koliko se je zmanjšalo število socialnih delavk v delovnih organizacijah. Same socialne delavke pravijo, da jih je brez zaposlitve ostalo razmeroma malo, veliko pa jih je bilo prerezporejenih na druge naloge v kadrovske službi (*ibid.*). Iz dostopnih podatkov in evidenc je razbrati, da se je število socialnih delavk, ki opravljajo socialno delo v delovnih organizacijah, v zadnjem desetletju zmanjšalo za približno tretjino in se danes domnevno giblje okrog sto (Rape 2005). Spremembam je bilo podvrženo tudi težišče njihovega dela, ki se je, kot opozarja Rapoša Tajnšek (2001), že v zadnjih letih pred tranzicijo premaknilo od stanovanjske problematike k delu z invalidi in pomoči pri urejanju osebnih problemov (alkoholizem ipd.) in problemov v odnosih pri delu.

SOCIALNO DELO V DELOVNIH ORGANIZACIJAH DANES

V dvajsetem stoletju so dali razvoju metod in konceptov te veje socialnega dela dodaten zagon programi pomoči zaposlenim (*Employee Assistance Programs*). Drugi novi koncepti so pomoč delodajalcu oz. menedžmentu pri identificiranju in razvijanju kadrovske politike, pomoč potrošnikom ali uporabnikom organizacije, družbena odgovornost podjetja (Rapoša Tajnšek 2001).

Socialno delo koristi organizaciji, saj naslavlja probleme, ki ovirajo tekoče delo, npr. poklicne bolezni, izgorelost, slabi odnosi. V Združenih državah Amerike se o tem več piše kakor v evropskem (s tem pa tudi v slovenskem) prostoru. Še manj je raziskav o tem, kakšen položaj imajo danes socialne delavke v delovnih organizacijah, s čim se ukvarjajo, s kakšnimi težavami se srečujejo, kako so zadovoljne pri delu ipd. Kaže, da je bila v Sloveniji zadnja raziskava opravljena leta 1989.

»POVEZOVANJE SOCIALNIH DELAVCEV V DELOVNEM OKOLJU«

Projekt s tem naslovom so pod mentorstvom Pavle Rapoša Tajnšek od oktobra 2003 do maja 2004 izvajali študentje četrtega letnika fakultete za socialno delo (Simona Jarkovič, Kristina Kos, Tanja Lesjak, Branko Petovar, Nataša Skledar, Katja Švigelj in Tamara Rape).

V telefonskih intervjujih s socialnimi delavkami so ugotavljali, v katerih organizacijah so socialne delavke še navzoče, s kakšnimi težavami se srečujejo in kakšne so njihove potrebe. Posodobili so evidenco socialnih delavk v delovnih organizacijah. Z analizo izraženih potreb so ugotovili, da

socialne delavke občutijo primanjkljaj referenčne skupine. Želijo si strokovnega sodelovanja in informacij, zanimali so jih tudi primeri dobrih praks kolegic. Projekt je vključeval tudi okroglo mizo (20. 5. 2004 na FSD) in v nadaljevanju predstavljeno raziskavo.

RAZISKAVA

V raziskavo naj bi bili vključeni vsi socialni delavci in delavke v Sloveniji, ki delajo z zaposlenimi v organizacijah, vendar se je evidenca izkazala nepopolna. To se je pokazalo na okrogli mizi, saj nekaj socialnih delavk, ki so se je udeležile, ni bilo na seznamu (ki je zdaj dopolnjen).

Skupno je bilo razdeljenih oz. poslanih 52 vprašalnikov, vrnjenih pa je bilo 31 bolj ali manj pravilno izpolnjenih vprašalnikov (med njimi trije moški). K osipu so verjetno prispevali obsežen vprašalnik, preobremenjenost socialnih delavk z delom, vprašanja o organizaciji in nadrejenih in strah pred identifikacijo.

Kljub temu sodelujoči, njihova geografska razporejenost in kakovost njihovih odgovorov omogočajo kar dober vpogled v socialno delo v delovnih organizacijah. Res pa v anketi niso sodelovale socialne delavke iz organizacij, v katerih nimajo toliko vpliva, tako izdelane profesionalne identitete, avtonomije itn. kot socialne delavke, ki so v anketi sodelovale. Zaradi tega je stanje socialnega dela v delovnih organizacijah najbrž nekaj slabše od predstavljenega.

Polovica anketirank je mlajša, polovica pa starejša kot 44 let; moški so stari med 40 do 60 let. Polovica jih ima več, polovica pa manj kot 22 let delovne dobe. Štiri socialne delavke imajo delovno dobo krajšo od 6 let, prav toliko jih ima delovno dobo daljšo od 30 let. Glede na podatke o odpuščanju (ob tranziciji) in glede na večkrat izraženo mnenje, da socialno delo ne sodi v gospodarstvo, je kar presenetljivo, da se je trinajst (skoraj polovica) socialnih delavk zaposlilo v sedanji delovni organizaciji v zadnjih desetih letih.

Dobra polovica sodelujočih ima dokončano vsaj visoko šolo za socialno delo, trije med njimi pa so končali še specializacijo ali magisterij. Tretjina je zaposlenih v organizaciji, v katerih so edine socialne delavke ali delavci. V treh organizacijah pa imajo zaposlenih več kot deset socialnih delavk (vprašanje se je nanašalo na število zaposlenih v

organizaciji, ki imajo izobrazbo socialnega delavca, ne na delo, ki ga opravljajo). Polovica jih dela v velikih organizacijah, ki zaposlujejo 1.000 ali več ljudi. Dve socialni delavki delata v organizacijah, kjer je zaposlenih manj kot 100 ljudi, torej tudi v manjših organizacijah menedžment zaznava potrebo po socialni stroki. V povprečju pride na eno socialno delavko 604 zaposlenih.

REZULTATI

Raziskava je dala nekaj rezultatov, ki smo jih lahko pričakovali. Razumljive so visoke pozitivne korelacije med zadovoljstvom z zahtevnostjo dela in zadovoljstvom s svobodo in samostojnostjo pri delu ($r = 0,776$), med zadovoljstvom s pogoji za delo in zadovoljstvom z ugledom dela ($r = 0,712$) in odvisnost zadovoljstva od avtonomije pri strokovnih odločitvah ($r = 0,75$). Največ socialnih delavk je navedlo, da jih motivira delo in pozitivne povratne informacije zaposlenih oz. menedžmenta. Pet socialnih delavk je navedlo, da jih pri njihovem delu najbolj motivira upoštevanje in priznanje njihovega dela.

Obseg in zahtevnost dela so socialne delavke na petstopenski lestvici zadovoljstva ocenile z oceno med tri in štiri. Najbolj zadovoljne so s stalnostjo zaposlitve (povprečna ocena 4,26). Precej zadovoljne so tudi s svobodo in samostojnostjo pri delu (povprečna ocena 4,06). Najmanj zadovoljne (še vedno pa ne nezadovoljne) so s plačo in drugimi materialnimi ugodnostmi (povprečje ocen 3,19) in z nadrejenimi (povprečje ocen 3,23).

Ti izrazi zadovoljstva pa so nemara bolj izraz splošnih predstav (in želja) kakor konkretnih razmer pri delu. Faktorska analiza (metoda glavnih osi) namreč pokaže, da so socialne delavke pri vprašanjih, ki so povezana s položajem socialnega dela v organizaciji ocenjevale dva faktorja – materialne pogoje in odnos do socialnega dela. Z materialnimi pogoji so bolj zadovoljne socialne delavke v organizacijah, v katerih je zaposlenih več kot osem socialnih delavk, vendar so tam tudi najbolj nezadovoljne z odnosom (zaposlenih v organizaciji) do socialnega dela. V vseh teh primerih gre za velike organizacije z več kot 1.000 zaposlenimi. V organizacijah, kjer imajo zaposlene od dve do šest socialnih delavk, so anketiranke slabo ocenile materialni faktor in bolje odnosnega. Tam, kjer so v organizacijah socialne

delavke same, zelo slabo ocenjujejo tako odnos do njih (in socialnega dela) kot tudi materialne pogoje za svoje delo.

Že na okrogli mizi je bilo iz pogovorov s socialnimi delavkami razbrati, da čutijo primanjkljaj v smislu referenčnega okvira oz. večjega medsebojnega sodelovanja ter povezovanja. Tudi v odgovorih na vprašalnik so se strinjale, da bi ustanovitev sekcije socialnih delavk in delavcev v delovnem okolju pripomogla k boljšemu in hitrejšemu razvoju tega področja socialnega dela (povprečna ocena 4,16).

Socialne delavke bi se vključile v supervizijo, če bi imele priložnost (povprečna ocena 3,90). Z izjavama, da ne čutijo potrebe po povezovanju (povprečna ocena 1,55) in da se med seboj dovolj poznajo in povezujejo (povprečna ocena 2,39), se zvečine niso strinjale. Menijo, da bi lahko socialna zbornica in fakulteta za socialno delo storili več za stroko socialnega dela v delovnih organizacijah in za njihovo medsebojno povezovanje.

Polovica socialnih delavk je vključenih v kakšno strokovno društvo. Največ jih je vključenih v kadrovsko društvo. Le šest socialnih delavk je vključenih v društvo socialnih delavk in delavcev, od teh so tri vključene tudi v kadrovsko društvo.

Med drugimi društvi oz. združenji se pojavljata socialna zbornica (3) in društvo za realitetno terapijo (2).

Socialne delavke, ki so vključene v kadrovsko društvo, po svoji oceni izvajajo za tretjino manj socialnega dela kot socialne delavke, ki niso vključene v kadrovsko društvo. Opravljajo več kadrovske usmerjenih nalog, zato so se tudi vključile v društvo kadrovske delavcev. V povprečju pa opravljajo socialno delo dve tretjini delovnega časa.

Večina (23) socialnih delavk pozna kakšno socialno delavko, ki je zaposlena na podobnem delovnem mestu kot ona in 21 izmed teh socialnih delavk ima tudi stike s to osebo (oz. osebami).

Izmed 13 socialnih delavk, ki niso vključene v nobeno obliko formalnega povezovanja, jih dve

tretjini pozna kakšno kolegico na podobnem delovnem mestu in ima z njo tudi stike.

Socialne delavke se precej pogosteje udeležujejo izobraževanja, usposabljanja in seminarjev kot pa srečanj socialnih delavk in supervizije ali intervizije.

Pet socialnih delavk se v zadnjih treh letih ni udeležilo nobenega seminarja, po drugi strani pa se jih je le šest v zadnjih treh letih udeležilo supervizije ali intervizije. (Za področje socialnega dela v delovnem okolju supervizija ni organizirana.)

SKLEP

Čeprav sta se v zadnjih petnajstih letih delokrog in položaj socialnih delavk v delovnih organizacijah spreminjala, se slogan »Socialo ven iz podjetij«, ki se je pojavil v vladnih krogih po osamosvojitvi Slovenije, ni uresničil v obliki najbolj črnega scenarija (Ovsenik 1996, Rapoša Tajnšek 1997). Brez obotavljanja pa lahko sklenemo, da manjka programov za socialne delavke v delovnih organizacijah in da bi bila spodbudna njihova večja medsebojna povezanost in sodelovanje.

**Tamara Rape
Pavla Rapoša Tajnšek**

VIRI

- Ovsenik, M. (1996), Socialno delo v organizacijah – da ali ne? Nekateri dileme socialnega dela v Sloveniji danes. *Socialno delo*, 35, 6: 521-535.
- Rape, T. (2005), *Socialne delavke v delovnih organizacijah s podarkom na njihovem povezovanju in sodelovanju*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomska naloga).
- Rapoša Tajnšek, P. (2001), *Socialno delo v delovnih organizacijah*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

KREPITEV MOČI Z MEDIJSKO PRODUKCIJO

UVOD

Metoda krepitev moči, ki temelji na medijski produkciji, je tesno povezana z dogajanjem v socialnodelovni praksi, saj je rezultat praktičnega dela. Zadnje dve leti smo jo razvijali in dopolnjevali v interdisciplinarnem projektu, ki je vključeval socialno raziskovanje, socialno delo in medijsko umetnost, pod okriljem dveh projektov EQUAL in drugih. Uporabniki socialnih storitev so sami ustvarjali dokumentarne filme in sodelovali pri različnih medijskih produkcijah ter v času tega procesa vse bolj postajali »igralci« svojih življenj. Skupina raziskovalcev je nato ocenila prednosti preobrazbe uporabnika v aktivnega soudeleženca in razpravljala o možnih izboljšavah metode.

V članku bomo izhajali iz obeh perspektiv, z vidika socialnega raziskovanja in z vidika medijske umetnosti. Zaradi boljše preglednosti se bomo osredotočili na tri glavne vidike:

- za boljše razumevanje medijske krepitev moči bomo najprej pojasnili osnovne ideje tega pojma,
- kot obliko povezave teoretskih spoznanj z dogajanjem v praksi bomo predstavili rezultate raziskave, ki smo ji izvedli s ciljno skupino mladih priseljencev v okviru projekta Epima,
- ovrednotili bomo svojo izkušnjo skupnega dela in pri tem predstavili glavne faze metode.

RAZISKOVALNI VIDIK

Izraz »medijska krepitev moči« (*M-Powerment*) je neke vrste sestavljenka, ki združuje dva relevantna koncepta v povezano celoto: medije in krepitev moči. Oba izraza se uporabljata v različnih kontekstih, z mnogimi pomeni, a sta kljub pogosti rabi redko definirana. Poglobljena

terminološka razprava bi preseгла okvir tega članka, za razumevanje pristopa pa je treba kljub temu opisati bistvene značilnosti pojmov.

MEDIJI

Pomembnost medijev v vsakdanjem življenju je nesporna. Raziskave in objave potrjujejo, da veliko časa preživimo z mediji, tako v službi in šoli kot tudi v prostem času. Poleg časovnega obstaja tudi ekonomski in socialni vidik. V socialnem smislu, na primer, mediji vpletejo vse generacije – otroke, mladostnike, odrasle in starejše –, ki uporabljajo medije v vsakdanjem življenju. Poleg tega so mediji del vsake kulture, ne le zahodne družbe, temveč tudi dežel v razvoju. Tako je treba poleg časovne, ekonomske in socialne dimenzije upoštevati tudi medkulturni vidik.

Ko govorimo o medijih, imamo v mislih širok spekter, ki vključuje analogne in digitalne oblike, stare in nove medije. Sem sodijo fotografije, slike, pisni izdelki, avdio in video posnetki, glasba, filmi, internetna predvajanja, dramaturške postavitve ... Niesyto (2001: 9) pravi, da med medije sodi vse, kar omogoča nastop in odpira poetični prostor.

Glede uporabe medijev smo se osredotočili na njihovo individualno rabo v komunikaciji in njihovo izrazno zmogljivost. Izkazalo se je, da se mediji uporabljajo na različne načine:

- za izražanje čustev, pripovedovanje zgodb, sporazumevanje (aktivna raba)
- za pridobivanje informacij, znanja (*know-how*) ali zgolj za zabavo (pasivna raba)
- aktivna in pasivna raba se občasno prepleteta.

Povzamemo lahko, da mediji na splošno povezujejo različne potrebe po komunikaciji in izražanju v naši družbi. Treba je upoštevati

različne dimenzije medijev, heterogeno rabo medijev in večplastnost samega izraza. Pomembno vprašanje, ki smo si ga zastavili, je bilo, kako in do katere mere so lahko mediji (bolje, delo z mediji) v smislu aktivne rabe vključeni v proces socialnega dela. Med interdisciplinarno raziskavo smo ugotovili, da krepitev moči odpira možnost povezave aktivne rabe medijev s socialnim delom in prakso socialnega raziskovanja.

KREPITEV MOČI

V jedru izraza »krepitev moči« je ideja o moči, moč pa si je mogoče razlagati na različne načine in ne vedno s pozitivno konotacijo:

- Moč nad ...: Ta oblika moči vključuje razmerje nadvlade in podreditve. V skrajni obliki temelji na družbeno sankcioniranih grožnjah z nasiljem in strahovanju.
- Moč, da ...: Ta oblika moči se nanaša na avtoriteto za sprejemanje odločitev in na moč pri reševanju problemov. Lahko je ustvarjalna in ponuja različne možnosti. Ta oblika moči je lahko pozitivna, ko daje nekomu moč z namenom, da nekaj naredi.
- Skupna moč: Ta oblika moči povezuje ljudi, ki se organizirajo s skupnim namenom ali skupno težnjo k uresničitvi kolektivnih ciljev. Pomeni socialno in kolektivno dimenzijo moči.
- Notranja moč: Ta oblika moči vključuje samozavest, samozaupanje in uveljavitev. Nanaša se na to, kako lahko posamezniki prek analize svojih izkušenj spoznajo, kakšen vpliv ima moč v njihovem življenju, in si pridobijo zaupanje, da se lahko aktivno vključijo, vplivajo na situacijo ali jo spremenijo (Williams *et al.* 1994).

»Moč, da ...« in »notranja moč« sta relevantna pojma pri razumevanju krepitev moči. Če pogledamo natančneje:

- Krepitev moči razumemo kot vodilno perspektivo tako biografske intervencije kakor učenja (Böhnisch (199: 273–279). Po našem mnenju sta biografska intervencija in učenje ključna principa krepitev moči.
- Krepitev moči vključuje procese, kako pridobiti in povečati avtonomijo in samoodločanje v notranjem, kognitivnem, zlasti pa zunanjem okolju. Rečemo lahko, da je to koncept učenja in pridobivanja integritete, upoštevajoč procese socializacije.

- V tem pogledu je krepitev moči tesno povezana s principom sodelovanja; ker je oblika razvoja, so tisti, ki jih zadeva, njeni akterji in ne pasivni sprejemniki. Ljudje morajo polno sodelovati v odločitvah in procesih, ki oblikujejo njihova življenja.

MEDIJI IN SOCIALNO DELO OD UPORABNIKOV SOCIALNIH STORITEV DO AKTERJEV

Z uporabo medijev lahko ustvarimo primeren kontekst, ki omogoča opisane procese krepitev moči. Glavna prednost povezave medijske produkcije s socialnim delom na krepitev moči je v tem, da spreminja stvari:

- Resnični problemi in izzivi pogosto pripeljejo uporabnike socialnih storitev v resignacijo. Ko jih spodbudimo, da osebne težave predstavijo »na odru« (npr., da iz problema ustvarijo zgodbo), nanje pogledajo na drugačen in pozitiven način. Ko uporabniki postanejo akterji oziroma pripovedovalci zgodbe, pridobijo distanco do protislovnih okoliščin v svojem vsakdanjem življenju.
- V večini primerov okoliščine onemogočijo uporabnikom, da bi eksperimentirali s svojimi biografskimi potenciali. Pogosto je iskanje in preskušanje »novih« poti preveč tvegano. Igra in reakcije v odprtem, »poetičnem« prostoru, ki ga ustvarijo uporabniki, niso nikoli zlagane ali neresnične, saj ni nobenih resničnih posledic, s katerimi bi se morali soočiti. Edina posledica je ta, da lahko znanje, ki ga pridobijo v času aktivne udeležbe v procesu, pozneje prenesejo v svoje socialno življenje. Naučijo se videti stvari v drugačni luči in lahko spremenijo pogled na vsakdanje življenje.

Povzemimo. Pri uporabi medijske produkcije se ponudi priložnost za eksperimentiranje, pridobivanja samozavesti in iskanje alternativnih rešitev, kar so tudi značilnosti procesa krepitev moči.

OPAZOVANJE Z VIDIKA MEDIJSKE UMETNOSTI ŠTUDIJA PRIMERA

Teoretski opis krepitev moči bomo dopolnili s primerom iz prakse, ki smo ga izvedli na Dunaju s skupino mladih prosilcev za azil brez spremstva. Bili so na enoletnem izobraževanju in

usposabljanju, ki je zajemalo jezikovno izobraževanje, poklicno usmerjanje, pridobivanje delovnih izkušenj, socialno podporo in informacijsko in komunikacijsko tehnologijo. Poleg učenja jezika je bil glavni cilj programa usmeriti mlade prosilce, da bi imeli v primeru odobritve azila lažji dostop do trga delovne sile.

Naša naloga je bila filmsko dokumentirati du-najski modul raziskave EPIMA. Predlagali smo, da bi sodelujoči v raziskavi tudi sami aktivno sodelovali pri snemanju in se tako naučili osnov medijske produkcije. Namen integracije ciljne skupine pri izdelavi dokumentarnega filma je bil tudi ta, da bi se okrepila njihova identifikacija s projektom.

USTVARJANJE POETIČNE TEME

Bistveno je bilo začeti s poetično temo, to je, temo, ki spodbuja kreativnost in refleksijo. Oblikovati smo morali skupni kontekst vsebine in asociacij, ki bi spodbudil sodelujoče k ustvarjanju, hkrati pa presegel različna kulturna ozadja posameznikov in deloval kot skupni imenovalac za diskusijo.

Pomemben element ustvarjanja prostora za pripovedovanje zgodb je bilo delo z malo opreme. Za uspešno diskusijo mora med obdelavo materiala in nadaljnjo refleksijo preteči čim manj časa.

Ker sem v mladosti živel v Afriki, tudi sam zelo dobro poznam različne vidike migracije. Različni predmeti in zgodbe (pogosto zelo subtilne narave) nenadoma obudijo nepričakovana občutja in misli do doma, družine, znanih vonjev ter vzbudijo domotožje. Občutje izgube znanega ne pozna kulturnih meja in je skupen vsem. Zato sem povprašal sodelujoče po takih predmetih in občutkih ter hkrati z njimi podelil svojo zgodbo preseljevanja in s tem povezanega doživljanja.

Omeniti moramo, da se na začetku projekta sodelujoči niso poznali in so se lahko zaradi različnih maternih jezikov sporazumevali le v polomljeni nemščini. Vprašanje je bilo: Kaj je dom? So to predmeti, ki nas spomnijo nanj? So to zgodbe, ki govorijo o njem?

PROCES PRIPOVEDOVANJA ZGODBE

Vsi imamo talismane, predmete, ki smo jih prinesli s seboj in nas spominjajo na domovino. Zaprošil sem sodelujoče, naj prinesejo take

predmete s seboj in podelijo svoje zgodbe z drugimi. Da bi se izognili nesporazumom glede ideje filma, so pomen talismanov obravnavali tudi pri urah nemščine. Tako so lahko dalj časa oblikovali svoje zgodbe, se naučili besed, ki so bile pomembne za njihovo pripoved, in se pripravili za naslednje srečanje.

Pri naslednjem srečanju sem imel s seboj le skener in projektor. Sodelujoči so prinesli svoje talismane in lahko smo se lotili pripovedovanja zgodb in diskusije. Preden je kdo začel pripovedovati svojo zgodbo, smo posneli predmete in jih projicirali na steno v realnem času. To je povzročilo nov način percepcije. Razpoke v fotografiji so nenadoma začele razvijati svojo zgodbo, vidne so bile podrobnosti na kovancih in lahko smo opazili podobnosti med različnimi kulturnimi krogi. Pojavila so se naključja – udeleženec iz Irana je na primer opazil arabsko pisavo na afriškem bankovcu, ki je lastnik prej sploh ni opazil. Poetični pogled na vsakdanje predmete je bila dobra spodbuda za delo. Poleg sproščanja vzdušja in spodbujanja pripovedovanja zgodb so predmeti dobili tudi povezovalno vlogo v obliki komunikacije znotraj kulturno pestre skupine. Po koncu intenzivnega dela sem jim pojasnil, kako nameravam nadaljevati. V postprodukciji bomo spremenili posnetke v premične animacije in kinematografske slike. Vmesna stopnja v produkciji je bila torej pretvorba talismanov v filmsko obliko, pri čemer niso sodelovali.

V drugem koraku produkcije smo pripravili modro ozadje, da bi posneli pripovedovanje zgodb na filmski trak. Na začetku drugega produkcijskega dne smo najprej predvajali animirane filme z njihovimi predmeti. Udeleženci seveda niso vedeli, kaj naj pričakujejo, zato so jih posnetki presenetili; bili so vir nadaljnjega navdiha. Gledano nazaj je ta vmesna stopnja postprodukcije v odsotnosti sodelujočih pomemben metodološki korak. Njihovi prispevki so pridobili vrednost (med dvema srečanjema jim je bilo nekaj dodano), to pa na ciljno skupino deluje kot krepitev moči in je hkrati kreativna spodbuda za nadaljnje delo.

V nadaljevanju sem pojasnil, kako deluje klasično snemanje z modrim ozadjem. Film, ki so ga videli, se bo odvijal na ozadju, ki ga nadomešča modra stena, udeleženci pa bodo kot miniaturni liki pripovedovali zgodbo svojega talismana. Za bolj realističen učinek bodo pripovedovalci kazali na predmete, ki jih v resnici ne bo, in jih podrobno opisovali.

Zaradi zanimanja udeležencev za opisani način snemanja se je ponudila priložnost za razlago nekaterih osnovnih vidikov komunikacijske tehnologije. Način dela smo primerjali s snemanjem vremenske napovedi. Kljub navdušenju so bili na začetku tudi zadržki. Vprašanje, kdo bo začel, se je razvilo v igro in izzvalo mnogo smeha. Že same priprave so zbudile precej zanimanja, a si je bilo treba vseeno vzeti čas, ohraniti igrivo ozračje in tako počasi preiti k snemanju. Ko so prvi pokazali pripravljenost za snemanje, je vsa skupina dobila poseben zagon, tako da se je neprijeten občutek zaradi snemanja in soočenja s kamero, ki je znana ovira pri dokumentarnih filmih, popolnoma izgubil.

PROCES USTVARJANJA FILMA

Ob koncu dneva smo sodelujočim povedali, da bomo oba posneta dela, animirane predmete in v studiu posnete spremljajoče zgodbe, združili. V nasprotju s pedagoškimi medijskimi pristopi, kjer so udeleženci aktivno vpleteni v ves proces produkcije, uporabljena metodologija zavestno predpostavlja le delno vključitev v dramaturgijo. Na ta način ohranimo pristen, deloma naiven prenos realnosti na filmski trak in dosežemo najintenzivnejše soočanje z lastnim svetom percepcije in komunikacije. Krepitev moči nastopi pri izmenjavi poetičnih svetov udeležencev, ki temeljijo na njihovih identitetah, česar ne bi mogli doseči s snemanjem realnosti ali z reprodukcijo realnosti udeležencev.

Za globalno medijsko družbo je značilna moč sestavljivih simbolnih svetov, ki se zlijejo v novo poetično obliko šele, ko se posamezni različni deli združijo v filmu. Osrednje izhodišče našega metodološkega pristopa je prav ustvarjanje te izkušnje in povezovanje ljudi s pomočjo eksperimentalne produkcije zgodb in čustvenega doživetja, ki jih težko posredujemo drugim.

Opisani primer ilustrira dramaturško kompozicijo v ciljni skupini mladih prosilcev za azil brez spremstva in pri tem upošteva njihovo čustveno stanje in odnos do življenjske situacije. Upamo, da podana razlaga jasno pokaže razliko med aktivno in pasivno rabo medijev, pri čemer je pasivna raba pretežno informativne narave. Prenos shranjenih informacij brez kompozitnega zlitja sam po sebi ne omogoča novih vpogledov.

METODA

Prijem zahteva sodelovanje med socialnimi delavci, ki so odprti za nove metode dela, in kreativnimi filmskimi ustvarjalci, ki nimajo predsodkov pri vzpostavljanju stikov s ciljno skupino. Menimo, da metoda ni namenjena kakšni posebni ciljni ali starostni skupini, vendar pri vsaki aplikaciji zahteva individualen in rahločuten dramaturški in kompozicijski koncept, osredotočen na ciljno skupino.

1. stopnja: ustvarjanje poetične teme. Na začetku procesa je treba dobro razbrati »uporabnike« v njihovem vsakdanjem življenju. Ustvarjanje dramaturške kompozicije mora biti tesno povezano s potrebami in interesi ciljne skupine.

2. stopnja: proces aktivne soudeležbe. V procesu igranja sebe člani ciljne skupine pridobijo samozavest in se naučijo, kako se lahko oprejo na biografske potenciale, ki so včasih skriti, in poiščejo alternativne rešitve. Proces temelji na izkustvenem učenju in ima tako individualno kot socialno vrednost. Udeleženci črpajo znanje iz svojih zgodb in drug od drugega v skupinski interakciji.

3. stopnja: produkcija in razmislek. Ciljne skupine niso v celoti vključene v proces medijske ali filmske produkcije. V nasprotju z običajnimi medijskimi pedagoškimi pristopi, kjer udeleženci sodelujejo v vseh fazah produkcije, se ta metoda osredotoči na vključitev ciljne skupine v dramaturgijo. Produkcija je le sredstvo za doseg cilja – zrcali občutja, doživetja, potenciale itn. Na koncu predstavimo rezultate, ciljno skupino pa spodbudimo k razmisleku o končnem izdelku in jo vključimo v diskusijo o različnih možnostih prenosa spoznanj v vsakdanje življenje.

Za konec želiva podariti, da ta metoda nima čudežnih učinkov. Je le ena izmed metod in kot pri vsaki je njen uspeh odvisen od zavzetosti klientov/akterjev in od odnosa socialnih delavcev in filmskih ustvarjalcev. Vseeno pa bi rada spodbudila k aplikaciji tega pristopa in nadaljnji razpravi o njegovih prednostih in slabostih.

Maria Anastasiadis
Paul Weihs

Prevedli Nina Stropnik in Lidija Kunič

VIRI

- BÖHNISCH, L. (1999), *Sozialpädagogik der Lebensalter*. Weinheim und München: Juventa.
- NIESYTO, H. (ur.) (2001), *Selbstausdruck mit Medien: Eigenproduktion mit Medien als Gegenstand der Kindheits- und Jugendforschung*. München: KOPÄD Verlag.
- WILLIAMS, S., SEED, J., MWAU, A. (1994), *Oxfam Gender Training Manual*. Oxford: Oxfam.

PROJEKTA

- Sindbad. Ein Jahr auf hoher See. Eine partizipative Videodokumentation erstellt von den TeilnehmerInnen des EQUAL – Projektes EPIMA. Gefördert aus den Mitteln des BMWA und ESF. Konzept und Produktion rewalk.net. Wien 2005.
- Reflect. Empowerment durch mediale Inszenierung. Konzept für das EQUAL – Projekt U-Turn. Erfahrung wertschätzen, Wertschätzung erfahren. Gefördert aus den Mitteln des BMWA und ESF. Unveröffentlichtes Dokument Wien 2005.

SKUPINSKO DELO Z MLADOSTNIKI

NOVI KONCEPTI ALI LE NOV BESEDNJAK?

KONCEPTUALNA IZHODIŠČA

Ideja raznolikosti in pluralnosti je danes zelo razširjena, zato je za socialno delo zagotovo izziv prevzemati akcije in načine dela, ki zahtevajo odprto mišljenje in sodelovanje z ljudmi. Ko govorimo o odprtosti, takoj pomislimo na skupnostni pristop v socialnem delu, na sodelovanje z ljudmi v njihovem neposrednem življenjskem okolju, na najvišjo stopnjo participacije in vpletenosti uporabnikov (Žnidarec Demšar 2003). Skupnostna usmeritev v socialnem delu lahko prispeva k reševanju kompleksnih težav posameznikov, skupin in skupnosti. Ljudem hkrati omogoča, da izboljšajo kakovost svojih življenj in pridobijo vpliv na procese, ki nanje učinkujejo. Ta usmeritev socialnega dela je pomembno izhodišče prav na področju dela z otroki in mladostniki (*ibid.*).

Da bi lahko rekli kaj utemeljenega o tem, kako nov čas vpliva na mlade, »moramo poznati več kot le svoje strahove in mnenja v zvezi z mladimi« (Kern, Žnidarec Demšar 2002). Treba je upoštevati informacije iz prve roke, torej to, kar mladi povedo o sebi, o svojem doživljanju sveta. Tako lažje oz. razumneje določimo mesto lastnega delovanja.

Zato se mi zdi sodelovanje z mladimi zelo pomembno. Sodelovanje, ki omogoča mladostniku tako razviti kot razširiti formalno in neformalno mrežo, kot tudi sodelovanje, ki omogoči mladostniku spreminjanje v povezavi z njegovim okoljem, ki temelji na odprtem mišljenju, participaciji in udeležnosti (Medvešek 2004). Ena izmed ustvarjalnih možnosti je skupinsko delo z mladimi.

Kot poudarja Stritih (1992), je za razumevanje današnjih oblik in metod skupinskega dela potrebno vsaj skopo poznavanje zgodovine oz. okoliščin, v katerih se je skupinsko delo razvijalo. Zgodovino skupinskega dela v Sloveniji poskuša

avtor zaokrožiti v delu *Uporaba metod skupinskega dela v vzgoji, prevzgoji in terapiji* (1980), kjer ugotavlja, da se je tematika skupinske dinamike in skupinskega dela v učnih programih naših visokih in višjih šol pojavila šele v začetku šestdesetih let, se pravi kakšnih petnajst let po tistem, ko so bile te metode v svetu že množično uporabljene.

V starejšem delu Stritih (1980) navaja, da je za razvoj skupinskega dela v Sloveniji prelomno leto 1967, ko je inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani organiziral prvi izkustveni seminar skupinskega dela pod vodstvom dunajskega psihologa Otta Wilferta. Udeležili so se ga pet pedagogov, trije psihologi in socialna delavka. Leta 1968 je bil organiziran prvi trening skupinskega dela z domačimi strokovnjaki. Seminar je obsegal približno 25 ur pogovorov v mali skupini. V začetni fazi je precejšna pozornost posvečena neozaveščenim hierarhičnim pričakovanjem članov in ambivalenci do avtoritete, pozneje pa je več pozornosti posvečene načinom komuniciranja in delovanju povratnih informacij. Do konca seminarja tako dobijo člani poleg osnovnih izkušenj skupinskega procesa in spoznanj o načinu pospeševanja potencialov skupine tudi nekaj izkustev o sebi in o nezavednih pričakovanjih, ki jih vnašajo v skupino.

Mesec (2003) ugotavlja, da se je v poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih po vzoru drugih držav pri delu sodelavcev višje šole za socialne delavce z mentorji in člani mladinskih klubov razvil socialnopedagoški vidik, ki je obsegal zlasti mentorsko delo z mladino. Za cilj dela z mladimi so tedaj opredelili polno uveljavitev položaja mladine kot samoupravnega subjekta in usposobitev mladih za uveljavljanje svojih interesov v okoljih, kjer živijo, na način samoupravnega dogovarjanja. Povedano drugače, za cilj tega dela so postavili emancipacijo mladih.

Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani je pričel aplikativno raziskovalno delo na tem področju leta 1974. V tem okviru so izvedli akcijski in raziskovalni program terapevtske kolonije za otroke s psihosocialnimi in psihosomatskimi motnjami – Rakitna 1975 (Stritih 1978).

Mesec (2003) navaja, da je bila po prvi terapevtski koloniji na Rakitni leta 1975 organizirana še ena leta 1976 in dve na Pohorju, leta 1976 in 1979. V vse te kolonije so bili vključeni otroci z motnjami vedenja in osebnosti, s katerimi so delali nepoklicni prostovoljni vzgojitelji, študenti in dijaki pod strokovnim vodstvom. Vse kolonije so temeljile na enakih načelih, imele so enake smotre in uporabljale enake metode kot prva na Rakitni. Druga kolonija na Rakitni in prva na Pohorju (obe v letu 1976) sta bili izvedeni v okviru akcijskoraziskovalnega projekta »Prostovoljno preventivno in socialnoterapevtsko delo z otroki« (nosilec B. Stritih), tretja pa ni bila vključena v noben raziskovalni projekt.

V letu 1976 je bil v okviru drugega dela projekta »Nepoklicno, prostovoljno, preventivno socialno terapevtsko delo z otroki in mladino« (nosilec B. Stritih) izveden akcijskoraziskovalni projekt »Skupinsko učno-terapevtsko delo z učenci s specifičnimi težavami«, v letih 1977–1980 pa so delali s taborniki v okviru projekta Štepanjsko naselje (*ibid.*).

V februarju 1981 je bil na višji šoli za socialne delavce organiziran seminar skupinske dinamike (*sensitivity training*). Tako so začeli delati tudi v mladinskem klubu v Šiški. Akcijo so začeli brez togo začrtanih smernic, šele po določenem času so dopolnili koncept dela (Dragoš, Poštrak 1984). V letu 1984 so potekale Mladinske delovne akcije.

NAMEN RAZISKAVE

Z ugotovitvami raziskave sem poskušala odgovoriti na vprašanje, ali socialno delo šele danes uporablja parcipatorno-konstruktivistično prakso in krepitev moči na področju dela z mladimi ali pa lahko prepoznamo podobne načine oz. značilnosti skupinskega dela z mladimi že v obdobju 1975–1985, ko je v Sloveniji skupnostno in skupinsko delo z mladimi še posebej zaživel. S primerjalno raziskavo sem želela prepoznati načine in koncepte skupinskega dela z mladimi,

ki prevladujejo v tistem obdobju, in jih primerjati z današnjimi, ki sem jih povzela iz raziskave »Pomen socialnega dela pri sodelovanju z mladostniki v skupini« iz leta 2004.

METODOLOGIJA

Raziskava je bila kvalitativna in primerjalna. Podrobne izpiske iz poročil, zapisov raziskav in projektov v obdobju 1975–1985 sem obdelala kvalitativno. Uporabila sem postopek kodiranja; gradivo sem uredila in določila enote kodiranja. Sledilo je odprto kodiranje, prosto pripisovanje pojmov. Sorodne pojme sem združila v kategorije. V pomoč mi je bil kriterij, ki sem ga definirala že v začetku raziskave. Rezultate sem nato primerjala z rezultati raziskave iz leta 2004. Ugotavljala sem razlike in podobnosti v vodenju skupine mladostnikov, procesu skupinske dinamike, uporabi perspektive moči in metodičnih načel socialnega dela, raziskovanju uporabe socialnodelovnega odnosa, pridruževanja skupini, preokvirjanja in soustvarjanja razumevanja in dogovora. Še zlasti me je zanimal jezik socialnega dela.

BISTVENE UGOTOVITVE

Zdi se, da se koncepti socialnega dela pri skupinskem delu z mladostniki bistveno ne spreminjajo, le drugače jih poimenujemo.

V okviru procesa dela in skupinske dinamike se kljub drugačnemu poimenovanju faz skupinski proces in dinamika v skupini bistveno ne spreminjata. Otroci in mladostniki tako v letih 1975–1985 kot leta 2004 iz »začetnega stanja množice« oz. negovanja po Southgateu, kjer so v ospredju potrebe posameznika in spoznavanje, postanejo »skupina« tako, da gredo najprej skozi fazo, ki bi jo poimenovali kriza, kaos. Tej sledi »izboljšanje« (faza sproščanja), zrelost skupine. Pomembno je opažanje, da skupina potrebuje določen čas in da je potrebna potrpežljiva vztrajnost voditelja.

Voditelj je pomemben člen v skupinskem delu. V obdobju 1975–1985 so ga imenovali skupinovodja, pri tabornikih vodnik (kar se uporablja še danes). Naloge vodje ostajajo enake. Pomembna se je pokazala skrb voditelja za vključitev vseh, za dobro počutje članov, torej emocionalno vodenje, organizacijske naloge, mobiliziranje, animiranje,

vodenje organizacije in produkcije. Od začetne potrebe skupine po konkretnih rešitvah, navodilih in sklepih voditelja se njegova vloga zmanjša na koordiniranje in usmerjanje. Po določenem času začne skupina delovati kot celota in voditelj postane enakopravni član skupine. Voditelj vodi osebno, a ni vsevedoči, se ne kaže močnejšega, je pa zgled, ki olajša učenje socialnih veščin in sodelovanje skupine.

Demokratični način vodenja se v obeh obdobjih kaže kot prava pot, vendar je treba do njega šele priti. Avtoritarno vodenje je v začetku skupinskega procesa za člane najudobnejše. Ko pa se odnos spremeni, se je v letih 1975–1985 pojavil odpor članov do sodelovanja, v letu 2004 pa mladi svojega vpliva niso znali izkoristiti. Ugotavljam, da so otroci in mladi še danes usmerjeni v avtoritaren način dela. Že Lewin (po Stritih 1992) je v svojih raziskavah primerjal vpliv demokratičnega in avtoritarnega vodenja šolarjev. Ugotovil je, da je mogoče avtorski način posamezniku vsiliti, demokratičnega pa se mora naučiti. Za demokracijo in samoiniciativnost mladih je potreben čas. Mladi bodo aktualizirali svoj vpliv, če bodo zaupali v svoje vire moči.

Perspektiva moči se pokaže kot pomemben koncept dela. V obdobju 1975–1985 so bili usmerjeni v »krepitev moči« mladostnikov in v njihovo »samozaupanje o svojih zmoglostih«, v letu 2004 so mladostniki usmerjeni v iskanje in aktiviranje virov moči zase in za druge, pri čemer postanejo zelo uspešni. V skupini se v obeh obdobjih pokaže pomembnost vrstnikov. Po zapisih sklepam, da gre za povezovanje kot dodajanje moči (mladi povečajo svojo moč, če se povežejo z vrstniki, ki imajo podobne probleme, in tako odkrivajo nove strategije, uvidijo, kako probleme rešujejo drugi), ki se v moji raziskavi (2004) pokaže pri večini članov kot uspešno.

Načine ravnanja socialnih delavcev v smeri metodskih načel so uporabili že v letih 1975–1985. »Razvijanje in pospeševanje stikov na vseh ravneh in v vseh smereh« bi lahko razumeli kot Lüssijevo načelo kontakta. V tem obdobju sem prepoznala tudi uporabo načela instrumentalne definicije problema (udeleženi v problemu postanejo udeleženi v rešitvi), ki se je v moji raziskavi (2004) pokazala pomembna skozi ves proces, enako kakor načelo pogajanja z interpozicijo, ki omogoča razkrivanje in predelovanje konfliktov, iskanje sporazuma in dogovora. Pisali so, da je cela skupina pomagala oz. reševala probleme posameznika; v tem sem

prepoznala načelo sodelovanja. V raziskavi iz leta 2004 so se metodična načela pokazala kot najpomembnejša sestavina mojega dela skozi vse faze; prav tako so se kazala kot pomembna v obdobju 1975–1985. Žal pa za proučevanje procesa na odnosni ravni niso razvili posebnih raziskovalnih postopkov in instrumentov, zato v poročilih ni veliko podatkov, iz katerih bi se dalo razbrati, kako je potekal skupinski proces, katera metodična načela so še uporabljali in kako so skrbeli za socialnodelovni odnos.

Pomemben je tudi princip tu in sedaj, saj omejitve in reševanje problemov v obeh obdobjih izhajajo iz relativnih zahtev situacije. Mladi so tako v obdobju 1975–1985 kakor leta 2004 pripravljeni sodelovati v skupinah, kjer ni paternalistične drže (»kjer ni paternalističnega odnosa starejših avtoritet«, kot zapišejo v obdobju 1975–1985) do mladih, kjer ni direktivnega vodenja in storilnostne naravnosti, temveč sodelovanje temelji na odkritem izražanju stališč, participaciji in soustvarjanju. Tudi v obdobju 1975–1985 so v okviru socialnodelovnega odnosa spodbujali pobude mladih z vabilom k sodelovanju.

K soustvarjanju razumevanja in dogovora v obdobju 1975–1985 prispeva »dvosmerna komunikacija« namesto tradicionalne enosmerne med odraslim in otrokom. V letu 2004 so pglavitni *feedback*, povzemanje, preverjanje, strinjanje in nestrinjanje.

Mladim se pridružujemo s temami, ki izhajajo iz njihovih potreb oz. so prilagojene njihovi starosti. V letih 1975–1985 in v letu 2004 so teme podobne: spolnost, ljubezen, zaupanje, odnosi. V letu 2004 se pokaže pomembna uporaba jezika in simbolov mladih v okviru pridruževanja mladim, v letih 1975–1985 pa o tem ni zapisov.

SKLEP

Cilj iz obdobja 1975–1985, opredeljen kot »uveljavitev položaja mladine kot samoupravnega subjekta oz. vzgoja za samoupravljanje«, je še danes podoben, a poimenovan kot participacija mladih, aktualiziranje vpliva mladih oz. krepitev avtonomije mladih. Ugotavljam, da se delo z mladostniki v vseh teh letih v skupini ni bistveno spremenilo. Koncept perspektive moči oz. načine krepitev moči so uporabljali že nekoč. Takrat so, kot pravijo, krepili (»jačali«) moč. Ravnanja socialnega delavca niso poimenovali z metodičnimi

načeli, a so se vseeno pokazala pomembna. Za socialnodelovni odnos (ki ni poimenovan) so skrbeli z metodičnim principom tukaj in zdaj, s skrbjo, ki je enaka skrbi za odprt prostor. Mladostnike so že nekoč zanimali spolnost, pogovor o ljubezni, zaupanju. 20 let pozneje, ko svet drvi naprej, težave in potrebe mladostnikov ostajajo podobne. Smer demokratičnega vodenja se potrjuje že v obdobju 1975–1985. Ni pomembno, ali bi mlade radi vzgojili za samoupravno odločanje ali krepili njihovo avtonomijo; če bomo skrbeli tako za emocionalno vodenje kot za vodenje organizacije in produkcije in se zavedali, da nismo vsevedoči, če bomo upoštevali *feedback*, skrbeli za dvosmerno komunikacijo, bomo dober zgled za posnemanje. Mladi so danes še vedno navajeni na avtoritativnost. Kot že v obdobju 1975–1985 tudi v letu 2004 potrebujejo določen čas, a z vztrajanjem smo jim omogočili, da so začeli sodelovati, se dogovarjati, samoorganizirati, komunicirati. Ugotavljam, da so vsi ti koncepti nujni in uporabni za delo z mladimi, čeprav imajo v zgodovini različna imena.

Tanja Medvešek

VIRI

- DRAGOŠ, S., POŠTRAK, M. (1984), Prostovoljno delo v mladinskem klubu v Šiški. V: MESEC, B. (ur.), *Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti: Zbornik strokovnih razprav*. Ljubljana: VŠSD.
- KERN, B., ŽNIDAREC DEMŠAR, S. (2002), *Evalvacija projektov dela z mladino v mestni občini Ljubljana: Raziskovalni projekt*. Ljubljana: MOL.
- MEDVEŠEK, T. (2004), *Pomen socialnega dela pri sodelovanju z mladostniki v skupini*. Ljubljana: FSD (diplomska naloga).
- MESEC, B. (2003), *Od Rakitne do ploščadi: Akcijskoraziskovalni projekti prostovoljnega socialnoterapevtskega dela z otroki in mladino v Sloveniji v letih od 1975 do 1980*. Ljubljana: FSD (neobjavljeno).
- STRITIH, B. (1978), Predlog akcijsko raziskovalne naloge »Prostovoljno preventivno in socialno terapevtsko delo z otroci«. V: KOS, A., POGAČNIK, R. (ur.), *Nepoklicno prostovoljno delo pri varstvu duševnega zdravja*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
- (1980), Uporaba metod skupinskega dela v vzgoji, prevzgoji in terapiji. V: Stritih, B. (nosilec), *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: VŠSD.
- (1992), *Skupinsko delo v procesih psihosocialne pomoči: Razvijanje obravnavnega modela in sistemsko-teoretska analiza*. Ljubljana: FF (doktorska disertacija).
- ŽNIDAREC DEMŠAR, S. (2003), *Metode socialnega dela z mladimi*. Ljubljana: FSD (delovno študijsko gradivo).

OD DEKLARATIVNEGA H KONKRETNEMU PROBLEMI PRI UVELJAVLJANJU PLURALIZMA SOCIALNO-VARSTVENIH STORITEV

Sistemske in zakonske okvire (nacionalni program socialnega varstva, zakon o socialnem varstvu, razpisi koncesij, razpisi preventivnih in drugih socialnih programov itn.) so v zadnjih nekaj letih sicer zagotovili pogoje za delovanje nevladnih uporabniških organizacij kot neposrednih izvajalk socialnovarstvenih storitev. V praksi pa država postavlja vse več prezahtevnih pogojev, ki tem organizacijam grenijo vsakodnevno delovanje in načrtovanje prihodnosti. Zato mnoge ne razmišljajo niti o nadaljevanju koncesijskih programov in storitev, kaj šele da bi se odločale za pridobivanje novih koncesij. Naj to trditev konkretiziram.

Zakon o socialnem varstvu iz leta 1992 je med drugim opredelil tudi invalidske organizacije kot izvajalke posebnih socialnih programov in storitev, nevladnemu in zasebnemu sektorju pa omogočil vključitev med izvajalcem na področju socialnega varstva. Dejansko pa so se začele prve koncesije za področje socialnega varstva podeljevati šele leta 1998. Nato se je postopoma povečevalo število dodeljenih koncesij tako nevladnim organizacijam kot tudi zasebnikom.

Novi zakon o socialnem varstvu iz leta 2004 se je zelo podrobno lotil koncesij in veliko členov posvetil pogojem, ki jih mora izpolnjevati koncesionar, da sploh lahko kandidira na razpisu za pridobitev koncesije. Med njimi so med največjimi zalogaji zagotovitev vseh prostorskih oz. investicijskih in brezhibnih finančnih pogojev, za katere mora koncesionar sam zagotoviti vsa sredstva. Še več prostora je namenjenega preverjanju, strokovnemu, upravnemu in finančnemu nadzoru. Začetna investicija in nadaljnja vlaganja so koncesionarjev problem, ki jih država tudi po pridobljeni koncesiji ne vrne ali nadomesti (v nasprotju z investicijami javnih zavodov). Tudi plačila za zunanje neodvisno revizijsko finančno poročilo ne, ki stane koncesionarja kar milijon tolarjev.

V praksi se torej koncesionarji srečujemo s številnimi problemi. Lahko bi celo rekli, da država diskriminira nevladni in zasebni sektor v primerjavi z javnimi zavodi, kar ima za posledico tudi diskriminacijo uporabnikov, saj ne omogoča dejanske izbire in dostopa do različnih storitev.

Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 je opredelil nekaj dobrih usmeritev in ciljev (pluralizacija programov in izvajalcev, decentralizacija, odločilna vloga uporabnikov in s tem zagotovitev večje kakovosti življenja po njihovi izbiri itn.).

Toda ali lahko v imenu količinskih ciljev odredimo uporabniku pravico do konkretne storitve? Na primer, 35-odstotna pokritost potreb populacije odraslih duševno in telesno prizadetih oseb po dnevnem varstvu, storitvi varstveno-delovnih centrov in institucionalnem varstvu je formalna ovira, da v teh okoljih ne podeljujejo novih koncesij. Odstotek nepokritosti v občini je eden od kriterijev za število dodatnih točk pri razpisu, pri čemer ne razlikujejo med urbani in ruralnimi okolji (slednji so bistveno manj poseljeni, imajo drugačen način življenja in dela in zato bistveno manj potreb po storitvah VDC in institucionalnega varstva). V zvezi Sonček menimo, da gre pri tem za kršenje pravice do enakih možnosti in drugih pravic uporabnikov. Žal je pristojno ministrstvo celo za predlog resolucije o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010 obdržalo kar isti odstotek zajetosti populacije za obe storitvi.

Nekaj podobnega je pravilnik o tehničnih pogojih za izvajanje socialnovarstvenih storitev vodenja, varstva, zaposlitve pod posebnimi pogoji in za izvajanje institucionalnega varstva uporabnikov te storitve. Pravilnik je sicer nastal kot temelj za projektiranje novih objektov na tem področju (VDC in bivalnih skupnosti), a je v celoti pisan na

kožo velikih centrov, velikih institucij in skupnosti (za majhne centre in skupnosti je premalo fleksibilen in izrazito prezahteven), v katerih prevladuje medicinski ali pedagoški model obravnave. Zato zahteva veliko posebnih »strokovnih« elementov, npr. sobo za pomirjanje in ločene sanitarne in garderobne prostore za osebje. Ločevanje sanitarij in garderob po spolu in statusu je ne samo izredno zahteven pogoj za bodočega koncesionarja ali izvajalca z majhnim številom uporabnikov (npr. štiri stranišča za osem uporabnikov), temveč je tudi etično popolnoma nesprejemljiv za ustanove, ki temeljijo na načelih enakih možnosti, enakopravnosti in spoštovanja človekovih pravic. Pravilnik je tudi premalo fleksibilen glede specifičnih potreb uporabnikov glede na njihove intelektualne, fizične, senzorne in druge posebnosti. Povrh je v njem vrsta pogojev, ki po naši oceni povsem po nepotrebnem obremenjujejo majhne izvajalce, kot so prostori za pralnico, kurilnico, soba za vzdrževalca in podobno. Nekatera določila pa so celo v nasprotju z načeli normalizacije in nediskriminacije – določa širše okolje oziroma makro lokacijo, ne upošteva pa značilnosti okolja, v katerem se objekt nahaja (urbano ali ruralno okolje), in ne določa kriterijev za njihovo preverjanje. Bistveno boljša rešitev je določitev zgolj minimalnih pogojev, standardov in normativov, ki jih morajo zagotavljati vsi izvajalci socialnovarstvenih storitev (posebej so lahko določeni standardi in normativi, ki jih morajo zagotavljati novi objekti tako velikih zavodov kot izvajalcev z majhnim številom uporabnikov oziroma koncesionarjev).

Zato se postavlja vprašanje, kaj je prava kakovost storitve ali programa. Je »dobra kakovost socialnega varstva« nadstandarden objekt, ki ga v marsikateri javni instituciji ne morejo zagotoviti (npr. v zdravstvu), ali kakovost strokovnega in drugega dela po meri uporabnika in možnost izbire med različnimi programi in izvajalci?

Spremembe in dopolnitve pravilnika se menda v teh dneh že pripravljajo in bodo menda »v največji možni meri upoštevale tudi predloge in pobude Zveze Sonček«, kakšne pa bodo dejanske spremembe, bomo kmalu videli.

Izvirni greh je seveda pri sistemski in zakonski regulativi. Ustava in zakoni še določajo pravice posameznika; nacionalni program in izvedeni akti, zlasti pravilniki, normativi in standardi, konkretna navodila, razpisi koncesij in drugi ukrepi, pa žal izhajajo iz potreb institucij in z ukrepi ščitijo njihove interese.

In zdaj še o naši organizaciji.

Zveza Sonček je nevladna, neprofitna invalidska organizacija. Programe in storitve na področju socialnega varstva izvaja na podlagi koncesijske pogodbe s pristojnim ministrstvom. S svojim poslanstvom, vizijo, cilji in z motom »Sonček – eden za vse« se zavzema za enake možnosti vseh, ne glede na njihove telesne ali intelektualne sposobnosti, za življenje po svoji predstavi v sožitju z drugimi prebivalci.

Vrednote, ki jih sprejema, njihovo uresničevanje v praksi in strategije oz. strateške naloge, ki jih je doslej izvajala za uresničevanje izbranih ciljev (spreminjanje javnega mnenja in kulture, spremembe zakonskega okolja in sistema pomoči, organiziranje storitev, pridobivanje prostorskih in kadrovskih možnosti itn.), so se v preteklih štirih letih v veliki meri uresničile.

Danes je zveza Sonček po naši oceni sodobna nevladna organizacija in pomembna izvajalka socialnih storitev za odrasle s cerebralno paralizo in drugimi invalidnostmi. Ima 13 centrov Sonček po različnih območjih Slovenije, 10 enot varstvenodelovnega centra s 122 uporabniki in 12 bivalnih enot s 36 uporabniki na šestih lokacijah.

Vendar se vse bolj sprašujemo, kako ob vse večjem pritisku države (pa tudi drugih izvajalcev) k izenačevanju programov, standardov in normativov še lahko zagotavljamo možnost izbire za uporabnike, kako v Sloveniji dejansko izvajamo pluralizem storitev in programov in druge deklarativne cilje in usmeritve dosedanjih strateških dokumentov na področju socialnega varstva.

Menimo, da je treba v novem nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010 in s spremembami zakona o socialnem varstvu in podzakonskih aktov zagotoviti, da bodo lahko potrebe in interesi uporabnikov socialnovarstvenih storitev tudi dejansko uresničene.

Rešitev vidimo v neposrednem osebnem financiranju, ki ga ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve z že nekaj let načrtovanim zakonom o izenačevanju možnosti invalidov napoveduje, dejansko pa razen še ne dokončane raziskovalne naloge fakultete za socialno delo in MDDSZ v tej smeri še ni bilo nič narejeno. Izjema je morda uvedba pravice odrasle (zaenkrat samo težko telesno in duševno prizadete) osebe do družinskega pomočnika po njeni izbiri. Toda to je dejansko bolj reševanje problema brezposelnosti, pri čemer niti ni zagotovljena socialna varnost družinskega pomočnika.

Naj sklenem. Tako za javni kakor za zasebni sektor je dovolj dela, dovolj izzivov in dovolj uporabnikov. Vendar s pogojem, da država (pristojno ministrstvo) tudi v praksi izvaja deklarativno usmeritev v novem nacionalnem programu, da spodbuja pluralnost izvajalcev in vstopanje novih izvajalcev socialnega varstva in poenostavi pogoje in postopke.

Danijela Jelka Bratec

VIRI

Zakon o socialnem varstvu. *Ur. l. RS*, 54/1992, 36/2004 (uradno in prečiščeno besedilo).

Pravilnik o koncesijah na področju socialnega varstva. *Ur. l. RS*, 72/ 1997, 57/1999, 54/2001, 21/2003, 2/2004.

Pravilnik o tehničnih pogojih za izvajanje socialno varstvene storitve vodenja, varstva ter zaposlitve pod posebnimi pogoji ter izvajanje institucionalnega varstva uporabnikov te storitve. *Ur. l. RS*, 101/2000.

Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 (NPSV). *Ur. l. RS*, 31/2000

Predlog resolucije o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010. www.zdruzenjeobcin.si/dokumenti/doku277.doc (5. 6. 2006).

PLAKAT

»LAHKO KRIČIM, SAJ ME NE SLIŠITA«

IZZIVI IN PROBLEMI GLUHIH STARŠEV

Predstavljena je obravnava družine gluhih staršev v okviru storitve »pomoč družini za dom«. Izhodišče je pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (v nadaljevanju pravilnik), obravnava družine je opisana kronološko po vrstnem redu srečanj, vsakemu srečanju pa sledi še razlaga oz. umestitev v teorijo.

OPIS STORITVE IN PREDSTAVITEV KONCEPTA

Pravilnik v členu 5a določa: »Pomoč družini za dom obsega: strokovno svetovanje in pomoč pri urejanju odnosov med družinskimi člani, strokovno svetovanje in pomoč pri skrbi za otroke in usposabljanje družine za opravljanje njene vsakdanje vloge.«

Gre torej za obravnavo družine kot celote in njenih najglobljih čustvenih vzorcev odnosov, ki pripeljejo do raznovrstnih patologij. Posameznik, ki v družini razvije nefunkcionalnost je odraz celotne družine. Tako je lahko svetovanje oz. terapija usmerjena v pomoč pri opravljanju starševske funkcije, razmejevanju med zakonskim odnosom in starševskim odnosom, urejanju odnosov med družinskimi člani in usposabljanje družine, da opravlja svoje vsakodnevne naloge. Da pa bil lahko to dosegli, moramo omogočiti družini, da spremeni vzorce odnosov, ki so družino in posamezne člane pripeljali v tisko oz. nefunkcionalnost, sicer se ti vzorci samo premestijo na drugo področje oz. se ponavljajo.

Pravilnik v členu 5b določa upravičence in pogoje za uporabo storitve: »Upravičenci do storitve so posamezniki in družine v primerih, ko socialne stiske in težave izhajajo iz neurejenih odnosov v družini in so rešljive le s spremembami v družini kot celoti, kadar družina išče strokovno svetovanje in pomoč pri skrbi za otroke, vendar

poznani vzorci vedenja in znanja družine ne zadoščajo za odpravljanje težav, ter v primerih, ko socialne stiske dveh ali več družinskih članov za zagotovitev normalnih pogojev za obstanek in razvoj družine zahtevajo trajnejšo podporo in vodenje. Pogoj za uporabo storitve sta ocena, da so družinski člani motivirani za uresničevanje potrebnih sprememb v svojih socialnih vlogah, ter sprejem dogovora o sodelovanju.«

Za strokovnega delavca je velik izziv družina, katere člani niso motivirani za delo. V takem primeru lahko že priprava na vstop v storitev zahteva nekaj ur dela z družino.

Člani morajo biti pripravljeni na spremembe v svojih vlogah, zlasti starši, da sprejmejo in opravljajo starševsko vlogo, in otroci (mladostniki), da se soočijo s svojim odrasčanjem in sprejmejo odgovornost za svoje življenje.

Kot osnovno izhodišče za delo z družino je strokovna delavka uporabila odnosno-družinski model terapije, katerega osnovne smernice so:

- posameznik je vedno del sistema, v katerem vsak igra pomembno vlogo, ki nečemu oz. nekomu streže,
- posameznikova psihična struktura, ki je temelj za vse poznejše odnose, se izoblikuje na podlagi najzgodnejših odnosov,
- v odrasle, intimne odnose stopa človek s tistim, ki v sebi nosi podobne, komplementarne vsebine oz. s tistim, ki ga na podlagi afektivnega psihičnega konstrukta, ki je pri obeh enak, razume in se tudi sam ob njem čuti razumljenega,
- odnosi se odvijajo oz. čutenja prenašajo prek mehanizma projekcijske in introjekcijske identifikacije,
- boleče vsebine in z njimi povezani nefunkcionalni odnosi se prenašajo iz generacije v generacijo prek prisilnega ponavljanja,

- nerazrešena čutenja v družinskem sistemu iščejo razrešitev v naslednji generaciji,
- terapevtsko osnovno »orodje« je delo s kontratransferjem (sledi lastnim čutenjem in jih uporabi v odnosu s pacienti),
- družino razume kot sistem, kjer je treba integrirati intrapsihični, interpersonalni in sistemski vidik družine in njenih članov,
- obravnava je vedno usmerjena k prevzemanju odgovornosti za svoje čutenje in ravnanje (Gostečnik 2004).

POSTOPEK IZVAJANJA STORITVE DO VMESNE TIMSKE OBRAVNAVE

V nadaljevanju bomo spoznali družino, ki je vstopila v storitev in obravnavo, najprej pa se bomo seznanili s prvim delom storitve, kot jo opredeljuje pravilnik. Ta namreč v členu 5c določa, da prvi del storitve obsega »prepoznavanje socialnih stisk upravičencev in ostalih družinskih članov, strokovno oceno potreb in pričakovanj družine ter oceno možnosti, ki jih nudi družina«.

Družinsko socialno delavko je osnovna šola seznanila, da pri njihovem učencu, otroku gluhih staršev, ki obiskuje zadnji razred, vedno bolj izstopajo učne in vedenjske težave, in sicer pogosta neopravičena odsotnost, zamujanje k pouku, če učenec pride, pri pouku ne sodeluje, je nepripravljen in brez domačih nalog, ima zaničljiv odnos do učiteljev, nekajkrat je prišel v šolo opit.

Po prejetju te informacije je družinska socialna delavka pisno navezala stik s starši. Ti so po tolmaču izrazili prošnjo za pomoč. Tolmač se je zelo osebno angažiral, strokovni delavki je pripovedoval o dogodkih, ki jih je izvedel od staršev. Bil je jezen na otroka in zelo močno je izražal stisko staršev.

Napier in Whitaker (2002) pišeta, da je t. i. grešni kozel oz. identificirani pacient tisti član družine, ki s svojo simptomatiko nezavedno izraža dinamiko družinskih odnosov, bolečino, travmatično realnost družine. Pozornost družine je po navadi koncentrirana prav na grešnega kozla. Čeprav ta član družine najbolj izstopa, to ne sme zavesti strokovnega delavca, ki mora stalno obračati pozornost na vso družino in ne samo nanj. Tudi obravnava, ki zajame samo grešnega kozla, nima trajnejšega učinka. Gre namreč za to, da grešni kozel igra natančno tisto vlogo, ki jo zanj »napiše« družinski sistem.

Kompan Erzar (2003) ugotavlja, da moč družine vedno prevlada nad močjo posameznika, saj je njegova temeljna psihična struktura prepletena in zgrajena v družinskem sistemu.

Prav zato je obravnavanje družine kot celote edina smiselna pot do njenih posameznih članov. Po Napier in Whitaker (*op. cit.*) v obravnavi raziskujemo družino, odkrivamo strukturo, ton, vzorce odnosov – vse to je namreč globlje kot konkretni problem grešnega kozla. Smisel obravnave ni spremeniti grešnega kozla, temveč sistem.

V členu 5c pravilnik kot drugi del storitve opredeljuje »izmenjavo stališč strokovnih delavcev in članov družine o ponujeni storitvi, določitev uresničljivih ciljev ter sklenitev dogovora o oblikah pomoči, trajanju, sodelovanju in obveznostih udeležencev«.

Družinska socialna delavka je sklicala začetno timsko obravnavo. V tim sta bila poleg nje vključena strokovna delavca iz OŠ (razrednik, šolska svetovalna delavka) in vodja tima za družinsko svetovanje. Napisali so povzetek in skupni predlog za obliko pomoči družini.

Starši so bili nato s pomočjo tolmača seznanjeni s predlaganim načrtom pomoči in so se strinjali z njim.

Na naslednjem srečanju na centru za socialno delo so starši sklenili dogovor o zagotavljanju socialnovarstvene pomoči družini za dom s poudarkom na strokovnem svetovanju in pomoči pri skrbi za otroke. V dogovoru so opredeli oblike pomoči, trajanje, prioritete cilje in izvajalce storitve.

Pomen timskega, interdisciplinarnega dela razumemo kot delovanje sistema družine, kjer ima vsak član svoje mesto, vlogo in odgovornost. Prav in le v kontekstu različnih pogledov in mnenj lahko razumemo družino.

Tretji del storitve po pravilniku (člen 5c) obsega »izdelavo načrta pomoči, zlasti pa opredelitev področij, na katerih je potrebno delovati, določitev pogostosti, krajev in terminov srečanj, določitev prioritete in prevzetih obveznosti vseh sodelujočih«.

Po Napier in Whitaker (*op. cit.*) prvo srečanje z družino vedno postavi temelje oz. strukturo. Člani družine izkusijo, kako poteka srečanje, postavljena so tudi pravila (zaupnost, rednost prihajanja, točnost, potrebnost obveščanja v primeru nujne zadržanosti, čas za srečanje).

Pravila veljajo za vse, tudi za strokovnega delavca, ki med razgovorom ne more sprejemati drugih strank ali telefonskih klicev ipd.

Avtorja menita, da družina na prvem srečanju strokovnega delavca preskuša, koliko moči ima, in preverja, ali bo ta človek zmogel delati z njimi. Po prvem razgovoru naj člani družine odidejo vsaj z eno novo idejo.

V nadaljevanju so starši prihajali na razgovore k strokovni delavki, ki izvaja storitev pomoč družini za dom. Pri razgovorih je bila vedno prisotna tudi družinska socialna delavka.

Izvajanje dogovorov sodi po pravilniku (člen 5c) v četrti del storitve: »Strokovna delavca usposabljata družinske člane za njihov prispevek k obstoju, spreminjanju in razvoju družine. Spodbujata identifikacijo težav v odnosih in usmerjata družinske člane v progresivno reševanje konfliktov v družini, ter v njenih odnosih z okoljem. Strokovna delavca dajeta pri tem družini oporo.«

POTEK SREČANJ

Prvo srečanje: razgovor z obema staršema. Starša vidita, da potrebujeta pomoč, vendar na razmere v družini gledata različno. Mati je zelo obremenjena, skrbi jo, kako bo z otrokom, oče pa pravi, da otroku zaupa. Ženini pomisleki se mu zdijo pretirani.

Postavitev strukture je bila tukaj zlasti usmerjena k tolmaču, ki je nezavedno postal »novi« član družine. Prevel je vlogo »matere«, ki otrokoma (staršema) deli napotke, kaj se sme in česa ne.

Ob analizi dinamike čutenj pri materi prepoznamo strah in nemoč, ki ju še dodatno potencirajo tolmačevi komentarji. Oče še ni v stiku s svojimi občutki. Tolmač nezavedno prevzame vlogo kritika družine, kar staršev na tem mestu še ne moti, saj je edini, ki ju razume in prevaja njune misli, torej sta odvisna od njega. V tej vlogi se starša zelo dobro znajdetata, saj sta že vse svoje življenje odvisna od drugih ljudi (čeprav sta sama zelo funkcionalna, oba zaposlena, lastnika stanovanja, vedno urejena itn.).

Drugo srečanje: individualni razgovor strokovne delavke z otrokom na OŠ. Izkaže se, da je otrok jezen na vse, občutek ima, da se mu godi krivica, nihče ga ne razume, le družba mladostnikov, s katerimi se druži. Otroku zagotovi, da bo na naslednji razgovor prišel skupaj s starši.

Strokovna delavka se je odločila, da bo najprej sama govorila z otrokom. To bi lahko bila tudi napačna odločitev, saj bi lahko otrok s tem

dobil še več moči (ker je tako pomemben, da zahteva poseben pogovor). Na tak način bi tudi sama strokovna delavka sprejela določeno vlogo v sistemu. Njen razgovor z otrokom bi lahko razumeli kot še en odvzem kompetence staršem, ki so sicer odgovorni za to, da pripravijo otroka na vključitev v obravnavo.

Strokovna delavka se je za osebni razgovor odločila, ker je hotela v osebnem stiku najprej slišati, kako doživlja otrok (identifikacija problema), nato pa ga tudi motivirati za sodelovanje v obravnavi. Starše je strah v odnosu do otroka tako hromil, da mu tedaj še niso mogli postaviti zahteve, da mora priti na razgovor. Po drugi strani je bilo glede na otrokov način funkcioniranja nerealno pričakovati, da bo sam prepoznal smiselnost in potrebnost skupnega razgovora s starši.

Tretje srečanje: na CSD prideta starša brez otroka. Zlasti pri materi je čutiti veliko razočaranje nad otrokom. Vendar se starša o tem z otrokom ne pogovarjata. V razgovoru se izkaže, da starša nehote podpirata otroka v njegovemu ravnanju. Zaradi občutkov krivde, ker mu zaradi gluhoste ne moreta dati, kar bi mu lahko sicer, sta mu vedno popuščala, nista mu postavljala mej, hkrati pa sta mu nalagala obveznosti, ki so ga presegale. Tako je dobil moč in odgovornost, s katero ni znal in ni mogel ravnati.

Starša se v odnosu do otroka čutita kriva, ne dovolj dobra, nevredna, nesposobna starša. Svoje otroštvo in mladost sta preživela v zavodu oz. v rejniški družini. Ko se jima je rodil otrok, sta si obljubila, da mu bosta dala vse, česar sama nista imela. Kot drugačna otroka sta se sama v svojih prvotnih družinah večkrat počutila podobno, kot se doživljata sedaj kot starša. V želji, dati otroku vse, sta pozabila najpomembnejše – v ljubeči skrbi otroku dosledno postavljati meje in pravila ter mu nalagati odgovornosti, primerne njegovi starosti.

Četrto srečanje: starša ponovno prideta sama, vendar povesta, da imata občutek, da je otrok v zadnjem obdobju do njiju prijaznejši. Skozi razgovor smo odkrivali, kaj starša pričakujeta drug od drugega v odnosu do otroka. Mati si želi, da bi bil oče odločnejši in bolj strog (on tega noče, saj se boji, da bi bil potem otrok do njega nasilen). Ponovno se je izkazalo, da se oba starša bojita otroku postavljati pravila in meje.

Starša doživljata strah ob misli, da bi sinu postavila meje in pravila. Česa ju je strah? Od kod tako nezaupanje sebi v svoji starševski vlogi?

Odgovor na to vprašanje je treba iskati širše, globlje, v prvotnih družinah staršev.

Ferrari in Sussman (1987) pravita, da družina, ki se ji rodi otrok s posebnimi potrebami, »plača psihosocialno ceno«: kronično žalost, spremembe v družinskih odnosih, soočenje s posledicami stigmatizacije, obtoževanje »krivcev«, premagovanje drugih ovir do normalizacije, prizadeti načrti za prihodnost.

Če pogledamo na te procese z vidika otroka, se pravi, kakšno ceno plača otrok zaradi tega, ker starši predelujejo svojo stisko, lahko opazimo, da je žalosten, prestrašen, počuti se nezavarovanega, krivega, osramočenega, ponižanega in lahko je tudi jezen. S tem ne želimo krivde za otrokovo počutje pripisati staršem, pač pa opozoriti na odgovornost, ki jo imajo starši, da prepoznajo in predelajo svojo stisko, prevzamejo odgovornost za otrokovo in svoje življenje, da poiščejo predstavijo otroku lepoto, ki jo nosi v sebi, da ga opremijo z občutkom lastne vrednosti, samospoštovanjem in pozitivno samopodobo.

Četrto srečanje: na razgovor skupaj s staršema pride tudi otrok. Starša opažata, da mu koristi, če je oče do njega bolj dosleden, in to potrdi tudi otrok. Jasno namreč pove, da pričakuje od staršev odkrit odnos in zaupanje. Sledi pogovor o njegovem nasilju do očeta z zahtevo, da se to konča. Sicer pa otrok pove, da je posebno jezen na mamo, ker se z njim ne pogovarja in mu ne zaupa. Do svojega ravnanja (neprimerno obnašanje doma in v šoli, šolski neuspeh) ni kritičen, odgovornost sprejema le navidezno. Ko mu strokovna delavka ponudi možnost vključitve v program socialnopedagoške pomoči (učna pomoč), ponudbo sprejme, vendar sodelovanje opusti, takoj ko izvajalka stopnjuje zahteve.

Otrok hoče, potrebuje pravila, meje, jasnost v odnosu. Otrok hoče starše, ki pa se to bojijo biti. Otrok to nezavedno občuti in je jezen, kar odkrito pokaže do matere, jezen pa je tudi na očeta, saj je iz komunikacije med njima razbrati, da otrok očeta stalno ponižuje in žali. Ob jezi na mamo prepoznamo žalost, ker se otrok ne počuti vrednega njenega zaupanja. Hkrati pa ne prevzema odgovornosti, s čimer bi upravičil, da mu lahko zaupa.

Peto srečanje: na razgovoru so starši in otrok, ki se mu obeta šest popravnih izpitov. V razgovoru deluje leno, brezbrizno. Želel bi živeti sam, ne da bi mu kdo »težil«. Starša sta obupana. Otrok je do mame sovražen, z očetom ostaja v koaliciji.

Noče prevzeti odgovornosti za popravne izpite. V njihov odnos se vplete tolmač, ki začne otroku »soliti pamet«. V določenem delu srečanja začne kar sam voditi in usmerjati razgovor, zdi se, da bi rad tudi strokovnima delavkama delil nasvete in napotke, kako se dela s takim otrokom. Strokovna delavka mora ustaviti tolmača in ponovno razmejiti vloge in odgovornosti.

Celoten sistem, vključno s tolmačem, še kaže na nerazmejenost. Občutki preplavljajo vpletene, situacija deluje kaotično. Vendar tudi kaos teži k ravnovesju, ki ga tukaj vzdržuje vsak s svojim čutenjem in ravnanjem; mama je obupana, čeprav postaja tudi jezna. Oče ne čuti niti jeze niti obupa in ostaja kljub otrokovemu verbalnemu in fizičnemu nasilju z njim v koaliciji. Na tak način izničujeta mamo in njena prizadevanja po spremembi. Tolmač igra vlogo starša, ki kritizira in ponižuje svoje otroke.

Čemu rabi očetovo vedenje in čustvovanje? Zakaj oče ne more prevzeti polne odgovornosti? Del odgovora je gotovo v tem, da otrok obnavlja očetovo mladost, ki je bila zatrta v zavodu; nikoli mu ni bilo dano, da bi se sprostil in užival v družbi z vrstniki. Poleg tega očeta njegov oče zaradi gluhotе nikoli ni sprejel.

Medtem ko oče in otrok ščitita drug drugega pred materjo, se ta počuti odrinjeno iz družine, zato se v njej prebujajo občutja, povezana z njeno prvotno družino. Mati ni živela doma, ker ji starši niso mogli ponuditi tistega, kar je takrat potrebovala (strokovno obravnavo, stalno varstvo). V rejniški družini je bila sicer lepo sprejeta, kljub temu pa so ji ostali občutki, povezani s tem, da je odraščala brez domačih.

Šesto srečanje: navzoči so starši in otrok, ki ni naredil nobenega izpita. Je popolnoma brezbrizen. Ko razmišljajo, kaj otroku omogoča tak način funkcioniranja, otrok izrazi odkrito sovražnost do matere, ker mu »teži«, spravlja pa se tudi na očeta. Mama je pretresena in ob očetovi brezbrizni reakciji zapusti prostor. Oče nekaj trenutkov nemočno sedi in strmi predse, otrok pa se v kotu škodoželjno smeji. Tedaj se oče zbere, vstane, gre po ženo in čez čas skupaj prideta nazaj. Razgovor se nadaljuje s predelavo nastale situacije, da bi vzpostavili vsaj minimalno strukturo. Starši so usmerjeni k skrbi in odgovornosti za svoj medsebojni odnos in za otroka, otrok pa k skrbi in odgovornosti za svoj (ne)uspeh. Starši (oče?) na tem mestu še ne zmorejo reči otroku, da je skrb za njun odnos njuna odgovornost.

Otrokovo ravnanje pripelje starše tako daleč, da se med njima pokaže konflikt. Doslej sta vsaj na zunaj vzdrževala povezanost. Tokrat pa se sistem poruši oz. pokaže svoje meje. Prva nanje opozori mati, ko izbruhne, ker se mož ni postavil zanj pred otrokom. Kot mati, zlasti pa kot ženska se počuti popolnoma ponižano in osramočeno. Razkrijejo se konfliktna občutja med staršema, ki jih nezavedno prenaša, hkrati pa v svojo škodo izkorišča otrok. Občutek, da v družini manjka oče, se na tem srečanju še bolj potrdi.

Za otrokovim izzivanjem in tudi rušenjem partnerskega odnosa lahko prepoznamo njegov nezavedni strah, da bosta šla starša narazen. Nezavedno namreč prepozna negotovost med staršema in se ob tem počuti nezavarovanega. Otrok je s svojo destruktivnostjo pokazal točke, kjer morata starša še rasti v odnosu. Zato kliče starša, da prevetrita svoj odnos, se zavestno odločita drug za drugega, se sprejmeta taka, kot sta, in prevzameta odgovornost za partnerski odnos in starševstvo. Otrokovo ravnanje tako daje odgovor na vprašanje o čustvenem in miselnem pomenu družinskega problema.

OD VMESNE DO SKLEPNE TIMSKE OBRAVNAVE

Pravilnik (člen 5c) določa, da potek obravnave »zajema evalvacijo doseganja etapnih ciljev, pri čemer se oceni zlasti motivacijo za spremembe v celotnem funkcioniranju družine, spremembe, ki jih zaznava okolje, ter učinke pri posameznih družinskih članih«.

Družinska socialna delavka je po šestem srečanju sklicala vmesno timsko obravnavo, na kateri je vsak podal svoja opažanja o spremembah v družini. Ugotovili so, da pri ravnanju mladostnika ne moremo govoriti o pozitivnih spremembah, starša pa sta skozi razgovore vendarle začela napredovati, in sicer v razumevanju sebe kot staršev. Večkrat sta povedala, da so stvari, o katerih smo se pogovarjali, prvič slišala, da ju je kdo prvič na opozoril na izziv, problem, situacijo. Po vmesni timski obravnavi so sprejeli načrt, da nadaljujejo delo s staršema v okviru na začetku začrtanega dogovora.

Sedmo srečanje: prideta samo starša. Povesta, da želita prihajati, čeprav otroka ni zraven. Mama je po zadnjem razgovoru na CSD »dvignila roke« nad otrokom in vse v zvezi z njim prepustila

očetu. To je očeta zelo zmedlo in zbolelo hkrati. Otrokov neuspeh je kar naenkrat postal njegov neuspeh. To ženino odločitev je doživel, kakor da se žena umika tudi od njega. Razgovor se nadaljuje v smeri odkrivanja njunega odnosa.

Starša sta prišla v razmišljanju do tega, da ne potrebuje pomoči samo otrok, ampak tudi onadva sama. Strokovna delavka zato da temeljni poudarek odnosu med njima. Vodi ju, da začneta opazovati, kako dojemata drug drugega in kako na podlagi tega reagirata.

Mož razume ženin umik kot kazen, počuti se kot kaznovan otrok. Žena pa občuti možovo koalicijo z otrokom kot kazen in se tudi sama počuti kot otrok, ki ga nihče nima rad. To spoznanje je zanj boleče, preplavlja ju občutek krivde. A ko slišita o bolečini drugega, drug drugega tudi razumeta in lahko spremenita svoje vedenje in svoj odnos. Starša prepoznavata dinamiko postvarjanja starih modelov vedenja, čutenja in razmišljanja.

Delo z družino teži k temu, da vsak član odkriva, kaj občuti, od kod to prihaja in čemu rabi, da prepozna vlogo, ki jo igra, prevzame odgovornost za svoje občutke in ravnanje in se zavestno odloči, da bo ravnal drugače. Seveda pa je to proces in ne enkratno dejanje.

Če so na začetku storitve v dogovoru opredelili pomoč kot strokovno svetovanje in pomoč pri skrbi za otroka, se sedaj vedno bolj kaže, da bi bilo smiselno naslednji cikel obravnave (seveda če bi se starša zanj odločila) usmeriti k strokovnemu svetovanju in pomoči pri urejanju odnosov. Obravnava bi se tako bolj intenzivno dotaknila njunega partnerskega odnosa, saj je v temelju tudi njuno starševstvo bolj polno oz. manj okrnjeno, če sta starša izpolnjena v svojem lastnem partnerskem odnosu.

Osmo srečanje: starša povesta, da otrok ni šel na popravne izpite. Kljub razočaranju pa opazita, da se je do njiju spremenil, da ni več nasilen in ju ne izsiljuje več (npr. za denar). Gluhota staršev se je tukaj izkazala kot večji problem, saj se starša ne najdeta glede rokov za popravne izpite, možnosti vpisa v nadaljnje šolanje, pokaže se problem v komuniciranju z institucijami. Oba se bojita, da se otrok ne bo hotel nikamor vpisati in s tem se pojavi vrsta novih težav: problem zavarovanja, preživljanja, načina življenja. Mati se tega zelo zaveda, oče pa še vedno upa, da se bo otrok zresnil. Temeljni del pogovora je kljub težavam, povezanim z otrokom, usmerjen v njun

odnos, v pomen povezanosti in dela za odnos med njima.

Strokovna delavka v razgovoru vodi starša, da odkrivata in si povesta o svojih občutjih in razmišljanju o tem, kaj otrokov neuspeh sproža v njiju. Za mamó otrok predstavlja njen lastni neuspeh. Že vse svoje življenje se namreč trudi dokazati, da zmóre in zna dobro živeti kljub gluhoti. Otrokov neuspeh je zanjo kot svareč dokaz nesposobnosti. Oče je do otrokovega ravnanja še vedno manj kritičen. Njegova predstava očetovstva je namreč precej bleda, skromna, zato se mu zdi, da je dovolj, da ima otroka rad. Starša sta usmerjena tudi k prepoznavanju svoje notranjosti in njenem vplivu na njun odnos in na odnos do otroka. Pot je, da se starša odločita, ali res želita na tak način nadaljevati življenje.

Deveto srečanje: starša povesta, da se je otrok vpisal v nadaljnje šolanje. To jima je v potrditev in zadovoljstvo, čeprav se zavedata, da je otrok sam odgovoren za nadaljnje učenje. Zakoncema je predstavljena možnost, da nadaljujeta obravnavo, katere temeljni cilj bi bil delo na njunem partnerskem odnosu.

Starša je otrokova odločitev za nadaljnje šolanje ponovno povezala. Vendar pa se zavedata, da ima tak način povezanosti zelo rahle temelje. Vesta, da potrebujeta več, in sicer sodelovanje drug z drugim, zaupanje, odkritost.

Najpomembnejše se zdi zavedanje staršev, da nista kriva, da se jima je to zgodilo, ter da ju ni sram ponovno prositi za pomoč.

Ko se spomnimo na starše in njune občutke v prvih razgovorih, lahko prepoznamo velikansko razliko. Zaradi občutkov krivde in manjvrednosti sta pred nekaj meseci jemala nase tudi odgovornost, ki ni njuna, temveč otrokova. V razgovorih sta začutila, kaj pomeni razmejenost in komu vse je v korist. Starša sta obravnavo zapustila močnejša in zadovoljna, da sta tvegala, poiskala in sprejela pomoč.

Pot iz ujetosti v ponavljanje vloge, ki jo igramo, je speljana prek odločitve za drugačno življenje. Odločitev je lahko sprejeta v odnosu, ki nam daje dovolj svobode, da prepoznamo sebe in svoje želje. Tak odnos omogoča sistem, ki razmejuje in postavlja svojim članom pravila in vloge, ki spodbujajo njihovo odgovornost (Rožič 2004).

Na koncu obravnave družinska socialna delavka skliče še sklepno timsko obravnavo, kjer skupno ocenijo rezultate obravnave in ovrednotijo učinke. Strokovni delavki, ki sta sodelovali

v procesu pomoči družini za dom, ocenita, da je bilo delo družini v korist. Otrok je vpisan v nadaljnje izobraževanje, starša sta se utrdila v svoji starševski vlogi. Glede na situacijo in dinamiko odnosov v družini – tudi zaradi njene specifičnosti, gluhoté staršev – predvidevata, da bo družina še potrebovala pomoč. Tega se zavedata tudi starša in sta po dobri izkušnji, ki sta jo imela, pripravljena poiskati pomoč, takoj ko bosta ocenila, da jo potrebujeta.

Konec obravnave zelo spominja na situacijo odhoda od doma. Starše skrbi, kako bo z otrokom. Vendar otroku najbolj pomagajo, če te skrbi zadržijo zase, njemu pa dajo za popotnico samozaupanje.

Kompan Erzar (2001) piše, da ostaja odprto vprašanje, ali se bo izkušnja obravnave prenesla tudi na ostale odnose. Samo govorjenje o odnosih še ni dovolj, da bi te tudi drugače, bolje živeli. Vsak dan znova se je namreč treba odločiti, kako bomo živeli.

Gotovo pa je, da imajo starši in otrok zdaj izkušnjo, da slišijo in so slišani, kar bi moralo biti dovolj, da bodo naslednjič, ko bodo v stiski, znali takoj poiskati pomoč.

IZZIVI IN PROBLEMI

Pravzaprav je bil najbolj izpostavljen tolmač, ki je moral v jeziku obravnave, neprimerno zahtevnejšem od vsakdanjega jezika, staršema pojasnjevati besede strokovne delavke. Starši številnih besed in njihovega širšega pomena še nista poznala in se jima je med obravnavo dobesedno širilo tudi splošno obzorje. Strokovna delavka je imela težave, ker ni slišala (razumela) tistega, kar sta si starša izrekla mimogrede med sabo. To je razumel samo tolmač, ki pa se je velikokrat sam zapletel v pogovor med staršema, ne da bi strokovni delavki pojasnil, kaj se dogaja med njima. Težko pa je bilo tudi staršem, ki so se že ob samem razlogu obravnave počutili neprijetno, saj jih je preveval občutek krivde. Način dela je bil zanju popolnoma nov in kar nekaj časa tuj. Situacijo je večkrat olajšala, razbremenila neverbalna komunikacija, ki je tukaj še prav posebej prišla do izraza.

Posebno vprašanje je tolmačeva vloga, njegovo mesto v primeru intenzivne terapevtske obravnave partnerjev (ali posameznika). Terapija gre namreč vedno v globino, v intimo. Gluhi ponavadi

VIRI

izberejo tolmača, ki ga že poznajo in nameravajo z njim sodelovati tudi v prihodnje. Temeljni problem tolmačeve pozicije je čustvena varnost oz. preprečitev zlorabe v odnosu. Na tem mestu bi bilo treba najprej strokovno delati s tolmačem, ga pripraviti na funkcijo, ki jo bo prevzel.

Hendikepirani starši so bolj ranljivi in izpostavljeni v svoji starševski vlogi. Kako priti v z njimi stik, preden izbruhne v družini problem? Primerov, kot je opisani, ni malo. Ena možnost je povezovanje in sodelovanje z društvi in ustanovami, ki se dnevno srečujejo in pomagajo gluhih (ali drugače oviranim staršem), in po njim dostopnih medijih in institucijah (organizacijah, društvih) ozaveščati prizadete in širšo javnost o možnih oblikah strokovne pomoči.

Vsekakor je treba prilagoditi izvajanje storitve posebnim potrebam družin, hkrati pa prilagoditi pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev, da bo omogočal strokovnim delavcem, ki izvajajo storitev, supervizijo in stalno strokovno izobraževanje.

FERRARI, M., SUSSMAN, M. B. (1987), *Childhood Disability and Family Systems*. New York, London: The Harworth Press.

GOSTEČNIK, C. (2004), *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Francišek in Frančiškanski družinski inštitut.

KOMPAN ERZAR, L. K. (2001), *Odkritje odnosa*. Ljubljana: Brat Francišek in Frančiškanski družinski inštitut.

– (2003), *Skrita moč družine*. Ljubljana: Brat Francišek in Frančiškanski družinski inštitut.

NAPIER, A. Y., WHITAKER C. (2002), *The Family Crucible*. New York: Harper Collins.

Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev. *Ur. l. RS*, 52/1995, 2/1998, 19/1999 (28/1999 - popr.), 127/2003, 125/2004, 60/2005.

Rožič, T. (2004), Vpliv izvajanja sistemsko relacijske terapije na terapevta in nastajanje novega sistema pacienta. *Psihološka obzorja*, 13: 85–97.

Zapisi razgovorov z družino (CSD Idrija).

Tatjana Rožič

KLUBI SVOJCEV KOT SREDSTVO ZA POVEČANJE KAKOVOSTI BIVANJA V DOMOVIH ZA STARE LJUDI

IZHODIŠČA

V domovih za stare ljudi se izvajajo različni programi za izboljšanje kakovosti bivanja stanovalcev domov. Materialne pogoje kakovosti bivanja stanovalcev zagotavljajo predpisani standardi in normativi, nekateri ponujajo tudi nadstandardne storitve. Kakovost bivanja v ustanovi pa je enako kakor od materialne oskrbe odvisna tudi od socialne mreže ali medčloveškega sožitja vseh v domu in tistih, ki so z njim povezani. Ob današnjem ekonomskem pritisku na oskrbno ceno ostaja neizkoriščena možnost za dviganje kakovosti bivanja in dela v domovih za stare ljudi zboljšanje medčloveškega sožitja v njem, s svojci in z okoljem. Šele če z materialnimi izboljšavami v domu hkrati izboljšamo tudi kakovost sožitja stanovalcev, zaposlenih, svojcev in socialnega okolja, pride namreč do sinergičnega učinka, ki ga vse te štiri skupine doživljajo kot dober ali kakovosten dom za stare ljudi. Zavedati se je treba tudi, da nobena ustanova po svoji naravi ni ugodno socialno okolje za kakovostno osebnostno zorenje in medčloveško sožitje.

Inštitut Antona Trstenjaka razvija in izvaja programe socialnega učenja za stanovalce doma in za zaposlene, zadnja leta pa zapolnjuje vrzel tudi s programi za svojce starih ljudi v ustanovi. Tukaj bomo spregovorili o novih programih za svojce.

Svojci se po premestitvi družinskega člana iz domačega okolja v dom velikokrat znajdejo v precepu. Na eni strani doživljajo občutke krivde, da so svoje onemogle svojce oddali v dom, čutijo se nemočne ob starajočih se svojcih, imajo težave pri komunikaciji z njimi, na drugi strani pa občutek nemoči mnoge peha v beg pred samimi seboj ali pred ostarelimi in bolnimi svojci, neredko pa tudi v agresiven odnos do osebja v domu.

Po drugi strani pa so svojci nenadomestljiv dejavnik kakovostnega življenja starega človeka v domu. S svojimi obiski svojca in sodelovanjem z osebjem doma soustvarjajo vzdušje v ustanovi. Poleg tega se v času, ko njihov svojec živi v domu za stare, usodno oblikuje njihovo stališče do lastne starosti in staranja.

V prispevku bomo izhajali iz štirih dejstev:

- Kakovost življenja v domu za stare ljudi je odvisna od ravnotežja med dobro oskrbo materialnih potreb in zagotavljanjem dobrih pogojev za kakovostno osebno življenje in medčloveško sožitje, medtem ko so normativi in standardi in usposabljanje kadrov za domove usmerjeni skoraj izključno v oskrbo materialnih potreb stanovalcev.
- Velika ustanova ni ugodno socialno okolje za kakovostno osebnostno zorenje in medčloveško sožitje. Za ti bistveni razsežnosti socialnega življenja ima ustanova tem slabše pogoje, čim večja in bolj totalna je.
- Svojci stanovalcev domov za stare ljudi so nenadomestljiva sestavina kakovostnega življenja starega človeka v ustanovi. Svojci odločilno vplivajo na starega družinskega člana v domu zlasti s svojim razumevanjem starosti, stališčem do ustanove, svojim obnašanjem in pogovori ob obiskih v domu in s tem, kako se vživijo v njegovo stvarno stanje in osebno doživljanje.
- Svojci imajo zaradi odhoda starega družinskega člana v dom za stare ljudi tudi sami pogosto hude stiske, ambivalentna čustva, občutke krivde, strah pred starostjo (svojčev in svojo). Na obiskih v domu ne znajo z njim oblikovati lepega osebnega odnosa in komunikacije, do ustanove imajo stereotipna negativna stališča.

NOVI PROGRAMI INŠTITUTA ANTONA TRSTENJAKA ZA SVOJCE STARIH LJUDI

Ta štiri dejstva so nam bila na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje izhodišče in smerokaz pri razvijanju novih programov za svojce starih ljudi v ustanovah. Z enako intenzivnostjo kot te razvijamo namreč tudi programe za svojce starih ljudi v domačem okolju, kjer so potrebe svojcev precej drugačne kot pri svojcih starega človeka v ustanovi.

Programi za svojce stanovalcev v domovih za stare ljudi so zgrajeni v treh stopnjah, ki druga drugo dograjujejo.

Podlaga je *informativno ozaveščanje vseh dosegljivih svojcev* starega človeka v domu. To delamo s predavanji, pisnim gradivom, pogovori in podobnimi skupnostnimi metodami. Pri informativnem ozaveščanju naj bi bil vsak svojec deležen ure informiranja o staranju, o doživljajskih in socialnih spremembah po odhodu v ustanovo, o medgeneracijskem komuniciranju s starim človekom v ustanovi in o psihosocialnem reševanju osebnih stisk, ki jih imajo svojci po odhodu starega družinskega člana v ustanovo.

Pri informativnem ozaveščanju se zainteresirani svojci priglasijo na *tečaj za boljše razumevanje starega družinskega člana v domu*. Tečaj traja 12 ur in poteka v treh učnih srečanjih tri zaporedne tedne. Učno skupino sestavlja okrog 12 svojcev in socialna ali druga strokovna delavka ustanove. Tečaj vodi usposobljen inštruktor po metodi intenzivnega skupinskega socialnega učenja na temelju živih izkušenj svojcev. Svojci na tečaju doživljajsko spoznajo in sprejemajo staranje in pešanje svojca, se učijo lepe osebne komunikacije z njim na temelju pozitivnega doživljanja in reševanja osebnih in družinskih stisk po odhodu svojca v ustanovo. Prvi cilj tečaja je torej spoznavati in sprejemati staranje in starost, kakršna sta, ter v njej najti možnosti za osebno zorenje tako starega družinskega člana v domu kakor svojcev. Drugi cilj tečaja je naučiti se lepe osebne komunikacije s starim človekom, tretji pa reševati stiske, ki je nastala, ker je bilo treba premestiti svojca v dom za stare ljudi. Na tečaju usposobimo udeležence za nadaljnje delo v klubu svojcev.

Tretja stopnja programov za svojce so *klubi svojcev*; ti dajejo trajnost pri uvajanju večje kakovosti sožitja v domu. Klub svojcev je skupina za samopomoč svojcev, ki se srečuje po končanem

tečaju enkrat mesečno za dve uri v domu za stare ljudi. Vodi ga socialna ali druga strokovna delavka doma, ki se je za to posebej usposobila. Ob osnovni vlogi, ki je skupna vsem članom skupin za samopomoč, ima posebno vlogo voditeljica kluba; v tej vlogi skrbi za dober potek rednih mesečnih srečanj, za organizacijo dogajanja na srečanjih, za razvoj kluba in za njegovo povezanost z ustanovo.

Inštitut je začel izvajati te programe spomladi 2001 za svojce odraslih oskrbovancev v varstveno-delovnih centrih, dve leti zatem pa za svojce stanovalcev v domovih za stare ljudi. Tukaj bomo povzeli strokovna spoznanja pri uvajanju in dosedanjem delovanju osmih klubov svojcev v štirih ustanovah.

SPOZNANJA PRI UVAJANJU KLUBOV SVOJCEV

Naše dosedanje izkušnje z uvajanjem programov za svojce starih ljudi v ustanovah so zelo dobre. Cilji posameznih programov, ki smo jih opisali, so doseženi do ravni, s katero so svojci in ustanove zadovoljni. Ugotovili pa smo, da je treba biti pri uvajanju klubov svojcev pozoren na rešitev treh zahtevnih nalog.

SVOJCI SE MORAJO NAVADITI PRIPOVEDOVATI O OSEBNIH IZKUŠNJAH

Na tečaju in v prvih mesecih delovanja kluba svojcev se morajo vsi naučiti pogovorne kulture v majhni skupini za samopomoč. Pogovorna kultura osebnega komuniciranja je navajenost, da ljudje spontano pripovedujejo drug drugemu o svojih dobrih osebnih izkušnjah in nerešenih vprašanjih, da drug drugega dobro poslušajo ter izven skupine molčijo o tem, kar so v njej slišali, v skupini pa o odsotnih in o vsem, kar škoduje medčloveškemu sožitju. Navaditi se pogovorne kulture osebnega komuniciranja je pogoj, da klub svojcev doseže svoje cilje, da v njem vlada prijetno vzdušje in da se uspešno razvija daljše časovno obdobje.

Pripovedovanje o svojih izkušnjah oziroma svojih zgodb v prvi osebi ednine se na današnji stopnji sožitja tako svojci kakor profesionalni strokovnjaki naučijo praviloma le, če gredo skozi proces socialnega učenja. V naših programih se ta začne na tridnevnem tečaju za boljše razumevanje

družinskega člana v domu in se nadaljuje v klubu svojcev. Osvajanje osnovnih veščin dobrega poslušanja, govorjenja in molčanja zahteva vajo v spodbudnem in zaupnem okolju majhne skupine, ki se razvija v smeri prijateljske skupine. Klubi svojcev so tako socialno okolje. Njihova vsebina in metode dela omogočajo članom, da prenašajo naučene veščine lepe osebne komunikacije v vsakdanje odnose z družinskim članom v domu in v ostale osebne odnose. Prenašanje novega socialnega znanja v vsakdanji osebni odnos s starim družinskim članom večini dobro uspeva.

K lepemu sožitju z najbližjimi jih posebej učinkovito spodbuja medsebojno izmenjevanje dobrih izkušenj v klubu. O tem je gospa Neda povedala: »Najin odnos z mamo je bil skoraj vedno tak, da sva si kar naprej dopovedovali svoj prav in se na koncu malo sprli. Sedaj pa pustim njen prav pri miru, tako kakor smo rekli v skupini, in najin pogovor preusmerim kam drugam, da je zanimiv za obe. Svojo mamo sedaj precej bolje poznam, pa čeprav sva skupaj že 55 let.«

SVOJCI SE MORAJO NAVADITI PRIPOVEDOVATI O POZITIVNIH IZKUŠNJAH

Po sodobnih komunikacijskih spoznanjih mora biti v dobrem osebni odnosu izrečenih petkrat več spodbudnih vsebin kakor negativnih. Tega se učijo udeleženci tečaja in kluba svojcev. Pri tem svojci premagujejo negativno gledanje na starost, na svojca in ustanovo, v klubu pa se nabira socialni kapital spodbudnega vzdušja in dobrih vzorcev vedenja za reševanje težav v medgeneracijskem sožitju s starim človekom.

Svojci imajo velikokrat občutke krivde, ko oddajo ostarelega družinskega člana v dom. To lahko blokira njihovo sožitje z ostarelim članom. Ko pa svojci na tečaju skupaj pretehtajo pridobitve in izgube zaradi odhoda družinskega člana v dom, med drugim odkrijejo, da imajo sedaj pri obiskih očeta ali matere v domu celo več časa za medsebojni odnos; prej je pod pritiskom skrbi in težav zaradi nege osebni pogovor ostal navadno povsem v ozadju. Ko svojci na novo opravijo bilanco sožitja s starim družinskim članom, odkrijejo veliko dobrih izkušenj. Te so pogosto zasute pod navlako slabih izkušenj in sprotnih neprijetnosti, ki otežujejo dostop do dobrih izkušenj o drugem in do lepega medsebojnega doživljanja. Ko pridejo na površje njihove zavesti lepa doživetja in dobre

izkušnje, se začno dogajati lepi obiski zanje in za njihova starega družinskega člana v domu.

Običajna ovira je tudi, da svojci niso vajeni primerne komunikacije, ki je edino orodje za medsebojno posredovanje informacij, izkušenj in doživljanja. Vzorci komunikacije, ki jih je sedanja srednja generacija prejela v otroštvu od svojih staršev in jih sama uporablja v medčloveškem sožitju, so večinoma neprimerni za lepe osebne in medgeneracijske odnose v današnjih življenjskih razmerah. Današnje komunikacijske navade in pogovorna kultura ovirajo svojce, da bi komunicirali z ostarelimi starši v obojestransko bogatenje in zadovoljstvo. Pri tem se mnogi zavedajo svojih bednih stikov z ostarelimi starši in zaradi tega trpijo.

Rešitev je v skupini za samopomoč svojcev, kjer ob podpori skupine dobijo priložnost za trening lepega osebnega pogovora, v katerem prevladuje pozitivna vsebina. Zakonitost lepe osebne komunikacije pravi, da mora biti v odnosu pet sporočil, ki so za oba sogovornika lepa in prijetna, na eno neprijetno, in sicer tako, da pridejo lepa in prijetna prej na vrsto kot neprijetna, ker morajo ustvariti trdne temelje lepega pogovora. Tudi pri tem se ob primernih metodah učenja v učni skupini svojcev in nato v klubu svojcev hitro pokažejo uspehi. Svojci v živo spoznajo vrednost lepega osebnega pogovora in se ga praktično naučijo. Zavestno, nato pa čedalje bolj spontano ga prenašajo v pogovore s starim družinskim članom, ko so v domu pri njem na obisku. S pogovorom, ki oba bogati, so zadovoljni in o njem z veseljem pripovedujejo drugim svojcem v klubu.

Tako se kultura medgeneracijskega pogovora s starim človekom utrjuje in širi v korist svojcev, starih ljudi in zaposlenih v ustanovi, v kateri stari ljudje preživljajo zadnje obdobje življenja.

STROKOVNI DELAVEC KOT ČLAN KLUBA

Strokovni delavec mora najprej sam dobro razumeti svojo vlogo v klubu, sicer se lahko ujame v past »pričakovane vloge«. Svojci vidijo voditelja kluba v običajni vlogi strokovnjaka in uslužbenca doma, zato od njega zavestno in nezavedno pričakujejo, da bo ostal v tej vlogi tudi v klubu ter jih oskrboval z informacijami o njihovem svojcu v domu, jih poučeval s svojim strokovnim znanjem ter prisluhnil njihovim bolj ali manj neosebnim mnenjem. Vse to pa je

neosebna, vertikalna komunikacija iz hierarhične vloge strokovnega delavca. Če strokovni delavec v klubu govori na splošno, strokovno, neosebno, s tem onemogoči sproščen horizontalen odnos ne le med sabo in udeleženci kluba, ampak tudi med njimi samimi, poleg tega pa zgubijo pomen zgodbe drugih članov, s tem pa se izgubi bistvo skupin za samopomoč.

Zato mora strokovni delavec sam sebi in svojcem v klubu jasno definirati svojo vlogo, ki vsebuje dve sestavini. Prva je enaka vlogam vseh drugih v skupini; kot človek med ljudmi pripoveduje svoje pristne osebne izkušnje ob vsebinah, o katerih teče pogovor. Druga pa je posebna; organizirati mora skupinsko dogajanje po principu skupin za samopomoč, tako da bo vsako srečanje potekalo v dobrem vzdušju izmenjave izkušenj in medsebojne podpore, dogajanje v daljšem času pa učinkovito zadovoljevalo socialne potrebe, zaradi katerih se družijo v skupini.

Ko smo uvajali skupine svojcev v varstveno-delovnem centru, so strokovni delavci prvo polovico leta na vsakem srečanju na nevsiljiv, toda jasen način spomnili svojce, da so sami v skupino vključeni na enak način kot oni, da se torej vsi enako učijo iz pozitivnih izkušenj in da so vsa spoznanja enako dragocena, njihova posebna vloga pa je, da organizirajo klub in da srečanje lepo poteka. Tako opominjanje v klubu je imelo po mnenju strokovnih delavcev tudi nanje pozitiven vpliv, saj so si s tem vedno znova priklicali v zavest svojo vlogo v klubu in ji lažje sledili.

sožitje smo razvili tudi menedžerske programe za vodstvo ustanove, da znajo uravnovešeno skrbeti za medčloveško sožitje v ustanovi, tečaje za medčloveško sožitje in nato intervizijske skupine za zaposlene v domu, tečaje za boljše vživljanje novih stanovalcev v dom in programe medgeneracijskega druženja prostovoljcev s stanovalci doma v dvoje in v skupinah za samopomoč. Vsi ti programi sestavljajo sodobno socialno mrežo za kakovostno staranje in medčloveško sožitje v ustanovi (prim. Ramovš 2003, 2004).

V okviru socialne mreže za lepo sožitje v domu za stare ljudi klub svojcev prispeva zlasti h kakovosti njihovega sorodniškega odnosa v zadnjem obdobju življenja staršev, k dobremu sodelovanju svojcev z domom, v katerem je stari družinski član, posredno pa tudi k premostitvi prepada med ustanovo in njenim socialnim okoljem.

Visoko kakovost medčloveškega sožitja v ustanovi za stare ljudi je mogoče doseči le s sinergijo programov za lepo sožitje, v katere so vključeni vodstvo ustanove, zaposleni, stanovalci, svojci in socialno okolje doma, in s trajno skrbjo za vzdrževanje te socialne mreže. Gre za enakovredno vzporednico nalogam za dobro materialno oskrbo v domu, kjer je prav tako potrebna kompleksna mreža dejavnosti in stalna zavestna skrb za vzdrževanje njene kakovosti.

Ksenija Ramovš
Jože Ramovš

VIRA

- RAMOVŠ, J. (2003), *Kakovostna starost. Socialna gerontologija in gerontologika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- (2004). Dom za stare ljudi z vidika kakovosti osebnega življenja in medčloveškega sožitja. *Kakovostna starost*, 7, 2: 11-22.

SKLEP

Klub svojcev in predhodni tečaji zanje so pomemben program za dvigovanje kakovosti človeškega sožitja v ustanovi za stare ljudi. Temu namenu pa rabijo še drugi programi. Na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko

PLAKAT

DELAVNICE ZA KVALITETNO ŽIVLJENJE S STARŠI VAROVANCEV

VARSTVENO-DELOVNI CENTER POLŽ MARIBOR

VDC POLŽ Maribor je javni socialnovarstveni zavod, namenjen varstvu, vodenju in zaposlitvi odraslih oseb z motnjo v telesnem in duševnem razvoju, ki niso sposobne za samostojno življenje ter potrebujejo pomoč, spremljanje in vodenje, sposobne pa so za delo pod posebnimi pogoji, ki jim jih zagotavlja zavod. Zavod izvaja oblike varstva in obravnave, ki dolgoročno rešujejo problematiko invalidnih oseb in izpolnjujejo temeljne človeške, ustavne in zakonske dolžnosti; pomaga invalidnim osebam najti smisel v življenju, se usposobiti za čim bolj samostojno in neodvisno življenje, ohraniti že pridobljena znanja, razvijati nove sposobnosti, pridobivati socialne in delovne navade, opravljati svojim sposobnostim primerna dela, vključevati se v skupnost in vse sfere matičnega okolja po načelih normalizacije in integracije in navsezadnje tudi razbremeniti družine z invalidno osebo.

Ustanovljen je bil leta 1993 in je danes eden večjih socialnovarstvenih zavodov. Deluje na sedmih lokacijah, v delo in obravnavo pa se vključuje 183 varovancev.

V zadnjih letih se v okviru VDC-jev ob osnovnih dejavnostih (varstvo, vodenje in zaposlitev pod posebnimi pogoji) razvija vse več dodatnih programov z različnimi vsebinskimi podlagami. V VDC Polž je taka dejavnost delo s starši.

Oblike sodelovanja s starši, s katerimi zavod zagotavlja pretok informacij o delu in življenju varovancev, so govorilne ure, roditeljski sestanki, čajanke, delovanje sveta staršev, sodelovanje staršev pri vključitvi, premestitvi, pripravi osebnega načrta ali programov v okviru celostnega načrta dela in razreševanju problemskih in konfliktnih situacij (timsko sodelovanje), razgovori z matičnim delavcem, svetovalni razgovori z osebnim habilitatorjem, srečanja ob različnih praznikih ali kulturnih prireditvah in dnevi odprtih vrat za starše in širšo javnost.

DRUŽINA

Mnogi straši otrok z motnjo v duševnem in telesnem razvoju se v življenju spotikajo, ustavljajo in obupujejo ob problemih, ki jih velikokrat ne znajo razrešiti, poimenovati, pogosto pa se jih sploh ne zavedajo. Svoje življenje poskušajo prilagoditi otroku. Da bi lahko načrtovali življenje družine, starši potrebujejo izčrpno informacijo o otrokovi oviri, kakšne možnost razvoja ima in koliko se lahko njegovo stanje v času šolanja in pozneje izboljša.

Kakšna bo pot družine in razvojna pot otroka, je v veliki meri odvisno od stopnje sprejemanja otrokove ovire. V odrasli dobi (nad 18 let) je dokončan postopek usmerjanja in izdana odločba o razvrstitvi (kategorizaciji). S tem ima otrok po zakonu pravico do nadomestila za invalidnost, pravico uporabljati storitev varstva v splošnih ali posebnih zavodih (dnevno varstvo, občasno varstvo, stalno varstvo), pravico do varstva v drugi družini, pravico do dodatka za tujo nego in pomoč in druge olajšave (pri dohodnini, pri nakupu nekaterih ortopedskih pripomočkov itn.).

DRUŽINSKA STRUKTURA

Rojstvo otroka z oviro v duševnem in telesnem razvoju vpliva na vse družinsko življenje, na zakon, odnose med starši in otroki in med samimi otroki, na odnose staršev s svojimi starši, na sorodnike in prijatelje. Starši in ostali člani družine imajo pogosto težave pri vključevanju v družabno življenje zaradi otrokovega videza in vedenja (Plankar – Grgurevič 1995: 89–93).

Starši lahko do otroka reagirajo pretirano zaščitniško ali tudi pretirano zahtevno. Razlag in teorij za to je veliko (npr. kompenzacije občutkov zavračanja, nesprejemanje otroka, jeza,

sovrastvo, ipd.). Mnogi starši v pretirani skrbí odložijo svoje potrebe in spregledajo potrebe drugih družinskih članov. To lahko zavre razvoj sposobnosti otroka, še zlasti sposobnosti za samostojno življenje.

Z odraščanjem otroka se pojavi tudi skrb za njegovo prihodnost (Kaj bo, ko mene več ne bo? Kdo bo skrbel za mojega otroka?) in prilagajanje družine in družinskega stila življenja na odraslo osebo z motnjo v duševnem in telesnem razvoju. Otroci z težjo ali težko motnjo v duševnem in telesnem razvoju ne bodo nikoli zmogli skrbeti zase ter bodo vse življenje odvisni od drugih. Motnja v duševnem razvoju je pomembna ovira v vsesplošnem funkcioniranju posameznika, je drugačnost in bo taka vedno ostala (Lačen 2001: 11). Motnja v duševnem razvoju se pojavi v razvojni dobi in se kaže v splošnem podpovprečnem intelektualnem funkcioniranju posameznika, ki traja vse življenje (*op. cit.*: 16–17).

Za družino je zelo pomembno, kakšen podporni sistem deluje znotraj nje. Srečamo tako družine, kjer partnerja dolga leta molče prenašata breme, kakor tudi družine, ki jih je rojstvo otroka z motnjo v duševnem in telesnem razvoju zblížalo zaradi potrebe po skupnem reševanju problemov.

DRUŽBENA POMOČ

Pomemben dejavnik, ki vpliva na uspešno prilagajanje družine z otrokom z motnjo v duševnem in telesnem razvoju, je kvalitetna in kontinuirana družbena pomoč. Starši odraslih oseb z motnjo v duševnem in telesnem razvoju pogosto povedo, da so imeli v življenju premalo podpore in pomoči. Večina pomoči je bila usmerjena v njihove otroke.

V odraslem obdobju osebe z motnjo v duševnem in telesnem razvoju je družbena skrb usmerjena v varstvo, vodenje in zaposlitev pod posebnimi pogoji. Še vedno pa ni izdelan celostni sistem pomoči takim družinam. Kakšno pomoč bo prejela družina, je pogosto odvisno od konkretnih institucij, strokovnih delavcev in staršev.

POMOČ STARŠEM

Starši so v razgovorih pri osebnem habilitatorju in pri matičnih delavcih pogosto izrazili željo in potrebo po uporabnih, konkretnih in

osebnih oblikah pomoči za življenje, za boljšo interakcijo z ožjo in širšo socialno okolico, za reševanje običajnih vsakdanjih problemov pa tudi težjih konfliktov. Želijo si tudi, da bi kdo končno preusmeril pozornost z njihovega otroka tudi na njihove probleme in težave.

Zavod je v letu 2003 predvidel vpeljavo skupine staršev za samopomoč. Na povabilo zunanjim izvajalcem se ni odzval nobeden. V letu 2004 je zato ponudil staršem delavnice za kvalitetnejše življenje z lastnimi izvajalci. Avtorica in vodja programa je psihologinja Jasna Vešligaj – Damiš, sovodja pa socialna delavka Zvonka Novak.

DELO V DELAVNICAH

Delavnice so edukacijsko-terapevtske. Delo poteka po principih skupinskega vodenja v kombinaciji s psihodramo, vedenjsko-kognitivnimi metodami, nevrolingvističnim programiranjem in različnimi tehnikami komunikacije, sproščanja, okrepljene ekspresije, reševanja konfliktov, igranja vlog, spontanosti in drugimi. Vodenje delavnic izhaja iz ideje o osebnem spreminjanju, učenju in komunikaciji oz. iz koncepta logičnih ravni učenja in spreminjanja, ki ga po Batesonovem delu sredi 80. let 20. stol. prilagodil R. Dilts. Logične ravni se nanašajo na hierarhijo procesov znotraj posameznika ali skupine. Metoda dela povezuje zamisli o okoliščinah, odnosih, ravneh učenja in zaznavnih položajih. Model daje okvir za organiziranje in zbiranje podatkov, da lahko določimo najboljšo točko, v kateri posežemo v dogodke in usmerimo dogajanje v željeno smer spremembe.

V delavnice smo povabili vse starše varovancev v VDC Polž. Omejitev za vključitev ni bilo. Na prvem srečanju smo se dogovorili o velikosti skupine, zaprtost/odprtosti skupine oz. rednosti prihajanja, vključevanju novih članov in pravilih dela v skupini. Skupino sestavlja 10 članov (2 moška in 8 žensk), je zaprta (na željo vključenih staršev), izpada iz skupine ni bilo.

O temah delavnic se dogovorimo vnaprej, glede na potek in razvoj dela v skupini in glede na model oz. koncept logičnih ravni učenja in spreminjanja. Delo prilagajamo tudi aktualno izkazanim potrebam in problemom članov skupine. Teme so: Kdo sem jaz – srečanje jaz-ti. Sprejemanje drugačnosti, toleranca in predsodki. Samovrednotenje – moji viri osebne energije. Osebnostni krog in sociogram. Moja podporna mreža. Oblikovanje

socialnega atoma. Prepoznavanje lastnega čustvenega sveta in čustvenega sveta druge osebe. Učenje tehnike sproščanja (progresivna mišična relaksacija). Samoizražanje v medosebnem odnosu in/ali partnerstvu. Komunikacija: govoriti in poslušati. Družinski zemljevid in načrt. Časovna črta. Kdo mi v življenju kaj pomeni. Oblikovanje, ohranjanje in razvijanje prijateljstva in/ali partnerstva. Srečanje staršev in otrok. Mir v človeku, mir med nama, mir med vsemi ljudmi.

V okviru dela v delavnicah za vključene posameznike skrbimo za celostni osebnostni razvoj in za varnost in zdravje, spodbujamo razumevanje samostojnosti in celovitosti (pri sebi in drugih), izvajamo aktivnosti, ki pomagajo k boljši kakovosti vsakdanjega življenja, omogočamo več stikov s širšo okolico in s tem vplivamo na njeno sprejemanje drugačnosti. Člani skupine po potrebi in na svojo željo dobijo tudi dodatno individualno pomoč in podporo.

Z izvajanjem delavnic želimo okrepiti osebnostno rast, spodbujati pozitivno samopodobo, spoznati in vaditi različne komunikacijske tehnike, oblikovati pozitivne medosebne izkušnje in boljše medosebne odnose, ublažiti notranje napetosti, prepoznati in reševati osebne probleme, uskladiti želje in realnost, realizirati želje, izboljšati svoje kapacitete za soočanje s kriznimi, stresnimi in obremenilnimi situacijami, pridobiti nova znanja in izkušnje, se psihofizično razbremeniti in sprostiti, delovati psihoterapevtsko in svetovalno itn.

Starši so v program vključeni kot glavni akterji programa, znanje in spretnosti pa lahko preverjajo v realnih življenjskih situacijah. Proces učenja novega se opira na starih izkušnjah; ne rušimo starega, preden ne izgradimo novo. Ko ustvarimo novo, boljše, staro samo po sebi odpade.

EVALVACIJA

Vpeljali smo začetno, sprotno in sklepno evalvacijo programa. Gre za kompleksno oceno in ugotavljanje vplivov dejavnikov, ki sodelujejo v procesu dela v delavnicah. Sprotna evalvacija kaže, da so delavnice uspešne ter da starši želijo in potrebujejo tovrstne storitve.

Pri oceni uspešnosti se opiramo na anketni vprašalnik in analizo dejavnosti in rezultatov. Ugotavljamo oz. preverjamo uspešnost posameznika in uspešnost skupine, prenos novih znanj na

praktično področje pri vsakdanjem delu, ustreznost programa za udeležence, potrebe po nadaljevanju in nadgradnji programa v prihodnosti, uspešnost in primernost programa za udeležence, učinkovitost (razmerje med vloženim naporom in uspešnostjo pri doseganju ciljev), aktualnost posameznih tematskih sklopov in doseženih ciljev, uspešnost izvajalcev programa, vložen napor (število sodelujočih in njihova usposobljenost, število opravljenih delovnih ur, število sestankov, teoretska osnova, vložena sredstva), proces dela in učinke oz. posledice (namerne in nenamerne) na vključene udeležence.

Ob koncu leta 2004 smo pripravili vmesno evalvacijo programa. Vsi člani skupine so želeli v naslednjem letu nadaljevati delo v delavnicah. Dotlej so vsi redno prihajali, vse odsotnosti so bile najavljene. Na lestvici od 1 do 10 so v povprečju ocenili svoj zadovoljstvo z delom skupine 9,25.

SKLEP

Delavnice za kvalitetnejše življenje so namenjene osebnostnemu razvoju udeležencev in pridobivanju veščin, ki ohranjajo in krepijo pozitivno samovrednotenje. K zdravi in uspešni osebnosti sodijo zadovoljstvo s samim seboj, odločnost, samozavest, notranji mir, prepričanost vase in v svoje sposobnosti. Kako to doseči in ohraniti ob negativnih odzivih okolja, neuspehih, visokih zahtevah, kritikah, ocenjevanju? Je to sploh mogoče?

Za uresničevanje želja in potencialov so zelo pomembni dober občutek o svoji vrednosti, vzpostavljanje dobrih medosebnih odnosov, uspešnost na delovnem mestu in doma in zadovoljstvo v življenju. Notranje močen in odporen posameznik obvladuje svoje probleme in se uspešno srečuje z življenjskimi izzivi. Živimo v široki mreži odnosov do drugih ljudi, stvari in vsega stvarstva. Ko smo sami, pa se zavemo najintimnejšega in najpomembnejšega odnosa izmed vseh, ki se mu ne moremo nikoli izogniti – odnosa do sebe.

Sprejeti drugačnost otroka s posebnimi potrebami ni vedno lahko. Življenje družine, ki ima otroka z motnjo v duševnem razvoju, je bolj stresno in dnevno doživljajo več fizičnih in emocionalnih obremenitev. Vendar lahko člani tudi uživajo, se veselijo otrokovih uspehov, so ponosni na otroka. Hkrati lahko otroci z motnjo v duševnem razvoju, ko odrastejo, svojim ostarelim

staršem pomagajo pri dnevnih opravilih ter jim postanejo dragoceni sopotniki, prijatelji in partnerji v zadnjem obdobju njihovega starševstva.

Pomembno za družine z otrokom z motnjo v duševnem razvoju je, da dobijo ustrezno pomoč takoj. Ne smemo dopustiti, da se družina do konca izčrpa in se poruši njeno notranje psihosocialno in ekonomsko ravnoesje. Staršem otrok z motnjo v duševnem razvoju smo v delavnicah za starše ponudili obliko pomoči za življenje. Starši izražajo zadovoljstvo s programom in si želijo, da se program nadaljuje. Zavzemamo se, da bi tako delo s starši postalo del storitev v varstveno-delo- vnem centru, saj je nujno potrebno in zaželeno. Menimo, da bi bilo to v interesu vse družbe.

Jasna Vešligaj – Damiš

VIRI

- DILTS, R., DELOZIER, J., Encyclopedia of Systemic NLP and NLP New Coding (866-868). nlpuniversitypress.com/ (12. 6. 2006)
- LAČEN, M. (2001), *Odraslost osebe z motnjo v duševnem razvoju*. Ljubljana: Zveza Sožitje.
- PLANKAR – GRGUREVIČ, T. (1995), *Starševstvo pri otrocih z motnjo v razvoju: Izkušvena družinska terapija: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Cicero.
- VEŠLIGAJ – DAMIŠ, J. (2004), *Delavnice za kvalitetno življenje: Program dela za starše varovancev VDC POLŽ Maribor*. Maribor: VDC Polž (interno gradivo).
- Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb. *Ur. l. RS*, 41/83.

KLUB SVOJCEV V DOMU UPOKOJENCEV V TRBOVLJAH

PSIHOSOCIALNE ZNAČILNOSTI SVOJCEV

Namestitev starega človeka v ustanovi za stare ljudi je velika psihosocialna sprememba zanj, prav tako pa tudi za njegove svojce.

Zunanje spremembe, ki jih doživljajo svojci, so očitne. Prej so živeli skupaj ali so svojca, če niso živeli skupaj, obiskovali na njegovem domu; zdaj ga bolj ali manj pogosto obiskujejo v javni ustanovi. Prej so bili navajeni na njegov vedenjski vzorec, zdaj se ob njihovem obisku obnaša zelo drugače. Prej je bila verjetno vsa njihova pozornost osredotočena na njegovo varstvo, prehrano in bolezen, zdaj, ko za vse to poskrbijo v ustanovi, je uspeh ali neuspeh njihovega odnosa odvisen od kakovosti komuniciranja pri obisku.

Še večje so notranje, psihične spremembe pri svojcih. V ustanovo so ga morali oddati, ker niso mogli več skrbeti zanj doma, a čustveno so zaradi tega navadno zbegani in ambivalentni; nihajo med zadovoljstvom, da so dobili mesto za svojca v domu, kjer je na varnem in je zanj dobro poskrbljeno, in občutki krivde in sramu pred sabo, njim, sorodniki, sosedi. Ambivalentna čustva so moreči spremljevalec, ki jim požira potrebno energijo za lastno kakovostno življenje in za kakovostno sožitje s svojcem v ustanovi.

Svojci starega človeka, ki je v domu za stare ljudi, imajo nekatere psihosocialne značilnosti.

- Osebne stiske po oddaji svojca v dom, občutki krivde, ambivalentna čustva, praznina za njim in podobno.
- Socialna nezmožnost za kakovostno komuniciranje z ostarelim svojcem v domu, z njegovimi sostanovalci in z osebjem, pa tudi z ljudmi zunaj doma o vsebinah, ki se nanašajo na odhod svojca v dom za stare ljudi.
- Nerazumevanje starostnih sprememb in bolezni pri svojcu (na primer demence), še

zlasti pa nezmožnost, da bi te spremembe tvorno sprejemali.

- Razraščanje strahu pred lastno starostjo v ogledalu doma za stare in svojca. Iz tega izvira odpor do ustanove, izogibanje obiskom svojca v domu, pretirana kritičnost in zahtevnost do strežnega osebja in podobni socialno neugodni odzivi.
- Občutek osamljenosti pred vsemi temi problemi; svojec doživlja, kot da je popolnoma sam s temi problemi in da ga nihče ne more prav razumeti.

Kakovost psihosocialnega življenja starih ljudi v ustanovi je odvisna od petih skupin: vodstva doma, vsega osebja v domu, sostanovalcev, svojcev in sodelovanja socialnega okolja z ustanovo. Svojci imajo torej nepogrešljivo mesto v oblikovanju kakovostnega doma za stare ljudi. Če stanovalec nima svojcev ali ga ti ne obiskujejo redno, je mogoče to praznino zapolniti le z rednim osebnim družabništvom prostovoljca izven doma.

Na dlani je torej prednostna potreba po sistematičnem strokovnem delu s svojci oskrbovancev doma za stare ljudi.

SOCIALNA MREŽA

Dom upokojencev Franc Salamon Trbovlje je vpet v staro rudarsko jedro. Kompleks sestavljajo tudi upokojenska stanovanja v neposredni bližini doma. Dom je bil odprt v letu 1979. Rasel je in se razvijal četrto stoletje. Poznan je zlasti po svojih odprtih vratih, saj vsakodnevno življenje v njem poleg stanovalcev in zaposlenih obogatijo še zunanji sodelavci, prostovoljci, javni delavci in pripravniki. Socialno mrežo širimo tudi navzven. Zelo dobro poskrbimo za družabno življenje z raznimi kulturnimi prireditvami, izleti, obiski po

Sloveniji. V domu živi 205 stanovalcev, storitve pa ponuja tudi zunanjim ljudem – fizioterapijo, frizerske storitve, pranje perila, pomoč na domu in družabništvo.

Posebna značilnost trboveljskega okolja je velika socialna odprtost, občutljivost za potrebe bližnjega in solidarnost. Zdi se, da je to nakopičeni socialni kapital stoletnega trdega rudarskega življenja pod zemljo in sosedskega sodelovanja pri reševanju stisk njihovih družin v rudarskih kolonijah. To krajevno značilnost smo doživljali strokovnjaki Inštituta Antona Trstenjaka kot glavni podporni dejavnik v skupnosti, ko nam je Dom upokojencev Franc Salamon leta 1999 naročil, naj izpopolnimo domsko mrežo skupin starih za samopomoč. Že prva učna skupina prostovoljk za voditelje skupin v Trbovljah je izkazala izjemen posluš za potrebe starih ljudi, zmožnosti za delo z njimi in za medsebojno sodelovanje med samimi prostovoljci ter med prostovoljci in zaposlenimi v domu. Naslednje leto je bil projekt razširjen na celotno trboveljsko občino. Začeli smo obsežen program skupnostnega informiranja in ozaveščanja prebivalstva občine o kakovostnem staranju, pripravi na starost in pomenu solidarnega sožitja med generacijami. Vzporedno je potekalo menedžersko svetovanje vodstvom doma in občine ter projektno načrtovanje akcij in programov za kakovostno staranje in medčloveško in medgeneracijsko sožitje v skupnosti in domu za stare ljudi.

Odziv je bil nadpovprečen; po nekaj letih dela ima občina z 18.000 prebivalci okrog 100 usposobljenih prostovoljcev za medgeneracijsko druženje s starimi ljudmi, med katerimi je tudi precej dijakov. V domu upokojencev deluje 11 medgeneracijskih skupin in številna osebna družabništva zunanjih prostovoljcev s stanovalci, v domačem okolju te skupnosti pa 13 skupin in še veliko več osebnih družabniških povezav. Za Trbovlje je značilna izredno visoka brezposelnost in tudi med prostovoljkami jih je veliko brezposelnih. Mateja Eržen je raziskala to značilnost in potrdila Franklovo spoznanje iz leta gospodarske krize 1929 na Dunaju, da je organizirano prostovoljsko delo brezposelnih uspešen način za premagovanje njihovih hudih psihičnih in socialnih stisk (Eržen 2005).

V okviru informiranja in ozaveščanja so bila tudi predavanja za svojce stanovalcev v domu za stare ljudi, tečaji zanje in ustanovitev kluba svojcev, ki je bil prvi v Sloveniji.

Danes imajo prostovoljski in drugi programi za kakovostno staranje in sožitje med generacijami v Trbovljah stabilno samoorganizacijo. Zanj skrbi gerontološko in menedžersko usposobljena socialna delavka, organizatorica tovrstne socialne mreže. Občina ima namen skupaj z domom upokojencev Franc Salamon ustanoviti občinski medgeneracijski center. Že več let pa imajo občinsko medgeneracijsko društvo za kakovostno starost Upanje Trbovlje. V njegovem okrilju deluje iz leta v leto več programov; redno mesečno se srečuje pet intenzivnih skupin prostovoljskih voditeljev skupin in družabnikov s starimi ljudmi, v krajevni knjižnici so mesečni kulturni večeri ob knjigah na temo staranja in sožitja generacij, utečeno je tesno sodelovanje društva z domom upokojencev, društvom upokojencev, občino in drugimi civilnimi in javnimi subjekti, ki skrbijo za kakovostno staranje in sožitje generacij v občini in zunaj nje, organizirani so sprehodi, pohodi, izleti, pikniki, prireditve itn. V sklopu socialne mreže vseh treh programov deluje tudi klub svojcev starih ljudi z rednimi mesečnimi srečanji v skupini in z drugimi dejavnostmi, za katere se odločijo svojci.

VPELJAVA IN DELOVANJE KLUBOV SVOJCEV

Želja vodstva doma upokojencev Franc Salamon v Trbovljah, da bi sistematično pomagali svojcem svojih stanovalcev h kakovostnemu sodelovanju z domom, latentne stiske svojcev in realna možnost za izvedbo tovrstnega programa so se začele uresničevati na sestanku strokovnega sveta doma septembra 2003. Socialna delavka doma je zbrala skupino dvanajstih zainteresiranih svojcev in dom je naročil Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, da z njimi izvede tridnevni tečaj za boljše razumevanje družinskega člana, ki je v ustanovi za stare ljudi. Tečaj je potekal v treh srečanjih po eno popoldne na teden.

Po končanem tečaju se je skupina svojcev s socialno delavko Pavlino Žgajnar na čelu ustanovila kot prvi klub svojcev. Člani se sestanejo v domu vsak mesec za dve uri, izmenjujejo svoje dobre izkušnje pri stikih s svojci v domu, rešujejo svoja vprašanja, se izobražujejo in tudi razvedrijo, proslavljajo praznike ali priredijo skupini pohod. Prve mesece delovanja je inštitut mentorsko pomagal pri uvajanju v delo kluba.

Po skoraj treh letih dela je klub svojcev socialno trdna prijateljska skupina. Uspešno rešuje našete stiske in potrebe svojcev, ko odide njihov družinski član v dom za stare ljudi. Očitno pa jim daje še veliko več. Medtem je namreč že več članom kluba svojec v domu umrl, sami pa kljub temu ostajajo v klubu svojcev. Nekateri svojci so postali prostovoljci za druženje z stanovalci doma, ki nimajo svojcev. Klub je najtesneje povezan z vodstvom doma; je živ socialni most med ustanovo in njenim socialnim okoljem. Dom čuti živo potrebo po novih tečajih za svojce in ustanovitvi novega kluba za svojce, zlasti za svojce novo sprejetih stanovalcev doma; to ima v načrtu za bližnjo prihodnost.

Jože Ramovš
Danica Hren
Pavlina Žgajnar

VIR

ERŽEN, M. (2005). Brezposelne prostovoljke v mreži medgeneracijskih programov za kakovostno starost v Trbovljah. *Kakovostna starost*, 8, 2: 2-14.

POMEN ODNOSOV MED UPORABNIKI V VARSTVENO-DELOVNEM CENTRU

Dobri medsebojni odnosi med uporabniki VDC so temelj njihovega dobrega funkcioniranja v dnevnem varstvu in bivalni skupnosti.

Uporabniki izhajajo iz različnih okolij, kjer veljajo različna pravila, norme, kultura in običaji. Osebnostno in značajsko se zelo razlikujejo. Za osebe z motnjo v duševnem razvoju je značilno težje razumevanje in dojemanje dogodkov. Vsem pa je skupna temeljna potreba po sprejetju, dobrem počutju v skupini oz. po dobrih medsebojnih odnosih na vseh ravneh posameznik-zaposleni-skupina.

Gradnja pozitivnih medsebojnih odnosov je proces, ki traja, dokler skupina oz. skupnost funkcionira.

Ključno vlogo pri razvijanju in krepitvi medsebojnih odnosov imajo zaposleni.

Pri gradnji odnosa moramo biti pozorni, da:

- začnemo postopno z drobnimi koraki,
- ocenimo raven sogovornikove pripravljenosti,
- izrazimo skrb za sogovornika in zanimanje za njegove težave,
- pokažemo toplino in dostopnost,
- potrdimo, da smo slišali in razumeli, kar je izrekel sogovornik,
- prikažemo svojo zavezanost sogovorniku,
- smo dosledni,
- smo odkriti in iskreni (Kottler, Kottler 2001: 21).

Pri gradnji medosebnih odnosov v skupini je pomembno empatično odzivanje zaposlenega. Empatija je sposobnost in pripravljenost, vživeti se v situacijo svojega sogovornika in začutiti, kaj doživlja. Pozornost, poslušanje in občutljivost nam omogočijo izstopiti iz sebe in začutiti, kaj čuti in kako razmišlja uporabnik, ki potrebuje našo pomoč.

V številnih individualnih in skupinskih razgovorih in aktivnostih z uporabniki sva zaznali, da so za dobre odnose v skupini pomembni ti dejavniki:

- strpna in prijazna komunikacija,
- zaupanje na ravni posameznik-zaposleni-skupina,
- spoštovanje sebe in drugega in s tem sprejemanje človeka takega, kakršen je, z dobrimi in slabimi lastnostmi,
- možnost izbire oz. soodločanje in s tem občutek moči, da imajo možnost vpliva na spremembe v skupini ali skupnosti,
- osebnostna rast, mesto v skupini, kjer se lahko osebnostno razvijajo po svojih zmožnostih,
- solidarnost, ki se kaže z medsebojno pomočjo, kadar kdo česa ne zmore,
- podpora, ki jo dajejo člani skupine in zaposleni: s teboj smo – tukaj in zdaj,
- odgovornost za prevzete naloge v skupini, s čimer dobijo občutek vrednosti in odraslosti,
- zgled zaposlenih delavcev, s katerimi se uporabniki pogosto identificirajo.

Tudi osebe z motnjo v duševnem razvoju hrepenijo po bližini, razumevanju in povezanosti z drugimi. Iščejo veliko več kot bežno čustvo. Želijo si povezanosti, resničnega prijateljstva, h kateremu sodi zvestoba. Tako jim lahko zaposleni v dnevnem varstvu in bivalni skupnosti pomagajo graditi pozitiven odnos. To vlogo lahko izpolni skupnost, če to ni le skupina posameznikov, ki živijo vsak na svoj način, brez občutka medsebojne povezanosti. Resnična skupnost je povezana kot družinski člani. V njej vlada medsebojno zaupanje in spoštovanje. Pri pomoči je treba zato ohranjati odprte, zaupljive, sprejemajoče in varne odnose. Varni odnosi ponujajo tolažbo in podporo, spodbujajo k tveganju in k sprejemanju odločitev.

V dobrih odnosih je malo konfliktov in celo ti se prijateljsko rešijo; v odnosih, kjer ni dovolj komunikacije, pa nesporazumi in razlike mnenj vodijo v prepire in obtožbe. Če se to nadaljuje, je odnos

postavljen pod pritisk. Bistveno je, da komuniciramo odprto in na ustrezen način in to ne le v času kriz, temveč v vsakdanjem življenju, za kar pa vsi niso niti pripravljeni niti sposobni. Enako velja za poklicne kot za privatne odnose. (Peiffer 2002: 143.)

Za izboljšanje in krepitev komunikacijskih spretnosti izvajamo v dnevnem varstvu in bivalni skupnosti aktivnosti, ki vplivajo med drugim tudi na dobre medsebojne odnose med uporabniki. Med njimi so:

- *Dnevno načrtovanje.* Vsako jutro (v bivalni enoti vsak popoldan) se pogovorimo o načrtovanih dnevnih aktivnostih. Uporabniki izrazijo svoje predloge, pobude, želje. Predstavijo dobre in slabe izkušnje, pogosto pa si želijo samo podeliti svoje občutke s skupino.
- *Trening komunikacije.* Vsak ponedeljek se zberemo na treningu komunikacije, kjer se pogovarjamo o preteklem tednu, preživelim vikendu. Vsak uporabnik pove svojo izkušnjo, svojo misel, želje in pričakovanja.
- *Komunikacijska srečanja in delavnice.* Uporabnik sam izbere teme, o katerih bi se rad pogovarjal. Poleg drugih uporabnikov povabimo tudi zunanje člane, npr. starše, sorodnike, prijatelja oz. koga, ki mu kaj pomeni. Uporabniku pomaga voditi srečanje strokovni ali matični delavec. Izbirajo si teme, ki jih zanimajo (npr. prijateljstvo, ljubezen, konflikti, selitev, glasba, družina ipd.). Nato odgovarjamo na vprašanja, ki si jih vnaprej določimo ali ki se odpirajo med pogovorom (kdo je prijatelj, kakšni so prijatelji drug do drugega, kdaj spoznamo pravega prijatelja itn.). Pri pogovoru sodelujemo vsi – uporabniki, zunanji člani in zaposleni. Dolžina srečanja je odvisna od teme in razpoloženja uporabnikov (uro ali dve).
- *Samozagovorniški sestanki.* Cilj teh sestankov je usposabljanje oseb z motnjo v duševnem in telesnem razvoju, da postanejo sami svoji zagovorniki. Na sestankih rešujejo probleme na konstruktiven način, enakopravno sodelujejo pri odločanju in načrtovanju njihovih aktivnosti, podajajo predloge, pobude, kritike. Sestanke vodi predsednik samozagovorniške skupine, ki je uporabnik.
- *Zbor varovancev* je namenjen informiranju, odločanju, soodločanju o življenju in delu v varstveno delovnem centru. S pridobljenimi

sposobnostmi komunikacije se uporabniki enakopravno vključujejo v razpravo s svojimi mnenji, predlogi ali kritikami.

- *Prostočasne aktivnosti* so letovanja, praznovanja, izleti, gledališče, prireditve z aktivno udeležbo ipd., kjer pridobivajo dragocene življenjske izkušnje v odnosih na izkustven način.

Pomanjkanje komunikacije je problem vseh ljudi. Če oseba neustrezno komunicira, bo veliko njenih potencialov na drugih področjih kar najbolj omejenih. To pokaže, kako nujno je manj razvito osebo naučiti govoriti. Komunikacija je povezana s potrebami po stikih z drugimi ljudmi. Z njo oseba dobi po eni strani orientacijo, po drugi pa čustveno zadovoljitev. Komuniciranje je povezanost s potrebami skupine in ustanove, ki ustvarja ne le občutek povezanosti, temveč tudi dejansko povezanost.

Pri individualnem in skupinskem delu dajemo velik poudarek nenasilni verbalni in neverbalni komunikaciji ter uporabljamo različne metode in tehnike dela:

- aktivno poslušanje: komunikacija se spoznava kot dvosmeren proces,
- »jaz-sporočilo«: govori v svojem imenu, opiše svoje občutke, počutje, želje, potrebe,
- zadovoljevanje temeljnih potreb po pripadnosti, svobodi, moči in zabavi (po Williamu Glasserju),
- upoštevanje močnih komunikacijskih kanalov – dotik, pogled, vonj, položaj v prostoru,
- interakcijske igre, vodena fantazija, igranje vlog itn.

Z aktivnostmi, ki jih izvajamo, razvijamo in učimo prijazno komunikacijo med uporabniki, krepimo in širimo se medsebojna komunikacija, sporazumevanje je bolj strpno, poslušajo drug drugega in ne padajo v besedo, bolje sprejemajo mnenje sodelavca, pogumnejši so pri odločanju in soodločanju, večje je zaupanje na ravni posameznik-zaposleni-skupina, okrepi se solidarnost, bolje razumejo, kaj pomeni spoštovanje sebe in drugega, in se s tem učijo sprejemati človeka, kakršen je, razvije se samozavest in s tem pozitivno razmišljanje o sebi, večja je podpora posameznikom, razvije se odgovornost, spodbujena je integracija z zunanjim okoljem, poglobijo se prijateljske vezi in širi se socialna mreža.

Številni pogovori z uporabniki so analiza trenutnih situacij (kaj je pozitivno, negativno, dobro, slabo, kako so se posamezniki počutili

v situaciji, kaj menijo, kako so se počutili drugi, kaj lahko naredimo v prihodnje, kako lahko pomagajo ostali člani skupine, zaposleni) in temeljijo na izkustvenem učenju. Uporabniku veliko pomeni mnenje sočlana skupine, zlasti koga, ki mu je blizu. Pogosto imajo ti člani večji vpliv in uspeh na dogajanje in spremembe v skupini kot zaposleni. Zaposleni so zgled s svojimi dejanji. Svojo strpnost, realnost, odkritost, osebno zadovoljstvo, poštenje prenašajo na uporabnike. Največja nagrada za uporabnikov trud pri gradnji dobrih medsebojnih odnosov je individualna ali skupinska pohvala zaposlenih, kadar je realna.

Osebe z motnjo v duševnem razvoju so v procesu ustvarjanja kakovostnega življenja bolj ali manj ovirane. Tako so kazalci kvalitete življenja teh oseb pogosto odvisni od nas, od tega, kako in s čim pripomoremo k njihovim dobrim odnosom in s tem k višji kvaliteti življenja.

Jasmina Breznik
Duška Landeker

VIRI

- KÖTTLER, J. A., KÖTTLER, E. (2001), *Svetovalne spretnosti za vzgojitelje in učitelje*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- PEIFFER, V. (2002), *Pozitivno življenje*. Ljubljana: Didakta.
- LANDEKER, D. (2000), *Kvaliteta življenja varovancev VDC Slovenska Bistrica*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).

POROČILO

DOM UPOKOJENCEV KRANJ

Ramovš (1994: 217) ugotavlja, da imajo starostniki, ki so v domovih za stare, verjetno najboljši standard materialne oskrbe v naši zgodovini doslej. Tudi stari v domačem okolju so s pokojninami in socialnimi podporami verjetno materialno bolje preskrbljeni, kot so bili nekoč. Ob tem pa ugotavljamo, da so starostniki tako po domovih kot v domačem okolju socialno marginalizirani in psihično osamljeni kot verjetno nikdar doslej.

ZGODOVINA ORGANIZACIJE

V začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja je v Kranju nastala ideja, da se za potrebe starejših občanov zgradi dom. Iz dokumentov je razvidno, da je bila idejna podlaga za začetek gradnje »Program za starejše ljudi v Kranju«, ki ga je konec leta 1969 izdelal center za socialno delo v Kranju. Strokovne in idejne podlage omenjenega programa so še vedno aktualne. Naj navedem samo nekatere:

- Dom za stare ljudi naj bo integralni del okolja, v katerem stoji.
- Obdrži naj videz in občutek pravega stanovanjskega okolja, v katerem se bo vsak stanovalec počutil doma.
- Kuhinjske kapacitete naj bi bile večje, da bi se lahko v domu hranili tudi drugi starejši ljudje (dietna menza).
- Predviden je razvoz kosil na domove.
- Začasno varstvo v domu v času letnih dopustov in dnevno varstvo.
- Predvidena je organizacija službe za nego starejših ljudi in pomoč na domu.
- Dom naj bi sčasoma postal lokalni center družabnega življenja zlasti starejših ljudi, ki živijo izven doma.

Dom upokojencev Kranj je bil uradno ustanovljen leta 1973 kot splošni socialni zavod

in s sklepom vlade preoblikovan v javni socialnovarstveni zavod. Leži v neposredni bližini mestnega središča, sredi stanovanjskega naselja Planina. Stanovalci se lahko sprehodijo do starega mestnega jedra, blizu so pošta, trgovina, cerkev, banka itn.

OSNOVNA DEJAVNOST

Zakon o socialnem varstvu kot edini zakonski akt v Sloveniji, ki določa vlogo države pri zagotavljanju socialno varstvenih pravic državljanom, je v 50. členu določil, da dom za starejše opravlja institucionalno varstvo starejših ter pomoč posamezniku in družini na domu. Dom za starejše opravlja priprave okolja, družine in posameznikov na starost. Lahko opravlja tudi gospodarsko dejavnost, če je ta namenjena višji kakovosti življenja in varstva starejših občanov.

V okviru svoje temeljne dejavnosti, nastanitve in oskrbe starejših oseb, ki zaradi starosti ali zdravstvenega stanja ne morejo ali ne želijo več živeti v domačem okolju oz. primarni družini, dom opravlja te naloge:

- sprejema v stalno, začasno in dnevno oskrbo osebe stare nad 65 let, ki zaradi starosti ali drugih okoliščin ne morejo ali ne želijo živeti sami oz. v družini
- zagotavlja nastanitev, starosti ustrezno prehrano in zdravstveno nego
- organizira oblike rehabilitacije, zaposlitve in resocializacije v obliki fizioterapije in delovne terapije
- zagotavlja druge aktivnosti, ki ustrezajo stanju in potrebam stanovalcev doma
- opravlja tudi druge naloge po programu socialnega varstva na nivoju lokalne skupnosti in države.

Dom tudi organizira in izvaja pomoč na domu, pripravlja in organizira dostavo hrane na dom, posoja ortopedске pripomočke, izvaja pranje in likanje perila in sodeluje z drugimi organizacijami, ki opravljajo naloge s področja varstva starejših občanov.

ORGANIZACIJA

Zaposleni v Domu so glede na dejavnost razporejeni v več manjših organizacijskih enot, ki opravljajo naslednje naloge. V enoti »zdravstvena nega« poteka jo poleg zdravstvene nege še konziliarne specifične zdravstvene storitve, fizioterapijo in delovno terapijo, pomoč in postrežbo in higieno bivalnih prostorov. V enoti »kuhinja« potekata priprava hrane in razdelitev stanovalcem doma in zunanjim uporabnikom in nabava hrane, pijače in drugega materiala. Enota za tehnično vzdrževanje opravlja pranje, likanje in šivanje osebne perila stanovalcev in domskega perila, pranje in likanje perila zunanjim uporabnikom, vzdrževanje zgradbe, naprav in okolice in kurirsko in recepcijsko službo. Skupne strokovne službe so računovodstvo s knjigovodstvom, socialna služba, splošna kadrovska služba in tajništvo. Služba pomoči na domu obsega gospodinjsko pomoč, pomoč pri osebni negi in družabništvo.

DEJAVNOSTI

Izvajanje socialnega varstva starejših temelji poleg zakonskih osnov na programu varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005 in na nacionalnem programu socialnega varstva do leta 2005. Prvega je l. 1997 sprejela vlada, drugega pa l. 2000 državni zbor. Dokumenta izhajata iz sodobne socialne politike in stališča, da je treba zagotoviti pogoje, da starejši čim dlje ostanejo v okolju, v katerem živijo, ter da so jim poleg socialnih in zdravstvenih storitev ponujene tudi najrazličnejše druge storitve, servisi in dejavnosti, ki bodo zagotovile aktivno in polno življenje zlasti tistim, ki živijo sami in bi bili brez teh možnosti izolirani iz družabnega dogajanja.

Dom organizira te dejavnosti in storitve:

- *Celodnevne nastanitve in oskrba* je namenjena starejšim občanom, ki imajo določene zdravstvene težave ali pa so se iz različnih drugih

razlogov odločili, da se preselijo v dom. V domu lahko bivajo v 118 enoposteljnih in 45 dvoposteljnih sobah z lastnimi sanitarijami in 2 apartmajih. Imajo čajne kuhinje, jedilnico, delovno terapijo, fizioterapijo, zdravstveno ambulanto, knjižnico in kapelo. Ob nastanitvi je stanovalcem na voljo vsa socialna in zdravstvena oskrba, ki jo potrebujejo. Za boljšo kvaliteto bivanja v domu so jim na voljo kulturne in družabne prireditve, izleti, skupine za samopomoč. Veliko k kvaliteti pripomorejo svojci in drugi obiskovalci, ki se aktivno vključujejo v bivanje v domu. Zaposleni upoštevajo, da stanovalci v ustanovi samo stanujejo in jih spodbujajo k čim bolj samostojnemu življenju in bivanju v domu.

- *Začasna namestitve in oskrba.* Dom upokoјencev Kranj je prisluhnil tudi potrebam starejših občanov in njihovih svojcev, ki si želijo samo začasno in občasno namestitve v ustanovi. Za to obliko oskrbe je namenil tri enoposteljne sobe, ki so naj sodobnejše opremljene za vse vrste oskrbe in zdravstvene nege. Tu so lahko stanovalci nastanjeni od enega dneva do največ treh mesecev. Za nastanitev se uporabniki odločajo zlasti zaradi odsotnosti svojcev, ki za njih skrbijo in jih negujejo, nadaljevanja zdravstvene nege po odpustu iz bolnišnice, neprimernih stanovanjskih razmer, predvsem v zimskem času, in za spoznavanje bivanja v domu in ustanovi kot taki. Za to možnost vlada vse leto veliko zanimanje, tako da so rezervacije sob oddane že v naprej.
- *Dnevni center* je oblika varstva, v katero se vključujejo starejše osebe, ki zaradi posebnih potreb potrebujejo nadzor, varovanje in pomoč. To je oblika institucionalnega varstva, namenjenega posameznikom, ki še ne potrebujejo zahtevne zdravstvene nege in celodnevne stacionarne namestitve. Dejavnost pomembno dopolnjuje in razbremenjuje družinsko oskrbo ter podaljšuje bivanje v lastnih domovih. V dnevnem centru so uporabnikom na voljo organizirana prehrana, družabne aktivnosti ob strokovnem vodstvu osebja, vključevanje v skupne dejavnosti z ostalimi stanovalci doma in storitve zdravstvene nege. Kot družabniki se v dnevni center v okviru prostovoljnega socialnega dela vključujejo dijaki kranjskih srednjih šol in študentje fakultete za socialno delo.

- *Pomoč na domu* je izveninstitucionalna oblika varstva, ki omogoča starejši in invalidni populaciji, da ob organizirani pomoči ostane v svojem socialnem in lokalnem okolju čim dalj avtonomna. Gre za organizirane oblike pomoči socialne oskrbe v primeru starosti, invalidnosti in v drugih primerih, kot lahko taka pomoč nadomesti institucionalno varstvo. Oblike socialne oskrbe so gospodinjska pomoč, pomoč pri vzdrževanju osebne higijene in pomoč pri ohranjanju socialnih stikov. Osebe doma obiskuje in oskrbuje 105 oseb na njihovem domu, od tega 20 oseb trikrat na dan. Financiranje te dejavnosti zagotavlja lokalna skupnost, ki tudi določi višino plačila za uporabnike. Dom storitev ponuja občanom Kranja, Nakla in Šenčurja. Uporabnikom omogoča boljšo kvaliteto življenja in se prek prevozov v dnevno varstvo povezuje z ostalimi dejavnostmi doma.
- *Dostava hrane na dom* je pomembna storitev, ki bi jo lahko uvrstili med socialno varstvene storitve. To je socialnovarstvena storitev tudi zato, ker uporabniku ponuja neke vrste varnost, saj ga raznašalec obišče vsak dan in ga lahko informira tudi o drugih dejavnostih, ki jih ponuja dom. Navadno ali dietno kosilo iz domače kuhinje vsak dan prejme približno 120 občanov Kranja in širše okolice. Dostavo izvajajo pogodbeni prevozniki in negovalke službe pomoči na domu.

VIZIJA RAZVOJA VARSTVA

V svoji razvojni viziji do leta 2010 si je dom upokojencev Kranj zadal nekatere dodatne cilje:

- zagotavljanje dodatnih kapacitet institucionalnega varstva v obliki dislociranih enot v občinah Cerklje, Naklo in Šenčur
- izgradnja oskrbovanih stanovanj v sodelovanju z mestno občino Kranj
- ustanovitev svetovalne službe
- pridobitev prostorov za dietno jedilnico za zunanje abonente
- izgradnja večnamenske dvorane za srečanja, plese, prireditve za vse starejše občane Kranja in okolice
- ustanovitev in vzpostavitev sodobnega centra za starejše.

Vizijo razvoja doma je oblikovala izredno motivirana ekipa zaposlenih, ki nenehno skrbi za kvaliteto in kvantiteto storitev ter jih prilagaja uporabnikom na podlagi njihovih potreb. Tak razvoj je tudi v razvojnem načrtu skrbi za starejše na območju lokalnih skupnosti, ki so zaprosene za finančno udeležbo.

Bojana Petrovič

VIRA

RAMOVŠ, J. (1994), *Sto domačih zdravil za dušo in telo* 2. Celje: Mohorjeva družba.

Zakon o socialnem varstvu, uradno prečiščeno besedilo (2004). *Ur. l. RS*, 36, 13. 4. 2004.

PSIHOSOCIALNI PROGRAMI POMOČI DRUŽINAM Z GLUHO OSTARELO OSEBO IN POSAMEZNIM OSTARELIM GLUHIM OSEBAM

Ideja za program je nastala v družbi RACIO iz Celja (v okviru kreiranja socialnovarstvenih programov javnih del s podporo Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje) hkrati z idejo za program Družinski servis, ki je bila predstavljena na prvem kongresu socialnega dela. Program se je pričel izvajati v letu 2002 v okviru Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije in treh regijskih društev kot eksperimentalni nacionalni program javnih del in se je v letu 2004 razširil na devet društev.

Cilji programa so reševanje problematike socialne izključenosti ostarelih gluhih oseb, preprečevanje in odpravljanje njihovih socialnih stisk in težav (na podlagi ugotovljenih razmer in potreb na terenu) na način, ki ostarelim gluhim osebam v okviru obstoječih javnih služb ni na voljo. Zaradi komunikacijskih ovir doživljajo ostarele gluhe osebe dodatno socialno stisko. Program je na voljo tudi ostarelim naglušnim osebam.

Uporabniki programa so gluhe in naglušne ostarele osebe (okrog 70 oseb), ki so potrebne pomoči v primeru bolezni, onemoglosti in osamljenosti v domačem okolju. Delne razbremenitve so deležne tudi družine uporabnikov, s čimer se izboljšuje kvaliteta življenja uporabnikov, njihovih družin in tudi okolja, v katerem živijo.

Gluha in naglušna oseba na zunaj ne kaže znakov ovire. Toda naglušna oseba z uporabo slušnega aparata v povprečju dosega le do 50 % razumljivosti govorjene besede. Brez slušnega aparata ne razume nič. Gluha oseba pa obvlada povprečno le 10 % obsega razumljivosti povprečno slišče osebe. To gluho in naglušno osebo omejuje, da bi se normalno in enakovredno brez pomoči vključili v slišče okolje.

Uporabnikom pomagajo brezposelni gluhi in naglušni izvajalci programa pri gospodinjstvu (osnovno čiščenje, priprava kosila ali malice,

likanje, pranje), oblačenju, slačenju, hranjenju, opravljanju osnovnih življenjskih potreb, gibanju. Najpogostejša oblika pomoči je družabništvo (pogovori, prilagojeni gluhi in naglušni osebi, navadno v kombinaciji s katero od prej naštetih pomoči ali v kombinaciji z igranjem družabnih iger, spremstvo ob nakupih, spremstvo k znanecem, sorodnikom, zdravniku). Pomoč se prične izvajati na pobudo uporabnika, njegovih družinskih članov ali društva gluhih in naglušnih. Pri tem je po potrebi vključen tudi center za socialno delo. Vključena je tudi uporabnikova okolica. Pobudi sledi podpis dogovora med društvom in uporabnikom ali njegovim družinskim članom, ki vsebuje podatke o uporabniku, predmet dogovora, vrste pomoči, čas trajanja pomoči in druge podatke, pomembne za izvajanje pomoči, ki jih opredelita društvo in uporabnik. Izvajalci pomoči so izbrani v sodelovanju društev gluhih in naglušnih, Zveze gluhih in naglušnih Slovenije in Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje skupaj z njegovimi službami z območij, kjer se program izvaja.

Izražanje potrebe in zadovoljstva s programom ugotavljamo sproti v individualnih pogovorih z uporabniki in njihovimi svojci in ob pripravi poročil financierjem. Doslej je bil program deležen pohval in pričakovanj, da se bo nadaljeval.

Vključevanje uporabnikov poteka postopno v skladu z razpoložljivimi finančnimi možnostmi in v skladu z načrtovanim programom oziroma z odobrenimi finančnimi sredstvi iz javnih razpisov. Vključeni so uporabniki s področij društev gluhih in naglušnih Ljubljana, Maribor z okolico, kjer program nepretrgano poteka od začetka izvajanja programa junija 2002, Murska Sobota, Koper, Celje z okolico, Novo mesto, kjer se je program pričel izvajati v letu 2003, Kranj

in Velenje z okolico, kjer se je program pričel izvajati v letu 2004.

V izvajanje programa je vključenih 12 brezposelnih gluhih in naglušnih oseb. Delajo individualno pod nadzorom strokovnih delavcev društev, vključenih v program, in na podlagi evidenčnega lista prisotnosti pri uporabniku. Evidenčni list je priloga k dogovoru med društvom in uporabnikom. Vključeni izvajalci, ki na trgu dela zaradi slušne ovire ne najdejo zaposlitve, imajo različna znanja in poklicne kvalifikacije – knjigovez, pletilja, šivilja, montažer-kopist, gospodinjska pomočnica, grafični tehnik in bolničarka. Večina je bila vključenih v prilagojen 120-urni tečaj socialne oskrbe in asistence ostarelim gluhih in naglušnim osebam v izobraževalnem središču Miklošič Ljubljana. Dve izvajalki iz savinjske regije sta nadgrajevali pridobljeno znanje v okviru programa PHARE 2000; pri tem si je ena od njih pridobila potrdilo o usposobljenosti za strokovno sodelavko v socialnem varstvu. Brezposelni gluhi in naglušni izvajalci, vključeni v program, prispevajo k reševanju problematike uporabnikov, povezane s starostjo. Obenem so delovno in socialno integrirani. Rešujejo svoj problem brezposelnosti, si omogočijo preživetje, s pomočjo osebam z enako ali podobno oviro pa so tudi sami deležni psihosocialne rehabilitacije. Teoretska in praktična znanja, ki jih pridobivajo, jim bodo lahko koristila tudi v smislu priprave na lastno starost.

V program so kot izvajalci vključeni tudi prostovoljci.

Aktivnosti so od začetne ideje naprej usmerjene v izpolnjevanje pogojev za prehod programa iz *eksperimentalnega* v trajnejšo obliko in v razvijanje možnosti za zaposlovanje gluhih in naglušnih oseb na področju socialnega varstva v nevladnem sektorju, kar pa je pogojeno z ustvarjanjem ugodnejših pogojev za razvoj nevladnega sektorja tudi na tem področju. Oviri pri tem sta dve. Prva je vsakoletno javljanje za pridobivanje sredstev za izvajanje programa na javne razpise treh različnih financiranj – Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje, ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in fundacije za financiranje invalidskih in humanitarnih organizacij. Druga ovira pa je organizacija in koordinacija vključenih v program, zlasti gluhih in naglušnih, kar izvajanje programa zahteva precejšnje napore.

Pomembno mesto pri ustvarjanju ugodnejših pogojev za uveljavitev programa zavzemajo tudi predstavitve programa dejavnikom na vseh ravneh, od lokalne do mednarodne. Na državni in mednarodni ravni je bil program večkrat predstavljen v okviru vladnega programa »Poklicno uveljavljanje žensk«.

Program izhaja iz demografskih napovedi o večanju števila starih ljudi, kamor sodijo tudi uporabniki programa, težav uporabnikov programa, povezanih s starostjo, želje uporabnikov, da svoje potrebe zadovoljujejo v domačem okolju, in obremenjenosti družin uporabnikov programa.

**Marija Serdoner – Lavrenčič
Tatjana Dolinšek**

TABOR SOCIALNEGA DELA NA ŠRILANKI

V ŠTIRIH HITRIH POSNETKIH

(AVGUST 2005)

K fotografijam:

Zgoraj: Malkanthi in vladar pekla (v svetišču). Po budističnem verovanju je pekel le začasno prebivališče po smrti. V njem smo kaznovani za prestopke, ki smo jih storili v življenju, nato pa se znova rodimo in dobimo novo priložnost.

Na naslednji strani zgoraj: V Mawelli, ki živi v glavnem od ribištva, je cunami 26. 12. 2004 v nekaj minutah ubil 78 ljudi, uničil dobro tretjino od 370 hiš in poškodoval preostale. V času tabora (pol leta pozneje) je bilo veliko hiš še vedno videti tako. (Foto Andreja Ivanušič, ostale Bogdan Lešnik.)

Na sredini: »Darilo švicarskega ljudstva«. Prebivalci povedo, da bi morale po prvotnem načrtu dobiti take zbiralnike za vodo (v prodaji na drobno vredne kakšnih 50 evrov za kos) vse hiše v vasi, ki so jih potrebovale, a je zmanjkalo denarja in so jih razdelili samo hišam ob osrednji vaški cesti. Toliko da se vidi.

Spodaj: Posnetek ob odhodu skupine iz Mawelle. Trpek, a vedno prijazen izraz na obrazih prebivalcev, ki so se prišli posloviti, govoti o upanju in brezupu hkrati.

Sodelovali so Ájša, Anurúddhika, Čámpika, Čándima, Handún, Kumári, Lákmali, Lákmíni, Malkánthi, Nílmali, Prašángani, Pravína, Ráthnika, Rúwani (tedajšstudentke Univerze v Colombu, zdaj že diplomirane sociologinje), Máheš, prebivalke in prebivalci vasi Mawélla (zahodno od mesta Tangálla na južni obali Šrilanke), Andreja Ivanušič, Silvija Lešnjek, Verica Petrova, Maja Petrovič Gašpir, Mateja Ravnik, Anita Šobar (šudentke FSD), Mojca Urek in podpisani.

Bogdan Lešnik

RESTRIKTIVNA IMIGRACIJSKA POLITIKA IN VLOGA SOCIALNEGA DELA

Ministru RS za notranje zadeve Dragutinu Mateju

Udeleženke in udeleženci drugega kongresa socialnega dela nasprotujemo predlaganim spremembam in dopolnitvam zakona o azilu, ker znatno zmanjšuje pravice prosilk in prosilcev za azil ter begunk in beguncev v Republiki Sloveniji.

Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o azilu:

- uvaja nedefiniran predpostopek, v katerem policija odloči, ali oseba lahko zaprosi za azil ali ne,
- ukinja pravico do brezplačne pravne pomoči,
- tepta osebno dostojanstvo prosilk in prosilcev za azil, ko uvaja omejitev gibanja v primeru kršenja hišnega reda azilnega doma,
- ukinja pravico do denarnega nadomestila za tiste prosilke in prosilce za azil, ki se odločijo živeti v privatni namestitvi,

- ukinja pravico do žepnine prosilk in prosilcev za azil, ki že sedaj znaša komaj 1.700 SIT mesečno,
- dodeljuje pravico do zaposlovanja prosilk in prosilcev za azil, vendar šele po enem letu od vložitve prošnje za azil.

Te spremembe so v nasprotju z načeli demokratične, socialne in pravne države.

Ker sprejemamo odgovornost za soustvarjanje družbe, ki bo zagotavljala temeljne človekove pravice in dostojanstvo vsem, ki prebivajo v tej državi, zahtevamo, da umaknete predlog zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o azilu.

Za udeleženke in udeležence kongresa:

**Dina Vanja Dobovičnik
Tanja Skornšek Pleš
Lilijana Vučenović
Jelka Zorn**

ADDENDUM & CORRIGENDUM

DODATEK

K indeksu avtoric in avtorjev v letniku 44 (2005), ki je bil objavljen v prejšnji številki, sodi tudi tole:

GOSTUJOČI UREDNICI

Zaviršek, D. 1–2 [»Tako lepa pa invalid!« Socialno delo proti diskriminaciji hendikepiranih žensk]
Zorn, J. 4–5 [Globalne neenakosti]

POPRAVEK

V prejšnji številki *Socialnega dela* se nam je zgodila napaka v prispevku Darje Zaviršek O nujnosti socialnega: Javni nagovor ob praznovanju 50. obletnice izobraževanja za socialno delo. Spoštovana kolegica ni imela nagovora v Unionski dvorani, temveč v zbornični dvorani Univerze v Ljubljani.

SOCIALNO DELO, 45 (2006), 3–5

Gabi Čačinovič Vogrinčič
SOCIALNO DELO Z DRUŽINAMI
RAZVOJ DOKTRINE

Reševanje številnih problemov, s katerimi se srečujemo v službah socialnega dela, zahteva udeležbo družin uporabnikov. Proces pomoči pri socialnem delu z družinami vključuje raziskovanje dobrih izidov za vse udeležene v problemu. Delamo z družino in s posameznikom. Cilj nikoli ni varovanje družine za vsako ceno, temveč odkrivanje boljših pogojev za življenje posameznika v družini ali zunaj nje oziroma podpora družini, da se kot skupnost ohrani, preoblikuje ali razide. Socialno delo z družino opišemo kot izviren delovni projekt sodelovanja, ki ga soustvarimo z družino. Prispevek obravnava temeljne naloge razvoja doktrine na področju socialnega dela z družinami in razvija koncept dela na dveh ravneh, kot soustvarjanje rešitev v delovnem odnosu in kot soustvarjanje sprememb, ki jih družina potrebuje.

Ključne besede: delovni odnos, izviren delovni projekt pomoči, sodelovanje.

Izr. prof. dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič je predavateljica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in družinska terapevtka. **Kontakt:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana [gabi.cacinovic@fsd.uni-lj.si].

Vida Milošević Arnold
CELOSTNA OBRAVNAVA OSEB Z DEMENCO
V DOMU ZA STARE

V članku je predstavljen model celostne obravnave oseb z demenco in njegova utemeljitev za uporabo v domovih za stare ljudi. Avtorica se sklicuje zlasti na prispevek socialnega dela kot stroke, ki s svojimi vrednotami in koncepti dela pomembno sooblikuje uresničevanje tega modela. Prikaže tudi možen potek dela pri obravnavi oseb z demenco v domu za stare ljudi z upoštevanjem značilnosti celostnega modela. Celostno obravnavo usmerjajo strokovni postopki: timsko delo,

načela normalizacije, individualizirano načrtovanje in analiza tveganja. Predstavljeni so naloge in prispevek socialnega delavca ali delavke v domu v okviru varovalnega oddelka za stanovalce z demenco.

Ključne besede: koncepti, model, individualizacija.

Vida Milošević Arnold, univ. dipl. soc. del., spec. supervizije, je dolgoletna višja predavateljica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. **Kontakt:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana, 01 3006233 [vida.m.arnold@fsd.uni-lj.si].

Mari-Anne Zahl
VKLJUČEVANJE DUHOVNOSTI
V PRAKSO SOCIALNEGA DELA

Peter Berger je v 50. in 60. letih 20. st. največ prispeval k oblikovanju teorije sekularizacije, ki temelji na ideji, da modernizacija vodi k upadu vere, tako v družbi kot na ravni posameznika, zdaj pa izraža dvom v utemeljenost te teorije in celo ugotavlja, da je trditev, da živimo v profanem svetu, napačna. V učbenikih socialnega dela redko najdemo informacije in napotke za razvoj veščin na občutljivih področjih religije in duhovnosti. Avtorica predstavi raziskavo o odnosu norveških socialnih delavcev do religije in duhovnosti. Podatki kažejo splošno nenaklonjenost religioznosti, približno četrтина vprašanih pa je izjavila, da je po njihovem mnenju vključevanje religije in duhovnosti v prakso socialnega dela v nasprotju s poslanstvom in etičnimi principi socialnega dela. Vendar bi si velika večina želela izpopolniti znanje na tem področju in se jim zdi primerno vključiti vidik duhovnosti v delo, ki je, na primer, povezano z rejništvom. Če je duhovnost del človeka in če pri delu z uporabniki socialnih storitev izhajamo iz njihovih lastnih virov, potem težko zanemarimo področje religije in duhovnosti. Predstavljenih je nekaj idej, kaj naj bi vključili v izobraževanje socialnih delavcev, kot možno izhodišče za praktično delo in kot spodbuda za nadaljnjo diskusijo.

Ključne besede: mreža, religija, viri, izobraževanje, sekularizacija, tabu.

Izr. prof. dr. Mari-Anne Zahl je predavateljica na oddelku za socialno delo in zdravstvenih ved Norveške univerze znanosti in tehnologije v Trondheimu in organizacijska direktorica predmeta socialno delo in socialna politika na Meduniverzitetnem centru v Dubrovniku. **Kontakt:** NTNU, ISH, Dragvoll, 7491 Trondheim, Norway, 00 47 73591926 [mari.zahl@svt.ntnu.no].

Nina Mešl, Nataša Omladič Ograjenešek
IZVIREN DELOVNI PROJEKT POMOČI
V KRIZNEM CENTRU ZA MLADE
MODEL IN UPORABA

Otroci in mladostniki, ki zaradi osebne stiske vidijo rešitev v hitrem in začasnem umiku iz okolja, kjer živijo, lahko v zadnjih desetih letih poiščejo pomoč v kriznih centrih za mlade. Oseba, ki je pretrpela travmatski dogodek, pri okrevanju potrebuje strokovno pomoč, za učinkovito pomoč pa so potrebna poglobljena dodatna znanja. Za vsakega otroka ali mladostnika, ki doživi krizo in se začasno umakne iz družinskega okolja ter poišče pomoč v kriznem centru za mlade, moramo izdelati poseben, izviren delovni projekt. Proces dela v kriznem centru je kronološko razdeljen na tri obdobja, ki so povezana tudi s potekom krize. Na začetku (stanje akutne krize – ranljivost, zmedenost, prizadetost) potrebuje varno, mirno okolje, v katerem dobi oporo in potrditev, da je storil prav, ko je poiskal pomoč. Med življenjem v kriznem centru je delo usmerjeno v soraziskovanje in soustvarjanje pogojev za nadaljnje življenje; vsi udeleženi v problemu postanejo soustvarjalci zelenih izidov. Konec procesa je usmerjen v razrešitev krize in možen načrt nadaljnjega dela.

Ključne besede: umik, razvidnost, sodelovanje.

As. mag. Nina Mešl je mlada raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Nataša Omladič Ograjenešek, prof. soc. ped., je vodja Kriznega centra za mlade Celje, enote Centra za socialno delo Celje. **Kontakt:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana, 01 2809267 [nina.mesl@fsd.uni-lj.si].

Sabina Jelenc Krašovec, Sonja Kump
ŠIRJENJE SOCIALNIH MREŽ STAREJŠIH LJUDI
S POMOČJO IZOBRAŽEVANJA

Pomembno vlogo pri vzpostavljanju in krepitvi socialnih mrež starejših ima tudi izobraževanje, saj povečuje moč starejših in zmanjšuje njihovo družbeno izključenost. Z izobraževanjem se krepí število virov socialne opore, hkrati pa izobraževanje spodbuja vse štiri razsežnosti socialne opore; starejšim odraslim omogoča druženje, emocionalno oporo, instrumentalno in informacijsko oporo. Avtorici ugotavljata, da se je ponudba izobraževanja za starejše odrasle v zadnjih dveh desetletjih

sicer izboljšala, vendar pa je udeležba starejših v izobraževanju med leti 1987 in 2004 kljub temu upadla. Vendar podatki v prispevku navedenih raziskav kažejo, da se pomen zaznanih ovir, ki starejše odrasle odvrtaajo od izobraževanja, zmanjšuje, kar pomeni, da bi se ob ustrežnejši ponudbi izobraževanja starejši odrasli gotovo v večji meri odločali za izobraževanje. Da bo treba izobraževanje za starejše odrasle drugače zasnovati, dokazuje tudi v letu 2004 pri starejših odraslih najmočnejše izraženi motiv za izobraževanje – potreba po socialnih stikih.

Ključne besede: vključevanje, socialne potrebe, viri.

Doc. dr. Sabina Jelenc Krašovec in izr. prof. dr. Sonja Kump sta predavateljici na oddelku za pedagogiko in andragogiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. **Kontakt:** FF, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana [sabina.jelenc@guest.arnes.si], [sonja.kump@guest.arnes.si].

Marina Ajduković
ŽENSKÉ IN ZGODOVINA SOCIALNEGA DELA
NA HRVAŠKEM

Vloga žensk v razvoju socialnega dela na Hrvaškem je analizirana v treh časovnih obdobjih: od leta 1900 do 1941 (vpliv ženskih organizacij, ženskega gibanja in emancipacije žensk na razvoj socialnega dela, od leta 1941 do 1952 (vloga žensk v skrbi za žrtve vojne, še zlasti otrok in vpliv žensk na profesionalizacijo socialnega dela) in od leta 1952 do 1960 (vloga žensk pri ustanovitvi šole za socialne delavce in razvoju socialnega dela kot poklica). Vsako obdobje zaznamuje delovanje konkretnih žensk; Milica Bogdanović je bila predsednica društva Zaščitnice deklic v obdobju 1927–1936, Diana Budisavljević je v obdobju 1941–1945 organizirala reševanje in skrb za več tisoč otrok žrtv vojne, Tatjana Marinić je ena od ustanoviteljic šole za socialne delavce v Zagrebu. Analiza vloge žensk v razvoju socialnega dela je vsebinski okvir za refleksijo nekaterih splošnejših vprašanj. Je socialno delo »ženskega ali moškega spola«? Na kakšen način je bil marginalizirani družbeni status žensk motivacija za njihovo aktivno vlogo v razvoju socialnega dela kot poklica? Je vstop žensk na področje skrbi za diskriminirane in ranljive skupine prispeval k strokovni in akademski uveljavitvi žensk ali k marginalizaciji socialnega dela kot poklica? Kakšna je vloga posameznih močnih žensk v razvoju socialnega dela kot poklica?

Ključne besede: perspektiva spola, poklic, izobraževanje. Prof. dr. Marina Ajduković, psihologinja in sociologinja, je predstojnica Zavoda za socialno delo Študijskega centra socialnega dela Pravne fakultete Univerze v Zagrebu in urednica časopisa Ljetopis, ki ga izdaja Študijski center socialnega dela. **Kontakt:**

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Nazorova 51, 10000 Zagreb [marina@dpp.hr].

Bogo Jakopič, Bogdan Knavs
DUHOVNIKI, ZAČETNIKI POUKA ZA GLUHE
NA SLOVENSKEM IN NJIHOVI DOBROTNICI

Skrb za gluhe je bila v preteklosti pogosto zelo slaba. Bolj spoštljiv odnos do gluhih je vzpostavilo šele krščanstvo. Tako je bilo v evropskih državah in tudi v Sloveniji imamo bogato tradicijo duhovnikov, sester in zavednih kristjanov, ki so se posvečali gluhim. Tako v Sloveniji poznamo mnogo duhovnikov, ki so se posvetili gluhim; v prispevku so obravnavani med drugim dr. Valentin Stanič, ki je ustanovil zavod v Gorici, Ignacij Holzapfel, »materialni oče« gluhonemnice v Ljubljani, in Alojzij Tome, ki so mu po vojni prepovedali vstop v ljubljansko gluhonemnico, čeprav se je gluhim posvečal z vso dušo in telesom. Mnogi učitelji so gluhim podarili tudi svoje premoženje. Danes duhovniki spet lahko delajo z gluhi, tokrat pod okriljem verskega centra gluhih in naglušnih, ki deluje v Ljubljani.

Ključne besede: zgodovina, izobraževanje, kateheza, surdopedagogika.

Prof. Bogo Jakopič je bil do upokojitve kot slavist in surdopedagog v ljubljanskem zavodu za gluhe in naglušne raziskovalec zgodovine surdopedagogike na Slovenskem; to delo nadaljuje tudi v pokoju. Pater Bogdan Knavs, frančiškan, je kaplan v župniji Ljubljana – Šiška, koordinator pastore za gluhe in naglušne v Sloveniji, vodja Verskega centra gluhih in naglušnih. **Kontakt:** Bogo Jakopič, Mivka 16, 1000 Ljubljana, 01 2838530. Bogdan Knavs, Černetova 20, 1000 Ljubljana [bogdan.knavs@rkc.si].

Jana Mali, Vida Milošević Arnold
NEKATERE ZNAČILNOSTI RAZVOJA
DOMOV ZA STARE LJUDI
V SLOVENIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

V prispevku sta obravnavana dva vidika razvoja domov: odnos do uporabnikov domov in razmere na področju zaposlovanja v domovih. Pregled arhivske in domske dokumentacije in drugega raziskovalnega gradiva je pokazal, da je odnos do uporabnikov odvisen od zaposlovanja kadrov in razvoja socialne in medicinske stroke, ki sta danes v domovih najmočnejše zastopani. Zaposlovanje različnih profilov se v domovih začne v 60-ih letih 20. st.; od 80-ih naprej, ko je urejena zdravstvena oskrba v domovih, pa prevladuje zaposlovanje zdravstvenih profilov. Socialni delavci prinesejo v dom številne nove dejavnosti, vendar je prevladujoči model še vedno medicinski.

Ključne besede: zgodovina, odnos, zaposleni, model. Mag. Jana Mali, dipl. soc. del., je asistentka in mlada raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Vida Milošević Arnold, univ. dipl. soc. del., spec. supervizije, je dolgoletna višja predavateljica na isti fakulteti. **Kontakt:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana. Jana Mali, 01 3006232 [jana.mali@fsd.uni-lj.si]. Vida Milošević Arnold, 01 3006233 [vida.m.arnold@fsd.uni-lj.si].

Iain Ferguson
DRUGAČEN SVET JE MOGOČ
RADIKALNO SOCIALNO DELO V 21. STOLETJU

Dvajsetletno obdobje neoliberalne politike, ki je povzročila povečanje neenakosti in erozijo sistema socialne solidarnosti, je povzročilo obnovljeno zanimanje za tradicije radikalnega socialnega dela. Avtor argumentira, da je socialno delo že v svojih prvih začetkih v 19. stoletju vsebovalo »radikalno jedro«, ki je bilo najbolj izrazito v obdobjih, ko je bilo veliko socialnih nemirov. Radikalna tradicija postavlja ljudi, uporabnike socialnih storitev, v širši kontekst strukturnega zatiranja in političnih in ekonomskih procesov ter upošteva pomen teh dogodkov za akterje. Nova družbena gibanja, ki so jih v zadnjih letih sprožili neoliberalizem in vojne, ponujajo nove možnosti, da socialno delo obnovi svojo zavezanost enakosti in socialni pravičnosti.

Ključne besede: neoliberalizem, družbena gibanja, socialna pravičnost.

Doc. dr. Iain Ferguson je predavatelj socialnega dela na univerzi v Stirlingu, Škotska. **Kontakt:** Department of Applied Social Science, University of Stirling, Stirling FK9 4LA, UK, 00 44 1786 467710 [iain.ferguson@stir.ac.uk].

Mateja Sedmak
ETNIČNO MEŠANI PARI IN DRUŽINE

Zgodovina znanstvenega proučevanja etnične heterogenosti (etnično mešanih partnerstev in družin) je zgodovina znanstvene patologizacije takih partnerskih in družinskih razmerij. To se manifestira tudi v popolni odsotnosti specializiranega svetovalnega in terapevtskega dela s člani etnično mešanih družin. Šele upoštevajoč tako eksplicitne kot prikritne kulturne predpostavke, ki opredeljujejo partnerja v krizi, lahko terapevti in zakonski, partnerski ali družinski svetovalci uspešno opravijo svoje delo. Skladno z raziskovalnimi rezultati študije primera multikulturnega območja Istre se kot potencialno najbolj problematičen kulturno definiran element v okviru partnerskega in družinskega življenja izkažejo spolne vloge in pričakovanja, ki se nanje navezujejo. Druge pomembnejše kulturne razlike, s

katerimi se spopadajo etnično mešani partnerji, so še različno razumevanje družinskih vlog in pričakovanj, ki se nanje navezujejo, različni pogledi na zasebnost in na potrebe po individualni, partnerski in družinski zasebnosti, različne stopnje kolektivnosti oz. kolektivne usmerjenosti (stopnja družabnosti, gostoljubnosti, solidarnosti), razlike v čustvovanju oz. izražanju čustvenih stanj, razlike na ravni osebne, motivacijske in dejavnostne orientiranosti v sedanjost ali prihodnost in razlike na ravni mentalitet, načina življenja in občega pogleda na svet.

Ključne besede: svetovanje, patologizacija, kulturni pluralizem, etnična heterogamija.

Doc. dr. Mateja Sedmak je znanstvena sodelavka Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem in predavateljica na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. **Kontakt:** Fakulteta za humanistične študije, Zadružna 2, 6000 Koper, 05 6637700 [mateja.sedmak@zrskp.si].

Maca Jogan

ENAKOST MED SPOLOMA IN MOŠKOSREDIŠČNA TRADICIJA V SLOVENSKI DRUŽBI

V slovenski družbi v postsocialističnem obdobju delujeta dve nasprotujoči si razvojni usmeritvi glede odpravljanja diskriminacije po spolu; z utrjevanjem kapitalističnega tržnega gospodarstva je povezano oživiljevanje tradicionalne androcentrične urejenosti, z vstopanjem in vstopom v EU pa je Slovenija dolžna slediti strategiji ustvarjanja enakih možnosti za oba spola. Enakostna razvojna usmeritev ima institucionalno podprte korenine tudi v prejšnjem, socialističnem družbenem redu. Na podlagi izsledkov raziskovanja javnega mnenja od začetka devetdesetih let 20. stoletja do leta 2003 avtorica s pomočjo izbranih ključnih kazalnikov ugotavlja, da je prišlo do spreminjanja stališč glede spolne neenakosti v dveh smereh. O krepitvi enakostne vrednostne usmeritve (pri obeh spolih) pričajo zlasti te značilnosti opazovanega obdobja: prevladujoče in nedvoumno zavračanje ideologije enega skrbnika, utrjeno stališče, da je zaposlitev žensk temelj za njihovo samostojnost in neodvisnost, opazno zmanjšanje prepričanja, da gospodinjstvo delo ženske enako izpolnjuje kot udeležba v plačanem delu, slabitev predstave, da so dom in otroci največja ženska želja, očitno okrepjeno zavračanje možnosti, da bi ženska ostala doma, tudi ko je mati (pred)šolskih otrok, in zavedanje polovice moških, da bi se morali bolj vključiti v eksistencialno nujno gospodinjstvo delo. Po drugi strani pa se je ob izrazito neenakomerni dejanski obremenitvi moških in žensk z nujnimi gospodinjstvenimi in družinskimi deli močno okrepilo prepričanje, da

je zaposlovanje žensk v škodo otrok in družine, kar lahko na ravni individualne (ženske) zavesti prispeva k nastajanju in povečevanju občutka krivde, zlasti ker ženske ne razumejo zaposlitve kot začasno, prehodno dejavnost. Prav to nevidno moralno nadobremenjevanje žensk ob vidnem materialnem prispevu k ohranjanju in celo h krepitvi seksistične moškosrediščne tradicije v slovenski družbi.

Ključne besede: androcentrizem, diskriminacija žensk, enake možnosti, seksizem, spolna neenakost, slovensko javno mnenje.

Dr. Maca Jogan je zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani.

Kontakt: FDV, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, 01 5805302 [maca.jogan@fdv.uni-lj.si].

Simona Gerenčer

ŽIVLJENJE V SVETU TIŠINE IN TEME

Gluhoslepe osebe so osebe s hkratno poškodbo sluha in vida. To je posebna populacija z dvojno invalidnostjo, ki zahteva drugačen način komuniciranja in drugačen način dela. V evropskih državah so razvita nacionalna združenja za pomoč gluhoslepim, ki ponujajo programe za delo in rehabilitacijo ter jim na ta način omogočijo socializacijo. V Sloveniji o gluhoslepih skoraj ničesar ne slišimo. Ni podatkov o njihovem številu, literature s tega področja v slovenskem jeziku, ni tolmača za sporazumevanje z njimi. Gluhoslepi so prezrta skupina ljudi. Če upoštevamo demografske pokazatelje, po katerih se zgledujejo tudi po svetu, gre v Sloveniji za 100–360 oseb. Njihov način komuniciranja je prilagojen njihovim zmožnostim. Ker še vedno velja zmotno prepričanje, da niso sposobni komunicirati, živeti na način, kot živi večina izmed nas, so pahnjeni v popolno socialno in mentalno izolacijo.

Ključne besede: gluhoslepi, prezrti, komunikacija.

Simona Gerenčer, univ. dipl. soc. del., tolmačica SZJ, je zaposlena na Zavodu za zdravstveno varstvo Maribor v projektu Centra za preprečevanje odvisnosti in nosilka programa za gluhoslepe v Mestnem društvu gluhih Ljubljana. **Kontakt:** Radmožanci 52, 9223 Dobrovnik [simonagerencer@gmail.com].

Borut Grabrijan

RAZVOJ PROGRAMOV NEVLADNEGA SEKTORJA NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA

V Sloveniji se po letu 1991 začne deinstitutionalizacija na področju duševnega zdravja v socialnem varstvu. Na področju duševnega zdravja glavno vlogo prevzamejo nevladne organizacije. Dotlej poteka obravnava oseb z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju primarno v institucijah, kot so psihiatrične bolnišnice ali posebni

socialnovarstveni zavodi. Psihosocialna rehabilitacija oseb z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju pred letom 1991 izvajajo tudi v okviru zdravstvenih domov in deloma centrov za socialno delo. Glavno breme normalizacije življenja oseb z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju po odpustu iz psihiatrične bolnišnice nosi družinsko okolje. Po prvem valu programov na področju duševnega zdravja v socialnem varstvu po letu 1991, katerega gibalno so zlasti društva v nevladnem sektorju, država opredeli prioritete v okviru nacionalnega programa na področju socialnega varstva do leta 2005. Prispevek prinaša pregled razvoja programov na področju duševnega zdravja, ki jih je sofinanciralo ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, s podarkom na obdobju 1996–2005. Podani so vrste programov, načini sofinanciranja in časovna in geografska dimenzija širitve teh programov v Sloveniji.

Ključne besede: socialno varstvo, programi, skupnostna skrb, deinstitucionalizacija, nevladne organizacije. Mag. Borut Grabrijan je zaposlen na Ministrstvu RS za delo, družine in socialne zadeve, Direktorat za socialne zadeve. **Kontakt:** [borut.grabrijan@gov.si].

Toni Vrana DRUŽBENA ODGOVORNOST MED DEKLARATIVNOSTJO IN PRAKSO

Avtor najprej opredeli družbeno odgovornost v splošnem smislu, konkretnije pa v zvezi z mednarodnim projektom ExSoRes, ki preučuje družbeno odgovornost na socialnem področju. Projektne ugotovitve osvetlijo večplastnost in nedorečenost družbene odgovornosti v tem sektorju in potrebo po oblikovanju lastne definicije. Nadalje obravnava paradokse in dileme družbene odgovornosti med deklarativnostjo in dejanskostjo in se sprašuje o uvajanju družbene odgovornosti med prostovoljno izbiro in obvezo in o smiselnosti izobraževanja za družbeno odgovornost. Nazadnje poudari pomembnost primerne okolja, da lahko organizacije prepoznajo svoj pogled na svojo odgovornost, in osebne odgovornosti pri uvajanju družbeno odgovornega ravnanja.

Ključne besede: egoizem, altruizem, izobraževanje. Toni Vrana je socialni delavec in direktor zavoda Spirala – Center za razvoj medsebojnih odnosov. **Kontakt:** Center Spirala, Tržaška 2, 1000 Ljubljana, 01 4269660 [info@centerspirala.org].

Romana Zajc POGOJI UPOKOJEVANJA IN OBLIKE DODATNIH POKOJNINSKIH ZAVAROVANJ

Pokojninsko in invalidsko zavarovanje je pomembna pravica iz naslova socialne varnosti. Članek osvetljuje

spremembe, ki jih je prinesel zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Predstavljene so zakonske osnove za pridobitev pravice do upokojitve v primerjavi z evropsko zakonodajo. Raziskava na primerjalnih vzorcih v gospodarski organizaciji in javnem zavodu predstavlja rezultate glede na delovno dobo, starost anketirancev in starost, ko se nameravajo upokojiti, glede na spol. Zavarovanci lahko uveljavljajo znižanje pokojninske dobe za čas študija, materinstva, služenja vojaškega roka in za čas prijavljene brezposelnosti. Kot je zakon na eni strani zožil pravice z naslova obveznega zavarovanja, je na drugi strani uvedel prostovoljno dodatno pokojninsko zavarovanje, ki je aktualna tema tako za posameznike kot družbe, ki na trgu ponujajo oblike dodatnega prostovoljnega pokojninskega zavarovanja.

Ključne besede: socialna varnost, socialno zavarovanje, tržišče zavarovanj.

Mag. Romana Zajc je samostojna strokovna sodelavka na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. **Kontakt:** 01 4706215 [romana@zrc-sazu.si].

Blaž Mesec OČARANI Z MOČJO

Članek kritizira definicijo socialnega dela mednarodne zveze šol za socialno delo in mednarodne zveze socialnih delavcev, ker je presplošna, nespecifična in vsebinsko neustrezna. Definicija ne navaja, da socialno delo ni le stroka, temveč je tudi veda o reševanju socialnih problemov. Ne navaja ne nadrejenega rodu stroke (kategorije pomagajočih strok) ne specifične difference in dejanskega predmeta stroke (pomoč pri reševanju socialnih stisk in težav konkretnih oseb). Ne specifikira, kakšne socialne spremembe spodbuja, katere probleme v človeških odnosih premaga. Ko nalaga stroki osvoboditev ljudi za večje blagostanje, ponavlja ideološki obrazec razrednega boja. Kompleksnost socialnega dela reducira na krepitev družbene moči nespecificiranih »ljudi« nasploh. Ko opredeli socialno delo kot prizadevanje za strukturne družbene spremembe, prestopa meje stroke. Avtor vidi izvir te definicijske blamaže v ostankih »kritične družbene teorije«, ki temeljijo na neizživetih upih po uresničitvi socializma pri generaciji, ki se je zavzemala zanj, ko je že propadel.

Ključne besede: dodajanje moči, socialna krepitev, teorija, definicija, politika, veda, etika.

Izr. prof. dr. Blaž Mesec je predavatelj na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. **Kontakt:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana 01 2809265 [blaz.mesec@fsd.uni-lj.si].

Editorial Notes

This (treble) issue contains selected contributions to the Second Slovenian Congress of Social Work that took place last September in Portorož. There have been two 'selections.' Authors themselves made the first one by deciding whether or not to submit their papers; the second one was the result of the reviewing process. However, some accepted papers will be published in subsequent issues.

The non-Slovenian reader is given yet another selection. As always, the English table of contents lists only full articles (with English abstracts). It does not include those presentations at the congress that have not been developed into such texts, but have instead been accepted for publication in the format of reports.

The distinguished colleague Gabi Čačinovič Vogrinčič has developed a methodical concept that

she translates into English as 'unique projects of help.' Its point of departure is the co-elaboration of the plan of action towards the solution; the worker and those who seek help with a problem make it and carry it out together, on the basis of their 'co-research' of their preferred solutions, potentials, opportunities, resources, etc., as opposed to the mere application or enforcement of a Procrustean template of 'problem solution.' The author has formulated the concept in her work with families, but it makes equal sense in the work with couples, groups, and individuals (with their personal social networks). The project that emerges from such joint efforts of the participants in a given situation is indeed inevitably 'unique.' However, we are not certain that the term 'unique projects of help' adequately describes the method, which is referred to in more than one paper, so perhaps this explanation will be useful. Suggestions are welcome.

Bogdan Lešnik

ABSTRACTS

SOCIALNO DELO, 45 (2006), 3-5

Gabi Čačinovič Vogrinčič
SOCIAL WORK WITH FAMILIES
DEVELOPMENT OF A DOCTRINE

The solution of many problems confronted in social services requires the participation of users' families. The process of help in social work with families includes a search of good outcomes by and for all partakers in the problem. The process involves both the family and its individual members. The worker's aim is never to preserve the family at all cost but to find better conditions for its members in the family or outside, and to support them to remain together, transform, or part. Social work with the family is carried out in unique projects of cooperation, which the workers co-elaborate with each family. The paper discusses the basic tasks in the development of a doctrine of social work with families and conceptualises the work as the co-elaboration of solutions in a working relationship, and as the accomplishment of the needed changes together with the family.

Keywords: working relationship, unique projects of help, cooperation.

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič is an Associate Professor at University of Ljubljana Faculty of Social Work and a family therapist. **Contact:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana [gabi.cacinovic@fsd.uni-lj.si].

Vida Milošević Arnold
INTEGRAL TREATMENT OF PERSONS WITH DEMENTIA
IN HOMES FOR THE AGED

The paper presents a model of integral treatment of persons with dementia and argues for its use in homes for the aged. The author refers mainly to the contribution of social work as a profession, whose values and concepts significantly shape the fruition of the model. She presents a possible course of work with persons with dementia on the basis of the model, as well as the

possible tasks and contributions of the social worker in a sheltered departments for residents with dementia.

Keywords: concepts, model, individualisation.

Vida Milošević Arnold, BSW, supervision specialist, is a veteran lecturer at University of Ljubljana Faculty of Social Work.

Contact: FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana, +386 1 3006233 [vida.m.arnold@fsd.uni-lj.si].

Mari-Anne Zahl
INCORPORATING A SPIRITUAL DIMENSION
IN SOCIAL WORK PRACTICE

Peter Berger was a central contributor to the development of the secularisation theory in the 1950s and 1960s. The theory holds that modernisation leads to a decline of religion both in society and in the minds of individuals. However, Berger himself is now questioning, even falsifying, the secularisation theory. In social work methods textbooks we find little, if any, attention given to knowledge and skills development in this sensitive area. The paper presents Norwegian social workers' attitudes towards religion and spirituality in social work practice based on questionnaire data. The data reveal a general reluctance. Close to 25 % of the respondents found it against the mission and ethical principles of social work to integrate religion and spirituality in social work practice. However, the great majority want to learn more and find it appropriate to include spirituality in work such as foster-care. If spirituality is an integral part of a person, and if resource orientation is prevalent when working with clients, then the areas of religion and spirituality can hardly be ignored. Some ideas of what to include in social work education are therefore presented as possible practice tools and for further discussion.

Keywords: network, religion, resources, education, secularisation, taboo.

Dr. Mari-Anne Zahl is an Associate Professor at Norwegian University of Science and Technology Department of Social Work

and Health Science, and the Organizing Director of the course on Social Work and Social Policies at the Inter-University Centre, Dubrovnik. **Contact:** NTNU, ISH, Dragvoll, 7491 Trondheim, Norway, +47 73591926 [mari.zahl@svt.ntnu.no].

Nina Mešl, Nataša Omladič Ograjenešek
UNIQUE PROJECTS OF HELP
IN A CRISIS CENTRE FOR THE YOUTH
 A MODEL AND ITS APPLICATIONS

Children and adolescents who see a solution for their distress in temporary retreat from their living environments can in the last decade seek help in crisis centres for the youth. Recovery from a traumatic event requires adequate help, which cannot be provided without additional skills. For every child or adolescent seeking help a unique project of help is developed. The process of work in a crisis centre is divided into three chronological stages, related to the course of crisis. In the initial state of acute crisis, vulnerability, confusion, and distress, a safe, peaceful environment is necessary for support and to confirm that the young person was right to seek help. During his or her stay in the centre, the work is focused on co-researching and co-creating the conditions for further action, so that all participants in the problem develop the preferred outcome together. The end of the process is marked by the solution of the crisis and possibly a plan for further work.

Keywords: retreat, transparency, cooperation.

Nina Mešl, MA, is an Assistant Lecturer and Junior Researcher at University of Ljubljana Faculty of Social Work. Nataša Omladič Ograjenešek, BSocPed, is the Head of Crisis Centre for the Youth at Centre of Social Work Celje. **Contact:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana, +386 1 2809267 [nina.mesl@fsd.uni-lj.si].

Sabina Jelenc Krašovec, Sonja Kump
EXPANDING SOCIAL NETWORKS
OF AGED PEOPLE BY EDUCATION

Participation in educational activities helps establish and/or maintain social networks of the elderly, increases their power and decreases their social exclusion. It raises a number of social resources and stimulates four dimensions of social support: it provides companionship and emotional, instrumental and informational support. The authors find that the supply of education for the elderly has improved during the last two decades, but the participation of the elderly nevertheless diminished between 1987 and 2004. However, since research shows the reduction of the significance of the perceived obstacles that discourage the elderly from

participating, more elderly people would probably take up education, had its supply been more adequate. The need for a different conception of education for the elderly is evident from the finding that even in 2004, the main motivation to enter education was the need for social relations.

Keywords: inclusion, social needs, resources.

Dr. Sabina Jelenc Krašovec is a Senior Lecturer at University of Ljubljana Faculty of Arts Department for Pedagogy and Andragogy. Dr. Sonja Kump is an Associate Professor at the same Department. **Contact:** FF, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana [sabina.jelenc@guest.arnes.si], [sonja.kump@guest.arnes.si].

Marina Ajduković
WOMEN AND THE HISTORY OF SOCIAL WORK
IN CROATIA

The role of women in the development of social work in Croatia is analysed in three periods: 1900 – 1941 (the influence of women's organisations, women's movements and the emancipation of women), 1941 – 1952 (the role of women in the care for the victims of war, especially children, and the impact of women on the professionalisation of social work), and 1952 – 1960 (the role of women in the foundation of the school for social workers and in the development of the profession of social work). Each period is marked by the activities of a concrete woman. Milica Bogdanović was the president of the society 'Protectors of Girls' (1927–1936), Diana Budisavljević organised the rescue of, and care for, several thousand children, victims of war (1941–1945), and Tatjana Marinić was one of the founders of the Zagreb school for social workers. The analysis of the role of women in the development of social work is the framework for a reflection on more general questions: Is social work of 'female or male gender'? How did the marginal social status of women motivate their active role in the profession of social work? Has the entry of women into the field of care for the discriminated and vulnerable groups contributed to the professional and academic promotion of women or to the marginalisation of social work as a profession? What has been the role of individual 'strong women' in the development of the profession?

Keywords: gender perspective, profession, education.

Prof. Marina Ajduković, PhD, is the Head of the Faculty of Law Social Work Study Centre Institute of Social Work in Zagreb, and the editor of Ljetopis (Annual) published by the Social Work Study Centre. **Contact:** University of Zagreb Faculty of Law Social Work Study Centre, Nazorova 51, 10000 Zagreb [marina@dpp.hr].

Bogo Jakopič, Bogdan Knavs
PRIESTS AS THE FIRST EDUCATORS OF THE DEAF
IN SLOVENIA AND THEIR BENEFACTORS

In the distant past, care for the deaf was often very bad. Christianity established a more respectful attitude. In Slovenia, as in other European countries, there have been many priests, nuns and conscientious Christians who devoted themselves to the deaf. The paper discusses, amongst others, Dr. Valentin Stanič, who founded an institution for deafmute people in Gorica, Ignacij Holzapfel, the 'material father' of its equivalent in Ljubljana, and Alojzij Tome, who was forbidden entry into the Ljubljana institution after the war, even though he had wholly dedicated himself to the population. Many teachers have donated or bequeathed them their property. Today, priests can work with the deaf again, this time under the umbrella of Religious Centre of the Deaf and Hard-of-Hearing based in Ljubljana.

Keywords: history, education, catechesis, surdopedagogy
 Prof. Bogo Jakopič is a retired Slavist and surdopedagogue formerly working in the Ljubljana Institution for the Deaf and Hard-of-Hearing, and a researcher of the history of surdopedagogy in Slovenia. Father Bogdan Knavs, a Franciscan, is a chaplain in the Ljubljana – Šiška parish, the coordinator of religious teaching for the deaf and hard-of-hearing in Slovenia, and the Head of Religious Centre of the Deaf and Hard-of-Hearing. **Contact:** Bogo Jakopič, Mivka 16, 1000 Ljubljana, +386 1 2838530. Bogdan Knavs, Černetova 20, 1000 Ljubljana [bogdan.knavs@rkc.si].

Jana Mali, Vida Milošević Arnold
SOME CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT
OF HOMES FOR OLD PEOPLE IN SLOVENIA
AFTER WW2

The authors discuss the attitude towards users in homes for old people and their employment of staff. A survey of archives and other research material show that the attitude towards users in the homes corresponds to their employment policies and to the development of social and medical professions that now prevail in them. The employment of specialised profiles begins in the 1960s; since 1980s, with the regularisation of medical care in the homes, the trend is to increasingly employ medical staff. Even though social workers introduce new activities in the homes, the medical model still predominates.

Keywords: history, attitude, employment, medical model
 Jana Mali, BSW, MA, is an Assistant Lecturer and Junior Researcher at University of Ljubljana Faculty of Social Work. Vida Milošević Arnold, BSW, Supervision Specialist, is a

veteran lecturer at the same Faculty. **Contact:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana. Jana Mali, +386 1 3006232 [jana.mali@fsd.uni-lj.si]. Vida Milošević Arnold, +386 1 3006233 [vida.m.arnold@fsd.uni-lj.si].

Iain Ferguson
ANOTHER WORLD IS POSSIBLE
RADICAL SOCIAL WORK IN THE 21ST CENTURY

The growth of inequality and erosion of social solidarity brought about by two decades of neo-liberal policies points to the renewed relevance of the radical social work tradition in the 21st century. The paper argues that since its origins in the 19th century, social work has possessed a 'radical kernel,' most evident during periods with a high level of social struggle. Central to this radical tradition is an emphasis on locating people who use social work services within a wider context of structural oppression, political and economic processes, and the meaning of events to the actors involved. The conclusion is that the emergence of new social movements in recent years in opposition to neo-liberalism and war offers fresh opportunities for social work to renew its commitment to equality and social justice.

Keywords: neo-liberalism, social movements, social justice.

Dr. Iain Ferguson is a Senior Lecturer in social work at the University of Stirling, Scotland. **Contact:** Department of Applied Social Science, University of Stirling, Stirling FK9 4LA, UK, +44 1786 467710 [iain.ferguson@stir.ac.uk].

Mateja Sedmak
ETHNICALLY MIXED COUPLES AND FAMILIES

The history of scientific investigations of ethnic heterogamy is the history of scientific pathologisation of this type of partnership or family relations. One of its consequences is the total absence of counselling and therapeutic work with the members of ethnically mixed families. Such work can only be accomplished successfully by taking into consideration the explicit or implicit cultural assumptions that bear upon spouses or partners experiencing a crisis. According to the research conducted in the multicultural area of Istria, the most potentially problematic culturally defined elements in the life of spouses and families are gender roles and the attached expectations. The other significant cultural differences encountered by ethnically mixed partners are dissenting views on the roles within the family and the attached expectations; dissenting views on privacy and on individuals', partners' and the family's needs for privacy; different degrees and modes of collectivity

(socialising, hospitality, solidarity); differences in emotions and their expressions; differences in personal, motivational and performance-related orientation towards the present or the future; and differences in mentalities, ways of life and general world-view.

Keywords: counselling, pathologisation, cultural pluralism, ethnic heterogamy.

Dr. Mateja Sedmak is a Scientific Associate at University of Primorska Scientific-Research Centre, and a Senior Lecturer at University of Primorska Faculty of the Humanities. **Contact:** FHS, Zadružna 2, 6000 Koper, +386 5 6637700 [mateja.sedmak@zrs-kp.si].

Maca Jogan

GENDER EQUALITY AND MALE-CENTRED TRADITION IN SLOVENIAN SOCIETY

In post-socialist Slovenian society, there are two opposing trends of addressing gender discrimination; on the one hand, the fortification of capitalist economy is linked to the revival of the traditional androcentric order, and on the other, accession to EU obligates Slovenia to implement the strategy of equal opportunities. The implementation of equality has institutional roots in the former (socialist) social order as well. On the grounds of public opinion polls since 1990s till 2003, the author finds a change of attitude towards gender inequality in two directions. Some characteristics of the observed period indicate an increased valuation of equality (in both genders): the dominating, unequivocal refusal of the 'single carer' ideology; the established view that employment is the basis of women's autonomy; the diminishing of the belief that housework fulfils women just as much as their participation in paid work; the weakening of the idea that what women desire the most are home and children; a more energetic renunciation of the idea that women should stay home, even in the case of mothers with (pre)school children; and the awareness of half of the men that they should get more involved in existentially pressing housework. On the other hand, along distinctively disproportionate burdening of men and women with urgent housekeeping and family-related tasks, it is increasingly held that the employment of women impairs the family, which may contribute to the emergence or intensification of guilt feelings in some women, since most women do not consider employment a temporary, transient undertaking. This invisible moral overburdening of women, together with a visible physical one, is precisely what helps maintain or even reinforce the sexist, male-centred tradition in Slovenian society.

Keywords: androcentrism, discrimination of women, equal opportunities, sexism, gender inequality, public opinion poll.

Dr. Maca Jogan is Professor Emeritus at University of Ljubljana.

Contact: FDV, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, +386 1 5805302 [maca.jogan@fdv.uni-lj.si].

Simona Gerenčer

LIVING IN THE WORLD OF SILENCE AND DARKNESS

Deafblind persons are people with simultaneous impairment of hearing and vision. Their double disability requires a specific mode of communication and a specific approach. In many European countries, there are national associations that offer programmes for work and rehabilitation to deafblind persons and thus make it possible for them to socialise; in Slovenia, however, almost nothing is heard about them. Their number is unknown, no literature exists, and there are no interpreters. Deafblind persons are an overlooked group of people. On the basis of demographic indicators used worldwide, it is estimated that there are between 100 and 360 such persons in Slovenia (amongst the population of 2 million). Their communication is adjusted to their remaining abilities. Because of the mistaken assumption that they are incapable to communicate or live ordinary lives, they are pushed in total social and mental isolation.

Keywords: deafblind, overlooked group, communication. Simona Gerenčer, BSW, interpreter of the Slovenian sign language, works at the Institute for Medical Protection Maribor Centre for the Prevention of Addictions; she is also the Head of the programme for deafblind people in Ljubljana Municipal Association of the Deaf. **Contact:** Radmožanci 52, 9223 Dobrovnik [simonagerencer@gmail.com].

Borut Grabrijan

THE PROGRAMMES OF NON-GOVERNMENTAL SECTOR IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH

In Slovenia, deinstitutionalisation in the field of mental health began in 1991. Non-governmental organisations have been the main actors in the process. It has brought changes to the situation in which the treatment of persons with prolonged difficulties in mental health had been primarily in the hands of psychiatric hospitals and special social care institutions. Notwithstanding the involvement of medical centres, and to an extent of centres of social work, in psychosocial rehabilitation, the main load of normalising the life of discharged psychiatric patients had fallen on their families. After

the initial wave of mental health programmes that started in 1991, the state has defined priorities in the 'National Programme in the Field of Social Care until 2005.' The author surveys the programmes that have been co-financed by the Ministry of Labour, Family and Social Affairs, particularly in the period 1996 – 2005, by their types, by the types of their co-financing, and by the geographical dimension of their expansion in Slovenia.

Keywords: social care, programmes, community care, deinstitutionalisation, non-governmental organisations. Borut Grabrijan, MA, is employed by the Ministry of Labour, Family and Social Affairs Directorate for Social Affairs. **Contact:** [borut.grabrijan@gov.si].

Toni Vrana
SOCIAL RESPONSIBILITY
BETWEEN CLAIM AND PRACTICE

The author first defines social responsibility in general terms, and then in more concrete terms of the international project ExSoRes, a study of social responsibility in the social field. Its findings point to the multifariousness and vagueness of the notion in that sector, and to the need to shape specific definitions. Further, he discusses the paradoxes and dilemmas of social responsibility between claims and reality and between free choice and obligation, and raises the question whether education for social responsibility is tenable. Finally, he stresses the importance of an adequate environment, in which organisations could articulate their views on their responsibility, and of personal responsibility in the accomplishment of socially responsible behaviour.

Keywords: egotism, altruism, education.

Toni Vrana is a social worker and the director of the institute Spirala – Centre for the Development of Reciprocal Relationships. **Contact:** Center Spirala, Tržaška 2, 1000 Ljubljana, +386 1 4269660 [info@centerspirala.org].

Romana Zajc
CONDITIONS OF PENSION RETIREMENT AND
THE FORMS OF ADDITIONAL PENSION INSURANCE

Old-age pension insurance and disability insurance are two highly important civil rights concerning social security. The paper discusses the changes brought about by the Pension and Disability Insurance Act. The legal conditions to acquire the right to pension in

Slovenia are compared with other European countries. The analysis of comparative samples from a public institution and a business organisation is presented, in particular with regard to the duration of work experience, the age of persons, and their intended retirement age in relation to gender. Insured persons may shorten the required duration of work experience by 'buying off' their study years, maternity, military service, and by the duration of their registered unemployment. The Act reduced the rights deriving from compulsory old-age pension insurance, but it introduced additional pension insurance, which is a topical issue both for individuals and for the companies that sell additional pension insurance.

Keywords: social security, social insurance, insurance market.

Romana Zajc, MA, is a Fellow of the Slovenian Academy of Sciences and Arts Scientific Research Centre. **Contact:** + 386 1 4706215 [romana@zrc-sazu.si].

Blaž Mesec
FASCINATION WITH POWER

The paper criticises the definition of social work by IASSW and IASW as unspecific and inadequate. The definition does not state that social work is not only a profession but also a science of solving social problems. It does not state the genus proximum of the profession (helping professions), its specifics, or its actual objective (help to solve concrete persons' social problems and distress). It does not specify the social changes it supports, or the problems in human relationships it helps overcome. Imposing on social work the task of emancipating people for their own good, it repeats the ideological formula of class struggle. The complexity of social work tasks is reduced to the empowerment of unspecified 'people.' In defining social work as the endeavour for structural social changes, it crosses the boundaries of the profession. The author sees the origin of this confusion in the relics of 'critical social theory,' which are based in unrealised hopes for socialism in the generation that embraced it when it had already collapsed.

Keywords: empowerment, social strengthening, theory, definition, politics, science, ethic.

Dr. Blaž Mesec is an Associate Professor at University of Ljubljana Faculty of Social Work. **Contact:** FSD, Topniška 31, 1000 Ljubljana, +386 01 2809265 [blaz.mesec@fsd.uni-lj.si].

SELECTED CONTENTS

CONCEPTS & METHODS

Gabi Čačinovič Vogrinčič SOCIAL WORK WITH FAMILIES: DEVELOPMENT OF A DOCTRINE	111
Vida Milošević Arnold INTEGRAL TREATMENT OF PERSONS WITH DEMENTIA IN HOMES FOR THE AGED	119
Marie-Anne Zahl INCORPORATING A SPIRITUAL DIMENSION IN SOCIAL WORK PRACTICE	127
Nina Mešl, Nataša Omladič Ograjenešek UNIQUE PROJECTS OF HELP IN A CRISIS CENTRE FOR THE YOUTH: A MODEL AND ITS APPLICATIONS	135
Sabina Jelenc Krašovec, Sonja Kump EXPANDING SOCIAL NETWORKS OF AGED PEOPLE BY EDUCATION	143

CONSIDERATIONS OF HISTORY

Marina Ajduković WOMEN AND THE HISTORY OF SOCIAL WORK IN CROATIA	153
Bogo Jakopič, Bogdan Knavs PRIESTS AS THE FIRST EDUCATORS OF THE DEAF IN SLOVENIA AND THEIR BENEFACTORS	161
Jana Mali, Vida Milošević Arnold SOME CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF HOMES FOR OLD PEOPLE IN SLOVENIA AFTER WW2	169
Iain Ferguson ANOTHER WORLD IS POSSIBLE: RADICAL SOCIAL WORK IN THE 21 ST CENTURY	183

CHALLENGES

Mateja Sedmak ETHNICALLY MIXED COUPLES AND FAMILIES	189
Maca Jogan GENDER EQUALITY AND MALE-CENTRED TRADITION IN SLOVENIAN SOCIETY	197
Simona Gerenčer LIVING IN THE WORLD OF SILENCE AND DARKNESS	207
Borut Grabrijan THE PROGRAMMES OF NON-GOVERNMENTAL SECTOR IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH	213
Toni Vrana SOCIAL RESPONSIBILITY BETWEEN CLAIM AND PRACTICE	221
Romana Zajc CONDITIONS OF PENSION RETIREMENT AND THE FORMS OF ADDITIONAL PENSION INSURANCE	227
Blaž Mesec FASCINATION WITH POWER	235
EDITORIAL NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	312

KAZALO

<i>Uredniški opombi • Bogdan Lešnik</i>	109
---	-----

REFERATI

KONCEPTI IN METODE

Gabi Čačinovič Vogrinčič SOCIALNO DELO Z DRUŽINAMI: RAZVOJ DOKTRINE	111
Vida Milošević Arnold CELOSTNA OBRAVNAVA OSEB Z DEMENCO V DOMU ZA STARE	119
Marie-Anne Zahl VKLJUČEVANJE DUHOVNOSTI V PRAKSO SOCIALNEGA DELA	127
Nina Mešl, Nataša Omladič Ograjenešek IZVIREN DELOVNI PROJEKT POMOČI V KRIZNEM CENTRU ZA MLADE: MODEL IN UPORABA	135
Sabina Jelenc Krašovec, Sonja Kump ŠIRJENJE SOCIALNIH MREŽ STAREJŠIH LJUDI S POMOČJO IZOBRAŽEVANJA	143

POGLEDI NA ZGODOVINO

Marina Ajduković ŽENSKÉ IN ZGODOVINA SOCIALNEGA DELA NA HRVAŠKEM	153
Bogo Jakopič, Bogdan Knavs DUHOVNIKI, ZAČETNIKI POUKA ZA GLUHE NA SLOVENSKEM IN NJIHOVI DOBROTNIKI	161
Jana Mali, Vida Milošević Arnold NEKATERE ZNAČILNOSTI RAZVOJA DOMOV ZA STARE LJUDI V SLOVENIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	169
Iain Ferguson DRUGAČEN SVET JE MOGOČ: RADIKALNO SOCIALNO DELO V 21. STOLETJU	183

IZZIVI

Mateja Sedmak ETNIČNO MEŠANI PARI IN DRUŽINE	189
Maca Jogan ENAKOST MED SPOLOMA IN MOŠKOSREDIŠČNA TRADICIJA V SLOVENSKI DRUŽBI	197
Simona Gerenčer ŽIVLJENJE V SVETU TIŠINE IN TEME	207
Borut Grabrijan RAZVOJ PROGRAMOV NEVLADNEGA SEKTORJA NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA	213
Toni Vrana DRUŽBENA ODGOVORNOST MED DEKLARATIVNOSTJO IN PRAKSO	221
Romana Zajc POGOJI UPOKOJEVANJA IN OBLIKE DODATNIH POKOJNINSKIH ZAVAROVANJ	227
Blaž Mesec OČARANI Z MOČJO	235

KAZALO

POROČILA O PROJEKTIH

NEPOSREDNO FINANCIRANJE KOT ODGOVOR NA POSEBNE POTREBE UPORABNIKOV • P. Videmšek, V. Flaker, B. Kresal, M. Nagode, N. Rode, J. Škerjanc, Š. Urh	249
SOCIALNE DELAVKE V DELOVNIH ORGANIZACIJAH • Tamara Rape, Pavla Rapoša Tajnšek	253
KREPITEV MOČI Z MEDIJSKO PRODUKCIJO • Maria Anastasiadis, Paul Weihs	257
SKUPINSKO DELO Z MLADOSTNIKI: NOVI KONCEPTI ALI LE NOV BESEDNJAK? • Tanja Medvešek	263

POROČILA O PRAKSI

OD DEKLARATIVNEGA H KONKRETNEMU: PROBLEMI PRI UVELJAVLJANJU PLURALIZMA SOCIALNO-VARSTVENIH STORITEV • Danijela Jelka Bratec	267
»LAHKO KRIČIM, SAJ ME NE SLIŠITA«: IZZIVI IN PROBLEMI GLUHIH STARŠEV • Tatjana Rožič	271
KLUBI SVOJCEV KOT SREDSTVO ZA POVEČANJE KAKOVOSTI BIVANJA V DOMOVIH ZA STARE LJUDI • Ksenija Ramovš, Jože Ramovš	279
DELAVNICE ZA KVALITETNO ŽIVLJENJE S STARŠI VAROVANCEV: VARSTVENO-DELOVNI CENTER POLŽ MARIBOR • Jasna Vešligaj – Damiš	283
KLUB SVOJCEV V DOMU UPOKOJENCEV V TRBOVLJAH • Jože Ramovš, Danica Hren, Pavlina Žgajnar	287
POMEN ODNOSOV MED UPORABNIKI V VARSTVENO-DELOVNEM CENTRU • Jasmina Breznik, Duška Landeker	291
DOM UPOKOJENCEV KRANJ • Bojana Petrovič	295
PSIHOSOCIALNI PROGRAMI POMOČI DRUŽINAM Z GLUHO OSTARELO OSEBO IN POSAMEZNIM OSTARELIM GLUHIM OSEBAM • Marija Serdoner – Lavrenčič, Tatjana Dolinšek	299
TABOR SOCIALNEGA DELA NA ŠRILANKI V ŠTIRIH HITRIH POSNETKIH • Bogdan Lešnik	301

PISMO

RESTRIKTIVNA IMIGRACIJSKA POLITIKA IN VLOGA SOCIALNEGA DELA • Dina Vanja Dobovičnik, Lilijana Vučenović, Jelka Zorn, Tanja Skornšek Pleš	303
DODATEK IN POPRAVEK	305

POVZETKI

SLOVENSKI	307
ANGLEŠKI	313

KAKO NAJ BO UREJENO BESEDILO ZA OBJAVO V ČASOPISU SOCIALNO DELO

ODDAJA

Prispevek, poslan za objavo v Socialnem delu, ne sme biti v postopku za objavo nikjer drugje.

Besedilo oddamo v elektronski obliki. Zapisano naj bo v formatu WORD ali RTF. Oddamo ga lahko na zgoščenki (CD ROM), najbolje pa kot príponko po elektronski pošti.

FORMAT

Teoretske obravnave, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so dolgi okoli ene avtorske pole (30.000 znakov, vključno s presledki). Druga besedila (poročila, recenzije) imajo okoli pol avtorske pole. Pisma so kratka in takoj preidejo k stvari.

Besedilo ima dvojen razmak med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Je neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino ipd. Ne uporabljamo avtomatičnega številčenja odstavkov! Pri alinejah na začetku vrstic ne uporabljamo »bulitov«, črnih pik, temveč samo navadne vezaje!

Vmesni naslovi imajo največ tri nivoje. Oštevilčimo jih na standarden način (1., 1.1., 1.1.1. ...), in sicer ročno – ne uporabljamo avtomatičnega številčenja naslovov!

Ležečo ali podčrtano pisavo (ki sta ekvivalentni) uporabljamo samo za poudarjeno besedilo, za naslove knjig in revij (gl. spodaj) in za tuje besede v besedilu, ne pa za citate, naslove razdelkov v besedilu ipd. Krepke (*bold*) pisave ne uporabljamo.

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišemo ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujemo svoj prevod, ga postavimo v oglati oklepaj, npr.: »... igra [play] ...«; na enak način zaznamujemo tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo ...«, »... vse tuje besede [...] in latinske ...«.

Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., je pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevamo pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravila se ni treba držati le, če citiramo besedilo, ki rabi velike črke.

Grafični materiali so lahko v slikovnem formatu (TIFF, JPG ...) samo, če so slike brez vsakega besedila. Zagotoviti moramo visoko ločljivost (resolucijo) slike. Če slika vsebuje besedilo, mora biti v formatu, ki ga je mogoče urejati (graf npr. z Excelom). Če smo v dvomih, se posvetujemo z uredništvom.

OPOMBE

Opombo pod črto dodamo samo, če je res nujno. Bibliografskih opomb (takih, katerih poglobljena vsebina je navedba vira) ne sme biti.

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam. Vse tuje gradivo (citati, slike itn.) mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavimo (neoštevilčen!) seznam uporabljenih virov, razvrščen po abecednem redu prilimkov avtorjev ali urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden). Seznam zajema samo v besedilu navedene vire!

Seznam je urejen takole:

Viri

Ambrož, M. (2002), *Alternative razvoja humane paradigme post-industrijske organizacije*. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede (doktorska disertacija).

Bell, D., Caplan, P., Karim, W. J. (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

Benjamin, J. D. (1962), The Innate and the Experiential. V: Brosin, H. W. (ur.), *Lectures in experimental Psychology*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81--115).

Dienel, C. (2004), Family Policies in European Comparison, <http://www.european-social-work.net> (28. 11. 2004).

Dominelli, L. (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181--194.

-- (1997 a), *Sociology for social Work*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan.

-- (1997 b), ... itn.

Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 (2000). *Ur. l. RS*, 31/2000: 3777--3787.

Pri reviji navedemo letnik, številko in za dvopičjem še strani, na katerih se nahaja članek. Pri zborniku navedemo strani, na katerih se nahaja prispevek, v oklepaju za imenom založbe. Med števkami vedno zapišemo dve črtici. Podnaslov pišemo za dvopičjem po glavnem naslovu. Z dvema črticama na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja (ali iste avtorje) kakor pri prej navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišemo.

Internetni vir mora biti opremljen z datumom, ko je bil ogledan (dostopen).

Pri navajanju angleških virov se držimo pravila, da so samostalniki in glagoli v naslovu pisani z veliko začetnico, vse ostale besede pa z malo (razen seveda prve besede v naslovu).

Avtoreferencam (navajanju lastnih del kot virov) se izogibamo! V članku predstavljamo svoje nove ugotovitve in ne ponavljamo starih, razen izjemoma za boljše razumevanje ozadja ali ko jih ovržemo.

REFERENCE

Reference v besedilu uredimo po temle zgledu: »... (Bell, Caplan, Karim 1986, Čačinovič Vogrinčič 1993, prim. tudi Miller 1992) ...«, in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Ko citiramo, vedno navedemo tudi stran v viru, npr. »... (Miller 1992: 121--122) ...«. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ne ponavljamo, npr. »... (Dominelli 1995: 111, 1997 a: 87) ...«. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, njegovo ime v oklepaju izpustimo, npr. »... po Millerjevi (*ibid.*) je ...«. Če navajamo zaporedoma isti vir, uporabimo bodisi »*ibid.*«, če navajamo isto stran kakor pri prejšnji navedbi, ali pa »*op. cit.*«, če navajamo drugo stran, npr.: »... (*op. cit.*: 121) ...«. Ko citiramo sekundarni vir, zapišemo takole: »... (Osgood v Čačinovič Vogrinčič 1999: 25) ...« in v seznamu virov ne navajamo primarnega vira (v našem zgledu Osgoodovega dela), temveč samo sekundarni (v našem zgledu delo Čačinovič Vogrinčič).

PRILOGE

Glavno besedilo prispevka se začne z naslovom prispevka brez navedbe imena avtorja/avtorice. V glavnem besedilu ne sme biti nikjer navedeno, kdo je avtor ali avtorica.

Prvi list natisnjene besedila, v elektronski obliki pa posebna datoteka vsebuje povzetek, ključne besede in kratko informacijo o avtorju, avtorici. Omembe avtorja, avtorice so vedno v tretji osebi.

Povzetek obsega 10-15 vrstic v enem samem odstavku. V njem so zapisane najpomembnejše ugotovitve (sklepi) prispevka. Ne uporabljamo formulacij tipa »Prispevek predstavlja rezultate raziskave ...« ipd., temveč te rezultate (ali sklepe ipd.) na kratko obnovimo.

Ključnih besed naj ne bo več kakor šest. Med njimi ne ponavljamo besed iz naslova prispevka!

Informacija o avtorju, avtorici vsebuje samo najosnovnejše podatke (npr.: »Dr. XY je docentka za sociologijo na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.«). Obvezno pripišemo svoj kontaktni naslov, telefonsko številko in elektronski naslov, če ga imamo!

Če je mogoče, priložimo prevod povzetka, ključnih besed in opombe o avtorju/avtorici v angleščino.

RECENZIJA

Besedilo bo recenziral/a strokovnjak/inja s področja, s katerim se besedilo ukvarja. Recenzija je anonimna na obe strani. Postopek lahko traja kar dolgo. Če dobimo predloge za popravke, jih obvezno upoštevamo in popravljeno besedilo vrnemo v predvidenem roku.

DOBRODOŠLI SO PRISPEVKI VSEH VRST

Za kratka poročila, mini raziskave, razmisleke ipd., namenjene informiranju o praksi, izmenjavi izkušenj ali stališč ipd., ta navodila niso zavezujoča, saj želimo dati priložnost tudi ljudem (delavcem/delavkam in uporabnikom/uporabnicam), ki niso veščaki akademskega pisanja. Kakor za vse prispevke za revijo *Socialno delo* pa tudi zanje velja splošno načelo, da se izogibajo kopičenju tem, dolgim uvodom, ki niso neposredno povezani s temo, o kateri govorijo prispevek, in ponavljanju že znanega, temveč čimprej preidejo k stvari ter jo obdelajo pregledno, a zgoščeno.

Publisher University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor Bogdan Lešnik

Editorial Board Srečo Dragoš, Mojca Urek, Darja Zaviršek

Consultant Editor Jo Campling

Advisory Board Vika Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec, Mara Ovsenik, Jože Ramovš, Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Renner, Bernard Stritih, Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Address Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386) 1 2809260, fax (+386) 1 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si, www.fsd.si/sd

Subventions RS Ministry of Higher Education, Science & Technology

Front-page picture

SELECTED CONTRIBUTIONS TO THE SECOND SLOVENIAN CONGRESS OF SOCIAL WORK
"TRADITIONS - RUPTURES - VISIONS"
PORTOROSE, 21-23 SEPTEMBER 2005

EDITORIAL NOTES & ENGLISH ABSTRACTS

312

SELECTED CONTENTS

319

socialno delo, 45 (2006)

UNIVERZA V LJUBLJANI
Fakulteta za socialno delo

č. sp. 36
SOCIALNO
2006

364 (497.4)

3000254,3/5

COBISS •

IZBRANI PRISPEVKI DRUGEGA KONGRESA SOCIALNEGA DELA

»TRADICIJE – PRELOMI – VIZIJE«

PORTOROŽ, 21.–23. SEPTEMBER 2005

KAZALO NA STR. 321–322